

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA
VENEZUELA VE İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ
POLİTİKALARI

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Elşan İZZETGİL

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hamza YAVUZ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Bayram Ali ÇETİNKAYA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA VENEZUELA VE İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ELŞAN İZZETGİL

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte doğan yeni güvenlik yaklaşımları, devlet ve askeri güç odaklı geleneksel güvenlik anlayışının sınırlarını zorlayarak güvenlik kavramının içine yeni boyutlar ve tehdit alanları eklemiştir. Bu yeni bakış açısına dahil edilen alanlardan biri de Kopenhag Okulu ve Yeşil Teori çerçevesinde kuramsallaşan enerji güvenliği kavramı olmuştur. Çalışmanın da kuramsal altyapısını oluşturan enerji güvenliği kavramı, başlangıçta sadece arz güvenliğiyle sınırlı tutulurken; zamanla enerjinin talep, geçiş ve altyapı boyutlarını da içerecek şekilde genişlemiş ve küreselleşme, sanayileşme, üretim ve dünya nüfusundaki artış gibi sebeplerden dolayı da devletlerin öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. Venezuela ve İran gibi enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olan ve ekonomileri bu kaynaklara bağımlılık gösteren ülkelerde de enerji güvenliği, öncelikli güvenlik alanlarından biri olmasının yanı sıra ulusal ve ekonomik güvenlikle de eş tutulmaya başlanmıştır. Bu nedenle ilgili ülkeler, enerji güvenliğini sağlamaya yönelik stratejik yaklaşımlar geliştirerek ulusal ve ekonomik güvenliklerini de korumaya yönelik politika çerçeveleri oluşturmuş ve bu doğrultuda dış politika ideolojisine, liderlerin vizyonlarına ve siyasi ideolojilere bağlı olarak çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Çalışmanın ana argümanını oluşturan bu durum üzerine odaklanarak “Venezuela ve İran’ın tarihsel süreçte enerji güvenliklerini sağlamak için geliştirdiği politikalar nelerdir? Bu politikaların belirlenmesinde ve yönetilmesinde etkili olan aktörler kimlerdir? Bu süreçte liderler, siyasi ideolojiler ve dış politika stratejileri enerji politikalarını nasıl şekillendirmektedir?” gibi çalışmanın temel araştırma sorularına cevap aranırken; aynı zamanda bu soruları cevaplandırmak da çalışmanın ana amacını oluşturmuş ve çalışmanın kapsamını belirlemiştir. Ayrıca Venezuela ve İran’ın enerji güvenliği politikalarındaki benzerlikler ve farklılıklar, sahip olduğu enerji kaynakları, çeşitli ülkelerle geliştirdiği enerji odaklı ilişkiler de çalışmanın kapsamı içinde yer almıştır. Bu bağlamda çalışmanın kapsamı oldukça geniş tutulmasına rağmen veri toplama sürecinde yeterli bilgiye ulaşılamadığından dolayı da Venezuela’nın doğalgaz politikaları ve AB ile olan ilişkileri gibi konular, çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Yeni Güvenlik Yaklaşımları, Enerji Güvenliği, Kopenhag Okulu, Yeşil Teori, Venezuela, İran

Haziran 2024, 279 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ENERGY SECURITY POLICIES OF VENEZUELA AND IRAN IN THE CONTEXT OF NEW SECURITY

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS**

SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. ELŞAN İZZETGİL

The new security approaches that emerged with the end of the Cold War pushed the limits of the traditional understanding of security centered on the state and military power and added new dimensions and threat areas to the concept of security. One of the areas included in this new perspective has been the concept of energy security theorized within the framework of the Copenhagen School and Green Theory. While the concept of energy security, which forms the theoretical basis of this study, was initially limited to supply security, it has expanded over time to include the demand, transit and infrastructure dimensions of energy and has become a priority agenda item for states due to reasons such as globalization, industrialization, production and the increase in the world population. In countries such as Venezuela and Iran, which are rich in energy resources and whose economies are dependent on these resources, energy security has not only become one of the priority security areas but has also started to be equated with national and economic security. For this reason, these countries have developed strategic approaches to ensure energy security and created policy frameworks to protect their national and economic security, and in this direction, various policies have been developed depending on foreign policy ideology, leaders' visions and political ideologies. Focusing on this situation, which constitutes the main argument of the study, “What are the policies developed by Venezuela and Iran to ensure their energy security in the historical process? Who are the actors influential in determining and managing these policies? How do leaders, political ideologies and foreign policy strategies shape energy policies in this process?”; while at the same time, answering these questions constituted the main purpose of the study and determined the scope of the study. In addition, the similarities and differences in the energy security policies of Venezuela and Iran, their energy resources, and the energy-oriented relations they have developed with various countries were also included in the scope of the study. In this context, although the scope of the study was quite broad, issues such as Venezuela's natural gas policies and its relations with the EU were excluded from the scope of the study due to the lack of sufficient information during the data collection process.

KEYWORDS: New Security Approaches, Energy Security, Copenhagen School, Green Theory, Venezuela, Iran

June 2024, 279 Page

TEŐEKKÖR

Tez alıőmamın her aşamasında değerli danıőmanım Dr. Öğr. Üyesi Elşan İZZETGİL'in bilgeliği, rehberliği ve özverisi, çalışmanın niteliğini artırarak akademik geliőimime katkı sağlamış ve çalışmanın başarılı bir şekilde tamamlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle çalıőmama olan değerli katkılardan ve süreç boyunca gösterdiği sabırdan dolayı kıymetli hocama en içten teőekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu zorlu süreçte benim yanımda olan ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen sevgili aileme en derin őükranlarımı sunarım. Öyle ki ailemin teővikleri ve sabırlı yaklaşımları, bu çalışmanın tamamlanmasında benim için en büyük itici güç olmuştur.

Bayram Ali ÇETİNKAYA

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Kapsamı.....	3
1.2 Literatür Taraması	3
1.3 Araştırma Sorusu	7
1.4 Teori	7
1.5 Metodoloji	8
1.6 Ana Argüman	8
1.7 Sınırlılıklar.....	9
1.8 İçerik.....	9
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1 Enerji Güvenliği	11
2.1.1 Enerji Arz Güvenliği.....	13
2.1.2 Enerji Talep Güvenliği.....	16
2.1.3 Enerji Geçiş (Taşıma) Güvenliği	18
2.1.4 Enerji Altyapı Güvenliği.....	21
2.2 Güvenlik Yaklaşımları	23
2.2.1 Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları	23
2.2.2 Yeni Güvenlik Yaklaşımları	32
2.2.2.1 Kopenhag Okulu'nun yeni güvenlik algısı	32
2.2.2.2 Yeşil Teori.....	40
2.2.2.3 Kimlik üzerinden güvenlik anlayışı: Sosyal İnşacılık.....	41
2.2.2.4 Eleştirel Teori'nin güvenliği derinleştirilmesi	44
2.2.3 Güvenlik Yaklaşımlarında Enerji Güvenliğinin Yeri	48
3. VENEZUELA'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI	53
3.1 Venezuela'nın Jeopolitiği.....	53
3.1.1 Coğrafi Özellikleri	53
3.1.2 Demografik Yapısı.....	54
3.1.3 Enerji Rezervleri ve Görünümü.....	55
3.2 Sömürgecilikten Bağımsızlığa Venezuela Tarihi	57
3.3 Venezuela'nın Enerji Güvenliği Politikaları	62
3.3.1 Venezuela Birleşik Devletleri Enerji Politikaları (1864–1953)...	62
3.3.1.1 Venezuela'da ilk petrol şirketinin kurulması	63
3.3.1.2 Venezuela petrolü dünyaya açılıyor.....	65
3.3.1.3 1943 Hidrokarbon Yasası: Enerji politikalarında dönüm	69
noktası	69
3.3.2 Venezuela Cumhuriyeti Enerji Politikaları (1953–1999).....	71
3.3.2.1 Venezuela'nın enerji konusunda ittifak çağrısı: OPEC	72

3.3.2.2	Petrolün ulusallaşması: Petroleos de Venezuela S.A.....	74
3.3.2.3	Venezuela petrolü liberalleşiyor	77
3.3.3	Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti (1999-Günümüz).....	81
3.3.3.1	Chavez dönemi enerji politikaları (1998-2013).....	81
3.3.3.1.1	Petrol diplomasisiyle OPEC'te etkinlik oluşturma.....	82
3.3.3.1.2	Neoliberal politikadan dönüş ve petrolün millileştirilmesi...	84
3.3.3.1.3	İki başlı enerji yönetimine son.....	87
3.3.3.1.4	ABD karşıtlığı: Enerji satılan ülkelerin çeşitlendirilmesi.	91
3.3.3.1.5	Enerji temelli Latin Amerika entegrasyonu.....	94
3.3.3.1.6	Alternatif enerji arayışında nükleer enerji seçeneği	100
3.3.3.2	Maduro dönemi (2013-günümüz)	103
3.3.3.2.1	Chavez'ın yolunda çıkmaz sokak	103
3.3.3.2.2	Maduro'nun enerji güvenliği için ittifak arayışı	106
3.3.3.2.3	Yeni bir finansal araç: Petro	108
4.	İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI	110
4.1	İran'ın Jeopolitiği	110
4.1.1	Coğrafi Özellikleri	110
4.1.2	Demografik Yapısı.....	112
4.1.3	Enerji Rezervleri ve Görünümü.....	113
4.2	İlk Çağlardan İslamiyet'e İran Tarihi	115
4.2.1	İslamiyet Öncesi İran	115
4.2.2	İslamiyet Sonrası İran	118
4.3	İran'ın Enerji Güvenliği Politikaları.....	121
4.3.1	Nükleer Enerji Politikası.....	122
4.3.1.1	İran İslam Devrimi öncesi: Muhammed Rıza Pehlevi dönemi	122
4.3.1.2	İran İslam Devrimi sonrası.....	125
4.3.1.2.1	Nükleer programa kısa bir ara: Ayetullah Humeyni.....	125
4.3.1.2.2	Pragmatist bir lider: Haşimi Rafsancani	128
4.3.1.2.3	Reformcu söylem: Muhammed Hatemi.....	130
4.3.1.2.4	Radikal muhafazakarlığın yükselişi: Mahmud	132
	Ahmedinejad.....	132
4.3.1.2.5	Yeniden ılımlı politika: Hasan Ruhani	136
4.3.1.2.6	Son gelişmeler: İbrahim Reisi	139
4.3.2	Petrol Politikaları	140
4.3.2.1	Kaçar Hanedanlığı döneminde petrol.....	140
4.3.2.2	Pehlevi Hanedanlığı döneminde petrol	142
4.3.2.2.1	Rıza Şah dönemindeki petrol politikaları	143
4.3.2.2.2	Muhammed Rıza Şah dönemindeki petrol politikaları ...	145
4.3.2.2.3	Musaddık dönemi: Şah'ın politikalarına kısa bir ara.....	149
4.3.2.3	1979 İran İslam Devrimi sonrasında petrol.....	151
4.3.2.3.1	Petrolün millileştirilmesi.....	151
4.3.2.3.2	Geleneksel pazarın kaybedilmesi ve alternatif pazar arayışı	152
4.3.2.3.3	Yaptırımların kaldırılmaya çalışılması	154
4.3.2.3.4	Yatırım eksikliklerinin giderilmesi ve yabancı yatırımcın ... geri dönmesi.....	156
4.3.3	Doğalgaz Politikaları	157

4.3.4	Yenilenebilir Enerji Politikası	163
4.3.5	Enerji Güvenliğinde Stratejik Bölgeler: Hazar ve Hürmüz Boğazı.	165
5.	ÜLKELERİN ENERJİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ VE DİĞER ÜLKELER İLE KURULAN İLİŞKİLER.....	168
5.1	Enerji Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi.....	168
5.1.1	Petrol Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi	168
5.1.2	Doğalgaz Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi	175
5.1.3	Nükleer Enerji Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi	177
5.2	Küresel, Bölgesel ve Komşu Ülkelerle İlişkiler	180
5.2.1	Venezuela.....	180
5.2.1.1	ABD ile ilişkileri	180
5.2.1.2	Rusya ile ilişkileri	186
5.2.1.3	Çin ile ilişkileri.....	188
5.2.1.4	İran ile ilişkileri	191
5.2.1.5	Türkiye ile ilişkileri.....	194
5.2.2	İran	197
5.2.2.1	ABD ile ilişkileri	198
5.2.2.2	Rusya ile ilişkileri	202
5.2.2.3	Çin ile ilişkileri.....	206
5.2.2.4	AB ile ilişkileri.....	210
5.2.2.5	Türkiye ile ilişkileri.....	215
6.	SONUÇ	219
KAYNAKÇA		230
EK A		279

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

M³	: Metreküp
KM²	: Kilometrekare
%	: Yüzde

Kısaltmalar

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AD	: Sosyal Demokrat Parti
ALBA	: Latin Amerika ve Karayipler için Bolivarcı Alternatif
AIOC	: Anglo-Iranian Oil Company
ANDEAN	: And Ülkeleri Birliği
APOC	: Anglo Persian Oil Company
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	: British Petroleum
CDB	: Çin Kalkınma Bankası
CNOOC	: Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
CTV	: Venezuela İşçi Konfederasyonu
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CELAC	: Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu
CFP	: Compagnie Française des Pétrolles
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
COPEI	: Sosyal Hıristiyan Parti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ENI	: Ente Nazionale Idrocarburi
FTAA	: Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması
FIV	: Venezuela Yatırım Fonu
FEDECAMARAS	: Venezuela Ticaret ve Üretim Odaları Federasyonu
GECF	: Doğalgaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nun
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
INTESA	: International Technological and Energy Services, C.A.
IPC	: İran Petrol Sözleşmesi
IPI	: İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı
ITE	: İran-Türkiye-Avrupa Boru Hattı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe
İAEK	: İran Atom Enerjisi Kurumu

JCPOA	: Joint Comprehensive Plan Of Action
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
LA	: Latin Amerika
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğalgaz
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
MVR	: Beşinci Cumhuriyet Hareketi
MBR 200	: Bolivarcı Devrimci Hareket 200
MW	: Megawatt
MC	: Milletler Cemiyeti
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
NIGC	: İran Ulusal Gaz Şirketi
NIOC	: İran Ulusal Petrol Şirketi
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
OFAC	: ABD Hazine Bakanlığı Dış Varlıkların Kontrolü Bürosu
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PdVSA	: Petróleos de Venezuela, S.A.
PEQUIVEN	: Petroquímica de Venezuela, S.A.
RF	: Rusya Federasyonu
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
ŞİÖ	: Şanghay İş birliği Örgütü
TPAO	: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TİAV	: Türk İdari Araştırmalar Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOKİ	: Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı
TRACECA	: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
URD	: Demokratik Cumhuriyet Birliği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNASUR	: Güney Amerika Uluslar Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
VOC	: Venezuela Petrol İmtiyazları
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
WNA	: Nükleer Enerji Ajansı

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla belirginleşen uluslararası ilişkiler konularına, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının cevap verememesi üzerine yeni yaklaşımlara ihtiyaç hasıl olurken; aynı zamanda küreselleşmenin hız kazanması, tehditlerin artması ve bölgesel çatışmalar gibi etkenler de uluslararası ilişkilerde daha esnek, çok boyutlu ve kapsamlı stratejilere olan gereksinimi artırmıştır. Söz konusu durumdan dolayı da devlet ve askeri güç gibi realizmin ana argümanları üzerine kurulan geleneksel güvenlik yaklaşımlarının güvenliği dar ve sığ bir çerçevede değerlendirmesinin ötesine geçilmek zorunda kalınmıştır. Bu geçişle birlikte Uluslararası İlişkiler disiplini yalnızca devlet ve askeri güç odaklı olmayan ve ekonomik güvenlik, terörizm, enerji güvenliği, iklim, insan güvenliği, çevre ve teknolojik gelişmeler gibi unsurları da içinde barındıran yeni paradigmlar ve güvenlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Böylelikle askeri güç ve devlet güvenliğine odaklanmak yerine farklı aktörlerin ve çeşitli güvenlik tehditlerinin de dikkate alındığı, esnek ve dinamik bir güvenlik anlayışı belirginleşmiştir.

Disiplin içinde yeni veya eleştirel güvenlik yaklaşımları olarak yer bulan söz konusu anlayış, güvenlik kavramını genişleme ve derinleşme kapsamında ele almıştır. Bu bağlamda genişleme ile askeri tehdidin yanı sıra ekonomik, çevresel, siyasal ve toplumsal tehditlerin de güvenlik kavramına dahil edilerek devlet merkezli yaklaşımın dışına çıkmak hedeflenirken; derinleşme ile ise güvenlik kavramını bireye kadar indirgemek hedeflenmiştir. Bu şekilde güvenliği daha kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektiften ele alarak bireylerin ve toplumların güvenlik ihtiyaçlarını da dikkate alan bir paradigma ortaya koyan ve yeni güvenlik yaklaşımlarını besleyerek derinleşme ve genişleme evresini destekleyen akımların başında ise Kopenhag Okulu, Yeşil Teori, Sosyal İnşacı kuram ve Eleştirel (Aberystwyth) Ekol gelmiştir. Bahsi geçen yaklaşımlardan özellikle Barry Buzan öncülüğünde ortaya çıkan Kopenhag Okulu'nun Sektörel Güvenlik anlayışı ve Güvenikleştirme yaklaşımı, Sosyal İnşacı kuramın kimlik kavramı ile güvenliği özdeşlemesi, Yeşil Teorinin çevre görüşü ve Eleştirel Ekol'nün güvenlikte devletten ziyade bireyi ön planda tutması, güvenlik kavramını yeniden yapılandırmıştır.

Güvenlik kavramının yeniden yapılandırılmasıyla birlikte yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan güvenlik alanlarından biri de özellikle Kopenhag Okulu ve Yeşil Teori çerçevesinde kendisine kuramsal bir çerçeve çizen enerji güvenliği kavramı olmuştur. Çalışmanın da başlıca kuramsal altyapısını oluşturan enerji güvenliği kavramı, bölgesel ve küresel aktörlerin yanı sıra uluslararası örgütler tarafından da kabul görmesiyle birlikte enerji arz güvenliği, enerji talep güvenliği, enerji pazar güvenliği, enerji taşıma güvenliği ve enerji altyapı güvenliği gibi etmenlerin devletler için kritik hale gelmesini sağlamıştır. Bahsi geçen bu durum ise devletlerin enerji güvenliğini ulusal güvenliklerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul etmelerine ve bu doğrultuda enerjinin devamlılığını sağlamak, dışa bağımlılığı azaltmak, enerji pazarlayabilmek, yenilenebilir enerji kaynaklarını artırmak, stratejik enerji kaynakları oluşturmak ve enerji verimliliğini yükseltmek için politikalar geliştirmelerine olanak sağlamıştır.

Dünya ülkeleri arasında enerji rezervleri sıralamasında üst sıralarda yer alan Venezuela ve İran da enerji güvenliğini sağlamak ve ekonomileri büyük ölçüde enerji gelirlerine bağlı olduğu için ekonomik güvenliklerini temin etmek amacıyla dış politika ideolojilerine, liderlerin vizyonlarına ve siyasi ideolojilere dayalı olarak çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu durum ise çalışmanın ana argümanını oluşturmuştur. Bu çerçevede Venezuela ve İran'ın enerji güvenliğini sağlamak amacıyla tarihsel süreçte benimsediği politikaları, bu politikaların şekillendirilmesinde ve uygulanmasında rol oynayan aktörleri ve liderlerin, siyasi ideolojilerin ve dış politika stratejilerinin enerji politikaları üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemek ve açıklamak, çalışmanın temel amacını oluşturmuştur. Ayrıca bu çalışma, ilgili ülkelerin enerji rezervlerinin büyüklüğünü, Venezuela ve İran'ın enerji politikalarındaki farklılıkları ve benzerlikleri ve enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Avrupa Birliği (AB), Rusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin ve Türkiye ile kurdukları enerji odaklı ilişkileri de ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu bağlamda çalışma oldukça kapsamlı olmasına rağmen literatür taraması sırasında, detaylı bir analiz yapmak için yeterli bilgiye ulaşılmadığından dolayı da Venezuela'nın doğalgaz politikaları, yenilenebilir enerji politikaları ve AB ile olan ilişkileri gibi konular da çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

1.1 Çalışmanın Kapsamı

Geleneksel güvenlik anlayışı, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde güvenlik kavramını dar ve sığ bir çerçeveye sıkıştırdığı için yetersiz görülmüş ve eleştirilmiştir. Yetersiz görülmesi ve eleştirilmesinin yanı sıra Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkması, güvenlik kavramının daha geniş bir perspektifte değerlendirilmesine ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. İhtiyaç doğrultusunda ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımları da geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezli güvenlik tanımını aşarak güvenliği sadece askeri tehditlerle sınırlandırmayıp aynı zamanda bireyin, toplumun, ekonominin, siyasetin ve çevrenin güvenliğini de içerecek şekilde daha geniş bir şekilde ele almıştır. Bu bağlamda yeni güvenlik yaklaşımları adı altında kendine kuramsal altyapı oluşturan enerji güvenliği, dünya enerji rezervleri sıralamasında ilk sıralarda yer alan Venezuela ve İran'ın enerji güvenliğini sağlamak için izlediği politikalar ve söz konusu ülkelerin ABD, AB, Rusya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerle kurduğu enerji odaklı ilişkiler, Yeni Güvenlik Yaklaşımları Bağlamında Venezuela ve İran'ın Enerji Güvenliği Politikaları adlı çalışmanın kapsamını oluşturmuştur.

1.2 Literatür Taraması

Çalışmanın konusu ile ilgili literatür taraması yapılırken taramanın sağlıklı sonuçlar vermesi için dört başlığa ayrılmış ve genel olarak güvenlik yaklaşımları, enerji güvenliği, İran'ın enerji politikaları ve Venezuela'nın enerji politikaları başlıkları adı altında geçmişten günümüze doğru yerli ve yabancı tezler, dergiler, internet siteleri, basılı kaynaklar, yüksek tirajlı ulusal ve uluslararası gazeteler, ilgili ülkelerin kurum ve kuruluşları, strateji belgeleri, analizler, raporlar ve çalışma konusuyla ilgili uluslararası örgütlerin siteleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Güvenlik yaklaşımları üzerine yapılan literatür taramasında gerek yurt dışında gerekse ulusal çerçevede birçok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda yurt dışındaki çalışmalar incelendiğinde, Barry Buzan'ın "People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era" ve "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century" adlı eseri, Ole Waever'in

“Securitization and Desecuritization” adlı eseri, Robert E. Goodin’in “Yeşil Politika Teorisi” adlı eseri, Peter Dickens’in “Yeşil bir Sosyal Teoriye Doğru Toplum ve Doğa” adlı eseri, Nicholas Onuf’un “Worlds of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations” adlı eseri ve Alexander Wendt’in “Collective Identity Formation and the International State” adlı eseri, yeni güvenlik anlayışının altyapısını oluşturarak ilgili literatüre önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Güvenlik kavramına yönelik ulusal çalışmalar tarandığında, Bilal Karabulut’un “Güvenlik” adlı eserinde geleneksel ve yeni güvenlik yaklaşımlarını incelediği görülmüştür; ancak yeni güvenlik yaklaşımları adı altında ele alınan enerji güvenliği kavramı kapsamlı değerlendirilmemiştir. Levent Yiğittepe’de “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik” adlı eserinde geleneksel ve yeni güvenlik yaklaşımlarını değerlendirmiştir. Güvenlik alanında başka bir çalışma olan ve Burçin Demirbilek’in editörlüğünü yaptığı “Güvenlik Sorunları Bağlamında Yeni Yaklaşımlar” adlı eserde yeni güvenlik yaklaşımlarına ve enerji güvenliğine değinilmiş ama geleneksel güvenlik yaklaşımlarına değinilmemiştir. Bu konu başlığında incelenen son eser olan ve Başar Baysal’ın editörlüğünü yaptığı “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik” adlı çalışmada güvenlik alanına yönelik kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur.

Enerji güvenliği üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, Şeref Çetinkaya’ın “Enerji Güvenliği” adlı eserinde enerjinin arz boyutuna değinilirken; talep, taşıma ve pazar güvenliği boyutuna değinilmemiştir. Yine enerji güvenliği üzerine Ekber Kandemir’in yazdığı “Enerji Güvenliği ve İran” adlı doktora tezinde enerji güvenliği, Kopenhag Okulu’nun Sektörel Analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Enerji güvenliği üzerine başka bir çalışma olan ve Yunus Emre Birol tarafından yazılan “Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği” adlı eserde enerjinin arz ve talep boyutu üzerinde durulmuştur. Yine bu alanda başka bir çalışma olan ve Fatih Barış Altınyuva tarafında yazılan “Enerji Güvenliği Enerji Aktörü olarak Türkiye” adlı çalışmada enerji güvenliği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Üçüncü olarak Venezuela’nın enerji politikaları üzerine yapılan literatür taramasında bu konu üzerine çok az sayıda çalışmanın bulunduğu tespit edilmiştir. Az sayıda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise çalışmaların doğrudan Venezuela üzerine değil,

Latin Amerika (LA) üzerine yapıldığı ve bu kapsamda Venezuela konusunun ele alındığı görülmüştür. Bahsi geçen çalışmalarda ön plana çıkan ilk eser, editörlüğünü İsmail Ermağan, Emine Tahsin ve Seğah Tekin'in yaptığı “Dünya Siyasetinde Latin Amerika” adlı kitap serisi olmuştur. Kitap serisi incelendiğinde ise doğrudan Venezuela'nın enerji politikaları üzerine bir çalışmanın olmadığı, Venezuela'nın ekonomisi incelenirken Venezuela'nın enerji rezervleri ve politikalarına da kısmi olarak değinildiği görülmüştür. Venezuela üzerine başka bir çalışma olan ve Richard Gott tarafından kaleme alınan “Hugo Chavez ve Bolivarcı Devrim” adlı eser, özellikle Chavez dönemi için önemli bir kaynak olmuştur. Yine benzer şekilde editörlüğünü Kemal İnat ve Büşra Zeynep Özdemir Daşcıoğlu'nun yaptığı “Dünya Enerji Trendleri” adlı eserde, Latin Amerika ülkeleri enerji politikaları adı altında Venezuela'nın enerji politikalarına belirli ölçüde değinilmiştir. Yine bu konu üzerine başka bir çalışma olan ve editörlüğünü Ceren Uysal Oğuz, Senem Atvur ve Ramazan İzol'un yaptığı “21.yüzyılda Latin Amerika Ülkeleri” adlı eser de Latin Amerika ülkeleri başlığı adı altında Venezuela'nın enerji politikaları, ekonomik durumu ve enerji rezervleri değerlendirilmiştir.

Venezuela'nın enerji politikaları üzerine yapılan tez çalışmaları incelendiğinde, enerji güvenliği konusunda Venezuela için sınırlı sayıda çalışma yapıldığı ve bu çalışmaların, genellikle Venezuela'nın enerji politikalarına doğrudan odaklanmadığı, daha çok dolaylı olarak bu politikalar üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan en önemli çalışmalardan biri Nur Aslan tarafından yazılan “ABD Enerji Stratejileri Kapsamında Suudi Arabistan ve Venezuela Analizi” adlı çalışma olmuştur. Bu alanda başka bir çalışma ise Ali Durukan'ın yazdığı “Venezuela Enerji Politikalarının Uluslararası Siyasete Etkisi” adlı yüksek lisans tezidir.

Venezuela enerji güvenliği konusu üzerine yabancı kaynaklara bakıldığında ise C.C. Teske'nin 2018 yılında yazdığı “The Oil Factor in Hugo Chávez's Foreign Policy” adlı tez, Chavez dönemindeki enerji politikalarını incelemiştir. Ancak bu çalışma genel bir değerlendirme olmamış ve belirli bir zaman aralığını kapsamıştır. Başka bir çalışma olan ve Joanna E. Carlson tarafından yazılan “Latin America: Energy and Politics” adlı çalışmada Latin Amerika ülkelerinin enerji güvenliği adı altında Venezuela'nın enerji politikalarına değinilmiştir. Yine bu alanda yapılan başka bir

çalışma olan ve Licia Pietrosevoli ile Carlos Rodríguez-Monroy tarafından yazılan “The Venezuelan Energy Crisis: Renewable Energies in the Eransition Eowards Eustainability” adlı çalışmada da Venezuela’nın enerji çerçevesine odaklanılmıştır.

Son olarak İran’ın enerji güvenliği üzerine yapılan literatür taramasında ise Türkiye’de İran’ın enerji güvenliği üzerine yapılan çalışmaların, çok fazla olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında Venezuela’da olduğu gibi doğrudan İran üzerine yapılmadığı, Ortadoğu başlığı veya farklı başlıklar altında İran’ın enerji güvenliği konusunun ele alındığı görülmüştür. Bu doğrultuda İran’ın enerji güvenliği üzerine çalışan kişilerden biri Ekber Kandemir olmuş ve “Enerji Güvenliği ve İran” adlı çalışmasında, Sektörel analiz bağlamında İran’ın enerji güvenliğini incelemiştir. Yine Ünal Gündoğan’ın “İran ve Ortadoğu” adlı eseri, Veysel Ayhan’ın “İmparatorluk Yolu” adlı eseri ve Sonay Şahin’in “Küresel Enerji Politikalarının Kıskaçında Ortadoğu” adlı eseri, İran’ın enerji güvenliği politikaları açısından ön plana çıkan önemli çalışmalar olmuştur.

İran’ın enerji politikası üzerine yazılan tezlerde diğer çalışmalar gibi sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise 2010 yılında Hakan Korhan’ın yazdığı “Enerji Güvenliği ve Türkiye” adlı doktora ve Alican Ekren tarafından yazılan “Soğuk Savaş Sonrası Enerji Güvenliği Bağlamında İran Dış Politikası” adlı yüksek lisans tezinde İran’ın enerji rezervlerine ve politikalarına belirli ölçüde değinildiği görülmüştür. Diğer taraftan İran’ın enerji güvenliği üzerine yazılan makaleler incelendiğinde ise Mert Bilgin tarafından yazılan “Political History of Iran’s Energy Policy” adlı çalışma İran’ın enerji politikasını geçmişe dönük incelemiştir. Bu alana yönelik başka bir çalışma ise Mehmet Bora Sanyürek’in “İran’ın Enerji Politikası” adlı eseri olmuştur. Sanyürek, bu eserinde İran’ın enerji politikasına belli oranda değinse de daha çok ülkenin enerji rezervini sayısal veriler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. İran’ın enerji politikası üzerine yurt dışında yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında ise Cyrus Bina’nın “Petroleum and Energy Policy in Iran” adlı eserinde İran’ın petrol bağlamında enerji güvenliğini değerlendirmiştir. Yine Gil Feiler ve Kevin Lim tarafından 2014 yılında yazılan “Strategic Implications: Energy, Islam, and Iran” adlı çalışma da kısmide olsa İran’ın enerji politikalarına yer vermiştir.

1.3 Araştırma Sorusu

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramının daha geniş bir perspektifte ele alınması sonucunda enerji güvenliği, devletlerin ulusal güvenlik stratejilerinde önemli bir yer kazanmış ve bu durum, devletlerin kendi enerji politikalarını geliştirmelerine yol açmıştır. Bu doğrultuda Venezuela ve İran da enerji güvenliklerini sağlamak için çeşitli politikalar geliştirmiştir; ancak bu ülkeler, enerji rezervleri konusunda da dünyada ilk sıralarda yer almalarına rağmen enerji politikaları üzerine yeterli düzeyde çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda Venezuela ve İran'ın enerji güvenliğini temin etmek amacıyla geliştirdiği politikaları derinlemesine analiz eden ve literatürdeki boşlukları doldurmayı hedefleyen bu çalışmanın yanıt aradığı temel araştırma soruları şunlardır: Venezuela ve İran'ın tarihsel süreçte enerji güvenliklerini sağlamak için geliştirdikleri politikalar nelerdir, bu politikaların belirlenmesinde ve yönetilmesinde etkili olan aktörler kimlerdir ve bu süreçte liderler, siyasi ideolojiler ve dış politika stratejileri enerji politikalarını nasıl etkilemektedir? Temel araştırma soruları dışında, aşağıdaki soruların yanıtlanması da hem ilgili literatüre katkıda bulunmuş hem de çalışmanın hedeflerini netleştirmiştir.

- a) Venezuela ve İran'da hangi enerji kaynakları bulunmakta ve ülkelerin net rezervleri ne kadardır?
- b) Ülkelerin enerji politikaları hangi enerji kaynağı üzerinden yürütülmektedir?
- c) Venezuela ve İran'ın enerji politikalarının benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?
- d) Venezuela ve İran'ın enerji politikaları, ulusal ve ekonomik güvenliği nasıl etkilemektedir?
- e) Venezuela ve İran, enerji güvenliklerini sağlamak için AB, Rusya, ABD, Çin ve Türkiye ile nasıl bir ilişki ağı geliştirmiş?

1.4 Teori

Çalışmanın başlıca teorik çerçevesini, güvenliği devlet merkezli, ulusal güvenlik öncelikli ve özellikle de militarist güç odaklı bir anlayışla yorumlayan geleneksel

güvenlik yaklaşımlarına tepki olarak ortaya çıkan ve bu doğrultuda belirginleşen Kopenhag Okulu, Yeşil görüş, Sosyal İnşacı kuram ve Eleştirel Ekol gibi yeni güvenlik yaklaşımları oluşturmuştur. Kopenhag Okulu ve Yeşil Teori bağlamında kendi kuramsal altyapısını oluşturan enerji güvenliği, çalışmanın problemlerine kapsamlı bir şekilde yanıt veren başlıca teorik yaklaşım olarak ön plana çıkmıştır.

1.5 Metodoloji

Çalışmanın yapısına uygun olması, seçilen araştırma soruları net şekilde cevap verilebilmesi ve yapılan çalışmanın gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konması açısından nitel araştırma modeli tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri olarak veri toplama amacıyla belge inceleme/metin analiz yöntemi ve veri analiz amacıyla betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda veri toplama konusunda belge inceleme yöntemi kullanılarak Geray'ın sınıflandırmasına göre yazı temelli olan metinler, kitaplar, ansiklopediler, raporlar, sözlükler ve dergiler; görüntü temelli olan haritalar ve yine Geray'ın buldukları ortama göre sınıflandırmasına göre bilgisayar üzerinden veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmayla ilgili olarak güncel olan veya güncelliğini koruyan rapor, makale, kitap, resmi ve özel yazı ve istatistikler, tutanak vb. belgeler derinlemesine incelenmiştir. Verilerin analizi konusunda ise betimsel yöntem kullanılarak veri toplama yöntemi ile toplanan rapor, makale, kitap, resmi ve özel yazı ve istatistikler, tutanak vb. belgelerden bulunan bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması amaçlanmıştır.

1.6 Ana Argüman

Geleneksel güvenlik anlayışında enerji genellikle öncelikli bir konu olarak ele alınmazken; yeni güvenlik yaklaşımlarıyla birlikte enerji güvenliği kavramının önemi giderek artmıştır. İran ve Venezuela gibi ülkeler de bu değişen paradigma içinde enerji güvenliğini, ulusal ve ekonomik güvenliklerinin temel unsurlarından biri olarak görürken aynı zamanda dış politikalarını ve uluslararası ilişkilerini de buna göre şekillendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilgili ülkeler enerji güvenliğini sağlamak, ekonomik refahlarını ve ulusal güvenliklerini temin etmek amacıyla dış politika ideolojileri, liderlerin vizyonları ve siyasi ideolojilere dayalı olarak karmaşık

ve çok yönlü politikalar geliştirmiştir. Bu durum ise çalışmanın ana argümanını oluşturmuştur. Ana argümanın yanı sıra aşağıda belirtilenler ise çalışmanın diğer argümanlarını oluşturmuştur.

- a) Enerji kaynaklarından ekonomik kazanç sağlamak ve bu kaynaklar üzerinde ulusal kontrolü temin etmek, Venezuela ve İnan'ın enerji politikalarının merkezinde yer almıştır.
- b) İki ülkenin enerji kaynakları etrafında yaşadığı rekabet ve uluslararası alandaki zorluklar ile ekonomik baskılar benzerlik göstermiştir. Bu çerçevede, son dönem enerji politikalarını uluslararası baskılar ve ekonomik zorluklar şekillendirmiştir. Özellikle, ABD'nin uyguladığı yaptırımlar ve yıldırma politikaları, her iki ülkenin enerji stratejilerini etkisiz hale getirmiş ve beklenen kazançları sağlamalarını engellemiştir.
- c) Tahran ve Karakas yönetimleri, ABD ile bazı dönemler de doğrudan ikili temas kurmuş olmalarına rağmen politikalarından geri adım atmamış ve ABD'nin etkisini dengelemek amacıyla özellikle Rusya ve Çin gibi ülkelerle iş birliği yaparak enerji sektörlerini geliştirme çabası içerisinde olmuşlardır.

1.7 Sınırlılıklar

Bu tez, kapsamlı bir çalışma olmasına rağmen bazı konu başlıklarıyla ilgili yapılan literatür taraması ve veri toplama sürecinde yeterli bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Bu durum da araştırmanın belirli alanlarını kapsamlı bir şekilde ele alınmasına ve detaylı incelenmesine engel olmuştur. Bu bağlamda yapılan literatür taraması ve veri toplama sürecinde Venezuela'nın AB ile olan ilişkilerinin yanı sıra doğalgaz (son bölümde oldukça kısmi değerlendirme dışında) ve yenilenebilir enerji konusundaki politikaları hakkında net bir sonuç ortaya koyacak belge ve bilgiye ulaşılmadığı için söz konusu konu başlıkları, çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur. Ayrıca Venezuela ve İnan; Türkiye, ABD, Çin ve Rusya gibi kritik ortaklarla yoğun diplomatik ilişkiler geliştirdiğinden dolayı diğer ülkelerle kurdukları ilişkiler çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

1.8 İçerik

Yeni Güvelik Yaklaşımları Bağlamında Venezuela ve İran'ın Enerji Güvenliği Politikaları adlı çalışma detaylı, nesnel ve araştırma sorularına net cevap veren bir araştırma olabilmesi amacıyla giriş ve sonuç bölümüyle birlikte altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin içeriği ise kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- a) Giriş kısmını oluşturan birinci bölümde; çalışmanın kapsamı, literatür taraması, araştırma sorusu, teori ve metodoloji, ana argüman, tezin sınırlılıkları ve içerik kısmı açıklanmıştır.
- b) Kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturan ikinci bölümde; ilk olarak enerji güvenliğine yönelik kavramlar olan enerji arz güvenliği, enerji taşıma güvenliği, enerji pazar güvenliği, enerji talep güvenliği ve altyapı güvenliği açıklanmıştır. Daha sonra ise geleneksel güvenlik yaklaşımları ve bu yaklaşımlara tepki olarak ortaya çıkan Kopenhag Okulu, Eleştirel Ekol, Yeşil Teori ve Sosyal İnşacı görüşün güvenlik anlayışı incelenmiştir.
- c) Venezuela'nın enerji güvenliği politikalarını oluşturan üçüncü bölümde; ilk öncelikle Venezuela'nın jeopolitik özellikleri ve tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise Venezuela'nın enerji güvenliği politikaları, üç bölüme ayrılarak petrol odaklı açıklanmıştır.
- d) İran'ın enerji güvenliği politikalarını oluşturan dördüncü bölümde; ilk olarak İran'ın jeopolitik özellikleri ve tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise İran'ın petrol politikaları, nükleer enerji politikaları, doğalgaz politikaları ve yenilenebilir enerji politikaları ayrı başlıklar altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca enerji güvenliği konusunda stratejik öneme sahip Hazar ve Hürmüz Boğazı'nın önemi değerlendirilmiştir.
- e) Ülkelerin enerji politikalarının karşılaştırılmalı analizi ve diğer ülkeler ile kurulan ilişkiler adlı beşinci bölümde; Venezuela ve İran'ın enerji politikalarındaki farklılıklar ve benzerlikler petrol, doğalgaz ve nükleer enerji olarak üç başlık altında değerlendirilmiştir. Daha sonra ise söz konusu ülkelerin küresel, bölgesel ve komşu ülkelerle ilişkilerinin gelişimi enerji odaklı açıklanmıştır.
- f) Sonuç bölümünde ise çalışmada kullanılan yöntemler ve araştırma soruları kapsamında elde edilen bilgiler doğrultusunda bir sonuca varılarak çıkarımlarda ve tespitlerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Enerji Güvenliği

İlk zamanlarda pişirme ve ısınma gibi temel ihtiyaçları gidermede kullanılan enerji, teknolojinin ilerlemesi, ekonomilerin büyümesi ve küreselleşme ile devletler için büyük önem arz etmeye başlamıştır. Bu önemle birlikte enerji devletlerin ulusal güvenliğini etkileyen ve uluslararası siyaseti yönlendiren bir güvenlik paradigması haline gelmiştir (Erdal ve Karakaya, 2012, s. 116). Ayrıca bahsi geçen bu durum, ‘enerji güvenliğinin nasıl ortaya çıktığı’ sorusunun da cevabını oluşturmuştur. Çünkü enerji güvenliği, geçmişten günümüze doğru yaşanan gelişmelerin sonucunda devletlerin ulusal güvenliklerini etkilemeye başlamıştır. Bazı gelişmeler ise sonuçları itibariyle enerjiyi ülkelerin ulusal meselesinin dışına taşıyarak kavrama küresel bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda şüphesiz etkili olan ilk olay Sanayi Devrimi olmuştur. Öyle ki Sanayi devrimiyle birlikte devletlerin ekonomik ve teknolojik gelişmeleri sürdürebilmesi için enerjiye erişebilirliğin vazgeçilmez boyuta ulaşması, enerji güvenliğinin ortaya çıkmasında kırılma noktalarından birini oluşturmuştur.

Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan savaşlar, Süveyş Krizi ve benzeri gelişmeler de enerji güvenliği kavramının gelişiminde önemli rol oynamış olmakla birlikte modern anlamda enerji güvenliği kavramının çıkışı ise Arap-İsrail savaşları sonucunda ortaya çıkan 1973 Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) petrol krizine dayanmaktadır. Bu bağlamda Meksika ve İran’da başlayan enerji kaynaklarını millileştirilme girişimi, Soğuk Savaş döneminde Venezuela, Katar, Suudi Arabistan, Irak, Cezayir ve Libya’da; Soğuk Savaş sonrasında Rusya, Bolivya ve Nijerya’da görülmeye başlamış ve bu girişimler, OPEC’in kuruluşuyla birlikte kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Mabro, 2008, s. 4-5). Bu kimlikse petrol üreten ülkelerin birlikte çalışarak temelde petrol arz güvenliğini sağlama ve petrol fiyatlarını belirleme konusunda ortak hareket etmesini sağlayan bir yapı oluşturmuştur. Sözü geçen yapı da topluluk içinde bulunan Arap devletlerine ayrıcalık sağlamıştır; zira topluluk içinde birlikte hareket eden Arap devletleri, Arap-İsrail savaşında, İsrail’i destekleyen devletlere karşı enerjiyi silah olarak kullanmıştır.

Salt askeri gücün dışında ilk defa enerjinin ekonomik bir silah olarak kullanılması, birçok ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemiş ve bu durum, enerjinin güvenlik meselesi haline gelmesine ve enerji tehdidine karşı önlemler alınmasına yol açarak modern enerji güvenliği kavramını ortaya çıkarmıştır. Böylelikle 1973 petrol krizi; Ortadoğu’da petrolün millileştirme akımının başlamasına, ülkelerin yeni enerji politikaları benimsemesine, devletlerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesine (Sevim, 2012, s. 4384), enerji güvenliği tanımının arz boyutunda tanımlanmasına, enerji bağımsızlığına verilen önemin artmasına ve enerji güzergahlarına önem verilmesine neden olmuştur. Ayrıca 1973 OPEC krizi kolektif güvenlik anlayışının enerji alanında gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Bu temelde kurulan Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency/IEA), enerji krizinden etkilenen ülkeler arasında iş birliğini geliştirme, ortak enerji politikaları belirleme ve 1973 petrol krizindeki gibi petrolün bir silah olarak kullanılmasını engellemeyi amaçlamıştır (Çelikpala, 2014, s. 81; Yergin, 2006, s. 75).

Öte yandan petrol kriziyle birlikte modern anlamda enerji güvenliği kavramı ortaya çıkmasına rağmen kavramın dinamik yapısı nedeniyle aktörler arasında ortak bir enerji güvenliği tanımı da oluşmamıştır. Yani ülkelerin enerji kaynaklarına yakınlığı, enerji hatları üzerindeki konumu, ekonomik farklılıkları ve küresel güç mücadelesindeki rolleri enerji güvenliği tanımında farklı yaklaşımlara neden olmuştur. Bu duruma rağmen çeşitli aktörler enerji güvenliğini tanımlamak için yorumlarda bulunarak kavramın tanımı üzerine yapılan çalışmaları çeşitlendirmişlerdir. Çeşitlendirilen tanımlamalar ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a) IEA, “enerjinin kesintisiz, yeterli miktarda, katlanılabilir fiyattan, çevreci yollardan temin edilmesi” (International Energy Agency, 2022);
- b) Dünya Enerji Konseyi, “bir devletin güvenilir, sürdürülebilir ve kesintisiz enerji hizmeti sağlayabilme yeteneği” (Yılmaz ve Kalkan, 2017, s. 172);
- c) AB, “AB vatandaşları ve ekonomisi için istikrarlı ve bol miktarda enerjinin tedarik edilebilmesi” (European Commission, 2022);
- d) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) “enerji altyapısının tesisi, istikrarlı enerji arzı oluşturulması, ulaşımın

ve enerji nakil güzergahlarının korunması” (North Atlantic Treaty Organization, 2022);

- e) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) “Enerjinin çeşitli biçimlerde, yeterli miktarlarda ve makul fiyatlarla sürekli olarak kullanılabilirliği” (United Nations Development Programme, 2000).

Böylesi genel tanımlar, enerji güvenliği olgusunu anlama adına yol gösterici olmakla beraber her aktörün enerji güvenliği yorumuna kendi önceliğini yansıtması sonucu, çevresel hassasiyetin ön plana çıkması ve piyasa kavramının tanımın içine sokulması, enerji güvenliğinin tanımını karmaşık bir yapıya sokmuştur (Ünal, 2022, s. 324). Bu durum, göz önünde bulundurulduğunda enerji güvenliği kavramına yönelik en kapsamlı tanım, APERC’in enerji güvenliği raporunda yer almıştır. Zira APERC enerji güvenliğini, İngilizce 4A olarak ifade edilen, enerji kaynağının mevcudiyeti (Availability), erişebilirliği (Accessibility), makul fiyatlı olması (Affordability) ve toplumsal kabulü (Acceptability) gibi dört önemli unsuru içinde barındıran geniş ve kapsamlı bir şekilde tanımlamıştır (Karataş, 2022, s. 49). Bu kavramların ne anlama geldiğiye aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Mevcudiyet, enerji kaynağının olup olmama durumunu;
- b) Erişebilirlik, enerjiye kolay ulaşmak ve boru hatlarının inşası sonrası enerjinin iletim ve ulaşımının kesintisiz biçimde akışının sağlanmasını;
- c) Ekonomik olması, enerjiye ihtiyacı olan devletin enerjiyi uygun ve makul bir fiyattan alması;
- d) Toplumsal kabul boyutu, insanın varlığı ve çevrenin korunmasıyla ilgilidir. Öyle ki enerji kaynaklarının üretim ve tüketim süreçlerin ülke ekonomilerine katkıları açık bir şekilde görülse de çevrede oluşturduğu tahribatta açık bir şekilde görülmektedir.

2.1.1 Enerji Arz Güvenliği

Uluslararası anlamda büyük önem arz eden enerji unsuru politika, çevre, ekonomi ve sosyal hayatı çevreleyen önemli bir olgu haline gelmesiyle birlikte uluslararası

ilişkiler içinde de yer edinin dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkelerin politika aktörlerine, doğrudan etki eden salt bir gerçek haline gelmiştir. Ancak enerji güvenliğinin bu önemine karşın üzerinde mutabık kalınmış bir tanımın olmaması, aktörlerin ‘Enerji güvenliği nedir?’ sorusuna verdiği cevabı farklılaştırmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan önemli bir kavram da enerji arz güvenliği olmuştur. 1973’lerde yaşanan petrol krizleriyle belirginleşen enerji arz güvenliğinin, çıkış noktasını ise 2001 yılında Avrupa Birliği tarafından yayınlanan “Enerji Arz Güvenliği için Bir Avrupa Stratejisine Doğru” adlı belge oluşturmuştur (Çetinkaya, 2019, s. 73). Bahsi geçen belgeyle ortaya çıkan enerji arz güvenliği, belli bir dönem enerji güvenliği kavramıyla eş anlamlı kullanılsa da enerji güvenliğinin giderek çok yönlü bir yapıya bürünmesiyle arz güvenliği, enerji güvenliğinin bir alt kavramı olarak belirginleşip farklı açılardan tanımlanmaya başlanmıştır. Yapılan yeni tanımlamalar, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a) IEA, “Enerji kaynaklarının satın alınabilir bir fiyattan kesintisiz bir şekilde ulaşılabilirliği” (Peker, 2015, s. 766);
- b) UNDP, “enerjiye farklı şekillerde, yeterli miktarda, uygun fiyatta; kesintisiz, güvenilir ve sürdürülebilir şartlarla erişilebilir olması” (United Nations Development Programme, 2000);
- c) AB Komisyonunca hazırlanan “Enerji Arz Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru” başlıklı Yeşil Kitap ise “Toplumun tümünün iyiliği ve iyi işleyen bir ekonomi için sürdürülebilir gelişme hedefi çerçevesinde bütün tüketiciler için her fiyatta enerji ürünleri pazarına kesintisiz fiziki erişim sağlamak” (European Commission, 2000, s. 9).

Görüldüğü üzere arz güvenliği tanımı yapılırken aktörler genellikle yeterli miktardaki enerjiyi, kesintisiz ve satın alınabilir bir fiyattan ulaşılabilmesi şeklinde tanımlamışlardır. Fakat zamanla dönemseller değişimlerin meydana gelmesiyle birlikte enerji arz güvenliği kavramına enerjinin güvenilir olması ve yeterli arzının sağlanmasının yanı sıra temiz ve çevreci olması kriterleri de eklenmiştir (Sarıtunalı, 2021, s. 415). Bu kriterler de özellikle küresel anlamda yaşanan iklim değişiklikleri ve fosil kaynakların çevreyi kirletmesiyle birlikte arz güvenliğinde önemli bir unsur haline gelerek alternatif enerji kaynaklarına yönelimi arttırmıştır.

Enerji arz güvenliği tanımında önemli bir diğer unsur ise enerji kaynakları olmuştur. Çünkü enerji kaynağının her zaman temin edilebilir, kaliteli ve yeterli bir miktarda alınabilir olması, enerji arz güvenliğini sağlamanın kilit noktasını oluşturmaktadır (Karataş, 2022, s. 52). Bu bakımdan, petrol ve doğalgaz enerji arz güvenliği için başat enerji kaynakları olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle de Soğuk Savaş döneminde, devletlerin güç kapasitelerini artırmak için nispeten simetrik dağılıma sahip enerji kaynağı olan kömürden, asimetrik dağılıma sahip petrole doğru bir geçiş yaşaması, petrolü ulusal güvenlik konusu haline getirmiştir (Sevim, 2012, s. 4380). Ancak 1973 krizi ile petrolün bir koz olarak kullanılması, alternatif kaynaklara yönelimi hızlandırmıştır. Bu yönelim doğrultusunda, rezervinin daha geniş alanda olması, kartelleşmenin az olması ve çevreye daha az zarar vermesi gibi önemli avantajlar sunması nedeniyle doğalgaz öne çıkmıştır.

Bahsi geçen başat enerji kaynaklarının dünya rezervlerinin sınırlı olması nedeniyle ağırlıkları kısmen azalıyor olsa da diğer enerji kaynaklarının petrol ve doğalgaza tam olarak alternatif sağlayamaması, fosil kaynakların dünya enerji tüketiminde hala en büyük paya sahip olma özelliğini korumasına yol açmaktadır. Bu durumun ise temelde iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin, küresel ekonomiye sahip aktörlerin petrol ve doğalgazı devletlerin ulusal güvenliği ile eş değer görmesi (Çifçi, 2019, s. 83) oluştururken; ikincisini ise enerji arz güvenliği konusunda kırılganlıklarını azaltmak için başvurdukları alternatif (nükleer, hidrolik, rüzgâr, güneş...) enerji kaynaklarının erişilebilirliğinin zor ve maliyetli görülmesi oluşturmaktadır.

Diğer taraftan da enerjiye ihtiyaç duyan devletler, alternatif enerji kaynaklarının yüksek maliyet ve teknoloji gereksiniminin yanı sıra fosil yakıtların da eşit olmayan dağılımı nedeniyle enerji arz güvenliklerini sağlamak için çeşitli politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda ön plana çıkan birinci politikaysa ‘çeşitlendirme’ anlayışı olmuştur. Bu politika anlayışını Winston Churchill, enerji arz güvenliğinin tek bir kaynağa, tek bir aktöre, tek bir güzergaha ve tek bir coğrafyaya bağımlılıktan kaçınılması olarak çeşitlendirilmesini vurgulayarak ‘Kesinlikle çeşitlilik, yalnızca çeşitlilik’ şeklinde ifade etmiştir (Kandemir, 2022, s. 39). Churchill’in bu şekilde ifade ettiği çeşitlendirme politikası ise üç bölüme ayrılmıştır. Bunlardan

ilkini, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi; ikincisini, güzergahların çeşitlendirilmesi; üçüncüsünü ise enerji sağlanan bölgelerin çeşitlendirilmesi oluşturmuştur (Biresselioğlu, 2012, s. 245).

Bu kapsamda bir ülkenin enerji tüketiminde kaynak çeşitliliği sağlanması ve enerji talebinde ülke ve güzergâh çeşitliliğine önem verilmesi, arz güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır (Biol, 2019, s. 46). Ancak fosil yakıtların ulaşılması zor olan bölgelerde bulunması, enerji rezervlerinin siyasi risk taşıyan ülkelerden temin edilmesi ve enerji altyapılarının pahalı ve uzun sürelerden inşa edilmesi (Erdal ve Karakaya, 2012, s. 112) çeşitlendirme düşüncesini zora sokmaktadır. Çünkü arz güvenliği, doğal afetler sonucunda ortaya çıkacak sıkıntılardan, savaşlara, ambargolara ve işgallere kadar birçok olasılıklı birlikte düşünülmesi gerekmektedir (Pamir, 2007, s. 14). Bundan dolayı da yalnızca ‘çeşitlendirme’ politikasıyla yetinmeyip bunun yanı sıra enerji arz ve talep arasındaki açığı aza indirerek dışa bağımlılığı azaltmak, enerji altyapısını geliştirmek, uygun maliyetle enerji sağlamak, fiyat dalgalanmalarına karşın depolama tesisleri inşa etmek ve siyasi ilişkiler bakımından güvenilir ülkelerden enerji temin etmek de arz güvenliği için önemlidir.

2.1.2 Enerji Talep Güvenliği

Enerji güvenliğinin çok boyutlu bir yapıya sahip olmasına rağmen çoğunlukla bu kavram, arz güvenliğini kapsayacak şekilde tanımlanırken talep güvenliği kavramı yeteri kadar ilgi görmemiştir. Ancak son yıllarda küresel ekonomilere sahip devletlerin nüfus ve enerji ihtiyacının artmasıyla birlikte enerji talebinin de artış göstermesi, piyasalardaki dalgalanmaların tahmin edilememesi ve ortaya çıkan siyasi çekişmeler, talep güvenliğini de literatürde tartışılan konular arasına sokmuştur. Bu doğrultuda aslında enerji güvenliği bir algı meselesidir ve bu algı, analiz öznelerinin enerji konumuna, rezervlerine ve enerjiye yakınlığına göre baştanbaşa değişim gösterebilmektedir. Bundan dolayı enerji ihtiyaçlarının karşılanması için enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan ve bunu tüketim alanında bir girdi olarak kullanan devletler için arz güvenliği ne kadar önemliyse kendi enerji rezervlerini işleyerek hazır hale getirip ihraç eden devletler için de talep güvenliği o kadar önemli hale gelmiştir (Kandemir, 2022, s. 40).

1990'lı yıllarda literatüre girmiş olan enerji talep güvenliği (Yapraklı, 2013, s. 66), ihtiyaç fazlası enerjiyle tüketicilerin enerji ihtiyaçlarını güvenilir ve sürdürülebilir bir şekilde karşılama yeteneğini olarak ifade edilmektedir. Enerji talep güvenliği, özellikle enerji rezervine sahip olan ve enerjiyi üreterek milli gelirine katkı sağlamak için kullanan devletler için büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda talep güvenliğini öncelikleyen devletler enerjiyi her türlü tehlikeye karşı korumak, sürdürülebilir enerji fiyatı belirlemek, enerjinin tüm tüketiciler için erişebilir olmasını ve enerji üreticisi ülkelerin yüksek gelirlere ulaşmasını sağlamak zorundadır. Ancak burada şöyle bir tezatlık yaşanmaktadır. Dünyada enerji kaynaklarının dengeli bir şekilde yayılmamış olmasının bir yansıması olarak genellikle gelişmiş ülkeler, enerji rezervleri bakımında oldukça kısıtlıyken; gelişmekte olan veya siyasi karışıklıklar içinde bulunan ülkeler, enerji kaynaklarının büyük oranını elinde tutmaktadır. Ortaya çıkan bu durum da enerji güvenliği açısından talep güvenliğinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda bahsedilen durumun yanı sıra talep güvenliğinin başlıca önemli olmasının iki temel sebebi daha bulunmaktadır. Bahsi geçen sebeplerden ilkinin, dünya piyasasında enerji talebinin sürekli olarak artış göstermesi oluşturmaktadır. Çünkü dünya piyasasında enerji talebinin sürekli olarak artış göstermesi, enerji talebinin hiçbir zaman ortadan kalkmamasını sağlamakta ve çeşitli krizlere rağmen farklı kaynaklardan ikame edilerek var olmasına olanak tanımaktadır. İkinci sebebiyse enerji ihraç ederken büyük bir finans ve mühendislik gerektiren altyapı yatırımları oluşturmaktadır (Ünal, 2022, s. 327). Öyle ki ihtiyaç fazlası enerjiyi farklı ülkelere ihraç eden ülkeler, kaynaklarını etkin bir şekilde pazarlamak için yeni ve farklı pazarlara ulaşmak zorundadır. Yeni ve farklı pazarlara erişmek isteyen kaynak ülkeler içinse enerjinin taşınması hayati bir öneme sahiptir. Özellikle de enerjinin geçtiği bölgelerin siyasi istikrarı, sosyo-ekonomik yapısı ve siyasi profili doğrudan nakil hattının güvenliğini etkileyeceğinden talep güvenliğinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (aktaran Kandemir, 2022, s. 41).

Burada ortaya çıkabilecek herhangi bir olumsuz durumsa kaynak ülkeleri üzerinde ciddi etkilere sahip olabilmektedir. Zira enerji ihraç eden devletlerin ekonomileri ve bütçe planlamaları, enerji fiyatlarına bağlı olarak şekillenmekte ve bu devletlerin

gelirlerinin büyük bir kısmı enerji satışından elde edilmektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekirse enerji naklinde ortaya çıkacak bir sorunla enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, ülkedeki ekonomik yapının sarsılmasına neden olmaktadır. Bu sebeple ekonomilerinin merkezine talep güvenliğini koyan İran, Venezuela, Rusya ve Suudi Arabistan gibi ülkeler için krizler ve istikrarsızlıklar büyük kayıpları beraberinde getirmektedir. Sadece ulusal değil, uluslararası krizler sonucu da özellikle enerji pazarlayan ülkelerde, enerji fiyatlarında keskin dalgalanmaların yaşanması, enerji talebini öncelikleyen ülkelerin bütçelerini derinden etkilemektedir.

Bundan dolayı da enerji talep güvenliğini sağlamak ve enerji kaynaklarını satabilmek için enerji pazarlarının çeşitlendirilmesi ve korunması, altyapı yatırımlarının geliştirilmesi, enerji arzının kesilmesinin engellenmesi ve enerjiyi siyasi bir araç olarak kullanıp enerji pazarlarında ekonomik ve politik etki yaratılması gerekmektedir (Korhan, 2010, s. 44). Bu yaklaşımlarla enerji ihraç eden devletler, sadece risklerden kaçınmakla kalmaz aynı zamanda sürekli artan küresel enerji talebine de etkili bir şekilde yanıt vererek dinamik bir denge oluştururlar. Zaten ortaya çıkan talebi karşılamak için gereken küresel enerji yatırımlarının da büyüme yönünde eğilim göstermesi (Alodalı ve Usta, 2017, s. 164), talep güvenliğinin önemi daha iyi bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.1.3 Enerji Geçiş (Taşıma) Güvenliği

Enerji taşıma güvenliği enerji güvenliğinin dört temel kavramı olan mevcudiyet, ödenebilirlik, erişilebilirlik ve kabul edilebilirlik unsurlarını doğrudan etkilemesinden dolayı (Karataş, 2022, s. 62), arz ve talep arasındaki ekonomik faaliyetleri tamamlayacak bir yapı olarak enerji güvenliği paradigması altında kendine yer bulmuştur. Özellikle enerjiye ihtiyaç duyan aktörlerin, küresel ekonomiye sahip devletler olması ve arz ettikleri enerjiye karşı oluşabilecek herhangi bir tehdidin, ulusal güvenliklerini yakından ilgilendirmesi, enerji güvenliğinde tedarik eden ile talep eden mercii arasındaki bağlantıyı göz ardı edilmeyecek kadar önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda enerji geçiş güvenliği, enerji rezervinin arz eden ülkeden, talep eden ülkeye güvenli bir şekilde ulaştırılmasını ve bu sırada ortaya çıkabilecek risklerin en alt düzeye indirilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Enerji geçiş güvenliğini sağlamak içinse enerji rezervinin taşınmasının uygunluğu ve uzlaşı olarak iki önemli olgu ortaya çıkmaktadır (Tuğrul, 2017, s. 587). Enerji kaynağının taşınmasının uygunluğu, enerji kaynağının üretimi ve tknetimi arasındaki uzaklığın ekonomik ve güvenlik açısından uygunlukla taşınması anlamına gelirken; uzlaşı ise enerji kaynağının taşınmasının gerçekleştirilmesini ifade etmekte ve siyasi, ekonomik ve bölgesel uzlaşıyı ön plana çıkarmaktadır. lkeler arasında enerji nakil güzergahını ve hatlarını çeşitlendirerek tüketicilerin kaynak bölgelerine ulaşmasını sağlamak için de bu uzlaşlara ihtiyaç vardır. Uzlaşıda n plana çıkan en önemli unsur ise transit ülkeler/bölgelerdir. Çünkü taşıma yolları, bu yollar üzerinde bulunan ülkelerin durumu, jeopolitik erevesi ve konuya yaklaşımları taşıma konusunda büyük önem arz etmektedir. Özellikle enerjinin geçtiği bölgelerdeki ülkelerin ekonomik istikrarı, sosyo-ekonomik durumu ve siyasi yapısı enerji nakil hattının güvenliğini doğrudan etkilemektedir (aktaran Kandemir, 2022, s. 41).

Enerji geçiş güvenliği bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da enerji kaynaklarının taşınmasıdır; zira günümüzde gelişen teknoloji ve artan ticari ilişkiler sayesinde enerji taşıma faaliyetleri son derece yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Özellikle de teknolojinin gelişmesiyle birlikte taşımacılık faaliyetleri çeşitlenmiş, enerji ihraç ve ithal eden ülkeler arasındaki mesafeler kısalımış ve enerjinin bir yerden başka bir yere güvenli bir şekilde taşınmasının n açılmıştır. Ulaştırma imkanlarının gelişmesi ve mesafelerin kısalmasıyla birlikte enerji kaynaklarının transferi kolaylaşımış ve petrol ile doğalgaz gibi başat enerji kaynakları, deniz ve kara yollarından gerçekleşen tanker taşımacılığı ve boru hatları aracılığıyla geniş coğrafyalara daha kısa sürede ulaştırılabilir hale gelmiştir.

Başat enerji kaynaklarının taşınma yöntemleri incelendiğinde, doğalgazın taşınmasında hem tanker hem de boru hattı yöntemi kullanılırken gerekmedikçe tanker kullanımı tercih edilmemektedir. Sözü geçen durumun nedeniyse doğalgazın tanker ile taşınması için sıvılaştırılması ve varış noktasına geldikten sonra yeniden gaz haline getirilmesinin zorluğudur. Bu bağlamda doğalgazın sıvılaştırılmasının yüksek maliyeti ve Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) terminallerinin kurulmasının gerekliliği, tanker taşımacılığını geri plana atmakta ve genellikle boru hatları veya bölgesel pazarlar kullanılarak doğalgaz satışı yapılmaktadır (Sevim, 2012, s. 4387).

Doğalgazın LNG yöntemiyle taşınmasıyla özellikle kriz durumlarında önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir (Karataş, 2022, s. 60). Bu duruma karşın maliyetinin düşük olması, çevre riskini azaltması ve enerji tasarrufu sağlaması gibi avantajlar sunması, boru hattı ile taşımacılığı ön plana çıkarmaktadır.

Doğalgazın boru hatlarıyla taşınması ise enerji güvenliğinin sağlanması açısından güzergâh çeşitlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü petrol taşımacılığında ortaya çıkan sorun, alternatif güzergâhlar üzerinden telefi edilebilirken; doğalgaz boru hatlarının pahalı ve sabit olmasının yanı sıra yapımının uzun ve maliyetli olması transit ülkeden kaynaklı kesintileri ortaya çıkarabilmektedir (Ünal, 2022, s. 326). Diğer taraftan petrol taşımacılığı incelendiğindeyse doğalgazın taşınmasında olduğu gibi hem tanker hem de boru hatları yöntemleri kullanıldığı ancak hangi yöntemin tercih edileceği coğrafi konum ve taşıma maliyeti gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Enerji taşınması konusunda yukarıda bahsedildiği üzere genellikle boru hatları kullanılsa da AB ve Japonya gibi ülkelerin coğrafi konumları nedeniyle deniz yolunu tercih etmesi (Apicorp, 2016, s. 1-4), ayrıca deniz yollarının diğer taşıma modellerine göre düşük maliyetli ve yüksek esnekliğe sahip olması, deniz yollarını uluslararası ticarete en çok tercih edilen taşıma modellerinden biri haline getirmektedir. Bundan dolayı da enerji güvenliği ile deniz taşımacılığı arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır; zira deniz yoluyla yapılan taşımacılık, enerji tedarik zincirinde önemli bir rol oynayarak enerji arzının güvenliğini etkileyebilmektedir. Denizlerin bu kritik önemi nedeniyle deniz trafiğinde, stratejik olarak kabul edilen ve herhangi bir nedenle kapanması halinde enerji güvenliğine büyük zarar verebilecek boğazlar, geçitler, kanallar ve düğüm noktalarının güvenliği kritik bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Süveyş Kanalı, Bab El Mendeb Boğazı, İstanbul-Çanakkale Boğazları ve Panama Kanalı gibi noktalarda meydana gelecek olumsuz bir durum, enerji güvenliğini derinden etkileme potansiyeline sahip olacaktır. Bundan dolayı da bahsi geçen boğazlarda, kanallarda ve düğüm noktalarında ortaya çıkabilecek sorunlar, devletlerin ekonomilerini zorlayacağı için burada önemli olan olabilme ihtimali yüksek olayları önceden öngörerek tedbir alıp

tehlikenin ilerlemesini durdurabilmektir. Aktörlerin bunu sağlayabilmesi için de toplumsal barışın temin edilmesi, ülkedeki sektörlerin birbiriyle uyumlu çalışmasının sağlanması, enerji geçişinde transit olan ülkenin iyi seçilmesi, enerji güzergahlarının maliyeti düşük ve minimum düzeyde tehlike oluşturacak yerlerden seçilmesi, enerji güzergahlarının çeşitlendirilmesi ve siber saldırılara karşı koruması gibi faktörleri devreye etkin biçimde sokmaları gerekmektedir.

2.1.4 Enerji Altyapı Güvenliği

Kritik Altyapı Güvenliği kavramı, ABD vatandaşlarının refah seviyesini yükselten sistemlerin devamlılığını engelleyebilecek risklerin belirlenmesi ve tedbir alınmasının gerekliliğini vurgulamak amacıyla ortaya çıkmış ve ilk defa ABD Başkanı Bill Clinton tarafından 1996 yılında yayımlanan 13010 sayılı Başbakanlık Kararnamesinde kullanılmıştır (GovInfo, 1996). Ayrıca kararnamede kritik altyapıların hayati öneme sahip olduğu vurgulanmış ve bu altyapıların eksikliğinin ABD'nin savunma ve ekonomik güvenliği üzerinde sarsıcı bir etkiye sahip olabileceği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, devletlerin ekonomilerini ve gündelik yaşamlarını tehdit eden fiziksel ve siber saldırılar sonucu oluşabilecek risklerin analiz edilmesi amacıyla uluslararası düzeyde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Ülkelerin farklı önceliklere sahip olması nedeniyle üzerinde uzlaşılan tek bir tanım olmamakla birlikte kritik altyapılar genellikle ekonominin ve hükümetin sağlıklı bir şekilde işlemesi için hayati öneme sahip olan fiziksel ve sayısal sistemler olarak tanımlanmıştır (Karanacak, 2011).

Çok geniş bir alanı kapsayan fiziksel ve sayısal sistemler, 2004 yılında AB tarafından; enerji altyapısı, bilgi ve iletişim teknolojileri, finansman hizmetleri, sağlık hizmetleri, gıda ve ağları, suyla ilgili altyapılar, ulaşım araçları ve ağları, kimyasal maddeler ve hükümete ait varlıklar olmak üzere dokuz başlıkta sıralanmıştır (aktaran Genco, 2020, s. 40). Kritik altyapılar geniş alanı kapsamasına rağmen çalışmanın kapsamı gereği enerji üretim ve dağıtım sistemleri, gaz ve petrol depolama sistemleri ve nükleer tesisleri içinde barındıran enerji altyapı güvenliği üzerinde durulmuştur. Nitekim enerji altyapı güvenliği enerji kaynakları, nakil hatları ve santraller gibi birçok unsuru bünyesinde bulundurmasının yanı sıra diğer kritik

altyapıları da etkileme potansiyelinden dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için de kritik unsurlardan biri olmuştur. Bu doğrultuda devletler sermaye, hizmet ve malların serbest dolaşımı kadar enerjinin de dünya pazarlarında kesintisiz, ekonomik ve güvenli bir şekilde nakledilmesini sağlamayı ve enerjinin çevresel boyutlarını da göz önünde bulundurarak enerjinin taşınması için altyapı sistemleri ve stratejileri geliştirmeyi hedeflemişlerdir.

Böylelikle enerji altyapı güvenliği, enerjinin çıkarılmasından dağıtılmasına kadar olan süreçte yaşanacak terörist saldırılardan, yatırım eksikliklerine, iç çatışmalara ve ambargolara kadar geniş bir yelpazedeki olası riskleri bütünsel bir şekilde ele almayı gerektiren bir unsur olmuştur. Bu bağlamda enerji altyapı güvenliği, altyapılarda meydana gelebilecek aksaklıkların, sosyal ve ekonomik yaşama ciddi zararlar verebilme potansiyeli nedeniyle ulusal güvenlik açısından da ele alınarak enerji güvenliğinin öncelikli başlıklarından biri olmuştur. Sonuç olarak ekonomik büyüme ve siyasi gücün korunması dahil olmak üzere çok çeşitli öncelikleri dikkate alan enerji altyapı güvenliği, enerjinin üretilmesini ve taşınmasını sağlayan bir şemsiye olarak (Çelikpala, 2014, s. 82) özellikle petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenliğinin sağlanmasını öncelikli hedef haline getirmiştir (Çaşın, Nifti ve Gücüyener, 2015, s. 5). Petrol ve doğalgaz altyapı güvenliğini sağlama hedeflerinde ise geçmişte fiziksel güvenliğe önem verilirken; mantıksal güvenlik unsurları, genellikle göz ardı edilmiştir. Ne var ki günümüzde altyapıları kontrol eden sistemlere yönelik elektronik, radyo frekanslı veya siber saldırılar gibi tehditlerin yanı sıra teknolojideki ilerlemeler altyapılar arasındaki ilişkileri ve bağımlılığı etkilediği için mantıksal güvenliğe de önem vermeye başlanmıştır.

Bunun dışında enerji altyapılarının çoğunluğunun özel sektörlere ait olması ya da özel sektör tarafından işletilmesi (Çelikpala, 2014, s. 86), kamu sektörü ile özel sektörün iş birliği yapması ve ortak hareket etmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu açıdan, kritik altyapılar içerisinde değerlendirilen enerji taşınım hatlarının ve özellikle de boru hatlarının terörist saldırı gibi güvenlik tehditlerinden korunmasında, devletin sahip olduğu imkanların kullanılması zorunluluk arz etmektedir. Bu bağlamda enerji güvenliğini kesintiye uğratabilecek tehdit ve risklerin doğru bir zamanlama ile saldırı veya kaza öncesi doğru istihbarat ile tespit edilerek askeri,

sosyal, ekonomik, hukuki ve siyasal caydırıcı tedbirlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Saldırıların neticesinde ortaya çıkan olağanüstü hallerde, ağır maliyet içeren insan kaybı ve maddi zararlar, nihai sonuçları itibarı ile devletlerin güvenlik, savunma, saygınlık ve güvenilirliğini beklenmedik ölçüde hasara uğratabilmekte ve aynı zamanda toplumsal çatışma ve kargaşa ortamlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

2.2 Güvenlik Yaklaşımları

Güvenlik kavramı, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ve koşullarda ortaya çıkan tehdit ve risklere göre sadece pratikte değil, kavramsal olarak da tartışılmaya başlamıştır. Bu bağlamda günümüzde güvenlik alanında yaşanan tartışmalar, kavramın anlamı, içeriği ve onu oluşturan faktörler üzerine iki ana eksene ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, realizm ve neo-realizmin tekelinde gelişen ve temel karakteristiğiyle iki kutuplu sistemin hegemonik, statükocu kimliğini ve pratiğini resmeden ve Soğuk Savaş yıllarının güvenlik paradigması olarak literatürdeki yerini alan geleneksel güvenlik yaklaşımlarıdır (Sandıklı ve Emeklier, 2011, s. 22). Oluşan paradigma devlet merkezli, ulusal güvenlik öncelikli ve özellikle militarist güç odaklı bir öze sahip olmuştur. Yani güvenlik tehdidini sadece askeri tehdit olarak ele almış ve korunması gereken en önemli değeri devlet olarak görmüştür. İkincisi ise hem Soğuk Savaş'ın sona ermesi hem de küreselleşme sürecinin etkileri nedeniyle güvenlik kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan yeni güvenlik yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşım, 1990'lardan itibaren güvenlik gündemini salt askeri konularla sınırlamaktan çıkarak insan, devlet ve yaşadığımız gezegenin güvenliğini ilgilendiren diğer konuları da içerecek şekilde genişletmeyi amaçlamıştır.

2.2.1 Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları

Geleneksel güvenlik anlayışını besleyen düşüncelerden ilki, 1919 yılında Uluslararası İlişkiler Kürsüsü'nün kurulmasıyla birlikte İngiltere'de ortaya çıkan idealizm olmuştur. Fikri temelleri Aydınlanma Dönemindeki Hugo Grotius, Immanuel Kant, John Lock, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin görüşlerine dayanan idealizm (Eralp, 1997, s. 62), dünyayı derinden etkileyen iki

savaş arası dönemde belirginleşen yıkıcı olaylar neticesinde ‘dünya barışının nasıl temin edileceği’, ‘güvenliğin nasıl sağlanacağı’ ve ‘yeni dünya düzeninin nasıl kurulacağı’ gibi sorulara cevap aramıştır (Gözen, 2021, s. 68-69).

İdealistlerin söz konusu soruları cevaplamak için ilk yaklaşımını ise insan doğası görüşü oluşturmuştur. İnsan doğası itibarıyla iyi olduğunu savunan idealistlere göre kurumsal yapılardaki yanlışlıklar, adaletsiz anlaşmalar ve yanlış hukuksal düzenlemeler sonucu insanlar kötü ve çatışmacı bir kimliğe bürünmüşlerdir. Bundan dolayı da uluslararası güvenliği korunmanın en etkili yolu, uluslararası hukukun kurumsallaştırılması ve kolektif güvenlik anlayışını oluşturulmasıdır. Nitekim idealistler; devletlerin savaş yapmaya meyilli olmadıklarını, demokratik yapının oluşturulmasının gerekli olduğunu ve oluşturulacak uluslararası toplum düzeninin üst yargı sisteminin varlığı ile kendini güvende hissedeceği düşüncesini öne sürmüşlerdir (Elmas, 2013, s. 46-48). Çünkü idealistlere göre sağlam hukuksal dayanaklar üzerine inşa edilen uluslararası örgütler, uluslararası güvenliğinin sağlanmasında başat aktör olacaktır (aktaran Karabulut, 2015, s. 54).

Bu düşünce etrafında, ABD Başkanı Woodrow Wilson ve idealist düşünürler, savaş sonrası sistemin akılcı bir şekilde düzenlenmesi için ‘kolektif güvenlik’ temelinde yeni bir yapı önermişlerdir. Wilson’a göre kolektif güvenliğe dayalı böyle bir sistem, “eski güç dengesi yaklaşımlarını ortadan kaldıracak ve barışçıl bir dünya düzeninin kurulmasına öncülük ederek savaşları imkansız kılacaktır” (Bozdağlıoğlu, 2007a, s. 137). Bu anlayışına dayanarak hareket eden Wilson, uluslararası ortamda güvenliğin sürdürülmesi ve barışın kalıcı olmasını sağlamak için Wilson İlkeleri olarak bilinen 14 maddeden oluşan bir deklarasyon yayınlamıştır. Bu deklarasyon, uluslararası iş birliği, demokratik yönetimler ve serbest ticaret aracılığıyla savaş durumunu ortadan kaldırıp barış ve güvenliği sağlamayı hedeflerken; aynı zamanda idealizm görüşünün genel çerçevesini belirlemede de önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak Wilson ilkeleri doğrultusunda hareket eden devletler, uluslararası barış ve güvenliği temin etmek ve kolektif güvenliği sağlamak için Milletler Cemiyeti’ni (MC) kurmuşlardır. Böylelikle evrensel barışın sağlanabileceği görüşü yaygınlaşmış, kolektif güvenlik gelişim göstermiş ve MC bir caydırıcılık şemsiyesi olarak

görülmüştür. Ancak kolektif güvenlik anlayışının uluslararası barışı sağlayacağına dair inanış kısa sürede geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü fikir babalığını ABD Başkanı Woodrow Wilson'un yapmasına rağmen ABD'nin MC'ye katılmaması, 1929 Buhranının başlaması, İtalya'da Faşistlerin ve Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi gibi gelişmelerin sonucunda etkisini kaybeden kolektif güvenlik anlayışı (İyiat, 2020, s. 7), İkinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte etkinliğini yitirmiştir. Burada idealist düşüncenin en büyük yanılması, uluslararası kuruluşların, kurulduktan sonra dönemin büyük güçlerinden bağımsız olarak kendi kimliklerini oluşturabileceği, üye ülkelerden ayrı amaçlara sahip olabileceği ve devletlerin dış politika aracı olarak kullanılmayacağı düşüncesi olmuştur (Karabulut, 2015, s. 54).

İdealizm'in, güvenliği sağlamak için bir diğer önerisi ise Kant'ın Demokratik Barış Teorisi'nde yer alan dünya sisteminde demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmayacağı veya çatışmaya daha az eğimli olduğunu öngörüsüdür. Bu düşünceye göre demokrasi ile yönetilen devletler birbirleriyle çatışmaya girmez, çatışmaya girmek için hazırlıkta bulunmaz, devletlerin askeri imkanları güvenlik ikilemine yol açmaz ve uluslararası güvenliği tehlikeye atmaz (Ergüven, 2016, s. 783). Aslında idealistler, burada demokrasi ile yönetilen devletler arasında güvenlik topluluğu oluşturarak bu devletlerin, kendi aralarında çatışma riskini azaltmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca demokrasi ve barış arasında doğrudan bir ilişki kuran idealizm, demokratik rejime sahip devletlerin güvenliğinin daha sağlam temellere dayandığını ifade etmiştir (Birdişli, 2019, s. 26). Bu duruma gösterilebilecek en iyi örneklerden biriye Soğuk Savaş döneminde oluşan Doğu-Batı bloku ve bahsi geçen bloklar arasındaki gerilimdir. İdealistlere göre gerilimin nedeni, Doğu Bloku'nun demokratik olmayan yönetim şeklidir, eğer bu devletler demokratik bir yapıya sahip olurlarsa güvenlik sorunları oldukça azalacaktır (Kaldor, 1991, s. 318-319).

Bahsi geçen fikri temellere rağmen iki savaş arası süreçte Nazilerin Almanya'da, Faşistlerin İtalya'da iktidara gelmeleri, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve en önemlisi de MC'nin işlevsiz bir örgüt haline gelmesi sonucu çıkan İkinci Dünya Savaşı, idealizmin düşüşünü realizmin yükselmesini sağlamıştır. Böylelikle birey ve devletlerin siyasi davranışlarının nasıl şekilleneceği, uluslararası politikanın anarşik yapısının nasıl düzenli bir hal alacağı, self-determinasyon, güvenlik, ortak hukuk ve

barışın nasıl sağlanacağı gibi konuları tartışan liberal görüş, realistler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır (Baran ve Macar, 2017, s. 253). Hatta Edward Hallet Carr idealizmi ütopyacılıkla eş anlamlı olarak görmüştür (Eralp, 1997, s. 69-70).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmeye başlayan realizm, Thomas Hobbes'un insan doğası gereği kötü huyludur görüşünden yola çıkarak idealistlerin kurumlardaki yanlışlıklar, adaletsiz antlaşmalar ve yanlış hukuksal düzenlemeler sonucu insanlar kötü ve çatışmacı bir kimliğe bürünmektedir görüşüne karşı çıkmışlardır. Onlara göre insan doğası gereği kötüdür ve kötü yaratılmış olan insanlar hırslıdır, bencildir ve temel hedefleri güce ulaşmaktır. Devletlerde insanlara benzer şekilde güçlerini maksimize etme uğraşı içindedir ve devletlerin eylemlerini düzenleyecek bir otoritenin bulunmaması da ortaya anarşiyi çıkarmaktadır. Realistler, bahsi geçen anarşik ortamda, devletlerin varlığını koruyabilmek için 'güç' olgusunu ön plana çıkarmış (Ergüven, 2016, s. 786), güç ile güvenlik arasında paralel bir ilişki ağı kurmuş ve güvenliği gücün bir uzantısı olarak görmüşlerdir (Çakmak, 2007, s. 25; Karabulut, 2015, s. 61).

Bu bağlamda uluslararası sistemin bir güç mücadelesinden meydana geldiğini ileri süren realistler, anarşinin uluslararası sistemde ortaya çıkardığı uyumsuzlukları ortadan kaldırmak ve güvenliği temin etmek için devletlerin kendi çıkarını düşünerek iş birliği yapmayacağını ve her devletin güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiğini savunmuşlardır. Devlet ise bu durumu ancak güç ile başarabilir. Bundan dolayı da devletlerin kapasitelerini askeri güç ile özdeş tutan realist teorisyenler, devletlerin varlıklarını sürdürebilmesinin ön şartı olarak da askeri gücü olmazsa olmaz olarak görmüşlerdir (Yıldırım, 2020, s. 1701). Bu nedenle de realist analizlerde, askeri ve stratejik konular ön plana çıkarılarak karşı tarafın tamamen ortadan kaldırılmasına kadar dayanan bir güvenlik anlayışı öne sürülmektedir.

Devletlerin güçlerini maksimize etme ve sürekli bir güç artışı sağlama çabaları, benzer şekilde davranan diğer devletlerle karşı karşıya gelmelerine neden olabilmektedir. Bu durum ise çatışma ortamının oluşmasına ve bir gücün yok olmasına neden olsa dahi, devletlerin bu riski göze alabilecekleri anlamına gelmektedir. Zaten realizm de bu noktada, iki devletten birinin mutlak olarak

kazançlı çıkması ve mücadelenin sonucunda kendisini yok etmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Yani iki devlet arasındaki mücadele, birinin mutlak kazancına diğerinin mutlak kaybına yol açmalıdır. Bu durum da realizmin güvenlik anlayışının temelini oluşturmaktadır. Öyle ki bahsi geçen düşünce, sıfır toplamlı oyunda kaybeden olmamak için güç unsurunun artırılması gerektiğini savunmaktadır (Dedeoğlu, 2003, s. 45). Ne var ki bir devletin güvenliğini sağlamak için güç unsurunu artırmaya yönelik aldığı tedbirler, diğer devletlerde güvenlik endişelerini artırabilir ve onları da güvenlik önlemlerini artırmaya yöneltir. İşte bu durumda ortaya çıkan güvenlik ikilemi (Hough, 2004, s. 3-4), realist görüşün en önemli paradoksunu oluşturmaktadır. Realistler, bu durumun devletlerarası ilişkilerdeki anarşik yapının doğal bir sonucu olduğunu ve bunun kaçınılmaz bir gerçek olduğunu savunmuşlardır.

Realistler, devletlerarası ilişkilerin anarşik yapısının sonucu olarak ortaya çıkan güvenlik ikileminde, devletin temel güdüsünü beka olarak görmüş ‘güvenlik kimin için vardır?’ sorusuna devlet için cevabını vermiştir. Onlara göre idealistlerin varsaydığı uluslararası hukuksal normlar ve bu çerçevede ortaya çıkan uluslararası örgütler, anarşinin hâkim olduğu bir sistemde devletlerin güvenliğini sağlama konusunda etkili olamazlar. Bundan dolayı da devletlerin kendi güvenliklerini sağlama sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu savunmuşlardır. Böylelikle devlet merkezli bir güvenlik yaklaşımı ortaya çıkarken bireylerin güvenliği de devletin güvenliğine bağlanmıştır.

Buradan hareketle birincil ve ikincil politika ayrımına giden realistler, devletlerin varlığı için önemli görülen askeri ve stratejik konuları birincil politika (high politics) olarak görürken; ekonomik ve sosyal konuları ise ikincil politika (low politics) olarak görmüşlerdir. Ancak realistlerin bu tarz bir politika ayrımına gitmesi, kendilerine yönelik eleştirilerin önünü açmıştır. Özellikle de 1960’lı yılların sonundan itibaren ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmelerin etkisiyle realist perspektife karşı eleştirel bir bakış açısı gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda realist yaklaşımın uluslararası ilişkileri sadece askeri ve stratejik boyutlarla ele alarak uluslararası sistemi açıklamada sınırlı ve yetersiz kalmasının yanı sıra ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri dikkate almadığı yönündeki eleştiriler neo-realist teori ortaya çıkarmıştır.

Ortaya çıkan neo-realist teori, bir yandan realizme yönelik eleştirilere yanıt vermeye çalışırken diğer yandan da realist düşünce anlayışında değişiklik yapmaya çalışmıştır.

Neo-realist düşüncenin öncülerinden Kenneth Waltz, 1959'da yazdığı *Man, The State and War* adlı eserinde neo-realizmin temellerini atmış ve 1979'da yayınladığı *Theory of International Politics* adlı başka bir eserinde de neo-realizmin temel prensiplerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca Waltz *Theory of International Politics* adlı eserinde, realizmin eksikliklerini de ele almış ve bu paradigmanın uluslararası sistemde birçok aktör bulunmasına rağmen sadece devlet üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmiştir. Bu kapsamda Waltz'a göre uluslararası ilişkilerin teorik çerçevesi sadece devletler üzerine değil, aynı zamanda sistem üzerine de evrilmelidir. Bahsi geçen bu durum da realizm ile neo-realizmin farklı analiz düzeylerini kullanmasını sağlamakta ve iki kuramın uluslararası ilişkilere yönelik temel ayrışma noktasını ortaya koymaktadır. Çünkü realizm, uluslararası ilişkileri birey düzeyinde analiz ederken; neo-realizm ise sistem düzeyinde analiz etmektedir (Sula, 2022, s. 16). Bu bağlamda realizm uluslararası sistemin karakterini devleti yöneten kişiler üzerinden açıklamaya çalışırken; neo-realizm çatışmanın nedenini, uluslararası sistemde devletlerin birbiriyle savaşmasını engelleyecek bir üst yapının olmamasından dolayı ortaya çıkan anarşik yapıda görmüştür (Bozdağlıoğlu, 2007b, s. 143-144).

Görüldüğü üzere neo-realizm devletten ziyade devletlerin içinde bulunduğu sistemi inceleyerek devletlerin güvenlik önceliğini anarşik bir sistemde varlıklarını sürdürmek ve devlete ait olanı korumak olarak tanımlamıştır. Neo-realistler, burada realistlerden farklı olarak devletin güvenliğini sağlamak için salt askeri güçten ziyade devletin ekonomisini de bir güvenlik unsuru olarak görmüşlerdir. Neo-realistler bu durumu, bir devletin ekonomisi ne kadar büyük olursa kendini koruma gücü ve diğerlerine uygulayabileceği tehdit potansiyeli de o kadar büyük olacaktır, şeklinde ifade etmişlerdir. Dolayısıyla devletler, kendi devamlılığını sürdürebilmek için ekonomik yetkinliğini güçlendirmek zorundadır (Sula, 2022, s. 17). Ancak ekonomik parametreleri dahil etmelerine rağmen askeri gücün mutlaklığını göz ardı etmemişler ve yine merkeze askeri güç olgusunu yerleştirmişlerdir (Bakan ve Şahin, 2018, s.

142). Yani neo-realistler, güvenliği sağlamak için ekonomik ve politik meseleleri ön plana çıkarmaya çalışmasına rağmen askeri ve stratejik konuları da ana merkezden uzaklaştırmamışlardır.

Neo-realistlerin g unsuruna karşı yaklaşımına bakıldığında ise yine klasik realizmden ayrıştığı görülmüştür. Zira realistler gücü ulaşılması gereken bir amaç olarak görürken; neo-realistler gücü bir araç olarak görmüş ve asıl önemli olanın da güvenlik olduğu vurgulanmıştır (Sancak, 2011, s. 126). Bu bağlamda neo-realistlere göre devletlerin güvenlik endişeleri arttığında g unsuruna verilen önem de artar; zira uluslararası ilişkilerde güç dengesi güvenliğin temelini oluşturur. Ancak devletlerin dış tehditlere karşı güç unsuruna önem vermeleri, diğer devletler tarafından potansiyel bir tehdit olarak algılanabilir ve bu durum bir güvenlik ikilemi yaratabilir. Böyle bir sistemde taraflardan birinin kazanması diğerinin kaybetmesine neden olduğundan dolayı da neo-realistler bu durumu sıfır toplamlı bir model olarak görmüşlerdir.

Neo-realistlerin, klasik realistlerden farklılık gösterdiği bir diğer ge ise iş birliği konusudur. Realist görüş, uluslararası sisteminin anarşik yapısını düzenleyecek devletler üstü otorite veya yapının olmaması dolayısıyla devletlerarası iş birliği hususuna olumsuz bakmıştır. Neo-realist görüş ise uluslararası sisteme anarşinin hâkim olmasının iş birliği oluşturma ihtimalini düşürse dahi, iş birliğinin gerçekleşebileceğini, ancak bunun sınırlı bir yapıya sahip olacağını belirtmiştir. Waltz ise oluşacak iş birliğinde mutlak kazançların değil, göreceli kazançların ön plana çıkaracağını yani iş birliğine giren devletin ne kazanacağını değil, karşı tarafın ne kazanacağını kastetmiştir (Karabulut, 2015, s. 67). Bu nedenle de bir devlet neo-realistlere göre kazançlı çıkamayacağı iş birliğine girmemelidir. Ayrıca iş birliği oluşsa bile göreceli olarak kazançlı çıkacak devletin, artan gücünün gelecekte nasıl sekilleneceği, diğer devletler tarafından gözetilmek zorundadır.

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında bahsedilen son teori ise Kant'ın sonsuz barış fikri paralelinde güvenlik anlayışını geliştiren liberalizm olmuştur. Bu doğrultuda liberal kuram güvenliği sağlamak için birey, devlet ve sistem olmak üzere üç temel argüman ne sürmüş (Sarı, 2022, s. 31) ve barışın kalıcılığını bu üç argümana

bağlamıştır. Daha sonra ise bahsedilen bu üç argüman, liberal kuramın kendi içerisinde Cumhuriyetçi, Ticari ve Düzenleyici liberalizm olarak ayrılmasına ve her bir dalın kendi düşüncesini geliştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyetçi Liberaller, ‘demokrasiler çatışmaları azaltır’ düşüncesini öne sürerken; Ticari liberalizm ‘serbest ticarete dayalı karşılıklı bağımlılık silahlı çatışmaları azaltır’ düşüncesini öne sürmüştür; son olarak düzenleyici liberalizm de ‘uluslararası kurumlar silahlı çatışmaları azaltır’ düşüncesini öne sürmüştür (Sarı, 2022, s. 26).

Liberalizm, realizmden farklı olarak uluslararası sistemde temel aktörü birey olarak görür ve güvenliğin merkezine bireyi yerleştirir. Bu kapsamda bireysel özgürlükleri korumanın gerekliliğini vurgulayan liberaller, uluslararası sistemde devletlerarası anarşiyi bireyler arasındaki rekabet sonucunda ortaya çıkan sosyal, siyasal ve ekonomik yapıya yani siyasal rejime dayandırmaktadır. Böylece liberal düşünce Kant’ın ‘her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır’ anlayışı doğrultusunda siyasal rejim ve devletlerin dış politika araçları arasında bağlantı kurmuş ve cumhuriyetle yönetilen ülkelerin otoriter yönetimlere göre daha barışçı olduğunu iddia etmiştir (Keohane, 1990, s. 176; Keohane, 2002, s. 46). Bundan dolayı da liberal düşünce demokrasiyi ön plana çıkararak liberalizm ile demokrasi anlayışını bağdaştırmıştır. Bu bağlamda liberaller devletlerin var olan yönetim şekillerinin güvenlikle doğrudan bağlantılı olduğunu savunarak totaliter rejimlerin savaşa meyilli olduğunu öne sürerken demokrasi ile yönetilen devletlerin ise barış yanlısı olduğunu belirtmişlerdir (Sancak, 2011, s. 127).

Ticari liberalizm, realistler tarafından alçak politika olarak değerlendirilen ekonomik ilişkilerin, barış ve iş birliğini geliştireceğini ve birey menfaatini ön plana çıkararak çatışma riskini azaltacağını öne sürmüştür (Yıldırım, 2020, s. 1703). Kant ise ticaretin arttığı uluslararası sistemde devletlerin barışı tercih edeceğini öne sürerek ticaretin ve savaşın aynı düzlemde yer almayacağını ifade etmiştir (Kant, 1970, s. 114). Bu kapsamda demokratik düzeni benimsemiş ülkeler, diğer devletlerle ekonomik ve siyasi çıkarlar etrafında iş birliği yaparak kazançlı çıkmak isteyecektir. Bahsi geçen bu durum da devletleri uluslararası barışı korumaya yönlendirecek ve devletler, kendi çıkarlarını ve ticari ilişkilerini korumak için politikalar geliştirecektir. Bu politikaların sonucunda ortaya çıkan ticari ilişkiler, devletler

arasında karşılıklı bir bağımlılık yaratacaktır. Oluşan karşılıklı bağımlılık ve farklı alanlarda gerçekleştirilen iş birliği, aktörler arasındaki güveni artırarak etkileşimi teşvik edecektir. Böylece devletler arasındaki bu etkileşimin boyutu ne kadar geniş olursa barış ortamının temini de o kadar kolay olacak ve ortaya çıkan sorunların, çatışmaya mahal verilmeden barışçıl yollarla çözümü kolaylaşacaktır.

Son olarak düzenleyici liberalizm ise uluslararası hukuk normları çerçevesinde uluslararası sistemde yer edinmiş olan uluslararası kurumların, devletlerarası ilişkileri savaştan uzak ve barışçıl bir ortamda sağlayacağı görüşünü öne sürmüştür. Bahsi geçen uluslararası kurumlar ve örgütler, bir devletin diğer devletin niyetini sağlıklı bir şekilde değerlendirmesini ve devletlerarasında şüphe duyulan belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca anlaşmazlık yaşayan devletlerarasında tarafsız arabuluculuk yaparlar ve devletlerin birbirlerine verdiği sözleri yerine getirip getirmediğini denetlerler. Liberallerin bu anlayışı, realistlerin her devletin kendi çıkarını öncelikli tutması nedeniyle iş birliği ortamının zor sağlanacağı ve her devletin kendi güvenliğini sağlaması gerektiği düşüncesine, karşılık oluşturarak realistlere bir eleştiri yöneltilmiştir.

Liberalizm görüşü ortaya çıktıktan bir süre sonra etkisini kaybetmesine rağmen 1980'li yıllardan itibaren dünyada uluslararası şirketlerin, örgütlerin ve finansal kurumların artması gibi etmenlerin yanı sıra küreselleşmenin hız kazanması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte liberal görüşün yerini neo-liberal görüş almıştır. Bu süreçte büyük finansal kuruluşlar hızla gelişirken özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlar, geniş bir etkinlik alanı kazanmış ve neo-liberallerin güvenlik anlayışının temelini oluşturmuştur. Zira neo-liberaller de liberaller gibi devletlerin farklı nedenler etrafında birbirine yaklaşarak iş birliği ortamı oluşturmasının güvenliği sağlayacağını savunmuşlardır. Bu açıdan, neo-liberaller de liberaller gibi karşılıklı bağımlılığa vurgu yaparlar ancak bu vurgu, daha çok karmaşık karşılıklı bağımlılığa odaklanır ve uluslararası sistemin çeşitli aktörler arasındaki karmaşık etkileşimlerden oluşan bir 'örümcek ağı' olduğunu savunurlar (Burton, 1972, s. 35).

Bu sebeple neo-liberaller, devletler arasındaki iletişimin yetersiz olduğunu ve güvenliğin sağlanması için uluslararası düzeyde gruplar, şirketler ve örgütlerin iş birliği yapması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Keohane ve Nye, 1972). Ayrıca Keohane ve Nye tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık anlayışı, iletişimin artması, devlet hiyerarşisinin azalması ve askeri gücün önemini yitirmesi gibi üç temel argümana dayanmaktadır (İyiat, 2020, s. 7). Bu bağlamda devletler arasındaki çatışmaların büyük bir kısmının iletişim eksikliğinden kaynaklandığını ileri süren neo-liberaller, iletişiminin gelişmesinin devletler arasındaki yanlış anlamaları azaltarak çatışma riskini düşüreceğini öngörmüşlerdir. Bahsi geçen durumun gerçekleşmesiyle realistler tarafından ikincil politika olarak nitelendirilen ekonomik, çevresel ve sosyal konular da daha önemli hale gelecek ve askeri güç odaklı güvenlik anlayışı önemini kaybedecektir; dolayısıyla askeri güç kullanımı da azalacaktır (Pirinçi, 2010, s. 25).

2.2.2 Yeni Güvenlik Yaklaşımları

Soğuk Savaş döneminin egemen güvenlik paradigması olan geleneksel güvenlik anlayışı, zamanla dünyanın karşılaştığı güvenlik sorunlarını çözme konusunda yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte geleneksel güvenlik anlayışının baskın teorisi olan realizmin, devlet, güç ve ulusal çıkar gibi temel kavramları ve devlet merkezli bakış açısı, uluslararası ilişkilerin değişen dinamiklerini tam olarak açıklama konusunda yetersiz kalmıştır. Küresel sorunlar ve çeşitlenen güvenlik tehditleriyle başa çıkma konusunda da eksiklikler yaşamıştır. Bu durumun yansıması olarak da güvenliğin salt askeri tehditler etrafında oluşması ve tehditlerin yok edilmesiyle güvenliğin sağlanmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmeyle birlikte etnik sorunlar, terörizm, kimlik, göç, organize suç örgütleri, ekonomik adaletsizlik, yoksulluk ve salgın hastalıklar ile tehdit algısı çeşitlenmiş, yeni ve çok boyutlu tehditler ortaya çıkmıştır. Bu durum da güvenlik üzerine yeniden düşünülmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve aynı zamanda devleti merkez koyan geleneksel düşünceye karşı da eleştirel bir bakış açısının gelişmesine neden olmuştur.

2.2.2.1 Kopenhag Okulu'nun yeni güvenlik algısı

Kopenhag Okulu, realist yaklaşımın güvenliğe dar bir açıdan bakarak güvenliği yalnızca askeri ve siyasi güvenlik unsuru şeklinde ele almasına karşı eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ekol, bir taraftan kavramın devlet temelli askeri güvenlik çerçevesinde sınırlandırılmamasını öngörürken; diğer taraftan da kişilerin varlığını ve durumunu tehdit eden her şeyin bir güvenlik problemi olamayacağını öne sürmüştür (Baysal ve Lüleci, 2015, s. 65). Kopenhag Okulu'nun güvenlik kavramını genişletmesine rağmen devleti başat aktör olarak görmesi ve güvenlik anlayışını devlet odaklı bir şekilde inşa etmesi eleştirilere neden olmuştur. Kopenhag Okulu ise eleştirilere yanıt olarak alternatif bir teori oluşturma amacıyla olmadıklarını, sadece mevcut yaklaşımları geliştirip farklı açılardan değerlendirerek güvenlik anlayışını zenginleştirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Okulun temsilcilerinden Wæver de bu durumu 'amacımız güvenlik nedir değil, güvenlik ayrıca nedir sorusunu cevaplamak' şeklinde ifade etmiştir (Wæver, 1997, s. 47). Bu sebeple gelenekselci ve post-yapısalcı güvenlik arasında yer alan bu ekol, üç temel yaklaşımı kullanarak geleneksel güvenlik anlayışını değiştirmeye ve yeni bir güvenlik paradigması geliştirmeye çalışmıştır.

Bu yaklaşımlardan ilki, 1995'te Ole Wæver'in *Securitization and Desecuritization* adlı makalesinde ortaya koyduğu, güvenlik konularının nasıl inşa olduğu konusunda açık, anlaşılır ve ayrıntılı bir analiz yapabilmeyi sağlayan 'Güvenlikleştirme' teorisidir. Güvenlikleştirme teorisi, 1970'lerin sonlarından itibaren etkili olan devlet merkezli ve askeri güç odaklı geleneksel güvenlik anlayışının genişleme ve derinleşme sürecinde başat rol oynamıştır. Bu bağlamda Wæver askeri sorunların güvenlik gündemini belirleyeceğini kabul etmekle beraber derinleşme ve genişleme süreciyle birlikte tehdit olarak görülmeyen öğelerin de kabul göreceği daha kapsamlı bir güvenlik anlayışı benimsemiştir (Wæver, 1995).

Wæver, güvenlikleştirmeyi objektif ve maddi bir unsur olmasından ayrı tutarak güvenlik uygulamalarının yeniden üretilmesine yarayan meseleleri veya alanları güvenlikleştirmek için uygulanan 'söylem analizleri' olarak tanımlamıştır (Kolasi, 2014, s. 136). Yani güvenlikleştirme teorisi, güvenliğin varlığı için bir tehdidin olmasının gerekmediğini vurgular; bunun yerine bir durumun devletin veya toplumun hayatta kalmasını veya temel çıkarlarını tehlikeye soktuğu şekilde

algılanmasını esas alır. Bu doğrultuda güvenlik alanına girmeyen veya tehdit durumu oluşturmayan bir olay, olgu ya da durum güvenlik alanının içerisine girerek güvenlikleştirmeyi etkinleştirebilmektedir. Ayrıca Kopenhag Okulu'na göre güvenlikleştirme sürecinin başarısı sadece olağanüstü eylemlerin varlığına değil, aynı zamanda uygun koşulların mevcudiyetine de bağlıdır. Bu koşullar, aslında güvenlikleştirme sürecini başarıya ulaştıran faktörler olarak nitelendirilmiş ve başarının sağlanması için üç temel koşul sunulmuştur. Bunlar: a) Mevcut tehditlerin tanımlanması; b) alınacak önlemler; c) kabul görmüş normların ihlalinin ilişkilere etkisi (Baysal ve Lüleci, 2015, s. 76).

Öte yandan güvenlikleştirme teorisi, güvenlikleştirici aktör, referans nesnesi ve işlevsel (fonksiyonel) aktörler olmak üzere üç temel öge etrafında şekillenmiştir (Waever, Jaap De ve Buzan, 1998, s. 36). Bu bağlamda;

- a) Güvenlikleştirici aktör, seçtiği bir konu hakkında güvenlikleştirme kararı vererek bu konunun bir güvenlik sorunu olduğu yönünde hedef kitleyi ikna etmeye çalışmaktadır. Söz konusu aktör, siyasi liderler veya elitler (Waever ve diğerleri 1998, s. 40) gibi karar alma pozisyonunda bulunan veya belirli bir konuda etkili olan kişiler olabilir. Yani güvenlikleştirici aktör, hükümet, siyasi parti lideri, cumhurbaşkanı ve başkan gibi kişiler olabilir.
- b) Referans nesnesi olarak güvenlikleştirici aktörün güvenlikleştirme kararı verdiği konunun tehdit ettiği varlıklar kastedilir (Baysal, 2022, s. 111). Bu bağlamda ekol, referans nesnesini makro, mikro ve orta seviye olmak üzere üç ayrı düzeyde incelemiştir. Burada makro seviyede dünya barışını ve bölgesel istikrarı bozacak nükleer savaş ve küresel ısınma gibi konular, mikro seviyede bireylerin güvenliği ve orta seviyede ise devletler ve etnik/dini gruplar gibi topluluklar ele alınmıştır.
- c) Ekolün ortaya koyduğu son unsur, güvenlikleştirme sürecinin sürdürüldüğü sektöre göre farklılık gösteren referans nesnesi ya da güvenlikleştirici aktör olmaksızın güvenlikleştirme sürecini etkileyen işlevsel aktörlerdir. Buna verilecek en iyi örnekleriyse yazılı ve görsel medya oluşturmuştur (Baysal, 2022, s. 112). Zira medya yaptığı yayınlar ile güvenlikleştirmenin başarısını etkileme gücüne sahiptir.

Güvenlikleştirme anlayışı güvenlik alanına önemli katkılarda bulunmasının yanı sıra eleştiriler de almıştır. Bu çerçevede, ilk eleştiri olarak Waever'in güvenliği geleneksel bir mantıkla yeniden tanımlamasına ve askeri olmayan sorunları da askeri mantık çerçevesinde değerlendirmesine yönelik olmuştur. Böyle bir durumda da devletler bir olayı güvenlik sorunu olarak tanımlayarak müdahale etmek için genellikle baskı araçlarını kullanabilirler. Bahsi geçen durum da güvenlikleştirme kavramının içerdiği tehlikenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Waever ise bu tehlikeye karşı güvenliksizleştirmeyi önermiştir. Bu bağlamda güvenliksizleştirme, güvenlik konusu yapılan unsura karşı askeri mantıkla hareket etmeden güvenlikleştirilme sonucunda sahip olduğu mevcut pozisyonun sona ermesi ve tehdit algısı için alınan önlemlerin kaldırılmasıyla olayın normalleşmesini sağlamaktadır.

Bir diğer eleştiri konusu ise güvenlikleştirme teorisinin söz-edimlere aşırı önem vermesine, karşıt görüşleri göz ardı etmesine ve hedef kitlenin yetersiz analizine yönelik olmuştur. Bu bağlamda Waever'in aşırı önem verdiği söz-edim kavramı, 1998'de Kopenhag Okulu tarafından yumuşatılarak güvenlikleştirme kavramının tek boyutlu olmaktan uzaklaştırılması ve hedef kitlenin öneminin vurgulanmasıyla dengelenmesi amaçlanmıştır (Baysal, 2022, s. 110). Yenilenen yaklaşımla birlikte güvenlikleştirici aktör tarafından ortaya atılan söz-edimler, güvenliksizleştirmeye yönelik bir adım olarak algılanmıştır. Böylece güvenlikleştirici aktör tek yönlülükten kurtularak hedef kitle ve ikna süreci arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan bir güvenlikleştirme yaklaşımına dönüşmüştür (Waever ve diğerleri 1998, s. 27; (Williams, 2003, s. 526).

Kopenhag Okulu'nun güvenlik alanına bir diğer katkısı da Bölgesel Güvenlik görüşü olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplinde bölgeselcilik görüşü, her ne kadar Kopenhag Ekolü ile görünürlük kazansa da aslında ilk bölgeselcilik görüşü 1970'lerin başlarında ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki başarısızlığı ve Bretton Woods krizleri ile ortaya çıkmıştır (Kaya, 2019a, s. 56). Bu duruma rağmen güvenlik ilişkilerinin bölgesel düzeyde ele alınması, dönemin baskın teorilerinin küresel sisteme odaklanmaları nedeniyle uluslararası ilişkiler disiplinde ihmal edilen konulardan biri olmuştur. Bu sebeple gerçek anlamda bölgeselcilik anlayışı, özellikle SSCB'nin çöküşü, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve diğer bölgelerdeki gelişmelerle

birlikte ülkelerin üzerindeki süper güç baskısının azalmasıyla daha fazla önem kazanmıştır. Böylece bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin dünya sistemine entegre olmasıyla birlikte bölgesel güvenlik uluslararası politikanın daha önemli bir konusu haline gelmiştir.

Bu bağlamda bölgesel güvenlik kavramı Barry Buzan'ın 1983'te yayınladığı *Peoples, States and Fear* adlı eserinde ortaya atılmış ve daha sonra da Okulu'nun önde gelen yazarlarından olan Ole Wæver'in kavramı benimsemesiyle bölgesel güvenlik düşüncesi kuramlaştırılmıştır. Kuramsallaştırılan bölgesel güvenlik kavramı ise iki temel varsayıma dayandırılmıştır. Bunlardan ilkinin, SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte süper güçler arasındaki rekabetin azalması ve bu güçlerin dünya genelinde etki oluşturma potansiyelinin düşmesi oluşturmuşken; ikincisini ise güçlü devletlerin kendi kamuoylarının askeri ve stratejik müdahalesini sınırlama eğilimi oluşturmuştur (Wæver ve Buzan, 2003, s. 15-16). Bahsi geçen bu iki varsayım hem bölgesel güvenlik anlayışının teorileşmesine katkı sunmuş hem de bölgesel güvenlik dinamiklerinin daha bağımsız hale gelmesine ve bölgesel güçlerin kendi bölgelerinde daha fazla inisiyatif almasına zemin hazırlamıştır.

Ayrıca bölgesel güvenlik, uluslararası ilişkilerde giderek daha fazla önem kazanan ve zamanla evrilen bir kavram olmuştur. Öyle ki teoriyi ilk olarak ortaya çıkaran Barry Buzan, Bölgesel Güvenlik anlayışını “ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünülemez şekilde temel güvenlik kaygıları yakın ilişkili olan devletler grubu” olarak tanımlanmıştır (Buzan, 1983, s. 106). Ancak Buzan'ın yaptığı bu tanım, daha çok realist görüşün güvenlik kavramına yönelik yaklaşımına benzetildiği için 2003 yılında Wæver ve Buzan tarafından Kopenhag Okulu'nun genişletilmiş güvenlik kavramı etrafında yeniden şekillenmiş ve devlet dışı aktörler ile diğer güvenlik sektörlerini kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Böylelikle bölgesel güvenlik kavramı “temel güvenlikleştirme ya da güvenlikdışılaştırma süreçleri, güvenlik sorunları birbirinden ayrı olarak anlaşılacak ya da çözülemeyecek kadar bağımlı olan aktörler (birimler) bütünü” olarak ifade edilmiştir (Wæver ve Buzan, 2003, s. 44). Bundan dolayı da tehdit durumu yakın coğrafyalarda, uzak coğrafyalara göre daha kısa sürede etki edeceği için yakın coğrafyalardaki bağımlılık, bölgesel güvenlik içinde ön plana çıkmıştır. Bölgesel

görüşün merkezine coğrafi yakınlığı koyan ekol, askeri, siyasi, sosyal ve çevresel sektörlerin tamamı için bu yakınlığın geçerli olduğunu savunmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kopenhag Okulu düşünürlerine göre her bölgenin bir güvenlik kompleksi oluşturmayacağını ve güvenlik kompleksi oluşturması için belirli kriterlerin geçerli olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu kriterler ise şu şekilde sıralanabilir: a) Ülkelerin coğrafi konumlarının etkileşimde olduğu ülkeye yakınlığı; b) bölgeyi oluşturan devletlerin güvenliklerinin birbirleriyle ilişkili olması ve bölgesel güvenlik topluluğunu oluşturan devletlerin birbirini tehdit olarak görmemesi gerekmektedir; yani güvenlikdışlaştırma sürecinin oluşturulması sağlanmalı; c) bölgede yer alan ülkeler arasında jeostratejik çıkarların örtüşmesi ve bu bağlamda karşılıklı güç ilişkileri veya rekabetin bulunması; d) bölgeyi oluşturan devletlerin birbiriyle her alanda (savunma, destek vs.) güçlü ilişkilerinin varlığı (Şibelikova, 2007, s. 1320). Söz konusu dört unsur gerçekleştiikten sonra bölgesel güvenlik kompleksi, Buzan ve Waever tarafından kendi içinde güç dağılımları ve onu oluşturan unsurlar bakımından standart, merkezli, büyük güç ve süper kompleksler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bunlara ayrı ayrı bakıldığında Standart bölgesel güvenlik komplekslerinde, bölgesel güçler arasındaki etkileşim; merkezi komplekslerde, yalnız bir gücün etki oluşturduğu, yani tek kutuplu bir sistem; büyük güç komplekslerinde, uluslararası düzeyde etkili olan birden fazla büyük gücün dahil olduğu veya çok kutuplu bir sistem; süper komplekslerde ise bir küresel gücün komşu bölgelere de etki etmesiyle bölgeler arası güvenlik dinamiklerinin oluşturduğu sistem, kastedilmiştir.

Kopenhag Okulu'nun güvenlik alanına kattığı son unsur ise sektörel analizdir. Sektörel analizin gelişiminde ve temel çerçevesinin oluşmasında etkili olan Barry Buzan, 1983 yılında yayımlanan *Peoples, States and Fear* adlı eserinde, eleştirel güvenlik anlayışının ortaya koyduğu tartışmaları göz önünde bulundurarak güvenliğin askeri boyutun ötesine genişlemesini önermiştir. Çünkü güvenliğin sadece askeri boyutta ele alınması küreselleşen ve karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dünyada, analiz açısından yeterli derinlik ve genişliği sağlayamamıştır. Benzer şekilde iç ve devletlerarası çatışmaların azaldığı ve çatışmaların istisnai bir durum haline geldiği uluslararası sistemde devletlerin savaşa odaklanması, daha çok zararın ortaya

çıkmasına neden olmuştur (Bilgin, Booth ve Jones, 1998, s. 134). Nitekim Kopenhag Okulu düşünürleri, devletin uluslararası sistemdeki hakimiyetini ve ulusal güvenliğin önemini kabul ederken; realistlerin sadece devletlerarası ilişkilere ve askeri konulara odaklanmasının diğer aktörleri göz ardı ettiğini ve bu nedenle güvenlik kavramının kapsamının daraldığını savunmuşlardır (Buzan ve Waever , 2009, s. 255). Güvenlik kavramını dar bir çerçeveden çıkarıp genişletmeye çalışan Kopenhag Okulu teorisyenleri ise sektörel analiz aracılığıyla güvenlik kavramının kapsamını genişletmeyi hedeflemişlerdir.

Söz konusu hedef doğrultusunda, güvenlik kavramının kapsamını genişletmek isteyen Buzan, askeri boyut dışında siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere dört sektörü daha güvenlik alanına dahil etmiştir. Buzan, bu sektörlerin güvenlik alanına dahil olmasıyla birlikte sektörlerin bütün sisteme seçici bir gözle bakmayı sağladığı ve onun sadece belli bir boyutunun, belli üniteler arasında belli ilişki veya etkileşim türlerini ortaya çıkarmada fayda sağladığını ifade etmiştir (Baysal ve Lüleci, 2015, s. 71-72). Söz konusu sektörler, genel olarak aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

- a) Ekonomik Güvenlik: Ekonomi, uluslararası sistemi etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle günümüzde ekonomik alanda ortaya çıkan olumsuz durumlar, diğer güvenlik türleriyle de yakından ilişkili olduğu için birçok alanı kendine bağımlı kılmıştır. Bahsi geçen durum da piyasaların güvenliğini hem ülkeler hem de uluslararası yapılar için değerli kılarak ekonomik güvenlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan ekonomik güvenlik kavramını Buzan, ülkelerin devamlılığını sağlayan ve halkın alım gücünde oluşabilecek tehlike ve risklere karşı hazırlıklı olma durumu olarak tanımlamıştır (Buzan, 1991, s. 445). Bu sayede, uluslararası/ulusal ekonomi ve güvenlik kavramları karmaşık bir ilişki ağı oluşturarak (Vincent, 1995, s. 305) uluslararası ilişkiler disiplinde tartışılan konulardan biri olmuştur. Disiplin içindeki tartışmalar da devlet odaklı ekonomik güvenlik anlayışının yerine birey ve şirket odaklı ekonomik güvenlik anlayışını daha fazla ön plana çıkarmıştır.

- b) Siyasi Güvenlik: Bir ülkede mevcut siyasi rejim, halkı temsil etmesinin yanı sıra uygulanan politikaların ülkenin hukuk normlarına uygun olup olmamasını ifade etmektedir. Bundan dolayı da devletlerin yapısal normları, hükümetin yapısı ve devleti yönetme yetkisi veren ideolojiler ile doğrudan bağlantılıdır (Buzan, Waever, Kelstrup, Lemaitre ve Tromer, 1990, s. 4). Bu bağlamda siyasal güvenliğin dayanağı ise bir ülkenin yönetim şeklini sağlayan meşruluğun halk tarafından kabul görmesi veya sürdürülmesidir (Waever ve diğerleri 1998, s. 142). Çünkü halkın kabulünden geçmeyen hükümetler ve siyasal rejimler, sürekli bir güvenlik riski oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan en büyük güvenlik risklerine ise devletlerin siyasal baskıları, insan hakları ihlalleri ve yönetimin tek başlılığa evrilmesi gibi faktörler örnek verilebilir.
- c) Askeri Güvenlik: Bölgelere veya ülkelere yönelik gerçekleştirilmesi muhtemel saldırılara karşılık vermek için kullanılan bir kavramdır.
- d) Toplumsal Güvenlik: Devletlerin sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik yapıların bulunması ve bu yapıların çatışmasız bir ortamda yaşaması, toplumsal güvenlik anlayışını ortaya çıkarmıştır. İlk olarak Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik çalışmalarıyla birlikte ulus/uluslararası toplumların gündemine gelen kavram dil, din, kültür ve ulusa bağlılık gibi öğeleri içerisinde barındırmıştır (Waever ve diğerleri 1998, s. 47). Bu bağlamda toplumsal güvenlik, Buzan'a göre devamlı ve makul ölçülerde toplumun kültürünün, geleneklerinin, dilinin, dininin ve ulusal kimliğinin korunabilmesidir (Karabulut, 2015, s. 71). Özellikle de ulusal kimliğe karşı oluşan tehdidin savunulması, toplumsal güvenliğin özünü oluşturmuştur. Nitekim ulusal kimliğe karşı oluşabilecek risklere karşı bir güvence oluşturan toplumsal güvenlik, devletler tarafından birçok yasal düzenleme ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır.
- e) Çevresel Güvenlik: İnsan eliyle bozulan ekosistemin dünyaya yansıyan olumsuz etkilerine karşı ortaya çıkmıştır (Ak, 2013, s. 100). Çevresel güvenlik üzerinde anlaşılmış ortak bir tanım bulunmamakla birlikte Buzan çevresel güvenliği, yaşam bulunan her yerin güvenli hale getirilmesi şeklinde tanımlamıştır (Yiğittepe, 2022, s. 141). Bu kapsamda kuraklık, azalan doğal kaynaklar ve iklim değışiklikleri gibi konular çevresel güvenliğin önemli

unsurları arasında yer almıştır. Ayrıca çevresel güvenlik, Kopenhag okulunun analiz düzeyinden sonra 1990'da imzalanan Paris Şartı ile de yasal zeminde tartışılmaya başlamıştır (Kandemir, 2022, s. 51-52).

2.2.2.2 Yeşil Teori

XX. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve bu savaşlar sonrası Batılı ülkelerin hızlı bir şekilde endüstrileşmeye girişmesi, dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artış göstermesi ve fosil yakıtların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte çevresel bir kirlilik ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra günümüzde fosil yakıt kullanan binlerce fabrikanın varlığı, buzulların erimesi, büyük kasırgaların oluşması, kuraklıkların yaşanması, su kaynaklarının azalması ve iklim değişimi gibi etmenler, çevre güvenliğinin önemini uluslararası sistemde gün yüzüne çıkarmıştır. Aynı zamanda bahsi geçen sorunlar, çevre sorunlarına yönelik kamuoyunun oluşmasını ve bu alana yönelik teorilerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda ön plana çıkan Yeşil görüş, başlangıçta sosyal bir düşünce olarak algılanmıştır; ancak sonraki süreçte Robert E. Goodin'in Yeşil Politika Teorisi adlı eseri, Peter Dickens'in Yeşil bir Sosyal Teoriye Doğru Toplum ve Doğa adlı eseri, Alan Carter'ın Radikal Bir Yeşil Siyaset Teorisi adlı eseri ve Ted Benton'un Doğal İlişkiler adlı eseri, görüşün teorik bir yaklaşıma dönüşmesini sağlamıştır (Tarhan, 2018, s. 164).

Öte yandan çevre sorunları, realizm tarafından alçak politika konusu olarak görülmesinden dolayı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde uzun bir süre ele alınmamıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya kamuoyuna önemli bir konu olarak yansısıyla birlikte disiplin içinde kendine yer edinmiştir. Bu bağlamda Barry Buzan'ın 1983'te güvenliği yeniden tanımladığı People, States and Fear adlı eserinde yaptığı güvenlik tanımına çevreyi eklemesi, 1983'te Richard Ullman'ın ele aldığı Redefining Security adlı eserinde güvenlik konusunu askeri konular dışına taşıması ve 1994'te Robert Kaplan'ın The Coming Anarchy adlı eserinde dünyadaki iklim değişikliklerini, nüfusun artışını, salgın hastalıkları ve organize suçları gelecekte güvenlik tehdidi olarak öngörmesi, çevrenin disiplin içinde önemli bir yer edinmesine katkı sağlamıştır (Tarhan, 2018, s. 162-163).

Bu bağlamda çevrenin ilk başlarda uluslararası ilişkilere dahil olması güvenlik odaklı olmuştur. Ancak sonraki süreçte Yeşil Teori anlayışı, çevreyi güvenlik merkezli anlayışın dışına taşımıştır. Böylelikle genişleyen Yeşil Teorinin başlıca amacı, çevre sorunlarına yönelik durum tespitinden öteye geçerek bölgeler ve ülkeler bazında geliştirilen mücadele yöntemlerini uluslararası bir boyuta taşımak (Ünal, 2014, s. 230) ve çevresel sorunları dar anlayışın ötesine geçirip ekolojik bir bakış açısıyla değerlendirerek sorunlara çözüm üretmek (Erçandırlı, 2015, s. 494) görülmüştür. Bu nedenle çevresel güvenlik kavramı, temel olarak ekolojik sistemin ve bu sistemin bir parçası olan bireyin varlığının korunmasına dayanmış ve bu yüzden çevresel güvenliğin ilk çağrışım yaptığı kavram ekolojik güvenlik olmuştur (Kaypak, 2012, s. 13). Bu kapsamda teorisyenler, güvenlik tehditlerinin arasına sel, deprem, gibi doğal afetlerin yanı sıra kaynak savaşlarını ve göç hareketlerini de dahil etmiş ve çevreyi ulusal güvenlik sorunu olarak tanımlamışlardır (Kaya, 2019b, s. 46-47).

Ülkelerin çıkarlarına, sınırları içinde yaşayan halkın varlığına ve geleceğine yönelik her türlü tehdidin önlenmesini hedefleyen ulusal güvenlik kavramına, küresel ısınma, ormansızlaşma, türlerin devamı ve kirlilik gibi etkenlerden kaynaklanan tehditlerin eklenmesi gerekliliğine yanıt olarak ortaya atılan ekolojik güvenlik kavramı, çevresel güvenlik kavramının da yerine kullanılmaktadır (aktaran Kaypak, 2012, s. 13). Ancak çevresel güvenlik, ekolojik güvenliğe göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda çevresel güvenlik, deniz ve boğaz güvenliği, doğal kaynakların güvenliği, enerji güvenliği ve besin güvenliği gibi unsurları da içinde barındırmıştır. İçinde barındırdığı konularda ortaya çıkabilecek sorunları çözebilmek içinse dünya siyasetinin yeniden yorumlanması gerektiği konusunda normatif teorilerin yanı sıra küresel sistemde gerçekleşen siyasal değişimlerinin de varlığının önemli olduğunu vurgulamıştır (Erçandırlı, 2015, s. 546).

2.2.2.3 Kimlik üzerinden güvenlik anlayışı: Sosyal İnşacılık

Sosyal İnşacılık, 1980'lerden itibaren yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerin ve neoliberal/neorealizm tartışmalarının devam ettiği bir dönemde ABD'li akademisyen Nicholas Onuf tarafından ortaya atılmıştır. Onuf, multidisipliner bir yaklaşım olarak ortaya çıkan inşacı kuramın felsefi düşünce sistemini oluştururken; teoriyi

popülerleştiren Alexander Wendt'in çalışmaları ise bu felsefi düşüncenin üzerine inşa edilmiş kuramsal yaklaşımı oluşturmuştur (Ateş, 2008, s. 230). Bu bağlamda sosyal bilimlerden etkilenerek güvenlik üzerine çalışmalarda bulunan yaklaşım, realistlerin güvenliği tanımlamak için üzerinde durduğu ulusal güvenlik ve salt askeri güç gibi kavramlara karşı bir duruş sergileyerek güvenliği, insanların karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan kültür, kimlik ve kolektif kimlik gibi kavramların öncülüğünde tanımlamıştır (Karabulut, 2015, s. 87).

Konstrüktivistler, sosyo-ekonomik meseleleri güvenlik kavramının dışında tutan gelenekselcilere karşı çıkararak güvenliğin kapsamını devletten ulusa, egemenlikten kimliğe doğru genişleterek birey odaklı bir güvenlik anlayışı geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, devletleri insanların etkileşimi sayesinde çeşitli yapılardan oluşan kurumlar olarak gören inşacılar (Günyel, 2021, s. 191), politik argümanlar eşliğinde hareket etmek yerine fikir ve normlar öncülüğünde hareket ederek güvenlik anlayışının merkezine kimlik kavramını yerleştirip güvenlik kavramını genişletmek için çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda kimlik kavramını "farklı durumlarda asli özelliklerin aynı olması, nesnel bir gerçekliği oluşturan bütündeki benzerlik ve bir bireyin ayırt edici karakteri ya da kişiliği" olarak tanımlayan yaklaşım (Özgül, 2017, s. 385), kimlik üzerinden bir analiz yöntemi geliştirmek ve kimliğin güvenlik, çıkar ve tehdit gibi olgularla olan ilişkisini araştırmak istemiştir (Mikail ve Aytekin, 2016, s. 342). Öte yandan kimlikler kişilerin, kurumların veya toplumsal grupların kim olduğuna dair bilgiler verirken diğerlerinden de farklılığını ortaya koymuştur. (Günyel, 2021, s. 190). Ortaya çıkan farklılıklar da devletlerin yapısını, tercihlerini, ilgi alanlarını ve faaliyetlerini nasıl etkilediğini açıklamak için kullanılmıştır.

Güvenlik anlayışını kimlik üzerinden inşa eden görüş, devletlerin birbiriyle çatışma veya barış içinde olma durumunu da kimliklerin şekillendirdiğini ifade etmiştir. Yani devletlerin birbiriyle karşılıklı etkileşimleri ele alınırken sahip oldukları kimlik özellikleri ile eylemleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur (Ertem, 2012, s. 181). Bu durum ise kendilerini neorealistlerden ayırmıştır. Çünkü neorealistlere göre devletler kendi kimliklerini özgür iradeleriyle seçemezler. Dolayısıyla devletlerin kimlikleri uluslararası sistem tarafından belirlenir ve bu kimlikler, devletlere

dayatılır. Konstrüktivistler ise bu anlayışa karşı çıkmıştır; zira onlara göre kimlik yapı tarafından dayatılan bir unsur olarak değil, karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıkan bir unsur olarak görülmüştür (Bozdağlıoğlu, 2007c, s. 151-152). Bu bağlamda devletlerin kimliklerinin diğerleri ile olan etkileşim sürecinde belirlendiğini öne süren konstrüktivistler, devletlerin çıkarlarının temelini de bu kimliklere dayandırmıştır.

Oluşan etkileşim sonucunda ortaya çıkan farklılıklar ve kendini tanımlama biçimi, daha sonra gruplaşmaya neden olarak kolektif kimliklerin oluşmasına yol açabilmektedir (Gamson, 1995, s. 84). Kolektif kimlik kavramıysa sosyal inşacıların, sosyal kimlik olgusuyla birlikte üzerinde en çok durduğu kimlik türü olmuştur. Kaotik ve çatışmacı uluslararası sistemde yeni savaflara engel olmak adına geliştirilen kavram, ‘sınır ötesi iletişim ve hareketlilik’ yöntemiyle gelişecek toplumsal ilişkilerin, karşılıklı bağımlılık ve sorumluluk ilişkisi doğuracağını varsaymıştır (Karabulut, 2015, s. 89). Bu bağlamda kolektif kimlik, farklı egemen devletlerin halklarının ortak bir topluluk duygusu geliştirmek için çeşitli iletişimsel faaliyetler yoluyla bir araya gelmesini sağlar ve bu durumda da zamanla çıkar, talep ve davranış farklılıklarını ortadan kaldırabilir.

Ayrıca devletlerin kolektif kimlik türüne sahip olduğu bir uluslararası sistemde, çıkan uyuşmazlıklar ve çatışmalar, hukukun önceliği ilkesi göz önünde bulundurularak kolektif kimlik kapsamında alınan önlemler ile güvenlik tesis edilecektir. Kolektif kimlik, sadece devletler arasındaki çatışmaları önlemekle kalmaz aynı zamanda toplumların kendi içinde ortaya çıkabilecek sorunları önceden öngörüp çatışmasını da engellemeyi hedefler. Bu hedefle birlikte devletler arasında meydana gelen olaylarda devletlerin uyum içinde ortak faaliyette bulunması gereken bir ortam doğacaktır. Diğer taraftan devletlerarası güvenliğin yalnızca askeri ve stratejik hamleler ile değil, halklar arası kurulacak iş birliği alışkanlıklarıyla ve halkları karar alma süreçlerine etkin şekilde katarak birbirleriyle olumlu algılar oluşturulması da sağlanmalıdır (Kardaş, 2007, s. 138).

İnşacı görüşün güvenlik yaklaşımı için önemli olan bir diğer kavram ise kültürdür. Kültür, ortak deneyim ve eylemlerin uzun yıllar süregelerek oluşan ve bu doğrultuda

anlam kazanan uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda süreklilik ve farklılık olarak iki özelliğiyle ön plana çıkan kültür, devletlerin güvenlik anlayışlarının şekillenmesinde ve kimlik kavramının meydana gelmesinde büyük öneme sahip olmuştur. Bahsi geçen özelliğiyle devletlerin çıkarlarının belirlenmesi konusunda temel bir öge olarak ön plana çıkan kültür, aynı zamanda devletlere ait kimlik türüne de doğrudan etki etmektedir (Wendt, 2012, s. 357-358). Ayrıca kültürlerin bireyler üzerinde inşa ettiği kimlikler ile kimliklerin toplumlarda ortaya çıkardığı kültürler, iki yönlü bir biçimde uluslararası sisteme tesir etmekte ve tesir eden durumla birlikte güvenlik kavramı şekillenmektedir (Akpınar, 2013, s. 475).

Sosyal İnşacıların, güvenlik alanına son katkısı ise güvenlik ikilemini yeniden inşa etmeleri olmuştur. Güvenlik ikilemi, bir tehdit algısının meydana geldiği durumda, devletlerin birbirlerinin niyetlerini yorumlayamaması sonucu görünürlük kazanmaktadır. Böyle bir durumun meydana gelmesi de devletleri kendi güvenliklerini sağlamak için silahlanmaya yönlendirirken; diğer devletlerin de bu durumdan rahatsızlık duyarak silahlanmaya başlamasıyla bir güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır. Wendt ise bu durumu, bir ülkenin kendi güvenliğini sağlamak için geliştirdiği eylemler sonucu, bir diğer ülkenin güvenliğini tehdit etme durumu olarak tanımlar ve bu durumu mutlak bir otoritenin verdiği bir karardan ziyade, geçmişteki deneyim ve inançların bir yansıması olarak nitelendirir (Wendt, 2012, s. 73-77). Bu bağlamda devletlerin arzu ve menfaatleri üzerine inşa ettikleri bir algı olarak Sosyal İnşacılık'ta yer bulan güvenlik ikileminin ismini 'Güvenlik Toplumu' olarak değiştirmiştir. Böylece devletlerin birbirleriyle güven üzerine kurdukları ilişkiler sayesinde, direk silahlanmaya gitmek yerine bürokratik yollarla ortaya çıkabilecek tehdit unsurunun yok edebileceği savunulmuştur (Kaya, 2008, s. 101).

2.2.2.4 Eleştirel Teori'nin güvenliği derinleştirilmesi

Eleştirel teori, güvenlik çalışmalarının yetersizliğini ve tehdit kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini vurgulayan eleştirel düşüncelerin disiplin içinde etkili olduğu bir dönemde, güvenlik anlayışını üç temel noktada farklılaştırarak hâkim teorilerden ayrılmıştır. Üç temel nokta ise şu şekilde özetlenebilir:

- a) Realist güvenlik anlayışının yaptığı gibi sadece devlet gibi aktörleri değil, korunmaya daha muhtaç birey ve grupları analiz öznesini yaparak güvenlik anlayışının derinleştirilmesi (Karabulut, 2015, s. 85);
- b) Realizmin statükoculuğuna karşın bireyi baskılardan kurtarmak amacıyla özgürleştirilmesi (Kardaş, 2007, s. 145-146);
- c) Askeri güç kullanımını öncelikli güvenlik kaynağı veya tehdidi olarak algılamak yerine daha geniş bir güvenlik ve tehdit algısıyla güvenlik kavramının genişletilmesi (Karabulut, 2015, s. 85).

Sözü geçen kavramlardan da anlaşılacağı üzere Eleştirel Teori, güvenlik anlayışında bireyi merkeze alarak bireyi güvenliğin asıl nesnesi ve yegâne amacı olarak görmüştür. Çünkü onlara göre ulusal/uluslararası alanda gelişen askeri, çevresel, ekonomik, siyasi ve toplumsal tehditler insan için en değerli ölçüt olan hayat şansını ve yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu tehditler kıskacında, bireyin kendi öz değerini koruyarak yaşamını sürdürme şansını kaybetmesini ise en büyük güvenlik sorunu olarak görmüştür. Bu sebepten dolayı da Eleştirel Teorinin yeni güvenlik yaklaşımının odak noktasını devletler değil, bireyler oluşturmuştur (Wheeler ve Dunne, 2004, s. 10). Odak noktasına bireyi yerleştiren Eleştirel Teori, güvenlik kavramının tanımına da bireyi dahil ederek güvenliği “bireylerin gereksiz yapısal zorlamadan kurtarılması” olarak tanımlamıştır (McDonald, 2005, s. 299).

Eleştirel Teorinin, güvenliğin merkezine devlet yerine bireyi koyması, geleneksel güvenlik yaklaşımlarına özellikle de realizme karşı ciddi bir eleştiri olmuştur. Zaten Eleştirel Teori de realizmin en önemli eksikliğini, güvenlik anlayışının sadece devletlerin güvenliğine odaklanması sonucu diğer unsurları göz ardı etmesinde görmüştür. Zira hem güvenlik ana aktör olarak devleti hem güvenliği sağlayacak birim olarak devleti görmek hem de bireyin güvenliğini devletin güvenliğine bağlamak bireyin güvenliğini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Öte yandan bireyin güvenliğinin devlet güvenliğine bağlanması durumunda, devletin güvenliği sağlamak için attığı adımlar bireysel güvenliği ve özgürlüğü yok sayabilmektedir. Yani devletin güvenliği sağlamak adına aldığı kararlar, bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal etme riskini de beraberinde getirmektedir. Eleştirel teorisyenler ise bu durumların şiddet eylemlerini meşrulaştırdığını ve bireyin güvenliğini

tehlikeye attığını savunarak uluslararası sistemin egemen aktörünün etkisi altında kalan birey ve toplum güvenliğini güvenlik çalışmalarında daha fazla vurgulamaya çalışmışlardır. Bu düzlemde teorisyenler, bireysel özgürlük ve güvenliğin tekrar sağlanması için kamu alanının canlandırılması ve demokratik düzenin, ulusal veya uluslararası düzeyde, bireylerin yaşamlarını etkileyecek şekilde yeniden işletilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Keyman, 2007, s. 234).

Birey güvenliğini, güvenliğin temel bir parçası olarak kabul eden bu ekol, güvenlik kavramının merkezine 'özgürleştirme' kavramını da yerleştirerek yaklaşımının özünü bu kavram üzerine kurmaktadır (Birdişi, 2019, s. 25). Dolayısıyla ekol, güvenliği ve özgürleşmeyi aynı düzlemde birlikte hareket eden iki unsur olarak kabul eder ve güvenliği, tehditlerin olmadığı ve özgürleşmenin olduğu bir toplumsal ve ekonomik ortam olarak görür (Kardaş, 2007, s. 145). Bu bağlamda eleştirel güvenliğin amacı özgürleşme olgusuyla birlikte bireyleri baskılardan kurtarmak ve gerçek çıkarlarının nasıl elde edilebileceğini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirirken en büyük güvenlik engeli ise mevcut kurallar, normlar ve kurumlardır (Wheeler ve Dunne, 2004, s. 10). Ekol, söz konusu engellere ve güvenlik için devlet, askeri güç, statüko ve hegemonik sistemi savunan geleneksel görüşe rağmen yine de özgürleştirmeyi ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.

Öte yandan ekol, özgürleştirme kavramını yalnızca birey bazlı değil, aynı zamanda kolektif düzeyde de özgürlüğün sağlanması amacıyla da ele almaya çalışmıştır. Yani özgürleştirme kavramı sadece birey bazlı ele alınmamış, ulusal güvenlik gibi uluslararası güvenlik alanında da güvenlik ve özgürlük arasında güçlü bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Barry Buzan ve Lene Hansen ise bu durumu, bireyler düzeyinde sağlanacak özgürleşme ile kolektif güvenlik konusunda olumlu gelişmeler yaşanacaktır, şeklinde ifade etmiştir (Buzan ve Hansen, 2009, s. 206). Birey odaklı güvenlik anlayışına sahip olan bu ekol, bireyin tüm kısıtlamalardan arındırılarak özgürleştirilmesiyle ulusal düzeyde başlayan ve uluslararası alana taşınabilecek tehditlerin önüne geçilebileceğini öngörmüştür. Nitekim küresel sorunların temelini insan olarak gören Eleştirel Teori, bireyin politik, ekonomik, kültürel ve sosyal kısıtlamalardan kurtulması ve bu alanlarda özgürleşmesinin uluslararası güvenlik problemlerini çözebileceği görüşünü destekleyecek bir altyapı oluşturmuştur.

Eleştirel Teorinin, güvenlik alanındaki bir diğer önemli çalışması ise ‘güvenliğin derinleşmesi’ görüşüdür. Eleştirel anlayış, güvensizliği kendiliğinden gerçekleşen, durağan ve değişmez bir durum olarak değil, aksine insanlar tarafından sosyal olarak inşa edilen bir durum olarak tanımlamıştır. Bu durumda yeni bir güvenlik paradigmasının gerekliliğini savunan teorisyenler, en önemli adımın ise güvenlik kavramının temelini oluşturan düşünceyi açığa çıkarmak olarak belirlemişlerdir. Bu adımı, geleneksel yaklaşımın güvenliğe bakış açısının temelini oluşturan askeri boyut ötesinde insan, ekonomi, toplum ve çevre güvenliği gibi konuları da kapsayacak şekilde genişlemesinden ziyade, güvenliğin derinleşmesinde görmüşlerdir. Booth ise güvenliği derinleştirilmesini, devlet dışındaki unsurları analiz odağı yapmak yerine dünya siyasetinde güvenliğin türetilmiş bir kavram olduğunu kabul ederek güvenlik ile ilişkili diğer görüş ve düşüncelerin belirli siyasi teorilere dayandığını ortaya çıkarmak şeklinde ifade etmiştir (Booth, 1997, s. 111). Burada güvenliğin türetilmiş bir kavram olduğunu kabul etmek, güvenlik perspektifinin genişletilmesine ve güvenlik tehditleriyle başa çıkmak için daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesine olanak sağladığı için güvenliğin derinleştirilmesinde en önemli nokta kabul edilmiştir. Yani güvenliği türetilmiş bir kavram olarak görmek, çevre güvenliği gibi devlet düzeyinin üstünde veya toplumsal güvensizlik gibi devlet düzeyinin altında kalan diğer güvensizliklerin de yorumlanabilmesine olanak sağlamıştır (Bilgin, 2010, s. 83-84).

Eleştirel görüş, güvenliğin derinleşmesinden sonra güvenliğin genişlemesini atılacak bir diğer adım olarak görmüştür. Bu noktada Eleştirel Teori, Kopenhag Okulu’nun öngördüğü güvenlikleştirme risklerini göz önünde bulundurarak güvenliksizleştirmek yerine sorunları siyasallaştırmayı önerir. Yani sorunları doğrudan güvenlik meselesi olarak ele almaktansa onları politik bir bağlama yerleştirerek çözüm arar. Savunulan bu görüş ise sorunları güvenlik dışına çıkararak güvenliksizleştirmeyi öneren Kopenhag Ekolüne karşıtlık yaratmıştır.

Eleştirel teorisyenlerin üzerinde durduğu son dinamik ise ulusal devletlerin inşasında önemli bir etkiye sahip olan ve zamanla çoğunluğu ötekileştirerek yalnızca bir grup kişinin çıkarlarını öncelikli hedef haline getiren (Karabulut, 2021, s. 69) kapitalist sistem olmuştur. Çünkü onlara göre biz ve diğerleri gibi ayrımlar insanları

ötekileştirmiş, düşman haline getirmiş ve güvenliği tehdit etmiştir. Ötekileştirmenin yanı sıra kapitalizmin ortaya çıkardığı ekonomik krizler, adaletsiz gelir dağılımı, doğal kaynakların ticari amaçla gereğinden fazla kullanılması ve istikrarsızlıklar güvenliği tehdit eden diğer önemli hususlar olmuştur. Bundan dolayı da ‘biz insanlar’ söylemi aracılığıyla suni ötekileştirmeyi yıkmak (Karabulut, 2021, s. 69) ve kapitalizmin ekonomik mantığının dönüştürülmesini sağlamak, barış ve güvenliğin sağlanmasının olmazsa olmaz koşulu olarak görülmüştür.

2.2.3 Güvenlik Yaklaşımlarında Enerji Güvenliğinin Yeri

Enerji güvenliği, 1970’lerde yaşanan petrol krizlerinin ardından önem kazanmaya başlamıştır. Bu önemle birlikte zamanla dünyanın üzerinde durduğu başat konulardan biri haline gelerek uluslararası ilişkiler disiplininin içinde tartışılan konulardan biri olmuştur (Choucri, 1977, s. 185-186). Ancak disiplin içinde enerji güvenliğine yönelik yaklaşımlar sınırlı kalırken enerji güvenliği üzerine en kapsamlı çalışmayı ise Kopenhag Okulu yapmıştır. Kopenhag Okulu’nun enerji güvenliği yaklaşımını açıklamadan önce tarihsel süreç içinde enerji güvenliğinin kuramsal gelişimini ifade edebilmek adına realizmin, liberalizmin ve neo-realizmin enerji güvenliğine yaklaşımının ana hatlarıyla ele alınmasında fayda görülmüştür.

Realistler, enerji güvenliğini ‘ulusal güvenlik’ kavramı perspektifinde değerlendirmiştir. Onlara göre uluslararası sistemi düzenleyen ulus üstü bir yapı olmadığı için devletler güvenliklerini kendileri sağlaması gerekmektedir. Bu gerekliliğin güç unsuruyla sağlanması ise enerji kaynaklarını teorinin kapsamına sokmuştur. Çünkü realistlere göre gücü elde ederken devletler için doğal kaynaklar (birincil enerji) büyük önem arz etmektedir. Nitekim realist kuramın önde gelen temsilcilerinden Morgenthau, doğal kaynakları gücün ana unsurlarından biri ve devletin siyasi gücünü belirleyen en etkili unsur olarak görmüştür (aktaran Altınyuva, 2021, s. 63). Yani doğal kaynaklara sahip olan devletler, bu kaynaklar sayesinde güç kazanmanın yanı sıra siyasi ayrıcalıklar da kazanmaktadır. Ayrıca realistler, enerji güvenliğini sağlayacak aktör olarak devletleri öne sürerken; OPEC gibi devlet dışı kuruluşların da enerji güvenliğine etkilerinin sınırlı kalacağını ifade etmişlerdir.

Neorealizm ile bir devletin enerji güvenliğine yönelik politikalarının açıklanması oldukça zordur (Česnakas, 2010, s. 40). Çünkü neorealizmin kurucusu Waltz, devletlerin güvenliğinde en önemli önceliğinin güç olduğunu vurgulamasına karşın (aktaran Altınyuva, 2021, s. 65), güç unsurunu analiz ederken askeri güç üzerinde durmuştur. Ekonomik güç dolayısıyla da enerji ve doğal kaynakların kullanımına analizlerinde yer vermemiştir. Yani neorealistlere göre gerek enerji politikaları gerekse enerji güvenliği devletlerin davranışlarına etki etmeyecek unsurlardır (Česnakas, 2010, s. 40-41). Neorealizmin bir alt dalını oluşturan saldırgan realizm ise enerji güvenliği konusuna daha detaylı yaklaşmıştır. Bu bağlamda saldırgan realizm, neorealizmden farklı olarak enerji kaynaklarının kontrolünü ve değerlendirmesini güç konusunda önemli bir unsur olarak görmüştür. Zira onlara göre ekonomik gelişim, askeri gelişime doğrudan katkı sunmaktadır (Güzeloğlu, 2017, s. 31). Ancak enerji güvenliğinin sağlanması, askeri güç ve devletin bekası için değil de başka bir şey için kullanıyorsa saldırgan realistler için anlamsız hale gelmektedir.

Liberaller, enerji kaynaklarının sınırlı olduğunu kabul ederek savaşları enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlamak için yapılan bir mücadele olarak görmüştür. Ortaya çıkan bu sorunsalı aşmak içinse farklı aktörler öncülüğünde ekonomik ve sosyal iş birliğini önermiştir. Böylelikle karşılıklı bağımlılık anlayışı ön plana çıkmıştır. Birey, devlet ve uluslararası şirketlerin birbirleri ile olan bağımlık durumunu anlatmak için kullanılan kavram, belirli alan ve konularla sınırlandırılmıştır (Heywood, 2016, s. 95-96). Enerji güvenliği de karşılıklı bağımlılık bazında sınırlandırılan konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda ortaya koyulan karşılıklı bağımlılık, enerji güvenliğinin sağlanmasında etkin bir role sahiptir. Çünkü bağımlılığın artması tarafların birbirlerine olan ihtiyaçlarını artırdığı için çatışma durumunu ve devletlerin birbirine müdahale etme olasılığını düşürecektir. Liberallerin üzerinde durduğu bir diğer konuda, karşılıklı bağımlılığın en önemli unsuru olarak gördüğü transit ülkelerdir. Transit ülkeler, konumlarını güç için kullanabilmektedir. Liberaller ise konumlarını güç için değil, ekonomik beklentiler doğrultusunda ve nakil hatlarının işletilmesinin de özel şirketler tarafından kullanılmasını önermektedir.

Soğuk Savaş'ın sonuna doğru, militarist ve devlet odaklı bakış açısından uzaklaşarak çevresel, ekonomik ve siyasi yönleriyle güvenlik kavramını inceleyen Kopenhag Okulu, enerji güvenliğini kapsamlı bir şekilde değerlendiren ilk ve en önemli teori olmuştur (Wæver ve diğerleri 1998, s. 7). Kopenhag Okulu, ilk zamanlarda diğer güvenlik çalışmaları gibi yalnızca askeri ve siyasi güvenlik alanlarını incelemiştir. Ancak yaklaşımının dinamik bir yapıya sahip olması ve analiz yapan tarafından geliştirilebilmesi (Wæver ve Buzan, 2003, s. 463), zamanla farklı güvenlik alanlarını ekolün dinamik yapısının içine dahil etmiştir. Bu bağlamda ekolün güvenlik alanına kattığı sektörel analiz ve güvenlikleştirme teorisi, enerji güvenliğinin de kuramsal çerçevesini oluşturmada çok büyük etkiye sahip olmuştur. Özellikle sektörel analizin enerji güvenliğini hem ekonomik hem de çevresel boyutlarla değerlendirmesi, kuramı enerji güvenliğinde ön plana taşımıştır.

Ülkelerin sürekliliğini sağlayan ve insanların alım gücünde ortaya çıkacak olumsuzlukları engelleyen, ekonomik unsurların korunmasını ve olası tehlikelere karşı hazırlıklı olmasını ifade eden ekonomik güvenlik (Buzan, 1991, s. 445), doğrudan enerji güvenliğiyle ilgilenmemiştir. Enerji güvenliği konusunda asıl odak noktası ise enerjinin yeterliliği boyutu olmuştur. Zira Kopenhag Okulu temsilcilerine göre devletler enerji yeterliliklerini sağladıklarında ekonomik, askeri ve sosyal güvenliklerini de sağlayabileceklerdir. Tam tersi bir durumda ise üretim duracak ve daha önce üretilmiş ürünlerin pazarlara ulaştırılması imkânsız hale gelecektir. Böylelikle sanayide başlayan ve ulaştırma sektöründe devam eden sıkıntılar, diğer sektörleri de olumsuz etkileyecektir. Sonuç olarak da ekonominin işlevini kaybettiği bir durumda, ordular dahi hareket edemez hale gelecek ve operasyonel varlığını kaybedecektir (Blazev, 2015, s. 67). Görüldüğü üzere enerji güvenliği ve ekonomik güvenlik arasında karşılıklı bir bağlılığın olduğu ve enerjinin yokluğunun devletin bekasına yönelik bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Buzan ve Hansen de enerji arzının sağlanmasının ve doğal kaynakların varlığının, ekonomik güvenlik için çok önemli olduğunu vurgulamıştır (Buzan ve Hansen, 2009, s. 442).

Sektörel analizin enerji güvenliği ile bağlantılı bir diğer önemli unsur ise çevresel güvenliktir. Enerji sektörünün çevreye önemli bir tehdit oluşturabilmesinden dolayı çevresel güvenlik ile enerji sektörü doğrudan bağlantılı olarak değerlendirilmiştir.

Özellikle de büyük çevre felaketlerinin önlenmesi için alınan tedbirler enerji ile çevreyi birbirinden ayrılmaz bir şekilde bağlantılı hale getirmiştir (Altınyuva, 2021, s. 72). Ayrıca çevresel güvenlik ile enerji arasındaki doğrudan bağlantıya ekonomik güvenlik anlayışı da dahil olmuştur. Kopenhag okuluna göre enerjinin ekonomiye olumsuz yansımaları olabilmektedir. Oluşan bu olumsuz etki, çevre boyutunun göz ardı edilmesine ve çevreye zarar vererek bekaya yönelik bir tehdit oluşturmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu tehdidin çözümü için ekol, güvenlikleştirmeyi değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeden hareketle Buzan, “enerji, bir güvenlikleştirme konusu olarak ele alınmalıdır” tespitinde bulunmuştur (aktaran Altınyuva, 2021, s. 72). Bu bağlamda enerji sektörünün çevresel ve ekonomik sektörlere karşı bir tehdit oluşturmasına karşın bahsi geçen teori, iki sektörü ve enerjinin güvenlikleştirilmesini aynı zeminde ele almış, söz konusu sektörleri birbirine bağlamıştır. Nitekim Kopenhag Okulu, enerjinin güvenlikleştirilmesini; farklı sektörlerde (siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve çevresel), farklı seviyelerde (uluslararası, bölgesel, ulusal ve bireysel), farklı aktörler vasıtasıyla (ülkeler, şirketler, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), lobiler, uluslararası kuruluşlar) arz ve talebin makul fiyatlardan, güvenilir ve sürdürülebilir şekilde sağlanması yeteneği olarak tanımlar (Özcan, 2013, s. 12-13).

Enerjinin güvenlikleştirilmesi konusunda ön plana çıkan sorun ise hangi aktörün güvenlikleştireceği ve enerjinin bir güvenlik sorunu olduğuna dair halkın ikna edilmesidir. Güvenleştirme teorisinin özüne bakıldığında herkesin güvenlikleştiren aktör olabileceği üzerinde durulmasına rağmen enerjinin güvenlikleştirilmesi konusunda ekol devleti ön plana çıkarmıştır. Çünkü ekolün temsilcilerine göre devlet elinde bulundurduğu kapsamlı güç sayesinde en baskın ve etkin özne olmasının yanı sıra diğer aktörlere göre halkı ikna etmesi de daha kolaydır (Klare, 2013, s. 541). Devletlerin kendilerini güvenlikleştirmenin aktörü kabul etmesinin nedeniyse enerjinin üretim, dağıtım ve nakil hatlarına yönelik olumsuz bir gelişmenin hem ekonomik güvenliği hem de bireysel güvenliği tehdit edeceği gerçeğidir.

Venezuela ve İran’ın enerji güvenliği politikaları açıklanırken yararlanılacak bir diğer unsur da Kopenhag Okulu’nun getirdiği analiz yöntemindeki farklılaşmadır. Bu bağlamda ekonomik güvenlik kavramının güvenlik alanına girmesiyle birlikte devlet

merkezli ekonomik güvenlikten birey, firma ve şirket düzeyli bir ekonomik güvenlik anlayışı doğmuştur (Kandemir, 2022, s. 48-49). Ortaya çıkan bu anlayış ile yalnızca devlet veya küresel sistem boyutunda yapılan analizler yetersiz kalmıştır. Kopenhag Okulu da tam olarak burada devreye girerek küresel düzeyde yapılan bir analizin yalnızca süper güçler arasında yapılması gerektiğini ve bu tarz bir analizin, bölgesel düzeydeki gelişmeleri aktörleri ve olayları göz ardı ettiğini savunmuştur (Kandemir, 2022, s. 53-54). Bundan dolayı da orta büyüklükte, gelişmekte ve bölgesel güç niteliğindeki bir devleti analiz öznesi kabul ederken bölgesel analizden küresel analize doğru gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim bu kategoriye giren İran ve Venezuela özelinde bir güvenlik analizi yapılacağı zaman yalnızca Tahran ve Karakas'ı merkeze koyarak analiz yapmak ve geriye kalan tüm unsurlardan soyutlamak, sağlıklı bir analiz ortaya çıkarmayacaktır. Bu doğrultuda sadece aktör düzeyinde yapılan bir analiz, ülkelerin kendilerine avantaj sağladığı enerji kartını, etkileşim içinde bulunduğu yakın çevresini, yakın komşularını ve olumlu/olumsuz ilişkiler kurduğu süper güçleri göz ardı edecektir.

Enerji güvenliği konusunda Kopenhag Okulu ön planda yer alsa da yeni güvenlik yaklaşımlarından Yeşil Teori de enerji güvenliği meselesini çevresel ve sosyal boyutları göz önünde bulundurarak gündemine almış ve çevresel, sürdürülebilir ve adil politikalar sunmak istemiştir. Bu bağlamda Yeşil Teori, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak çevresel olumsuzlukları azaltmayı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı özendirerek sürdürülebilir enerjiyi temin etmeyi ve enerji verimliliğini artırarak kaynak kullanımını azaltmayı amaçlamıştır. Bu noktadan hareketle enerji verimliliğini sağlayan altyapı sistemlerinin kurulmasıyla birlikte fosil yakıtlara göre daha temiz, çevre dostu ve zararlı gaz salınımına neden olmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması gerektiği ve bu doğrultuda yeni bir ekonomik büyüme ve teknolojik gelişim modeline ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Kakışım, 2022, s. 7).

3. VENEZUELA'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI

3.1 Venezuela'nın Jeopolitiği

Venezuela coğrafi, ekonomik ve siyasi faktörlerin kendisine sağladığı stratejik avantajlar sayesinde Amerika kıtasında güçlü bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu jeopolitik konumun oluşmasında tarım, turizm ve balıkçılık gibi etmenler etkili olsa da bu statüyü oluşturan başlıca unsur ise sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarıdır. Yer altı kaynakları Venezuela'nın jeopolitik konumunu güçlendirdiği gibi bahsi geçen ülkeyi, Güney Amerika'da önemli bir güç ve uluslararası enerji piyasalarında kayda değer bir oyuncu yapmıştır. Bu nedenle bölgesel ve küresel güçlerin yanı sıra uluslararası enerji şirketleri de Venezuela'nın coğrafi konumu ve enerji kaynakları gibi faktörlerden dolayı sahip olduğu potansiyeli yakından takip etmektedirler.

3.1.1 Coğrafi Özellikleri

Güney Amerika'da bulunan Venezuela'nın kuzeyinde Karayip Denizi, doğusunda Guyana, güneyinde Brezilya ve batısında Kolombiya bulunmaktadır. Bu dört bölgenin ortasında yer alan Venezuela, 912.050 km²'lik alanı ile Güney Amerika'nın en büyük üçüncüsü ülkesidir (Albayrakoğlu, 2017, s. 105). Venezuela'nın sahip olduğu bu konum ise birçok açıdan önemlidir. Bu önemin nedenleri ise şöyle sıralanabilir: a) Kuzey ve Güney Amerika ülkeleri arasında, geçiş güzergahıdır; b) Karayip Denizi'nden dolayı önemli bir deniz ticaret rotasıdır; c) enerjinin taşınması açısından kayda değer bir hattır; d) Maracaibo, Guyana, Llanos ve Orinoco gibi bölgelerde çıkan yer altı kaynakları sayesinde enerji zengini bir ülkedir; e) tropikal iklime sahip olmasından kaynaklı, zengin tarım potansiyeli vardır; f) zengin doğal su kaynaklarına sahip olduğu için balıkçılık faaliyetleri yüksektir.

Bu bağlamda jeopolitik ve jeostratejik açıdan ön plana çıkan Venezuela, coğrafi olarak da Maracaibo Ovaları, And Dağları, Guiana Yaylaları ve Orinoco Ovaları olmak üzere dört bölgeye ayrılmaktadır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2015, s. 1). Söz konusu dört bölge ile ilgiliyse şöyle bir genelleme yapmak mümkün olabilir:

- a) Maracaibo Ovaları, Maracaibo Gölü ile Venezuela Körfezi çevresindeki düz araziler ile Paraguana Yarımadası'nı;
- b) And Dağları bölgesi, Kolombiya Andları'dan Sierra de Perija ile başlayıp Andların diğer bir kolu olan Cordillera de Merida ile kuzeydoğu yönünde kıyıya doğru uzanan alanı;
- c) Orinoco Ovaları, Kolombiya sınırından Atlas Okyanusu kıyısındaki Orinoco Deltası'na kadarki alanı;
- d) Guyana Yaylası, Orinoco Nehri'nin güneyinde yer alan geniş yayları kapsamaktadır (Albayrakoğlu, 2017, s. 105).

Bu dört alanın, Venezuela için ayrı ayrı önemi olmasına rağmen Venezuela'yı coğrafi olarak değerli kılan ve stratejik açıdan ön plana çıkaran yer, Maracaibo bölgesidir. Dünyanın en önemli petrol üretim alanlarından biri olan Maracaibo bölgesi, aynı zamanda Venezuela'nın en büyük petrol rafinelere ve petrokimya tesislerine ev sahipliği yapmasından dolayı da büyük bir iş potansiyeli ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı da Maracaibo Ovaları hem Venezuela hem de ulus dışı aktörler açısından ekonomik ve coğrafi olarak büyük önem arz etmektedir.

3.1.2 Demografik Yapısı

Başlangıçta yerli nüfusunun yaşadığı Venezuela'ya İspanyolların gelmesiyle birlikte demografik yapısı değişmeye başlamıştır. Çünkü İspanyolların kıtaya geldikten sonra LA'daki insanlara hiçbir hak tanımaması ve her şeyi kendi belirledikleri çerçevede şekillendirmesi, Venezuela'nın da etnik ve kültürel yapısına doğrudan etki etmiştir. Bu bağlamda yerli halkın ağır işlerde çalıştırılması dolayısıyla sayısı azalınca İspanyollar işsizliği gidermek için hem Avrupa'dan göç almış hem de Afrika'dan köleler getirmiştir. Böylelikle üstün sınıf olarak Avrupalılar, orta sınıf olarak Avrupalı ve yerli hakların birleşimi sonrası ortaya çıkan Mestizo denilen melez ırk ve yerli ve Afrikalı kabilelerin oluşturduğu alt sınıf Venezuela'daki yeni etnik yapıyı oluşturmuştur (Kışlalıoğlu, 2019, s. 522). Venezuela'nın sömürü zamanlarında oluşan bu üç etnik yapı, günümüze kadar gelerek varlığını korumuştur. Bu doğrultuda 2021 verilerine göre yaklaşık 28,7 milyon olan Venezuela nüfusunun %67'sini melez Mestizo'lar; %21'ini Avrupalılar (İspanyol, Portekizli, İtalyan,

Alman ve diğeri); %10'unu Afrika asıllı ırklar; %2'sini ise yerli halk oluşturmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.a). Nüfusun dinlere dağılımı ise şu şekildedir: %96'sını Katolik ve %2'sini Protestan Hristiyanlar oluştururken; %2'sini diğeri dinler oluşturmaktadır (T.C. Karakas Büyükelçiliği, 2020, s. 5). Müslüman nüfusu ise azınlıkta bulunmaktadır.

Nüfusun büyük çoğunluğuyrsa Venezuela'da enerji sektörün ön plana çıkması ve tarım sektörünün geri planda kalması nedeniyle kentlerde yaşamaktadır. Bu bağlamda Venezuela'da tarımsal üretimin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya (GSYH) katkısı 1920'de %30 iken 1930'da %15'lere ve 1940'ta da %11'lere düşmesiyle birlikte kırdan kentte göç hızlanmıştır (Arslan, 2020, s. 123). Böylelikle ülkenin nüfusu başkent Karakas gibi kilit şehirlerden olan ve enerji sektörü açısından büyük önem arz eden Maracaibo, Valencia, Maracay ve Barquisimeto kentlerinde yoğunlaşmaktadır. Son zamanlarda ise Venezuela'nın demografik yapısı, enerji sektörünün olumsuz yanlarına da yakından tanıklık etmektedir. Venezuela'nın politikalarından kaynaklı ortaya çıkan krizin ülkenin enerji sektörünü olumsuz etkilemesi, halkı farklı ülkelere göçe zorlamıştır. Öyle ki 2019'da yayınlanan Birleşmiş Milletler (BM) raporuna göre 3,4 milyon Venezuelalı Brezilya, Kolombiya, İspanya ve Peru gibi farklı ülkelere göç etmiştir (Buxton, 2019, s. 1372).

3.1.3 Enerji Rezervleri ve Görünümü

Venezuela, LA'da önemli doğal kaynaklara sahip bir ülkedir; başlıca kaynakları arasında doğalgaz, toryum, petrol ve kömür bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar içinde Venezuela'yı değerli kılan kaynak ise petroldür. Bu durumun oluşmasının birçok nedeni olmakla birlikte başlıca nedenler şöyle sıralanabilir: a) Devletler, açısından stratejik öneme sahip olması ve bu durumun Venezuela'yı petropolitik ve ekopolitik açıdan önemli bir konuma getirmesi; b) Venezuela ekonomisinin petrol endüstrisi etrafında şekillenmesi nedeniyle ülkenin ekonomik büyümesini sağlaması; c) dünyanın enerji ihtiyacını karşılayabilme potansiyeli; d) Venezuela'nın dış politikasına, ekonomik politikasına ve enerji politikasına doğrudan etki etmesi; e) ülkenin en büyük ihraç kaynağı olması dolayısıyla Venezuela'nın dış ticaret dengesini sağlaması ve uluslararası ticarete varlığını sağlamlaştırması; f) birçok

kişiyi istihdam sağlaması; g) Venezuela hükümetlerinin politikalarını doğrudan etkileyebilme gücüne sahip olması.

Bu bağlamda dünyanın kanıtlanmış en büyük petrol rezervine sahip olan Venezuela'nın, 2022 verilerine göre petrol rezervi 303,468 milyar varıldır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.b). Bu rezervin büyük çoğunluğu ise Maracaibo Havzası, Orinoco Ovaları ve Monagas bölgesinde bulunmaktadır. Bahsi geçen bölgeler arasında son zamanlarda ön plana çıkan yer ise Orinoco Ovaları olmuştur; öyle ki bu bölgelerden çıkarılan yeni petrol rezervleri sayesinde, Venezuela dünyanın en büyük petrol rezervine sahip ülkesi konumunu korumaktadır (Venezuelanalysis, 2008). Venezuela, sahip olduğu bu konumu uzun bir süre daha koruyacağı öngörülmektedir; çünkü Venezuela'dan sonra en çok rezerve sahip Ortadoğu ülkelerinin, petrolerin rezerv ömrü 70 yıl olarak tahmin edilirken ülke bazında birincilik ise Venezuela'dadır (Durukan, 2021, s. 19).

Venezuela'nın sahip olduğu bir diğer önemli kaynak ise doğalgazdır. 2022 verilerine göre Venezuela, 5,541 trilyon m³ doğalgaz ile dünyanın 9. rezervine sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.b). Bahsi geçen bu rezerv, genellikle petrol rezervinin bulunduğu Orinoco ve Maracaibo Havzalarında bulunmaktadır. Bu özelliğiyle Batı yarım kürede en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip ülkesi olmasına rağmen doğalgaz rezervlerinden yararlanmamaktadır. Bu durumun nedenleri olaraksa Venezuela'nın genellikle petrol projelerine yatırım yapması ve doğalgaz potansiyelini göz ardı etmesi (Parraga, 2017), izlediği politikalardan dolayı gördüğü yaptırımların enerji güvenliğini olumsuz etkilemesi sonucunda doğalgaz üretimindeki düşüşün iyice artarak devre dışı kalması (EIA, 2020), elektrik üretimi için hidroelektrik santrallerin tercih edilmesi ve doğalgaz altyapısının yetersiz olması, ön plana çıkmaktadır. Bu nedenlerden ötürü de Venezuela doğalgaz üretiminin tamamını yurt içinde tüketerek doğalgaz ihracatı yapmamaktadır.

Venezuela'nın petrol ve doğalgaz dışından önemli bir enerji kaynağı da hidroelektrik potansiyelidir. Bu bağlamda Antonio Jose de Sucre (Macagua), Francisco de Miranda (Caruachi), Manuel Piar (Tocoma) ve Simon Bolivar (Guri) gibi birçok yapılmış/yapılmakta olan santral bulunmaktadır. Bunlar içinde en

önemlisi ise Simon Bolivar hidroelektrik enerji santralidir. Bu santral, dünyanın üçüncü; LA'nın ise Brezilya'daki Itaipu'dan sonraki en büyük enerji santralidir (Roca, 2018). Bahsi geçen Guri santrali, Venezuela'yı dünyanın en büyük hidroelektrik üretimi yapan ülkelerinden biri yapmakta (Özdemir, 2021, s. 513) ve üretilen enerjide Venezuela'nın elektrik ihtiyacının büyük bir kısmı karşılamaktadır.

3.2 Sömürgecilikten Bağımsızlığa Venezuela Tarihi

1498'te yeni dünya seyahatlerine çıkan Kristof Kolomb ve ekibi, Venezuela'ya ilk ayak basan Avrupalılar olmuş ve bu ekip içinde yer alan İspanyol Alonso de Ojeda bir yıl sonra yeniden Venezuela'ya gelmiştir. Ancak Ojeda'nın Venezuela'yı fazla değerli bulmamasından dolayı İspanyolların bölgeyi kolinize etme çabaları 1522'de başlamış (Albayrakoğlu, 2017, s. 114) ve 1700'lü yıllara kadar devam etmiştir. 1777 yılına kadar İspanyol tarafından kurulan Yeni Granada Yardımcılığı Krallığına (El Virreinato de Nueva Granada) bağlı olan Venezuela'nın sınırları, İspanyolların kurduğu bir genel kurmaylık sayesinde ortaya çıkmıştır (Salas, 2015, s. 21). İspanyolların Venezuela'ya bu denli değer vermesinin en önemli sebebi ise bölgedeki kakao üretimi ve üretilen kakaonun kaliteli olmasıdır (Kışlalıoğlu, 2021, s. 29). Sonraki süreçte de çikolatanın dünyada talep görmesi ve Venezuela'da artan iş gücü nedeniyle Venezuela'da yaşayan kabileler köleliğe maruz kalmıştır. Bunun yanı sıra iş gücü talebini karşılamak için bölgeye çeşitli bölgelerden insanlar getirilerek iş gücü karşılanmaya çalışılmıştır (Tarver ve Frederick, 2005, s. 21-25).

Bu gelişmeler, İspanyollara karşı başkaldırıyı ateşlemiş ve Bolivar Devrimi'nin öncüsü sayılan Francisco De Miranda liderliğinde bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. Böylece 1810 yılında bölgede yaşayan halklar, Miranda öncülüğünde yabancıları topraklarından atarak 1811'de bağımsızlık bildirgesini imzalamışlardır (Tarihi Olaylar, t.y.). Ancak Miranda'nın herkes tarafından desteklenen bir lider olmaması ve Venezuela'daki sosyo-ekonomik yapıyı da bozmaması, alt sınıf insanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunların yanı sıra Miranda'nın İspanyollara teslim olması (Albayrakoğlu, 2017, s. 115), Venezuela'nın kurtarıcısı olarak görülecek Albay Simon Bolivar'ın da aralarından bulunduğu devrim taraftarlarını ortada bırakmıştır. Bolivar ise geri adım atmamış ve 1819'da Büyük Kolombiya

ordusuyla (Gran Colombia), Carabobo Savaşı'nda İspanyolları yenilgiye uğratarak 1821'de Venezuela'ya bağımsızlığını kazandırmıştır (Işık ve Eşitti , 2013, s. 148). Savaş sonucunda da Bolivar'a Venezuela'nın kurtarıcısı unvanı verilirken (Lynch, 2017, s. 98), Bolivar'da Venezuela, Kolombiya, Panama, Ekvador ve Peru'yu birleştirerek Büyük Kolombiya Devleti'ni kurmuştur (Kışlalıoğlu, 2019, s. 523).

Kurulan Büyük Kolombiya Devleti'ni yeterli görmeyen ve yeni cumhuriyeti tüm Güney Amerika topraklarına yaymak isteyen (Albayrakoğlu, 2017, s. 116) Bolivar'ın ülkeden ayrılmasından sonra ülkede düzen bozulmaya başlamış, yabancı etkisi artmış ve ülke emperyalist güçlere bağımlı hale gelmiştir. Gelişmeler üzerine Bolivar ülkeye geri dönmüştür; ancak kaldığı yerden devam edemeyeceğini anlayınca 1830'da istifa etmiş ve aynı yılın sonunda da El Libertador (Kurtarıcı) vefat etmiştir (Uyanık, 2015, s. 81). Bolivar'ın ardından devlet dağılmış ve bölgesel liderler, koloni dönemindeki uygulamaya geri dönmeye başlamışlardır (Brown, 2012, s. 3-4; Gagne, 2014, s. 22-23). Söz konusu durum ise Venezuela'nın bağımsızlığına giden yolu açmıştır; çünkü Venezuela halkı tek bir devlet olmak arzusundaydı ve bu arzu, 1830 yılında Josa Antonio Paez önderliğinde gerçekleşmiştir. Venezuela, bağımsızlığını kazansa da ülkede yönetsel açıdan bir istikrar sağlanamamış ve yönetim sürekli el değiştirerek 20. yüzyılın başına kadar diktatörlük veya askeri rejimlerle yönetilmiştir.

20. yüzyılın başlarında iktidara gelen Juan Vincent Gomez ile söz konusu durum değişim göstermiştir; öyle ki diktatöryal bir yönetim oluşturan Gomez, 1935'e kadar ülkeyi katı bir otoriter sistem ile yönetmiştir. Ayrıca bu dönemde Venezuela ekonomisi bir dönüşüm yaşamış ve ülke dünyanın en büyük petrol ihracatçısı haline gelmiştir (Mert, 2005, s. 171). Böylelikle kahve ihraç eden Venezuela, büyük bir petrol endüstrisine dönüşmüş ve petrol, ülkenin en önemli ihraç ürünü olmuştur (Hellinger, 2015, s. 463). Bu dönemde, siyasi partilerin de ortaya çıkmasıyla birlikte ülkede ekonomik ve siyasi bir dönüşüm yaşanırken, Gomez'den sonra iktidara gelen Eleazer Lopez Contreras ve Isaias Medina Angarita gibi liderler de diktatöryal yönetim anlayışını sürdürmüştür. Bu düzene son verme amacı güden bir grup, Sosyal Demokrat Parti (Accion Democratica/AD) içinde birleşerek ordunun da desteği ile mevcut yönetimi devirmiş ve ülkeyi geçici bir dönem yönetmiştir. Bahsi geçen süreçte AD lideri Römulo Betancourt devlet başkanı olmuş ve orduyu temsil eden

Marcos Perez Jimenez ile Amerikan tarzı demokrasi ve anti-komunizme dayalı bir yönetim şekli benimsemişlerdir (Albayrakoğlu, 2017, s. 117).

Trienio olarak anılan bu dönem, ‘popülizmin altın yılları’ olarak kabul edilmiş (Davila, 2000, s. 223) ve aynı zamanda Venezuela’da ilk demokrasi deneyimi olmuştur. Bu bağlamda Betancourt, LA’da yükselen popülist akımı benimseyerek milliyetçi ve anti-emperyalist bir söylem geliştirmiş, demokratik seçimlerin uygulanmasını teşvik etmiş ve AD’yi ‘halkın partisi’ olarak tanıtmıştır (Davila, 2000, s. 227). Demokrasinin öncelikli hedef haline getirildiği Trienio döneminde, yeni partiler kurulmuş ve yeni bir anaya kabul edilmiştir; ancak Venezuela’da hükümetlere yönelik darbelerin devam etmesi nedeniyle siyasi istikrar sağlanamamıştır. Söz konusu durumu sonlandırmak isteyen AD, Sosyal Hıristiyan Parti (Partido Socialcristiano/COPEI) ve Demokratik Cumhuriyet Birliği (Unión Republicana Democrática/URD) isimli üç parti bir araya gelerek demokrasi anlayışını ülkede kabul ettirmek ve politik öznelerin darbe yapmasını engellemek için 1958’de Punto Fijo Paktı’nı imzalamıştır (Kışlalıoğlu, 2021, s. 30).

Sonraki süreçte ise URD, AD ve COPEI tarafından devre dışı bırakılarak iktidar iki partinin tekelinde paylaşılan ve değişen bir alan haline gelmiştir (Hellinger, 2015, s. 464). Bu bağlamda belirli dönemlerde yapılan seçimlerin sonucuna bakılmaksızın bahsi geçen iki parti, ülkeyi 40 yıl yönetmiş ve askeri yönetimlere göre suni bir istikrar yakalamıştır. Bu dönem, halk nezdinde ise çok kabul görmemiştir; çünkü başlarda bu yeni siyasi yapının ülkedeki farklı kesimleri de temsil edeceği yönünde bir fikir oluşsa da siyasi hakimiyet ve petrol gelirleri iki partinin tekelinde kalmıştır (Lievesley ve Ludlam, 2012, s. 108). Halk nezdinde kabul görmemesine rağmen Punto de Fijo Paktı, ABD tarafından desteklendiği için uzun yıllar hüküm sürmüştür (Işık ve Eşitti , 2013, s. 150).

Punto de Fijo Paktı’nda 1973 yılında bir kırılma gerçekleşmiştir; Arap-İsrail savaşları sonucunda petrol fiyatlarının artmasıyla beraber Venezuela çok büyük geliri elde etmiş ve ülkenin ekonomik yapısı iyice petrole bağımlı hale gelmiştir. Ülkenin ekonomisinin petrole bağımlı hale gelmesi ve 1980’lerden itibaren petrol fiyatlarının düşmesi, Venezuela’da hem ekonomik krizinin hem de sosyal sorunların ortaya

çıkmasına neden olmuştur. 1989'da göreve gelen Carlos Andres Perez ise krizi atlatabilmek için ekonomide neoliberal bir anlayış benimsemiş ve Washington Konsensüsü'nü (ihracata dayalı büyüme, ithalatın serbest bırakılması, vb.) kabul etmiştir (Harnecker, 2006, s. 16). Perez'in yaklaşımı, ekonomik krize çözüm olmamış ve Venezuela'da enflasyon %80,7'lere, işsizlik %14'lere yükselirken; halkın %80,42'si de fakir yaşamaya mecbur kalmıştır (Harnecker, 2005, s. 16). Bu durumun sonucu olarak da 1989'da başkent Karakaş'ta 'Caracazo' olayları yaşanmıştır. Resmi olmayan verilere göre yaklaşık 3 bin kişinin öldüğü olaylar, ülke geleceği açısından çok önemli bir kırılma noktası olmuştur (Kürkçügil, 2005, s. 2-4).

Bu bağlamda en önemli nokta, Caracazo olaylarıyla birlikte Hugo Chavez'in ortaya çıkması ve ordunun toplumsal rolünü sorgulayarak, askeri darbeyi bir seçenek olarak görmesiyle belirginlik kazanmıştır. Düşüncelerini hayata geçirmek isteyen Chavez, 17 Aralık 1982'de Jesus Urdanita Hernandez, Felipe Acosta Carles ve Raul Baduel gibi subay arkadaşlarıyla 'Bolivarcı Ordu-200' (Ejercito Bolivariano-200) adını verdikleri bir örgüt kurmuş, daha sonra örgüt genişleyerek Bolivarcı Devrimci Hareket 200 (Movimiento Bolivariano Revolucionario/MBR 200) adını almıştır (Akgemci, 2011, s. 39). MBR 200'e liderlik yapan Chavez, örgütün üyeleriyle birlikte 1992'de Perez'e karşı darbe girişiminde bulunmuşlardır. Karakaş'ın hemen hemen her yerini gele geçirmişlerdir; ancak Başbakanlık Sarayı Miroaflores'in kontrolünü sağlayamamışlardır (Maya, 2003, s. 78). Beklenmedik bir direniş ile karşılaşan Chavez ve birlikleri başarısız olmuş ve Chavez, hapis cezasına çarptırılmıştır. Chavez, teslim olduktan sonra yaptığı konuşmasında "yeni olanakların ortaya çıkacağını ve ülkenin daha iyi bir geleceğe doğru ilerleyeceğini" belirterek darbe girişimini sonlandırdıklarını açıklamıştır (Gutiérrez, 2004, s. 22).

Chavez'in açıklamaları sonrası darbe girişiminin son bulmasıyla iktidar da kalan Perez, 1994'te yolsuzluk iddiaları nedeniyle görevinden alınca yerine Rafael Caldera iktidara gelmiştir. İktidara gelen Caldera, Venezuela'nın gelecek siyasal hayatı için çok önemli karar alarak Chavez'in hapis cezasını affetmiştir. Hapisten çıkan ve darbe girişimi sonrası kamuoyunda popülerliğini attıran Chavez (Harnecker, 2005, s. 17), 1997'de MBR 200 Kongresinde siyasi parti olarak Beşinci Cumhuriyet Hareketi'ni (Movimiento V [Quinta] Republica/MVR), kurmuş (Kürkçügil, 2005, s.

14) ve 1998 seçimine adaylığını açıklamıştır. Seçimlerde oyların %56,20'sini alıp, iktidara gelen Chavez (Gott, 2007, s. 148), Venezuela'yı radikal bir reform sürecine sokarak 1999'da yeni bir anayasa yürürlüğe koymuştur. Yeni anayasayla birlikte başkanın görev süresi 6 yıla çıkmış, üst üste iki dönem görev yapma hakkı tanınmış, iki kamaralı kongre tek kamaralı Millet Meclisine dönüştürülmüş ve ülkenin adı Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti olmuştur (Albayrakoğlu, 2017, s. 118). 2001'de de petrol ve toprak yönetimini kapsayan, 49 ayrı reformu daha yürürlüğe koymuştur.

Yukarıda bahsi reformlara karşı ilk ciddi tepki ise Venezuela Ticaret ve Üretim Odaları Federasyonu'ndan (Federacion de Camaras y Asociaciones de Comercio y Produccion de Venezuela/ FEDECAMARAS) gelmiş ve reformları protesto etmek için bir günlük grev ilan etmiştir. 2002 yılındaysa Chavez'in, Venezuela petrol şirketi Petröleos de Venezuela, S.A.'nın (PdVSA) 7 yöneticisini yolsuzluk nedeniyle işten çıkarması ve 12 kişinin de istifasını istemesi (Kışlalıoğlu, 2019, s. 529) nedeniyle FEDECAMRAS tekrar greve gitmiştir. Bunun üzerine ordu baskı yaparak Chavez'in istifasını duyurmuş ve FEDECAMARAS Başkanı Pedro Carmona'nın devlet başkanlığına getirildiği açıklanmıştır. Ancak Chavez istifa etmediğini duyurarak halkın desteğiyle yeniden göreve dönmüş (Gott, 2007, s. 240) ve vefat edene kadar da (2013) Venezuela'daki iktidarlığını sürdürmüştür. Chavez'in ölümünden sonra yapılan seçimleri de sağlığında halefi ilan ettiği ve oyların %50,7'sini alan Devlet Başkanı Yardımcısı Nicolas Maduro kazanmıştır.

Muhalefet, Maduro'yu kamyon şoförlüğü yapmış olması ve eğitimsiz olmasından dolayı eleştirse de Maduro, Venezuela için yeni bir figür değildir. Bu bağlamda Maduro, 1998'de Temsilciler Meclisi'ne, 1999'da Kurucu Meclis'e, 2000'de Ulusal Meclis'e seçilmiş, 2006'da Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiş ve 2012 seçimlerinin ardından da Chavez tarafından başkan yardımcılığına atanmıştır (Cola, 2018). Son olarak 2013'te devlet başkanlığı görevine gelen Maduro, Chavez'in yolundan ilerlemek istese de sert bir muhalefet ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine bir de petrol fiyatlarının düşmesi, Venezuela ekonomisini krize sürüklemiştir; bu durumu, fırsata çevirmek isteyen muhalefetin gerçekleştirdiği eylemlere ise Maduro'nun yaklaşımı oldukça sert olmuştur. Öyle ki muhalefetin önemli temsilcilerinden Leopoldo Lopez gibi kişilere, siyasi yasak konulmuş ve ana

muhalefet partilerinin 2018 başkanlık seçimine katılması yasaklanmıştır (Kışlalıoğlu, 2019, s. 534). Bundan dolayı da Capriles'in lideri olduğu Önce Adalet Partisi (Pimero Justicio) ve Leopold Lopez'in lideri olduğu Halkçı İrade (Voluntad Popular) partisi seçime katılmamış (The Telegraph, 2017) ve seçimlerde %67,7 oy alan Maduro, yeniden başkan seçilmiştir (Phillips, 2018). 2019'da ise Ulusal Meclis Başkanı Juan Guaido anayasaya dayanarak kendini geçici başkan ilan etmesine rağmen Maduro koltuğunu korumuş ve günümüzde hala Venezuela devlet başkanlığı makamında oturmaktadır.

3.3 Venezuela'nın Enerji Güvenliği Politikaları

Enerji, tarihin her döneminde milletlerin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını yeniden şekillendiren, toplumların gelişimini ve medeniyetlerin varlığını garanti eden bir araç olmuştur. Şüphesiz enerjinin bu özgü durumu, enerji kaynaklarının keşfinden itibaren Venezuela içinde geçerli olan bir olgudur; çünkü Venezuela enerji keşfinden önce ana ihracat ürünü kahve ve kakao olan az gelişmiş bir tarım ulusuyken; petrol farkındalığı ile bölgenin en zengin ekonomilerinden birine dönüşmüştür. Böylelikle enerji ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında yaşanan dönüşümün başlangıcını oluşturarak modern Venezuela'yı ortaya çıkarmıştır. Venezuela'nın yüksek oranda doğalgaz ve toryum rezervleri bulunmasına rağmen bahsi geçen durumu sağlayan başlıca enerji kaynağı ise petrol olmuştur. Bu sebepten ötürü de ülkenin ekonomi ve enerji sektörünün olmazsa olmaz unsuru olarak petrol görülmüş ve petrol güvenliği ile enerji güvenliği eş tutulmuştur. Bu durumu, Venezuela'nın Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) %30'unu, ihracat gelirlerinin %95'ini ve kamu gelirlerinin %56'sını petrol sektöründen gelen gelirin sağlaması en net şekilde açıklamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.b). Dolayısıyla petrol, ülkenin geleceği için kritik bir meseledir; ama Venezuela'da yaşanan politik, ekonomik ve sosyal sorunlar petrolün güvenliğinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

3.3.1 Venezuela Birleşik Devletleri Enerji Politikaları (1864–1953)

Venezuela doğal mirası olan petrolden ekonomik bir nesne oluşturabilmek için enerji varlığının ortaya çıkışından itibaren enerji politikaları geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu

bağlamda Barroso 2 kuyusunun keşfiyle petrol bolluğu yaşayan Venezuela, petrol üretimini ve ihracatını önemli derece de artırarak petrol odaklı bir ekonomiye dönüşmüş ve bu sayede enerji politikaları geliştirebileceği bir ortam oluşmuştur. Oluşan ortamda petrol, Venezuela elitlerinin (hükümet, liderler, şirketler, vb.) elinde bir araca dönüşerek ülkenin ekonomisinin ve siyasetinin arkasındaki ana gücü oluşturmuştur. Petrolün söz konusu gelişimine karşın etkin enerji politikaları geliştirilememiş ve bunun yerine siyasi ideolojiye bağlı politikalar ön plana çıkmıştır. Bu durum da istikrarlı ve uzun vadeli enerji politikaların gelişimini engellediği gibi ülkenin enerji kaynaklarının yabancılar tarafından sömürülmesine ve sahip olduğu enerji potansiyelinden de yeteri kadar faydalanamamasına neden olmuştur.

3.3.1.1 Venezuela’da ilk petrol şirketinin kurulması

Venezuela, petrolün keşfinden önce az gelişmiş bir tarım ülkesiyken; petrolün keşfedilmesi, Venezuela ekonomisinde sektörel dönüşümü başlatarak tarım ülkesi görünümünü yavaş yavaş geri planda bırakmaya başlamıştır. Bu dönüşümü sağlayan ilk gelişme ise Tachira eyaletinde ‘La Hacienda La Alquitrana’ adlı kahve çiftliğinin sahibi Manuel Antonio Pulido’nun, kahve çiftliğinde petrolü keşfetmesi ve bu arazinin maden işletme haklarını alması olmuştur (Petroleos de America, t.y.). Pulido, daha sonra da bölgedeki diğer beş toprak sahibi tüccarla (Jose Antonio Baldo, Ramon Maria Maldonado, Carlos Gonzalez Bona, Jose Gregorio Villafane ve Pedro Rafael Rincones) ortak bir şirket oluşturmak istemiştir (Black, 2000, s. 235). Bu amaç doğrultusunda birleşen toprak sahipleri, 1878’de Venezuela’da petrolü endüstriyel bir şekilde kullanmakla görevli ilk enerji şirketi olan ve 31 Temmuz 1882’de Venezuela tarafından tescil edilecek, Compania Nacional Petrolia del Tachira veya bilinen ismiyle Petrólia del Táchira’yı kurmuşlardır (Gobierno Bolivariano de Venezuela, t.y.).

Kurulan şirket, yerel boyutlu bir şirket olmuş ve daha çok Tachira eyaletinde bulunan petrolün üretimi, aranması, sondajı, taşımacılığı ve pazarlanması konusunda hizmet sunmayı hedeflemiştir. Venezuela ise söz konusu şirkete, Rubio bölgesinde petrol işletme izni vererek şirketi 25 yıl boyunca tüm belediye vergilerinden muaf tutmuş, Tachira eyaletindeki madenlerin işletilmesi için 15 yıllığına münhasır haklar tanımış

ve 1881’de madenlere ilişkin Organik Kararnamenin onaylanmasıyla birlikte hem Petrolia’ya hem de uluslararası şirketlere maden arazilerinin işletilmesi konusunda ayrıcalıklar sağlamıştır (Desderubio, t.y.). Böylelikle Venezuela enerji sektörünün temellerini oluşturmayı, hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmasını, işlenmesini ve pazarlanmasını sağlamayı, tüm ortakları ve çalışanlarının Venezuelalılardan oluşmasından dolayı istihdam yaratmayı ve tarıma alternatif güçlü bir sektörü ortaya çıkararak ekonomik gelişimi sağlamayı amaçlamıştır.

Bu bağlamda belirli bir coğrafi bölgede faaliyet gösteren ve Venezuela petrolünün millileştirilmesinin ilk adımı olarak görülen şirket, ayrıcalıklar elde etmesine rağmen yeterli teknik donanımına sahip olamamıştır. Bahsi geçen durum da Venezuela’da çıkan petrolün, istenilen şekilde işletilmesini ve gelir sağlanmasını engellemiştir. Bu durumun farkında olan şirket ortaklarından Pedro Rafael Rincones, ham petrolün çıkarılması, işletilmesi hakkında bilgi edinmek ve gerekli makineleri ithal etmek için ABD’nin New York, Pensilvanya ve Ohio eyaletlerini ziyaret etmiştir (Cavım, 2020). Richones, ziyaretlerinden sonra Venezuela’ya dönerken petrol altyapısını oluşturmak için gerekli olan sondaj kulesi, çamur pompası ve damıtma treni gibi ekipmanları da yanında getirmiştir. Richones, getirdiği makineleri kullanarak Petrólia’nın keşfettiği ilk petrol kuyusu olan Pozo Eureka’dan (Gobierno Bolivariano de Venezuela, t.y.), çıkardıkları petrolü ihraç etmeyip, gaz yağı (kerosen) gibi rafine ürünlere dönüştürerek petrole katma değer kazandırmayı amaçlamıştır.

Böylelikle Rincones Venezuela’daki hidrokarbon endüstrisinin gelişimini sağlayarak teknolojik ve modern bir enerji sistemi kurmak istemiştir. Hatta amacı doğrultusunda, Richones ‘The Petrolia Star’ adlı gazeteyle personel ve ziyaretçilere şirket hakkında bilgiler sunmuştur (Tinedo, Rivas ve Lucena, 2011, s. 20). Tüm bu atılımlara rağmen şirketin Venezuela’daki ömrü uzun olmamıştır. Barroso 2 petrol kuyusunun keşfiyle birlikte zengin petrol varlığının kanıtlanması ve sonraki bölümde bahsedilecek Gomez’in özelleştirme politikası sonucunda uluslararası şirketlerin ülkeye yatırım yapmaya başlaması, Petrólia’nın sonunu hazırlamıştır.

Petrólia’nın sonunu hazırlayan etkenler ise şöyle özetlenebilir: a) Petrólia’nın Kolombiya’nın batısının ve Venezuela’nın belli bir bölümünün yakıt ihtiyacını

karşılabilme kabiliyeti; b) ulusal bir şirketin ekonomik ve politik olarak güçlenerek başka birçok ulusal şirketi ortaya çıkarabilme ihtimali; c) hammaddeyi ihraç etmeyip, rafine ürünlere dönüştürerek Venezuela petrolüne katma değer kazandırması; d) petrolün gerçek anlamda millileştirilmesine, ön ayak olacağı düşüncesi (Tinedo ve diğerleri 2011, s. 26); e) petrol arama, çıkarma ve işleme konusunda teknolojik kapasitesini geliştirmesi. Bu bağlamda Petrólia, Venezuela'daki ekonomik ve teknolojik gücünü geliştirmeyi başarmasına rağmen uluslararası şirketlerin ülkedeki iç pazar hakimiyetine ve petrol bölgelerindeki etkinliğine karşı koyacak siyasi güçten yoksun kalmıştır (Tinedo ve diğerleri 2011, s. 30). Bu yoksunluk, sadece Petrólia için geçerli olmamıştır; aynı zamanda uluslararası şirketlerin isteklerine karşı koyabilecek güçte olmayan hükümet için de geçerli olmuştur. Bundan dolayı da Petrólia'ya verilen imtiyazlar, yenilenmemiş ve şirket ülkedeki etkinliğini yitirmiştir.

3.3.1.2 Venezuela petrolü dünyaya açılıyor

Petrólia ile Venezuela petrolü endüstriyel bir şekilde kullanılmaya başlansa da bu durum, uluslararası aktörlerin çok ilginç çekmemiştir; çünkü ölçüm teknikleri gelişmediği için ülkede ne kadar petrol bulunduğu belirlenmemiştir. Bundan dolayı da uluslararası aktörler burada zaman kaybetmek istememiştir; ancak zamanla petrol çıkarma ve ölçüm teknolojisinin gelişmesi, sanayileşmesinin ilerlemesi ve yaşanan Birinci Dünya Savaşı ülkenin enerji potansiyelini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Dolayısıyla da uluslararası şirketler ve devletler, Venezuela'ya yatırım yapmaya başlamıştır. Venezuela ise hidrokarbon kaynaklarını çıkarmak ve pazarlamak için yeterli altyapısının bulunmaması nedeniyle yabancı sermayenin ülkeye girişini kabul etmiştir. Böylelikle Venezuela yabancı sermaye ile petrolününü, uluslararası pazarlara ulaştırarak ekonomik güvenliğini sağlamak istemiştir.

Bu bağlamda 1904 yılında Venezuela devlet başkanı Cipriano Castro'nun 'Ulus İçin Madencilik' yasasını onaylaması, Venezuela petrolü için uluslararasılaştırma sürecini başlatmıştır. Castro'nun onayladığı yasaya göre enerji şirketlerine 4 yıl içinde petrol çıkarılmasına başlanması taahhüdü ile petrolün aranması, üretilmesi ve rafine edilmesi için 50 yıl süreli imtiyazlar sağlanmış ve şirketler, devlete imtiyaz sağlanan hektar başına altmış sentlik vergi ve kullanılan ton başına da bir dolar yirmi sentlik

tefif ücreti ödemesi kararlaştırılmıştır (Roa, 2011). Bir sonraki yıl çıkarılan yasa ile de özelleştirmenin önü iyice açılarak başkana kongrenin onayı olmaksızın, şirketlere 50 yıla kadar hidrokarbon imtiyazı verme hakkı tanınmıştır. Söz konusu iki yasa ile uluslararası enerji şirketlerine, Venezuela petrolünün kapısı resmi olarak açılmıştır. Venezuela'nın enerji güvenliğini sağlamak için izlediği özelleştirme politikası hem yerel hem de ulusal yönetimi memnun etmiştir.

Bu memnuniyet durumuysa uzun süre sürmemiştir. Ulus dışı aktörlerin Venezuela'ya ödeyeceği vergi oranının belirlenmesi gibi bazı konularda anlaşmazlık yaşanınca, Castro petrol konusunda sağlanan ayrıcalıkları askıya almıştır. Askıya alınma durumu da uzun sürmemiş ve Castro'nun yerine Juan Vicente Gomez'in iktidara gelmesiyle birlikte uluslararası enerji şirketlerine verilen tavizler ve özelleştirme politikası yeniden gündeme gelmiştir. Gomez, 1911'de yaptığı konuşmasında özelleştirme düşüncesini, "Venezuela, doğanın kendisine bahşettiği sayısız zenginlik kaynağını harekete geçirmek için yabancı silahlara ve sermayeye ihtiyaç duymaktadır" şeklinde ifade etmiştir (República de Venezuela, 1971, s. 21). Bu düşünce doğrultusunda Gomez, Castro'nun 'Ulus İçin Madencilik' yasasıyla açtığı kapıdan uluslararası petrol konsorsiyumlarını, Venezuela'ya tekrar davet ederek ulusal toprakların büyük bir bölümünü kullanıma açmıştır.

Gomez'in bu şekilde bir politika izlemesinin nedenleri ise şöyle sıralanabilir: a) Ülkenin petrol konusunda çok fazla uzmanının olmaması ve bundan dolayı da petrol konusunda bilgi ve uzmanlığa ihtiyaç duyulması (Tugwell, 1975, s. 39); b) enerji aramak, çıkarmak ve işlemek için altyapısının yetersiz olması; c) Gomez'in Venezuela'da iktidarlığını korumak istemesi; d) son olarak da diğer ülkelerden gelen baskı ve talepler. Özellikle de Gomez'in iktidarını devam ettirmek istemesi ve diğer ülkelerin talepleri karşısında ne ekonomik ne de askeri olarak durabilecek bir Venezuela'nın bulunmaması, Gomez'in izlediği politikada daha belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Castro'nun kendisine karşı ayaklanma ihtimaline karşın ABD ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Gomez'e ABD'de olumlu yaklaşmıştır. ABD'nin bu yaklaşımının arkasındaki temel neden ise ulusal çıkarıdır; yani nasıl Gomez iktidarına yönelik eylemleri bastırmak için ABD'nin yardımını almak istiyorsa aynı

şekilde ABD’de Castro’nun milliyetçi ve anti-empyralist duruşu nedeniyle zarar gördüğü Karayiplerde, tekrar etkin olmak istemiştir (Salazar, 2021, s. 45).

Bunun sonucu olarak da Gomez, Amerikan büyükelçisi William Buchanan ile 19 Şubat 1909’da bir görüşme yapmıştır. Yapılan görüşme sonunda Buchanan, Gomez’in ABD’nin taleplerini olumlu bir şekilde çözmesi karşılığında, kendisini ve hükümeti için koruma sağlayacaklarını vadeden ‘Buchanan-Gomez’ anlaşmasını önermiştir (Betancourt, 2007). Venezuela lideri ise Buchanan tarafından önerilen anlaşmayı kabul etmiş ve ABD’nin kendi rejimini sürdürebilmesi için yapacağı iş birliği karşılığında, petrol şirketlerinin Venezuela’da geniş çapta faaliyet göstermesine izin vermiştir. Böylelikle Gomez, rejimini devam ettirmek için ABD’nin desteğini almanın yanı sıra özelleştirme ile de ülkenin artacak petrol gelirini kullanıp, ulusun bütünsel kalkınmasını sağlayarak, ülkedeki kutuplaşmayı giderip Venezuela’daki iktidarını sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Söz konusu amaç doğrultusunda hareket eden Gomez, uluslararası şirketlerle Venezuela petrolünün keşfi, üretimi ve rafine işlemleri için anlaşmalar imzalamıştır (Brading, 2013, s. 22). Uluslararası şirketlerin Venezuela petrolüne yönelmesinin nedeni ise 1900’lü yıllarda Meksika’da gerçekleşen devrimle kaybettikleri avantajlarını, Venezuela’da yakalamak istemeleridir (Brown, 1985, s. 385). Öyle ki Meksika’daki devrim ile ülkenin sosyo-ekonomik yapısında yaşanan değişimler, enerji şirketlerinin durumunu olumsuz etkilemiştir. Enerji şirketleri de bu durumu, düzeltmek için Venezuela’ya geçiş yapmıştır; çünkü Venezuela’nın yabancı şirketlere düşmanlıktan uzak ve avantajlı yasal çerçeve sunmasının yanı sıra zengin petrol kaynaklarına sahip olması, enerji şirketleri için Venezuela’yı sömürülmesi kolay ve daha karlı bir ülke haline getirmiştir. Dolayısıyla enerji şirketleri, Gomez’in petrol geliri sağlamak ve iktidarda kalmak istemesini de kullanarak Venezuela’da kendi petrol ve güç yapılarını inşa etmişlerdir (Salas, 2009, s. 3).

Bu bağlamda Gomez’in izlediği özelleştirme politikası sonucunda Venezuela’da yetmiş üç tane uluslararası şirket ortaya çıkmış (Galeano, 2015, s. 218) ve ülkenin yirmi eyaletinde petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine başlamıştır. Bu doğrultuda ilk geniş imtiyazı İngiliz John Allen Tregelles olarak yirmi eyaletin on ikisinde petrol

arama izni elde etmiştir (Durukan, 2021, s. 21). Ancak İngilizler petrol gelirlerinden Venezuela'ya yeteri kadar pay vermedikleri için imtiyaz, 1911 yılında Gomez tarafından iptal edilmiştir (Arslan, 2020, s. 122). Daha sonra ise Venezuela petrolünü arama ve çıkarma görevi, Karayip Petrol Şirketi'nin (Caribbean Petroleum Company) kurucusu olan Rafael Valladares'e verilmiştir. 1913'te ise Karayip Petrol Şirketine verilen haklar, İngiliz ve Hollandalıların ortaklaşa kurduğu şirket olan Royal-Dutch Shell Oil Company'e devredilmiştir (Alvarez ve Fiorito, 2005, s. 5).

Dünyanın en büyük petro-kimya şirketlerinden Royal-Dutch Shell, Venezuela'da ana üretici konumuna gelmesine rağmen hala Venezuela'nın sahip olduğu enerji potansiyeli uluslararası şirketler tarafından tam olarak keşfedilmemiştir. Ancak 1922'de Venezuela Petrol İmtiyazları'nın (VOC) Barroso 2 petrol kuyusunu keşfetmesiyle birlikte Venezuela'nın olağanüstü petrol potansiyeli ortaya çıkmıştır. Amerikan The New York Times gazetesi de Barroso 2 petrol kuyusundan bahsederken; dünyanın en verimli kuyusu olduğunu ve bu koyu sayesinde Venezuela'nın dünya petrol haritasında varlığını görünür hale getirdiğini belirtmiştir (Lieuwen, 1964, s. 82-83). Daha sonra ise Shell'in Maracaibo Gölü'ndeki büyük petrol rezervlerini keşfetmesi, Venezuela'yı dünyada önemli bir petrol tedarikçisi (Arslan, 2020, s. 122-123) ve petrol devleti haline getirmiştir (Brading, 2013, s. 6).

Böylelikle ülke ekonomisinin yapısı değişim yaşamış ve 1922 tarihi Venezuela'da modern ekonominin başlangıcı olarak görülmüştür. Çünkü tarım üretimi, önemini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve petrol, ülke ekonomisinin en önemli metası haline gelmeye başlamıştır. Bu durumu sayısal verilerle ifade etmek gerekirse 1913'te toplam ihracatının %59,1'ini kahve, %17,9'unu kakao oluştururken; 1926'da %25,9'unu kahve, %4,9'unu kakao ve %64,2'sini petrol oluşturmuştur. 1936'da ise kahve oranı %5,2'ye düşerken; petrolün toplam ihracattaki payı %90,1'e çıkmıştır (Banko, 2016, s. 171). Ayrıca Venezuela 1928'de en büyük petrol ihracatçısı (Mert, 2005, s. 171) ve ABD'den sonra en büyük ikinci üretici ülke konumuna gelmiştir (Mommer, 2016, s. 26). Dolayısıyla Venezuela'da petrolün yeni bir toplum ve ekonomi yapısı inşa etmeden tükenme riski göze alınarak tarım endüstrisinin yerine konulmuştur.

Şunu da belirtmek gerekirse Gomez'in izlediği özelleştirme politikası Venezuela'nın ekonomik güvenliğine ve enerji sektörüne olumlu yansımaları olmasına rağmen uluslararası şirketlerin kahve üretiminde olduğu gibi şimdi de petrolden elde ettikleri kazanç, Venezuela'nın petrol gelirlerini aşmıştır. Çünkü New Jersey Standard Oil Co. ve Royal-Dutch Shell gibi uluslararası şirketler, Venezuela'dan ham petrolü alıp kendi petrol şirketlerinde işledikten sonra yine kendi dağıtım ağlarıyla satarak Venezuela petrol endüstrisini elinde tutmuşlardır (Galeano, 2015, s. 204). Buna karşın 1920 tarihli Hidrokarbon Yasası ile hükümet ulusal toprakların sahibi olduğunu ve petrol arama ve işletme için taviz verme hakkının kendinde olduğunu belirtmiş olsa da 1921 yılında Gomez, yabancı şirketlerin yeni oluşturulacak mevzuatın hazırlanmasına katılmasına izin vermiştir. Bunun devamı olarak da 1922'de çıkarılan petrol yasası üç ABD'li şirketin temsilcileri tarafından hazırlanmıştır (Galeano, 2015, s. 218). Bu yasa, 1925 ve 1928'de yapılan küçük değişiklikler dışında, 20 yılı aşkın bir süre yürürlükte kalmış ve uluslararası enerji şirketlerine Venezuela petrolünü elinde tutması için yasal bir çerçeve oluşturmuştur.

3.3.1.3 1943 Hidrokarbon Yasası: Enerji politikalarında dönüm noktası

Venezuela'da 1941-1945 yılları arasında görev alan General Isaias Medina Angarita, uyguladığı ekonomik ve politik reformlar sonucunda enerji politikalarında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Dönüm noktasının başlangıcını ise İkinci Dünya Savaşıyla birlikte Venezuela petrolünün Almanların hedefine girmesi oluşturmuştur. Bu bağlamda 14 Şubat 1942'de Maracaibo Gölü'nden çıkan 7 tanker, Alman denizaltıları tarafından torpillerle vurulmuş ve Aruba, Curacao ve Monagas rafinerileri saldırıya uğramıştır (Roa, 2011). Saldırıya uğrayan rafineriler ise Venezuela enerji güvenliği açısından çok büyük öneme sahiptir; çünkü Aruba (Standart) ve Curacao (Shell) rafinerileri, Venezuela'dan çıkarılan ham petrolü işledikten sonra ABD ve Avrupa'ya göndermekteydi (Cáceres, 2016, s. 305). Bu durumun saldırılarla birlikte sektöre uğraması, ülkenin enerji sektörünü olumsuz etkilemiştir. Öyle ki Venezuela bir yıl önce günde 621.000 varil üretim yaparken; 1942'deki saldırılardan sonra üretim günde 400.000 varile düşmüştür (Camacho, 2019). Üretimin düşmesiyle birlikte de enerji sektörü gerilemiş, işsizlik artmış ve gelirlerin azalması sonucunda Venezuela ekonomik yönden bir daralma yaşamıştır.

Söz konusu gelişmeler de ülke ekonomisinin başat aktörü olan petrol için radikal kararlar alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu zorunluluğun farkında olan Isaias Medina Angarita, 1943 tarihli Hidrokarbon Yasasını ilan etmiştir (Camacho, 2019). Devletin enerji sektörünü kontrol etmesini ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını amaçlayan bu yasa, siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir adım olmuştur. Buna benzer bir adımı da Eleazar Lopez Contreras'da atmaya çalışmış ve uluslararası şirketlerle yapılacak yeni anlaşmalarla petrol sektöründe, ulusun çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı ve adil bir gelir dağılımı sağlamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Meksika lideri Lazaro Cardenas'ın ülke petrolünü ulusallaştırması (Galeano, 2015, s. 207), bölgede bulunan Venezuela gibi devletlere örnek oluşturarak millileştirme düşüncesini ön plana çıkarması, Contreras'ın petrol politikasında değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Böylelikle 1938'de petrol sanayisinin vergi ve telif şartlarında değişiklikler içeren yeni bir Hidrokarbon Yasası çıkarılmıştır (Cáceres, 2016, s. 305).

Bu yasa ile Venezuela'nın petrolden daha fazla gelir sağlaması ve yabancı petrol şirketlerinin daha fazla vergi ödemesi planlanmış (Lieuwen, 1954, s. 80-83) ama uluslararası şirketlerin hegemonyasını kıramadığı için hiçbir zaman uygulanamamıştır. Ancak konunun giriş kısmında üzerinde durulan İkinci Dünya Savaşı ve Meksika petrolünün millileştirilmesi gibi gelişmeler, Medine hükümetinin kararlı duruş sağlamasına neden olmuştur. Bahsi geçen gelişmelerin yanı sıra Venezuela'nın petrol gelirlerinden daha fazla pay almak istemesi ve petrol zengini bir ülke olduğu gerçeğine dayanarak ekonomik çeşitliliği artırmak istemesi, petrol kaynaklarından daha fazla yararlanması gerektiği hususunda farkındalık yaratmıştır. Bu farkındalık sayesinde çıkarılan Hidrokarbon Yasası, ülke çıkarlarını ön planda tutan ilk milliyetçi petrol yasası olmuş ve 20. yüzyılda Venezuela'nın çıkardığı en önemli yasa olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle Medina, savaş döneminden ve uluslararası güçlerin zayıflığından yararlanmış ve 1922'den beri yürürlükte olan Hidrokarbon Yasasını değiştirerek petrol şirketlerinin karşısına çıkmıştır.

Çıkarılan yasanın Venezuela'ya sağladığı avantajlar şu şekilde özetlenebilir: a) Devletin, petrol şirketlerinin durumu hakkında bilgi alabilmesi ve teknik konulara müdahale edebilmesi; b) şirketlerin, gelir vergisi dahil tüm vergileri ödemesi; c)

ithalat vergilerinden feragat devletin uygun gördüğü koşullarda sağlanması; d) imtiyaz sahibi şirketlerin, işletilebilir alanları boş bırakmaması için kademeli yüzey vergisi ödemesi; e) savaş bittikten sonra şirketlerin, Venezuela petrolünün bir kısmını rafine etmek için iki büyük rafineri kurması (Banko, 2016, s. 175); f) petrol şirketlerine verilen imtiyazların, 40 yıllık bir süreyle sınırlandırılması (Gott, 2007, s. 176); g) şirketlerin, masraflarını kendileri karşılayarak Venezuela’da arıtma tesisleri inşa etmesi (Roa, 2011); h) uluslararası şirketlerin elde ettiği kazancın devletten fazla olmaması (Wilpert, 2003) amacıyla karın yüzde elli-elli ilkesiyle paylaşılması.

Yukarıda bahsi geçen durumlarla birlikte devletin, şirketlerin faaliyetlerini yeterince denetleyememesi ve elde edilen kazancın şirketlere göre daha az olması durumu da ortadan kalkmıştır. Böylelikle petrol endüstrisinin her aşamasında devletin hakimiyeti öngörülerek Venezuela’nın sürdürülebilir şekilde güvenli bir enerji üreticisi konumuna getirilmesi, petrol endüstrisinin devlet kontrolünde geliştirilmesi ve yabancı şirketlerin devletten daha fazla kar elde etmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda enerji şirketleriyle önceden imzalanan sözleşmeler yeni yasaya göre düzenlenmiş ve kamu yatırımlarına katkı verecek şekilde petrol çıkarmaya yönelik katılım, önemli ölçüde artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak da vergi ve hazine gelirleri yükselmiştir. Örneğin, 1938’de Venezuela’nın petrol ihracatı 809.462.861 Bolivarken; 1947’de 2.354.503.796 Bolivar’a çıkarak (Banko, 2016, s. 175) sosyal politikaların hayata geçirilmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Medina’nın Venezuela ekonomisine ve enerjisine savaş bağlamında müdahaleci politikasının başarı gösterdiği söylenebilir.

3.3.2 Venezuela Cumhuriyeti Enerji Politikaları (1953–1999)

Bu dönem de Venezuela’nın enerji politikalarını, üç partinin imzasıyla kurulan Pacto de Puntofijo rejimi belirlemiştir. Bu bağlamda siyasi elitler arasındaki çatışma olasılığını ortadan kaldırmak ve ülkede demokrasi anlayışını yerleştirmek isteyen Puntofijo rejiminin, en büyük dayanak noktası ve devamlılığını sağlayan başlıca unsur petrol olmuştur. Dolayısıyla Venezuela’nın enerji güvenliğini sağlamak Puntofijo rejimi için hayati öneme sahip olmasına rağmen sürdürülebilir ve tutarlı bir enerji politikası geliştirilememiştir. Öyle ki dönemin yöneticileri, enerji sektöründe

zaman zaman devlet temelli ekonomik kalkınma modeli oluşturmak amacıyla millileştirme politikası izlerken; bazı zamanlarda ise ekonomik güvenliği sağlamak amacıyla liberalleşme eğilimi görülmüş ve özelleştirme anlayışı benimsenmiştir. Özellikle de enerji sektöründe özelleştirme anlayışının ön plana çıkması, devletin etkinliğini zayıflatırken; yabancı şirketlerin etki sahasının genişlemesine neden olmuştur. Söz konusu durumdan dolayı ortaya çıkan kitlesel ayaklanmalarsa mevcut düzenin sonunu getiren en büyük faktörlerden biri olmuştur.

3.3.2.1 Venezuela'nın enerji konusunda ittifak çağrısı: OPEC

İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu tahribat ve devamında oluşan yeni dünya düzeni, çok büyük bir petrol açığını ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu petrol açığının %83'ünden fazlasını ise uluslararası petrol şirketleri tedarik ederek topraklarında yüksek oranda hidrokarbon kaynağı bulunduran devletler üzerinde hakimiyet kurmuşlardır. Ayrıca uluslararası şirketler kendi aralarında rekabet içinde olmalarına rağmen kendileri dışındaki bir aktörün belirginleşmesine de izin vermeyerek piyasanın koşullularını istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Bu durum, topraklarında yüksek miktarda hidrokarbon kaynak bulunduran ve ana ihraç ürünü bu kaynaklar olan Venezuela, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkeleri rahatsız etmiştir. Bu nedenle de bahsi geçen devletler, enerji potansiyellerini kendileri değerlendirmek ve şirketlerin kendi aleyhlerine aldıkları kararlardan korumak için ortak bir girişim etrafında birleşmeyi hedeflemişlerdir.

Venezuela'da dönemin Maden ve Hidrokarbon Bakanı Juan Pablo Perez Alfonzo ise petrol ihraç eden ülkeler arasında bağ kuracak ve ortak çıkarlar etrafında şekillenecek bir topluluk oluşturma düşüncesini öne sürmüştür (Alkan, 2019, s. 40). Alfonzo'nun öne sürdüğü fikir etrafında bir araya gelen İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela gibi devletler 1960 yılının 10-14 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen Bağdat Konferansında aldıkları karar ile OPEC'i kurmuşlardır. OPEC'in başlıca hedefleri ise şunlardır: a) Petrol ihraç eden ülkeler arasındaki petrol politikalarını düzenlemek; b) petrol piyasasını kontrol altına alarak, petrol üreticileri için istikrarlı ve adil fiyat belirlemek ve tüketici konumundaki ülkeler içinse verimli ve ekonomik bir petrol arzı sunmak (OPEC, t.y.).

Yukarıda bahsi geçen hedefler doğrultusunda kurulan OPEC, üye ülkelerin petrol üretimi üzerinde kontrolü sağlaması ve petrol fiyatlarını belirleme yetkisini kazanması açısından önemli bir başlangıç olmuştur. Başlangıcı OPEC'in oluşturması ise tesadüf değildir; çünkü 1960'ta OPEC'in kurucu üyelerinden Venezuela günlük 2,8 milyon, Suudi Arabistan 1,3 milyon, Kuveyt 1,7 milyon varil, İran 1,1 milyon varil ve Irak 1 milyon varil petrol üretimi yaparak (OPEC, 2019) dönemin en büyük üretim kapasitesini oluşturmuşlardır. OPEC'in kurulması ve üye ülkelerin üretim kapasitesi, fiyatların belirlenmesi konusunda bir başlangıç oluşturmasına rağmen fiyat belirleme konusunda tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Bu durumun temel neden ise petrol şirketlerinin OPEC ile anlaşmayı reddederek 1960'lar boyunca her ülkeyle bireysel olarak müzakere yapmasıdır. Bunun yanı sıra OPEC'in aldığı kararlara Venezuela dahil bazı üye ülkelerin uyum sağlamaması, kolektif bir kimlik oluşumunun önüne geçmiştir.

OPEC'in tam olarak bir kolektif kimlik oluşturması ise 1973'teki Arap-İsrail savaşından sonra oluşan OPEC petrol kriziyle yaşanmıştır. Bahsi geçen savaştan dolayı Arap devletlerinin petrol üretimini düşürmesi, petrolün varil fiyatını 11,44 dolardan 36,84 dolara yükseltmiştir (Tarver ve Frederick, 2005, s. 15). Böylelikle savaş sonrası düşürülen petrol üretimi, petrol fiyatlarının artış göstermesine neden olarak örgütün daha fazla güçlenmesine ve üye ülkelerin petrol endüstrilerinde söz hakkı elde etmesine fırsat vermiştir. İlgili durumu kullanan Venezuela gibi OPEC üyeleri, petrol endüstrilerini ele geçirmiş ve bu tarihten itibaren de üretilen ve ihraç edilen petrol fiyatı, OPEC tarafından belirlenmeye başlanmıştır (Arslan, 2020, s. 127). Nitekim petrol rezervlerinin üçte ikisini topraklarında bulunduran ve dünya petrol üretiminin yarısını sağlayan OPEC, petrol üretim kotasını ve petrol fiyatlarını belirleyen ana aktör konumuna gelmiştir.

OPEC'in ana aktör haline gelmesi, başta Venezuela olmak üzere üye ülkelerin gelirlerini yüksek oranda artırmıştır. Öyle ki beş kurucu ülkeye ait gelirler 1960'ta 2,25 milyon dolar iken; 1974 yılında 80 milyar dolara yükselmiştir (Vernon, 1976, s. 213). Venezuela'daki gelir artışı incelendiğinde ise ülkenin gelirinin 3,82 milyar dolardan 9,95 milyar dolara çıktığı görülmüştür (Tarver ve Frederick, 2005, s. 125). Yüksek petrol gelirleriyle birlikte Venezuela ekonomisinin aşırı şekilde petrol odaklı

hale gelmesi, beraberinde bir risk getirmiş ve Venezuela hükümeti, petrol gelirlerinin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmak için iki öncelik belirlemiştir. Bunlardan ilki, üretilen petrol oranını azaltarak, petrolün toplam ihracattaki payını düşürmek olmuştur. Bu doğrultuda 1973'te petrol üretimi günlük ortalama 3,4 milyon varilken; 1974'te yaklaşık 3 milyon varile; 1975'te ise 2,3 milyon varile indirilmiş, aynı şekilde petrol ihracatı da 1973 yılında ortalama 2,1 milyon varilden; 1974 yılında 1,8 milyon varile; 1975 yılında ise 1,5 milyon varile düşürülmüştür (Alkan, 2019, s. 44). İkinci öncelik ise petrol satışından gelen doların yerli ekonomiye girişini engelleyerek, beklenmedik kazançların toplanacağı Venezuela Yatırım Fonu'nun (Fonda de Inversiones de Venezuela/FIV) kurulması olmuştur (Alkan, 2019, s. 45).

3.3.2.2 Petrolün ulusallaşması: Petroleos de Venezuela S.A.

Venezuela, 1973'ten 1980'li yıllara kadarki süreçte uluslararası alanda gerçekleşen siyasi olaylar sonucunda artan petrol fiyatlarıyla birlikte petrolden yüksek kazanç elde etmiştir. Venezuela'nın bu dönemiyse 'Venezuela Saudita'sı' (Suudi Venezuela'sı) (Gott, 2007, s. 47) veya 'altın yıllar' (oil boom) olarak adlandırılmıştır. Buna rağmen Venezuela petrol gelirlerinin kontrolünü tam olarak sağlayamamıştır; çünkü Venezuela'daki petrol üretimini Standart Oil, Lago Petroleum, Shell, Gulf ve Texaco gibi uluslararası şirketler gerçekleştirmiş ve günlük üretilen miktarın sadece beşte birini satışa sunarak, geri kalan kısmını rezerv olarak elde tutmuşlardır (Gürsel, 2008, s. 33). Ayrıca yüksek oranda kar etmelerine rağmen karlarını bilançolarına yansıtmayarak gerçek kazançlarını saklamışlardır. Öyle ki petrol şirketlerinin kar oranları 1961'de %38 ve 1962'de %48 iken; şirket bilançolarında bu oran, %15 ve %17 gösterilmiştir (Galeano, 2015, s. 216-217).

Enerji sektöründeki durum yukarıda bahsedildiği gibi olsa da petrol gelirlerinden Venezuela'da önemli ölçüde faydalanmış ve bu gelirler ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal dinamiklerini etkileyerek hem iç hem de dış politikasını şekillendirmiştir. Söz konusu durumun ilk yansımasıysa Carlos Andres Perez döneminde yaşanmıştır. Bu bağlamda Perez'in enerji endüstrisindeki durumun farkında olması, politika değişikliği kararı almasına sebep olmuş ve 'artık taviz yok' politikasını uygulamaya koyarak geniş kapsamlı bir kalkınma planı hazırlamıştır. Hazırlanan planın özünde,

yerli sanayi ürünlerinin gelişimi için ilk öncelikle petrol endüstrisini, daha sonra da çelik ve alüminyum sektörlerinin kamulaştırılması bulunmuştur (Karl, 1997, s. 123-124). Böylelikle Perez'in hayalini kurduğu 'Büyük Venezuela' (La Gran Venezuela) düşüncesi (fiyat kontrolleri, ithal ikame stratejisini geliştirmek, gelir artışları, istihdam yaratma, ihracat yapısını çeşitlendirme, vs.) hayata geçecek (Alkan, 2019, s. 46), çok uluslu şirketlerin ülkenin enerji sektöründeki etkinliği kısıtlanacak ve Venezuela'nın öz sermayesinin dışarı çıkması engellenecektir.

Vurgulanan hususları yerine getirmek isteyen Perez, 1976'da Shell'in altmış yıl önce Venezuela'daki keşfettiği ilk petrol kuyusu olan Zumaque 1'de düzenlenen törenle, sanayi ve hidrokarbon ticareti ile ilgili millileştirme yasasını kabul etmiştir. Yasayı kabul eden Perez aynı gün yaptığı, "Petrol endüstrisi, kapitalist ekonomi ile az gelişmişliğin dinamik biçimlerinin yan yana geldiği bir toplumsal yapı inşa etmiştir. Yoksul köylü kitleleri ve büyük kent merkezlerinin etrafında kümelenen geniş marjinal insan çekirdekleri aklımıza gelmeli ki bugün tamamen ulusal ve bizim olmaktan öte yeni nesillerin malı haline gelen bu mirasın kullanımında üstlendiğimiz sorumluluğun tam anlamıyla bilincinde olalım" konuşmasıyla da millileştirme düşüncesini ifade etmiştir (Pérez, 1978, s. 246).

Yine aynı tarihte belirlenen taviz yok politikası çerçevesinde, petrol endüstrisinin planlanması, koordine edilmesi, denetlenmesi ve düzenlenmesi için ülkenin tek milli petrol şirketi olan PdVSA kurulmuştur (Hammond, 2011, s. 355). Kurulan şirkete alan yaratmak isteyen Perez, 14 yabancı enerji şirketinin ülkeden çıkmalarını sağlayacak bir anlaşmayı onaylayarak bu şirketlerin Venezuela'daki etkinliğine son vermiştir. Ayrıca çok uluslu şirketlerden geriye kalan 11 bin petrol kuyusunu, 11 petrol rafinesini ve 14 petrol tankerini PdVSA'nın devralmasını sağlayarak şirketlerin üretim araçlarını millileştirmiştir (Gott, 2007, s. 177). Benzer şekilde boru hatları, yükleme ve boşaltma limanları ve uluslararası şirketlerin sayısız bürosu da PdVSA yönetimine geçmiştir. Böylelikle Perez'in millileştirme politikası, ülkeyi bağımlılıktan kurtarmasa da PdVSA ile yeni bir bağımsızlık alanı yaratmıştır.

Söz konusu bağımsızlık alanı, ülkenin enerji sektörü için çok önemli bir gelişme olmasına rağmen Venezuela enerjisinde iki kutuplu yeni bir rejimin ortaya çıkmasına

neden olmuştur. Ortaya çıkan iki kutuplu rejimin birinci kutbunu her zamankinden daha güçlü, toprak sahibi, paydaş ve egemen unsur olan devlet oluştururken; ikinci kutbu ise PdVSA oluşturmuştur. Venezuelalı tarihçi Migual Tinker Salas ise bu durumu, PdVSA ‘devlet içinde devleti’ andıran bir yapıya sahip olmuştur, şeklinde ifade etmiştir (Salas, 2007, s. 35). Bu bağlamda kendini hükümetten soyutlayan ve petrol üretimini elinde tutan şirket yöneticileri, petrol sanayisini devletin tekelinden çıkarmak istemişlerdir. Çünkü onlara göre petrol sanayisi devlet kontrolünden çıktığı zaman daha verimli üretim yapılabilecektir (Mommer, 2003, s. 132). PdVSA yöneticilerinin bu düşüncesine karşın hükümet PdVSA’yı kontrol edebilmek için Enerji ve Madenler Bakanını, hükümet adına şirket başkanlığına atamış ve başkan, hükümet adına şirketi yönetmiştir.

Böylelikle Perez hükümeti şirket aracılığıyla enerji stratejilerini hayata geçirmeye çalışmış (Giusti, 1999, s. 122) ve PdVSA’nın yirmi beş yıl içinde Latin Amerika’nın en büyük şirketi ve dünyanın en karlı on şirketinden biri olması hedeflenmiştir. Bu düşünce çerçevesinde, 1976-1983 yılları arasında şirket başkanlığını yapan General Rafael Alfonzo Ravard, PdVSA’nın felsefesini beş ilke ile açıklamıştır. Bunlar: a) Kendi kendini finanse edebilme kabiliyeti; b) profesyonel yönetim; c) şirketin tamamen siyasetten uzak durması; d) yönetim gücünü liyakatli kişilerin oluşturması; e) işletmenin genel amaç ve hedeflerine ulaşmak için kullandıkları yönetim biçiminin alışla gelmişe uygun olması (Cáceres, 2016, s. 312). Beş ilkeyi faaliyete geçirmek için etkin projelerin bulunmaması, deneyimli personel eksikliği ve altyapı yetersizliği gibi engelleri aşmak içinse geçici çalışma grupları kurulmuş, üst düzey yöneticiler transfer edilmiş ve deneyimli personel istihdamı sağlanmıştır

PdVSA kuruluş amacına uygun hareket ederek ülkenin petrol üretimini ve elde ettiği kazancı artırmasına rağmen uzun vadeli bir kamulaştırma stratejisi yerine kısa vadeli zenginleşme politikası izlemiştir (Kürkçügil, 2005, s. 125). Öyle ki Venezuela’nın 1972’de 8 milyon dolar petrol geliri varken; PdVSA’nın kurulmasıyla birlikte 1981 yılında 80 milyon dolar petrol geliri oluşmuştur (West ve Salazar-Carrillo, 1994). Dolayısıyla Venezuela’nın petrol gelirleri artsa da birçok analiste göre kamulaştırma süreci yüzeysel olmuştur; çünkü petrolün mülkiyeti devlete geçmesine rağmen işleyiş ve yönetim politikaları aynı kalmıştır (Wilpert, 2007, s. 89). Bu durumu şöyle ifade

etmek gerekirse millileştirilen Exxon, Shell ve Gulf gibi şirketler, Venezuela'daki konumlarını korumuş ve bu şirketlerin yöneticileri PdVSA'nın üst düzey bürokratları olarak çalışmaya devam etmişlerdir (Gott, 2007, s. 177). Örneğin, Shell'i yöneten kişi, PdVSA kurulduktan sonra da PdVSA'nın şirket iştiraki olan Maraven firmasının başkanlığını yapmıştır (Acar, 2019, s. 88).

Şirketler isim değişikliği yaparak Shell, Maraven; Creole Petroleum Company, Lagoven; Mobil Oil ise Llanoven ismini almış (Gott, 2007, s. 177) ve PdVSA'nın iştirak şirketleri olarak varlıklarını koruyarak şirketin yönetiminde söz sahibi olmaya devam etmiştir. Böylelikle bir devlet kurumu olarak kurulan PdVSA, devletçi anlayış yerine anti-devletçi bir anlayışa yönetilmiş ve hükümet, bu kurumu dolayısıyla da petrol gelirlerini tam olarak kontrol edememiştir. PdVSA içinde elitler olarak adlandırılan bir grup, petrol gelirlerini kontrol etmiştir (Mähler, 2009, s. 13). 1980'lerle birlikte petrol fiyatlarının düşmeye başlamasıyla durum içinden çıkılmaz bir hal almış ve petrol gelirleriyle sağlanan kamu finansmanı sağlanamamaya başlamıştır. Hükümet bu sorunu çözmek için PdVSA'nın yatırım fonlarından yararlanmak istemiştir; ancak şirket yöneticileri gelirlerini korumak amacıyla Venezuela harici yatırım yaparak şirketi uluslararası piyasaya açmıştır.

Söz konusu düşüncenin ciddi bir yansıması olarak da PdVSA yönetimi, ABD benzin piyasasının %20'sinden fazlasını elinde bulunduran CITGO'yu satın almıştır (Akgemci, 2011, s. 75). Böylelikle karların önemli bir kısmı yurt dışına aktarılmış ve yurt dışındaki şirketlerle yapılan anlaşmalar sonucunda hükümetin paraya ulaşması engellenmiştir (Mommer, 2003, s. 135). Nitekim kamulaştırma politikasıyla petrol sanayisini ve gelirlerini kontrol etmek isteyen Perez, PdVSA'yı bile kontrol edememiş ve PdVSA yöneticileri Punto Fijo döneminin en büyük muhalifleri haline gelmişlerdir.

3.3.2.3 Venezuela petrolü liberalleşiyor

Dünyada meydana gelen siyasi gelişmeler sonucunda artan petrol fiyatlarıyla birlikte yüksek oranda gelir sağlayan Perez Venezuela'sı, başta petrol sanayisi olmak üzere özel sektör hakimiyetine son vererek daha devletçi ve merkezîyetçi bir politika

benimsemiştir. Ancak 1980’li yıllarda Venezuela’nın petrol gelirleriyle oluşturmak istediği sanayileşmenin sonuç vermemesi ve yolsuzluk gibi etmenler sonucunda ülke ekonomisi bozulmaya başlamış ve 1989’de tekrar iktidara gelen Perez’in ilk dönemindeki ekonomik iyileşme yerini, ekonomik ve politik sıkıntılar bırakmıştır. Bu bağlamda enflasyonist süreç ivme kazanmaya başlamış, karaborsa gittikçe yaygınlaşmış, İşsizlik artmaya başlamış, sermaye çıkışı ve dış borç yükü artmış ve yaşam standartları ve servet dağılımı arasındaki fark iyice açılmıştır (Alkan, 2019, s. 55). Bu nedenle de Perez, söz konusu sorunları çözebilmek için ilk döneminde izlediği devletçi politikanın aksine, neoliberal politikalar izleyerek yabancı sermaye ile iyi ilişkiler kurma amacı içine girmiştir (Çin, 2019, s. 12).

Bu durumun sonucu olarak da LA’da yaşanan krizlere çözüm oluşturmak için IMF danışmanı Williamson’un planladığı on maddelik ‘Washington Konsensüsü’ olarak bilinen politikalar, IMF ve Dünya Bankası’nın sunacağı destek karşılığında kabul edilmiştir. Bu politikalar özetle şöyledir: a) Ekonomik disiplinin sağlanması ve bütçe açığının durdurulması; b) kamu harcamalarının düşürülmesi; c) geniş kapsamlı bir vergi reformu sağlanması; d) mali serbestleşmesinin sağlanması; e) rekabetçi döviz kuru oluşturulması; f) ithalatın ve ticaretin serbest bırakılması; g) yabancı yatırımların Venezuela’ya davet edilmesi; h) devlet işletmelerinin özelleştirilmesi; i) ekonominin düzenlemelerden ayrılması; j) mülkiyet haklarının korunması (Gott, 2007, s. 62). Perez, söz konusu maddeleri ‘El Gran Viaje’ (Büyük Dönüşüm) olarak bilinen politikalar çerçevesinde uygulamaya başlamıştır (Tarazón, 2018).

Washington Konsensüsü’nün kabul edilmesi ve uygulanmasıysa en çok petrol endüstrisini etkilemiştir; çünkü Venezuela ekonomisinin petrole olan sıkı bağımlılığı, petrolün devlet için ana gelir kaynağı olması ve bu kaynağın denetimi üzerindeki kontrolün ulusal egemenliğin kritik belirleyicilerinden biri olması, bu alanın önemini artırmıştır. Dolayısıyla devlet üstünlüğünün en fazla hissedildiği ve petrol endüstrisinin lokomotifi konumunda olan PdVSA’nın, üzerindeki devlet kontrolü sınırlandırılarak, özerkleştirilmek istenmiştir (Hidalgo, 2007, s. 5). Zaten bu politikanın temel prensibi de “devlet merkezli ve petrol bağımlı ekonomiden özel girişimciliğe dayalı piyasa ekonomilerine geçiş ve uluslararası sistemin gereklerini yerine getirme” olarak ifade edilmiştir (Lander ve Fierro, 1996, s. 51).

Venezuela'nın yeniden özelleştirme politikasına yönelmesinin temel nedeni ise kamulaştırma politikasının ardından yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda petrol üretiminde meydana gelen düşüştür. Dolayısıyla 1973 OPEC Petrol Kriziyle birlikte elde edilen gelirin, kontrolsüz bir şekilde kamu harcamalarına kullanılması ve 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimiyle birlikte artan petrol fiyatlarının talebi ters yönde etkilemesi, Venezuela ekonomisini 1982'den 1989'a kadar sürecektir mali bir krize sürüklemiştir. Bu durum, eski Venezuela lideri Romulo Betancourt'un 1969 yılında yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi Venezuela'nın diğer ülkelerden temel farkının petrol gelirleri olduğunu ve bu gelirlerin doğru kullanılmasıyla ülkenin kalkınabileceğini savunan düşüncesinin haklılığını ortaya koymuştur (Sonntag, Cruz ve Campbell, 1985, s. 84). Bu bağlamda petrol gelirlerini iyi değerlendiremeyen Perez, ilk döneminde petrol sanayisini kamulaştıran aktör olmasına rağmen bu sefer, tam tersi bir enerji politikası izleyerek petrol sanayisini özelleştiren aktör olmuştur.

Perez'in kararı, 1958 yılından itibaren devletçi ve ulusal sanayinin korunması yönünde bir ekonomik anlayış içinde hareket eden kendi partisi AD ile de ayrılıkçı düşünce oluşturmuş ve parti içinde sorun yaratmıştır (Tanaka, 2006, s. 59). Perez'e göre ise özelleştirmenin uygulanması tercih değil, zorunluluktur; çünkü petrolden sağlanan gelir artık ekonomiyi güçlendirmek için yeterli olmamaktadır. Öyle ki daha önceki yıllarda devletin yatırım yapacağı önemli sektör olarak görülen petrol arıtma işinde bile 'yabancı sermayenin katılımının' düşünülmesi gerektiğini öne sürmüştür (Gott, 2007, s. 60). Perez'in düşüncelerini hayata geçirmesiye hiç de kolay değildir; çünkü Venezuela petrolünde ulusal baskınlık çok fazladır. Bundan dolayı şirketin belli bir bölümünü piyasaya sürmek için bile mevcut hukuk sisteminde ciddi düzenlemeler yapmak gerektirmektedir. Bu bağlamda özelleştirmenin hukuksal ilk dayanağı, 1976 yılında petrol endüstrisini kamulaştıran hidrokarbon yasasının beşinci maddesi olmuş ve bu madde, belirli şartlar altında petrol endüstrisine özel katılımın sağlanabileceği bir alan bırakmıştır (Alkan, 2019, s. 59).

Bahsedilen alan, kamulaştırma döneminde PdVSA tarafından kullanılarak uluslararası şirketlerle sondaj ve kuyu bakımı gibi hizmetler karşılığında ortaklıklar oluşturulmuştur. Ayrıca özel şirketlerle yapılan anlaşmalarla da yurtiçi dağıtım ve pazarlama kanalı özelleştirilmiştir. Böylelikle PdVSA uluslararası şirketler üzerinden

65 milyar dolarlık bir yatırım elde etmeyi amaçlamıştır (Kaya, 2014, s. 196). Bu doğrultuda PdVSA'nın petrokimya ortağı olan Petroquimica de Venezuela, S.A. (PEQUIVEN)'nin hisseleri satılarak petrolün dağıtımı ve pazarlanması, kamu dışına taşınmıştır (Giusti, 1999, s. 125). British Petroleum (BP) ve Shell ülkede tekrar faaliyet geçerek başkent Karakas'ta benzin istasyonları açmış ve PdVSA ile ortak girişimlerde bulunmuştur. Venezuela, Avrupa ve ABD'den rafineriler satın alarak günlük petrol üretimini 2 milyon varile çıkarmıştır.

Yukarıda bahsi geçen atılımlara rağmen özelleştirme programı ne enerji güvenliğini ne de ekonomik güvenliğini sağlayabilmiştir. Öyle ki Venezuela'da önüne geçilemeyen ekonomik sıkıntılar, yolsuzluklar ve kemer sıkma politikaları, düşen petrol fiyatları ile birleşince ülkede 'Caracazo' olarak anılan büyük protestolar başlamıştır. Caracazo protestoları, Venezuela siyasi hayatında neoliberalizm karşıtlığı ve toplumsal eşitsizliğe karşı biriken hincin sembolü olmuştur (aktaran Şenol, 2020, s. 266). Perez ise Caracazo olaylarını tatsız bir gelişme olarak nitelendirerek neoliberal politikaların olumsuz olayları tetiklediğini kabul etmiştir. Buna rağmen halkın, yabancı yatırımcılara duyulan ihtiyacı küreselleşme ile daha iyi anlayacağını iddia etse de (Gott, 2007, s. 59) izlediği neoliberal politikalar, Venezuela'daki sonunu hazırlamış ve koltuğunu Rafale Caldera'ya devretmek zorunda kalmıştır.

Caldera ise neoliberal politikaları ortadan kaldıracığını, enerji güvenliğini sağlayacağını ve petrol gelirlerini halka harcayacağını beyan etmesine karşın iktidara geldiğinde, Perez'in yolundan giderek 'Apertura' (Açılma) denilen programla özelleştirme politikasına devam etmiştir. Caldera döneminde de özelleştirme programının merkezinde petrol dolayısıyla da PdVSA bulunmuş ve Caldera, özelleştirme ile PdVSA'yı, uluslararası enerji piyasasında rekabet edebilen bir kuruluş haline getirmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, PdVSA'nın arama ve üretim kısmının yer aldığı 'upstream' sektörü ile rafinasyon, arıtma, dağıtım ve pazarlama kolunun yer aldığı 'downstream' sektörü yabancı yatırımcıya açılarak 'Apertura Petrolera' (Petrol Açılımı) adı verilen politika uygulanmaya koyulmuştur (Giusti, 1999, s. 117-118). Böylelikle 20'den fazla yabancı şirketle ortak girişim kurulmuştur. Özellikle de 14 binden fazla istasyona satış yaptığı için ABD pazarına

yönelinmiş ve dünya geneline de 2 milyon varil petrol dağıtılarak Venezuela'nın uluslararası rafineri ağları genişletilmiştir (Mommer, 2003, s. 135).

Bu bağlamda kamu dışı sektörün ülkeye dönmesi için uygun zeminin oluşturulması sonucunda Venezuela'da petrolün üretim ve ihracat oranları da artış göstermiştir. Ne var ki Venezuela'nın üretim ve ihracat oranlarını artırmak isterken OPEC'in koyduğu üretim kotasını ihlal etmesi, ülkenin enerji güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Venezuela'nın üretim kotasını aşması fiyatların düşmesine ve petrol gelirlerinin azalmasına neden olurken; PdVSA'nın özelleştirilme süreci ise petrol karlarının başta ABD olmak üzere yurt dışına transfer edilmesine neden olmuştur.

Caldera döneminde PdVSA'nın yönetimi de yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Maraven ve Lagoven gibi şirket iştirakları kaldırılması (Gott, 2007, s. 177-178), şirketin yönetim ve hizmet gibi operasyonel maliyetlerinin azaltılması, personel tahsisatının iyileştirilmesi, hesap verilebilirliğin artırılması, iş süreçlerinin modernleştirilmesi gibi şirket içi yapılanma planları hayata geçirilmiştir (Alkan, 2019, s. 60). Ayrıca dönemin PdVSA başkanı Ali Rodriguez Araque, şirketi kendi içinde arama ve üretme, imalat ve pazarlama ve hizmet olmak üzere üçe ayırmıştır. Söz konusu değişiklikler ise Caldera döneminde uygulanamamış, Chavez'in iktidara geldiği 1999'da uygulanmaya koyulmuştur (Gott, 2007, s. 178).

3.3.3 Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti (1999-Günümüz)

3.3.3.1 Chavez dönemi enerji politikaları (1998-2013)

Dünyanın en güçlü enerji rezervlerini topraklarında bulduran Venezuela, bu özelliğini ekonomik güvenliğini sağlama ve dış politika tasarımıyla etkili bir unsur olarak kullanmak istemesine rağmen çok da başarılı olamamıştır. Çünkü sürdürülebilir, etkili, ulusal ve verimliliği yüksek enerji politikaları tasarlayamamış, tasarlanan politikalar da tam olarak işlevsellik kazanamamıştır. 1990'ların sonuna doğru, LA bölgesinde ortaya çıkan ekonomik kriz ve Chavez'in Venezuela'da iktidar koltuğuna oturması ise bahsi geçen durumu değiştirmeye başlamıştır. Öyle ki söz konusu gelişmelerle birlikte ülkede yeni toplumsal ve politik yapılar ortaya çıkarken bu yapılar, Venezuela'yı birçok alanda etkilediği gibi enerji politikaları konusunda

da etkilemiş ve büyük bir dönüşümün içine sokmuştur. Bu bağlamda Chavez Venezuela’ında enerji, dış politikanın merkezine oturmuş ve Bolivarcı Devrim olarak adlandırılan süreçte Chavez’in izlediği enerji politikalarıyla Venezuela’nın kıtadaki ve dünyadaki jeopolitik konumunu güçlendirmeye çalıştığı görülmüştür.

3.3.3.1.1 Petrol diplomasisiyle OPEC’te etkinlik oluşturma

Venezuela Cumhuriyeti’nin son lideri olan Caldera, ekonomik kalkınmayı sağlamak için Perez gibi Venezuela ekonomisinin lokomotifini olan petrolü özelleştirerek Venezuela petrolünü uluslararası sermayeye açmış ve PdVSA’yı uluslararası ortamda rekabet edecek bir firma haline getirmek istemiştir. Ancak dünyada yaşanan çeşitli gelişmeler (Doğu Asya Ekonomik Krizi ve Ortadoğu’da yaşanan ekonomik ve siyasi durumlar) Caldera’nın hedeflerinin önüne set çekmiştir. Çünkü bahsi geçen olaylarla birlikte küresel petrol piyasasına yönelik talebin düşmesi ve arzın tam tersi şekilde artması, 1997’de bir varil petrolün fiyatını 20 dolardan 10 dolara düşürmüştür (Özkaya, t.y.). Caldera’dan sonra ülkenin başına gelen Hugo Chavez ise ülke ekonomisinin petrole olan olağanüstü bağımlılığının farkında olduğu için petrol fiyatlarındaki düşüşün yönünü terse çevirmek istemiştir. Petrol fiyatlarının yükselmesiyle birlikte hem Venezuela ekonomisinin güvenliği sağlanmış olacak hem de Chavez’in iç ve dış politikadaki hedefleri gerçekleştirecektir.

Bu bağlamda Chavez, petrol fiyatlarının düşük olmasının başlıca nedenini, Venezuela’nın OPEC’te yeterince etkinlik oluşturamamasında görmüş ve OPEC ile Venezuela’nın ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Chavez’in bahsi geçen amacı ise Venezuela’nın enerji politikalarında bir eksen kayması yaşamasına neden olmuştur; çünkü Venezuela OPEC’in fikir babalığını yapmasına ve örgütün oluşumunda etkili olmasına rağmen Chavez öncesi liderler OPEC ile hareket etmemiştir. OPEC ile hareket edilmemesinin temel nedeni ise kurulduğu ilk yıllardan itibaren Venezuela enerjisinde iki başlılık oluşturan ve ülke yönetiminden bağımsız politikalar izleyen PdVSA’dır. Öyle ki ülke ekonomisi zayıflamasına rağmen güçlenen kuruluş, 1994’ten beri Venezuela’nın OPEC’ten ayrılması gerektiğini savunmasının yanı sıra örgütün belirlediği kotaya da uymayarak üretilen petrol miktarını en üst noktaya çıkarmaya başlamıştır (Mommer, 2016, s. 60).

PdVSA, OPEC'ten ayrılma hedefini gerçekleştiremese de uluslararası şirketlerle iş birliği yaparak, üretimi artırmış ve örgütün belirlediği petrol üretim kotasını ihlal etmiştir. Belirlenen kotanın ihlal edilmesi de Venezuela'nın hem petrol gelirlerinin azalmasına (Kaya, 2014, s. 195) hem de OPEC'teki saygınlığının azalmasına neden olmuştur. Ayrıca yüksek üretimden elde edilen gelirler de ABD'ye transfer edilmiş ve bu durum, Venezuela'dan çok ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiştir (Kozloff, 2006, s. 10). Söz konusu nedenlerden dolayı da petrol üretimini düşürmek, petrol fiyatlarını yükseltmek ve PdVSA'nın OPEC ile hareket etmesini sağlamak Venezuela'nın enerji güvenliği için kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu kaçınılmaz durumun ilk yansıması da Venezuela'nın 25 yıldır gerçekleştirilmeyen OPEC toplantısına 1999'da ev sahipliği yapmasıyla gerçekleşmiştir. Toplantıda Venezuela, petrol üretimini yüzde 4 oranında azaltarak günlük üretimi 2,72 milyon varile indirmiş (Gott, 2007, s. 179) ve petrol fiyatlarının yükselmesi için ilk adımı atmıştır.

Daha sonra da Chavez, OPEC üyesi ülkeler ile ilişkilerini geliştirerek başta örgütün belirlemiş olduğu üretim limiti olmak üzere belirlediği politikalara uyma kararı almıştır. Böylelikle Chavez petrolün kolay ve ucuz fiyata ulaşılabilir bir nesne olmasını engellemek istemiş ve başarı da sağlamıştır. Chavez, bu durumu da "Petrol fiyatlarındaki yükseliş, savaşın ya da dolunayın sonucu değildir. Hayır! Üzerinde anlaşmaya varılmış bir stratejinin, önceki hükümetlerin ve Petroleos de Venezuela'nın izlediği siyasetin 180 derece değiştirilmesinin sonucu. Önce OPEC ve Meksika ile üzerinde anlaştığımız üretim kısıntılarına uymaya karar verdik. Sonra kısıntıların oranını artırmaya karar verdik. Şimdi dünya biliyor ki Venezuela'da ciddi bir hükümet, PdVSA'da yeni bir yönetim var" şeklinde ifade etmiştir (Gott, 2007, s. 179).

OPEC'in aldığı kararlara uyum sağlama ile yetinmeyen Chavez, örgüt üyeleriyle petrol diplomasisi gerçekleştirerek (Corrales ve Penfold-Becerra, 2011, s. 53) petrol fiyatlarının yukarı yönlü hareket etmesini ve belirli bir dengeye oturmasını sağlamak istemiştir (Kaya, 2014, s. 197). Ayrıca yapacağı ziyaretlerle Venezuela'nın OPEC ile zayıf olan bağlarını güçlendirmeyi, örgütte daha fazla söz sahibi olmayı ve ülkeyi uluslararası petrol piyasasında başat aktör haline getirerek küresel petrol pazarının Batılı devletler tarafından kontrol edilmesini engellemeyi hedeflemiştir. Bu hedefler

doğrultusunda hareket eden ve 2000 yılında OPEC başkanlığına seçilen Chavez, devlet başkanı unvanıyla üye ülkelere resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Chavez, Irak lideri Saddam Hüseyin ve Libya başkanı Kaddafi gibi ABD'nin tehdit olarak gördüğü isimlerle de görüşme sağlarken (Golinger, 2011, s. 34) aynı zamanda Kuveyt, Dubai, Katar, Nijerya ve Endonezya'yı da ziyaret etmiş (Guevara ve Frías, 2005, s. 39-40) ve OPEC üyesi olmayan Meksika'da petrol üretimini düşürmesi konusunda ikna edilmiştir. Böylelikle Chavez gerçekleştirdiği petrol diplomasisiyle petrol ihraç eden ülkeleri bilinçli olarak petrol üretimini düşürmeye ikna etmiş ve petrol fiyatlarını 9 dolarlardan 20 doların üstüne çıkarmıştır. Chavez bu politikasıyla bir nevi artık "Dünya, ucuz petrolü unutmalı..." demiştir (Özhan, 2005).

Chavez'in izlediği enerji stratejisi ile petrol fiyatının artması başta Venezuela olmak üzere diğer OPEC üyesi ülkelerin de ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur (Çin, 2019, s. 16). Ayrıca OPEC petrol fiyatlarının belirlenmesi ve denetimi konusunda en istikrarlı dönemini yaşamıştır (Buxton, 2012, s. 113; Gott, 2007, s. 179). Öte yandan Ali Rodriguez Araque'nın 2001 yılında OPEC Genel Sekreterliğine seçilmesi, Venezuela'nın örgütteki etkinliğini artırırken (Sylvia ve Danopoulos, 2003, s. 70) Chavez'in izlediği 'petrol diplomasisi' ise ülkeyi dünyada önemli bir aktör haline getirmiştir (Kaya, 2014, s. 205). Sonuç olarak Chavez'in hem Venezuela'nın en önemli doğal kaynağının kontrolünü sağlaması hem de OPEC ile kurulan yeni ilişkilerle petrol fiyatlarını yükseltmesi ve denetim altına alması, enerji politikası çerçevesin önemli başarısı olmuştur.

3.3.3.1.2 Neoliberal politikadan dönüş ve petrolün millileştirilmesi

Chavez, Venezuela'nın sosyo-ekonomik yapısında değişiklikler hedefleyerek çeşitli politikaları hayata geçirmek istemiş ve bu politikalar, ana hatlarıyla üç grup altında toplanmıştır. Bunlar: a) Üretim araçlarını ortak mülkiyete geçirilerek devletleştirilmesi; b) işçiler tarafından örgütlenmiş toplumsal üretim modelinde, üreticiler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi; c) Venezuela'da yaşayan kişilerin, gelişimine katkı sağlayacak şekilde üretim yaparak dayanışmacı bir toplum inşa edilmesi (Lebowitz, 2010, s. 28). Ancak Chavez'in hedeflediği politikalar için

Venezuela’da uygun bir zemin bulunmamaktaydı ve bu durumun farkında olan Chavez, uygun zemini oluşturmak için yapısal reformlara başvurmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Chavez politikalarını hayata geçirmek için yeni bir anayasa yapmak üzere Kurucu Meclis’in oluşturulmasını ve yasama organı olan Ulusal Kongre’nin yerine yeni bir meclisin kurulmasını planlamıştır (Gott, 2007, s. 143). Plan doğrultusunda kurulan meclis, Venezuela tarihindeki en kapsamlı anayasalardan birini hazırlamış ve bu yeni anayasa, Aralık 1999’da kabul edilmiştir.

Kabul edilen anayasada, Venezuela’da Bolivarcı ideolojinin devletin temel felsefesi olarak ilan edilmesi ve ülkenin isminin Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi gibi birçok önemli unsurun yer almasının yanı sıra Venezuela’nın enerji ve ekonomik güvenliğini yakından ilgilendiren devletin ulusal çıkarları çerçevesinde, ekonomiye müdahale etme hakkı da yer almıştır. Anayasanın devlete ekonomiye müdahale etme hakkı vermesi ise Chavez için çok önemlidir; çünkü Chavez’in, 1992’de gerçekleştirmek istediği darbe girişiminde de ve adaylık sürecinde de en büyük eleştirisi, neoliberal politikaların uygulanmasındaydı. ABD tarafından önerilen ve bölgeye yabancı olan bu sistemin getirisi olarak kamu mallarının özelleştirilmesi ve ekonominin serbest bırakılması, 1990’ların başında Latin Amerika ekonomilerinde bir sıçrama yaratacağı öne sürülmüştür. Ancak bu düşünce, 2000’li yıllarda Meksika’nın krize girmesi ve Brezilya’nın borç batağına batması gibi gelişmeler sonucunda etkinliğini kaybetmiştir (Altun, 2017, s. 57).

Bu bağlamda Venezuela’da yapılan özelleştirmelere karşı çıkan Chavez, özellikle petrol endüstrisinin devlet kontrolünde olması gerektiğini savunmuştur (Ellner, 2008, s. 52). Bunun nedeni de hem petrolden elde edilen gelirin ülkede kalmasını sağlamak hem de Venezuela’da gerçekleştirmek istediği sosyalist reformlara maddi kaynak olacak petrolün kontrolünü elinde tutmak istemesidir. Bundan dolayı da Chavez petrolü ‘jeopolitik bir silah’ olarak görmüş ve kendinden önceki hükümetleri Venezuela’nın petrol üreticisi bir ülke olmasına rağmen bu güçten yararlanamamakla suçlamıştır (Kozloff, 2006, s. 7). Chavez, kendi konuşmalarını içeren kitabında bu durumu “Biz bağımsızlığımız için dövüşüyoruz; sadece siyasal bağımsızlık değil, ekonomik bağımsızlığımız için dövüşüyoruz. Yoksulluk zincirini kırmaya çalışıyoruz. Venezüella petrolü bizim temel varlığımızdır” şeklinde ifade etmiştir

(Chavez, 2003, s. 16). Bu çerçevede Chavez, ülkenin kalkınması ve ulusal egemenliğinin sağlanmasının temel yollarından biri olarak devletin petrol kaynakları ve geliri üzerindeki hakimiyetini sağlanmasında görmüştür (Ercan, 2006, s. 93).

Zaten Venezuela'da neoliberalizm sonrası rejimi, neoliberal rejimlerden ayıran en önemli farklardan biri de ekonomik süreç ve kalkınmada devletin merkezi rolünün fark edilmiş olmasıdır (Akay, 2019, s. 223). Bu çerçevede, 'Ley Habilitante' olarak bilinen halkçı-milliyetçi duyguları ön plana çıkararak yasaların 2001 yılında yürürlüğe girmesi (Ellner, 2008, s. 53), devletin merkezi rolünü belirginleştirmiştir. Venezuela'daki birçok sektörle ilgili çıkan yasaların içinde en önemlisi ise Organik Hidrokarbon Yasası'dır. Bu yasa, devletin özel şirketlerden %30 işletme payı almasını ve yabancı şirketlerin milli petrol şirketi ile ortaklık yaptığı bütün yatırımlarda elde ettiği kazançtan, PdVSA'ya %51 pay vermesini öngörmüştür (Ellner, 2008, s. 52-55). Ayrıca Venezuela petrolünü arama, üretme, dağıtma ve satış işlerindeki son söz hakkı da PdVSA'ya verilirken; aynı zamanda PdVSA, petrol gelirlerinin hem alıcısı hem yöneticisi hem de dağıtıcısı olmuştur. Böylelikle devletin enerji sektörüne müdahale etmesinin önü açılarak petrol endüstrisini devletin kontrol etmesi sağlanmıştır.

Yukarıda bahsi geçen durum, Venezuela'da aktif olarak faaliyet gösteren Exxon, Chevron, BP, Lukoil, Conoco, Total, Petronas, Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corporation/CNPC) ve Statoil gibi yabancı enerji şirketlerinin hesaplarını alt üst etmiştir (Kazokoğlu, 2017). Çünkü Venezuelalı tarihçiler tarafından ifade edilen ülkedeki petrolün sürekli olarak Amerikalı ve Avrupalı şirketler tarafından çıkarılarak sömürülme durumu (Gott, 2007, s. 176), son bulmuş ve bu firmaların, işlettiği petrol bölgeleri kamulaştırılmıştır. Bunun yanı sıra Venezuela'nın petrolden daha fazla kazanç sağlaması için uluslararası petrol şirketlerinden alınan vergi oranı da %34'ten %50'ye çıkarılmıştır (Mucci, 2017, s. 115). Ağırlaşan vergi yükünü kaldıramayan uluslararası şirketler ise Venezuela'daki üretim faaliyetlerine son vermiştir. Chavez ise özel sektörü yok etmek istemediğini, sadece özel sektörün faaliyetlerini anayasal ve ülkenin ulusal çıkarlarına uygun biçimde düzenlemek istediğini belirtmiştir. Zaten Chavez neoliberalizm karşıtı sert ifadelerine rağmen daima yabancı yatırımcıları güvence altına almak istemiştir. Öyle

ki Chavez, yabancı yatırımları destekleme ve koruma anlaşmasını 1999 yılında kabul ederken söylemleriyle çeliştiği için kendisi yurt dışındayken onaylanmasını sağlamıştır (Gott, 2007, s. 183). Dolayısıyla ülkede faaliyet gösteren ABD menşeli şirketler, Venezuela’da iş yapmaya devam etmiştir (Ellner, 2006, s. 99).

Chavez, enerjinin millileştirilmesi sürecinde iç ve dış siyasete farklı söylemlerde bulunmuştur. Bir yandan milliyetçi duyguları yüksek olan Venezuela halkına duymak istedikleri şeyleri söylerken; diğer yandan da yabancı yatırımcıların ülkede bulunmasını destekleyen demeçler vermiş ve düzenlemeler yapmıştır. Chavez’in bu tarz bir politika anlayışı benimsemesinin nedeniyse petrol sanayisinin altyapısının yetersizliği nedeniyle özel şirketlere olan bağımlılığıdır. Nitekim Chavez’in petrolü kamulaştırma politikasıyla özel şirketleri Venezuela’dan çıkarması da gerekli yatırımları farklı yollardan temin edemediği için ülkenin petrol üretiminde ciddi düşüslere yol açmıştır (Akgemci, 2011, s. 106). Bu bağlamda Chavez’in kamulaştırma politikası uluslararası enerji şirketlerine zarar vermiş olsa da Venezuela’nın bu şirketlere olan bağımlılığı, ülkenin enerji güvenliğini de olumsuz etkilemesine neden olmuştur.

3.3.3.1.3 İki başlı enerji yönetimine son

Chavez’in iktidara gelmesiyle birlikte neoliberal politikalar yerine devletçi politikalar benimsenmiş ve bu anlayış en çok petrol endüstrisinde kendini göstermiştir. Chavez’in, petrol endüstrisini devletleştirmeye ve PdVSA içindeki yöneticilerin kontrolündeki petrol gelirlerini ele geçirmeye çalışması, PdVSA yöneticileriyle arasında gerilime yol açmıştır. Bu bağlamda petrol gelirlerini kontrol etmek için hükümetler ile PdVSA yöneticileri arasındaki mücadele çok uzun zamandan beri süre gelmesine rağmen en sert mücadele, Chavez döneminde yaşanmıştır. Chavez, daha iktidara gelmeden önce yaşanmaya başlayan mücadele, iktidara geldikten sonra PdVSA’yı hedef alan politikaları sonucunda iyice alevlenmiştir. Oysaki Chavez’in iktidara geldiği ilk zamanlarda Venezuelalı iş insanları ve medya patronları, Chavez’in radikal politikalar izlemeyeceğini, hatta onu etkileri altına alabileceklerini düşünmüşlerdir (Gott, 2007, s. 16). Ancak Chavez’in

petrolü millileştirmeye çalışması ve OPEC'in belirlediği kriterlere uymak istemesi gibi politikaları, işlerin umdukları gibi gitmeyeceğini göstermiştir.

Yukarıda bahsi geçen gelişmelerden dolayı da muhalefetin yoğunlaşması, önce greve daha sonra ise darbe girişimine neden olmuştur; bu doğrultuda ilk öncelikle FEDECAMARAS, Chavez'in izlediği politikalara karşı olduğunu belirtmek için greve gitmiştir. FEDECAMARAS'ın greve gitmesiyle Chavez'e beklediği fırsatı vermiş ve bu greve karşı Chavez şu hamleleri yapmıştır: a) Hükümetin enerji politikası çerçevesinde izlediği vergi artışı ve üretimin düşürülmesi gibi politikalara karşı olan yöneticileri kovmakla tehdit ederek yönetim kuruluna kendi istediği üyeleri atamıştır (Kozloff, 2006, s. 26); b) PdVSA'nın kontrolünü ele geçirmek için PdVSA'nın yedi yöneticisini yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle işten çıkarmış ve on ikisinin de istifasını istemiştir; c) Chavez tarafından çıkarılan Hidrokarbon Yasasına direnen PdVSA başkanı Guaicaipuro Lameda'nın da görevine son vermiş ve yerine devrimci olan Gaston Parra'yı getirmiştir.

Chavez'in hamleleri üzerine 11-12 Nisan 2002'de Venezuela İşçi Konfederasyonu (CTV) başkanı Carlos Ortega ile FEDECAMARAS başkanı Pedro Carmona Estanga Venezuela'da yeniden grev çağrısı yapmıştır. Venezuela'daki bu grev, ulusal boyuta çıkınca Venezuela ordusunda görev yapan muhalif askerler, Miraflores Sarayı'na yaptıkları operasyonla Hugo Chavez'i tutuklamışlardır. Protestoların şiddetlendiği ve Chavez'in askerler tarafından alıkonulduğu bu süreçte uluslararası basında Chavez'in istifa ettiği ve FEDECAMARAS Başkanı Pedro Carmona'nın devlet başkanlığını devraldığı haberleri yer almıştır. Başkanlığı devralan Carmona, yaptığı açıklamayla Chavez'in istifa ettiğini duyurmuş ve Chavez döneminde yapılan tüm yasaların geçersiz olduğunu ilan etmiştir. Ancak Carmona'nın hayalleri çok uzun sürmemiş ve ailesiyle bağlantı kuran Chavez, istifa haberlerini yalanlayıp görevinin başında olduğunu bildirmiştir (Gott, 2007, s. 240). Chavez'in istifa etmediği bilgisinin yayılmasıyla birlikte destekçilerinin sokağa dökülmesinin yanı sıra ordu içinde de Chavez'i destekleyen bir grubun bulunması darbeyi başarısız kılmıştır.

Grev ve peşine gerçekleşen darbe ile istediklerini elde edemeyen muhalif grup, bu sefer de PdVSA'yı kullanarak ekonomik bir darbe gerçekleştirmek istemiştir. Bu

bağlamda ekonomik darbeyle ortaya çıkacak istikrarsızlık ve belirsizlik ortamından Chavez'i sorumlu tutarak onu devirmeyi planlamışlardır (Alvarez ve Fiorito, 2005, s. 14-16). Nitekim daha ilk haftalardan çok sayıda tanker kaptanının greve katılmasıyla PdVSA'nın tanker filosu ciddi şekilde etkilenmiştir. Bunun yanı sıra 'PdVSA'nın beyni' olarak tanımlanan enformasyon ve teknoloji şirketi International Technological and Energy Services, C.A.'de (INTESA) greve dahil olmuştur. INTESA'nın greve destek vermesiyle petrol endüstrisinin teknolojik altyapısını tamamen durdurmuştur; çünkü sanayinin çalışması için zorunlu bilgisayar ağlarını ve sistemlerini sabote ederek bilgisayar, makine ve diğer rafineri araçlarının çalışmalarını engellemişlerdir (Golinger, 2008, s. 34). Bu süreçte PdVSA başkanlığına getirilen Ali Rodriguez, INTESA ile uzlaşmaya çalışsa da şirket eylemlerini durdurmamıştır (Akgemci, 2011, s. 130).

Gerçekleşen eylemlerle birlikte ihracatının %80'i petrole dayalı olan Venezuela'nın, Aralık 2002'de toplam petrol üretimi günlük 3 milyon varilden neredeyse 500 bin varile kadar düşmüştür (Akgemci, 2011, s. 128). Ülkede petrol üretimi, tüketimi karşılamayacak duruma gelmiş ve Venezuela, uluslararası petrol sözleşmelerini yerine getirebilmek için Brezilya'dan petrol ithal etmek zorunda kalmıştır (Alkan, 2019, s. 69). Ayrıca ekonomik darbenin Venezuela'ya 2002-2003 yılları arasındaki maliyeti 12 milyar dolar olmuş (Buxton, 2014, s. 20) ve mevcut ekonomiyi kısa bir süreliğine yıkıma uğratmıştır. Bunun üzerine Chavez, 2003'te grevi kırarak tesisleri, limanları ve boru hatlarını korumak için subaylara 'carte blanche' (açık çek) vermiştir. Bu süreçten sonra da Venezuela için ekonomik değer taşıyan başta petrol sahaları olmak üzere tesisler ve limanlar gibi stratejik alanlar, Venezuela Silahlı Kuvvetleri tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır (Çin, 2019, s. 19). Böylelikle 1999 anayasasıyla birlikte ortaya çıkan sivil kontrol mekanizmaları ortadan kaldırılmış, ordunun devlet içerisindeki rolü artırılmış (Trinkunas, 2002, s. 64) ve Ali Rodriguez gibi asker kökenli yöneticiler, PdVSA gibi kurumların başına getirilmiştir. Çünkü Chavez'e göre ülkenin kalkınması ve millileştirilmesi misyonunun tam olarak yerine getirilmesi için askerinin de yönetime dahil olması gerekmektedir.

Ordu mensuplarının devlet kadrolarına dahil olması ve Chavez'in grevi durdurması için orduyu sokağa indirmesi sonucunda 2 aydan fazla süren grev, Şubat 2003'te son

bulmuştur. Grevin başarısız olmasından sonra Chavez, bu durumu fırsat bilerek, daha iktidara gelmeden mücadele ettiği PdVSA'nın kadrolarında değişiklikler yaparak şirketi, petrol gelirlerini ve boru hatlarını devlet kontrolü altına almak istemiştir. Ayrıca 1976-1992 yılları arasında şirketin gelirlerinin %29'u şirket maliyetlerine ayırıp %71'i devlete gelir olarak kaydedilirken; 1992-2000 yılları arasında şirketin gelirlerinin %64'nün PdVSA maliyetlerine ve %36'sının hükümet kasasına gitmesi de (Wilpert, 2003) hükümet kanadında rahatsızlık yaratmış ve Chavez bu durumu da terse çevirmek istemiştir. Chavez'in söz konusu hedeflerini yerine getirmesi içinse önceki açıklamalarda da belirtildiği üzere grev uygun bir alan yaratmıştır.

Bu bağlamda PdVSA'nın gereğinden fazla istihdam sağladığını düşünen hükümet için grev, siyasi baskıdan dolayı işten çıkarılamayan kişilerin işten çıkarılması için meşru yolu oluşturmuştur. Bu doğrultuda INTESA çalışanlarının tamamının işten çıkarılarak kurumun tamamen kapatılmasının yanı sıra PdVSA'nın yönetim ve işçi kadrosundan da 18.000 kişinin işine son verilmiştir. Böylelikle mevcut işçi ve yönetici kadrosu yüzünden PdVSA'nın kontrolünü sağlamakta güçlük çeken Chavez, grevleri bahane ederek üst ve orta seviyedeki yöneticileri işten çıkararak şirketin kontrolünü tamamen ele geçirmiştir (Harnecker, 2004, s. 40). Dolayısıyla PdVSA'nın operasyonel ve mali ve yönetimine tamamen müdahil olan Chavez, şirketi yönetici grubunun ve yabancı firmaların baskısından kurtararak PdVSA içinde kendi kadrosunu oluşturma ve ekonomik politikasını rahatça uygulayabilme fırsatını ele geçirmiş ve PdVSA'nın bütün yapısını yeniden örgütlemiştir. Bahsi geçen durumu ise “Şirketimiz Petroleos de Venezuela'yı yeniden yapılandırarak daha güçlü, daha etkili ve milletin çıkarlarına daha iyi cevap verir hale getirecek kapsamlı kararlar aldık. Arpalıklarını ilelebet muhafaza etmek isteyen, o ayrıcalıklı küçük grup artık bunu yapamayacak” şeklinde değerlendirmiştir (Gott, 2007, s. 261).

Yukarıda bahsi geçen gelişmeler sonucunda Venezuela'nın ham petrol rezervi 2005'ten sonra %285 artarken PdVSA dünyanın dördüncü büyük petrol şirket olmuştur (Uyanık, 2015, s. 267). Ayrıca 1999'da hükümetin petrolden elde ettiği gelir 8 milyar dolarken; 2006'da varil başı petrol fiyatlarının 50 doları geçmesiyle birlikte gelirler 85 milyar dolara yükselmiştir (Crandall, 2008, s. 121). Burada, şunu da belirtmek gerekirse Chavez'in izlediği politika, Venezuela petrol endüstrisinin

gerilemesine yol açan ilk adım olmuştur. Çünkü ülkenin ham petrolü üretilmesi zor olan ağır petrolden oluşmaktaydı ve işçilerin işten çıkarılması, bu ağır petrolü işlemek için gerekli uzmanlığın ve yatırımların ülke dışına çıkmasına neden olmuştur (Özdemir, 2021, s. 515). Ali Rodriguez bu durumu, “Petroleos de Venezuela’dan neredeyse 19 bin kişi ayrıldı. Bunlar arasında şirketin bütün çalışma alanlarını, aramayı, üretimi, taşımayı, arıtmayı, ticareti, tedariki ve maliyeyi yönetenler çoğunlukta idi. Bu, açıkça bütün sistemin yeniden yapılandırılması sorunu var demektir” şeklinde özetlemiştir (Gott, 2007, s. 262). Yeniden nasıl yapılacağını ve işçi kaybının nasıl doldurulacağını ise Ali Rodriguez “İçlerinde şirketteki uzun deneyimleriyle çok ustalaşmış olanlar da vardı. Bütün bu çalışanların kaybedilmesine karşın şirketin işçileri onların yerlerini doldurabilirdi... Emekli olmuş çalışanları yeniden işe almayı da hesaba kattık. Petrol sanayisinin bir özelliği var, çoğu durumda çalışanlar şirketten emekli oluyor, sonra gidip ülke içinde ya da dışında bir şirkette genellikle danışman olarak çalışıyor” şeklinde açıklamıştır (Gott, 2007, s. 262).

3.3.3.1.4 ABD karşıtlığı: Enerji satılan ülkelerin çeşitlendirilmesi

Chavez iktidara gelmeden önce Venezuela ve ABD hükümetleri arasında birçok iş birliği alanı oluşturulmuş ve savunma, gümrük ve en önemlisi de enerji konusunda birçok anlaşma imzalanmıştır. Chavez seçimleri kazandığında da Beyaz Saray sözcüsü, Chavez’i tebrik ederek ABD’nin Venezuela ile iyi ilişkileri olduğunu ve Chavez hükümetiyle bu ilişkilerin sürdürülmek istendiğini belirtmiştir (Pérez, 2006, s. 82). ABD’nin böyle bir yaklaşım sergilemesinin nedeniyse Chavez’in gelişiminin ikili ilişkilerin dayandığı karşılıklı bağımlılığı değiştirmeyeceği ve ortak çıkar alanlarının aynı kalacağı öngörüsüdür. Ancak Chavez’in göreve başlar başlamaz OPEC ile iyi ilişkiler kurarak petrol fiyatlarını yükseltmesi, Venezuela enerjisini millileştirerek ABD ve Avrupalı şirketleri devre dışı bırakması ve Venezuela’da petrolün yöneticisi olan PdVSA’yı devlet denetimine alarak Enerji ve Madenler Bakanlığına bağlaması, ABD’de hayal kırıklığı yaratmıştır. Dahası Chavez insani yardım konularında bile ABD ile iş birliği yapmayı kabul etmemiştir. Dolayısıyla da Chavez ile ABD ve Venezuela ilişkileri radikal bir değişime sahne olmuştur.

Söz konusu bu durumun en büyük nedeniyse Chavez'in Venezuela'nın geri kalmasını, ABD ile kurulan iyi ilişkiler bağlamasıdır (Kaya, 2014, s. 194). Uruguaylı yazar ve gazeteci Eduardo Galeano bu durumu, "Az gelişmişlik, gelişmenin bir aşaması değil, bir sonucudur. Latin Amerika'nın az gelişmişliği başka ülkelerin gelişmesinden kaynaklanmıştır ve bu ülkelerin gelişmesinin devamını sağlamaktadır" şeklinde ifade etmiştir (Galeano, 2015, s. 358). Bu bağlamda Chavez ABD'ye olan bağımlılığın azaltılması için politikalar geliştirmiştir. Ancak Chavez'in bu yaklaşımı sadece ABD'ye olan bağımlılığın azaltılmasından ziyade, anti-kapitalist ve çok kutuplu bir dünya siyasal sistemi istemesinden de kaynaklanmıştır (aktaran Demirel, 2020, s. 49). Chavez bu istemini, "Daha önce ikili bir küreselleşme vardı, iki emperyal güç dünyayı mideye indirmek istiyordu. Sonra onlardan biri çöktü, öbürü "Şimdi sıra bende, yeni dünya düzeninin sahibiyim, tek dünya gücüyüm" dedi. Ama bu fikir çöktü, hem de çok hızlı... Şimdi sahip olduğumuz şey düzensizliktir. Düzen yok, tek bir süper güç yok. Gelecekte çok merkez olacak, ittifakların ve blokların oluşumunu göreceğiz" şeklinde ifade etmiştir (Gott, 2007, s. 199).

Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası tek güç olarak kalan ABD'yi Venezuela'nın ulusal çıkarlarına ters gören ve ABD'nin baskınlığını dengelemek ve kırmak isteyen Chavez, çok kutuplu bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Chavez, benimsediği politika anlayışını kendisinden daha güçlü olan ABD'ye karşı yürütmek ve ABD'nin dış politika hedeflerini engellemek veya zayıflatmak için ise petrolü bir koz olarak kullanmak istemiştir. Chavez'in petrolü koz olarak kullanmak istemesiyse bir tezatlık yaratmıştır; çünkü Venezuela'nın enerji konusunda en büyük ticaret ortaklarından biri ABD'dir. Öyle ki Chavez'in ilk yılında ABD'ye ihraç edilen ham petrolün miktarı 544 bin 798 varil olmuş (Atik, 2022, s. 71) ve bu oran, Venezuela petrol endüstrisinde ABD'nin sahip olduğu rolün önemini, net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durumun farkında olan Chavez, hem petrolü farklı ülkelerle iş birliği oluşturmak için bir araç olarak kullanmak istemiş hem de enerji ticareti yapacağı ülkeleri çeşitlendirmeyi amaçlamıştır. ABD'ye olan bağımlılığı azaltmak için 2005'te petrolün %80'ini, 2009'da %50'sini ve 2011'de %40'nı ABD'ye satmış (Kaya, 2014, s. 200) ve kademeli olarak oran azaltılmıştır. Ayrıca Chavez ABD ile arasındaki gerilimin arttığı zamanlarda da petrolü bir koz olarak kullanmaktan geri

durmamış ve ekonomik getirisi ne olursa olsun istediği zaman diliminde ABD'ye olan petrol ihracatını, durdurabileceğini belirtmiştir (Akgemci, 2011, s. 85).

Bu bağlamda bir taraftan ABD'ye ihraç edilen petrolün oranını düşürmeye çalışan Chavez, diğer taraftan da liberal olmayan ve ekonomide devletçi politika eğilimi olan ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu düşünce doğrultusunda hareket eden Chavez, enerji talep güvenliğini sağlamak ve ihracat pazarını çeşitlendirmek için sadece Güney Amerika ülkeleriyle değil, kıta dışında da Çin, Rusya, Singapur, İran ve Hindistan gibi ülkelerle de enerji alanında anlaşmalar imzalayarak ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Chavez enerji pazarlayacağı yeni sahalar yaratmasıyla birlikte hem enerji satılan ülke çeşitliliğini artırmış hem de ABD hegemonyasına karşı çok kutuplu bir dünya düzenini oluşturmak için ekonomik ve siyasi anlamda karşıt güç oluşturma iddiasını güçlendirmiştir. Bu gelişmeler, ABD tarafından olumlu karşılanmamış ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Venezuela'yı izlediği politikalardan dolayı eleştirerek Chavez'i ABD için 'olumsuz bir güç' olarak görmüştür (Wagner, 2005a). Ayrıca LA'da ABD'nin normlarını reddeden bir rejimin iktidarda bulunması, Washington açısından ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmış ve uygulanan çeşitli yaptırımlarla (PdVSA'ya karşı davalar açması, silah ambargosu uygulaması, dünya bankası, muhalefetin desteklenmesi ve IMF aracılığıyla verilen kredilerin kesilmesi...) bu durum baskılanmak istemiştir.

Venezuela hem ekonomik hem de siyasi olarak ABD'nin karşısında durmasına rağmen iki ülke arasındaki ekonomik bağımlılık, ideolojik farklılıkları gölgede bırakmıştır. Çünkü her iki taraf da enerji alanındaki karşılıklı bağımlılık olgusundan yararlanmıştır (Bonfili, 2010, s. 670). Söz konusu bağımlılık, Venezuela için aynı zamanda bir zorunluluktur; çünkü enerji ticaretinde Venezuela'nın ABD'ye olan bağımlılığı, ABD'nin Venezuela'ya bağımlılığından çok daha büyüktür, yani taraflar arasında asimetrik bir karşılıklı bağımlılık bulunmaktadır. Öte yandan Venezuela için ABD gibi enerji talebi yüksek, coğrafi olarak yakın olduğundan dolayı enerjinin ulaşım maliyeti düşük ve ham petrolün işlenmesi konusunda kapasiteli başka bir pazar da bulunmamaktadır. Bu sebeple Venezuela günde ortalama 1,5 milyon varil petrol satışıyla ABD'nin dördüncü büyük petrol ihracatçısıyken; ABD ise yine

Venezuela'nın en çok petrol ihraç ettiği birinci ülke konumunda olmuştur. Venezuela'nın ihracatının %80'inden fazlasının petrol oluşturduğu düşünüldüğünde, ABD'ye olan bağımlılığının ne kadar güçlü olduğu da ortaya çıkmaktadır. Verilen oranlarda, ABD'nin Venezuela petrolüne olan bağımlılığı da açık bir şekilde görülmektedir. Zaten Chavez'in anti-Amerikan retoriğini mümkün kılan büyük faktör de bu bağımlılıktır (Akgemci, 2011, s. 109). Chavez'e göre bu bağımlılıktan dolayı ABD Venezuela'ya doğrudan bir askeri müdahale veya ambargo uygulaması oldukça zordur.

3.3.3.1.5 Enerji temelli Latin Amerika entegrasyonu

Simon Bolivar'ın La carta de Jamaica'da (Jamaika Mektubu) ilk kez bahsettiği Amerika ülkeleri birliği ve Amerika ülkeleri arasında bütünleşme olmadan bu ülkelerin, geleceğinin olamayacağı (Bicentenario, 2010) düşüncesinden yola çıkan Chavez, Karayip, Amazon ve And ülkelerinin dahil olduğu 'bir milletler ve devletler topluluğu' oluşturarak (Gott, 2007, s. 192) ülkeleri ekonomik ve askerî açıdan tek çatı altında birleştirmek istemiştir. Ayrıca "Balkanlaştırılmış Latin Amerika ülkelerini bir araya getirmenin, 21. yüzyılın makul bir projesi" olacağını savunan Chavez (Gott, 2007, s. 103), Bolivarcı düşüncüyü de yeniden olgunlaştırmayı hedeflemiştir. Chavez'in böyle bir hedefe yönelirken güvendiği en büyük dayanak noktası ise hiç şüphesiz Venezuela'nın sahip olduğu petrol kaynaklarıdır. Özetle Chavez'in LA ülkeleriyle gerçekleştirdiği diplomasinin temelinde de yer alan petrol, jeopolitik bir silah olarak görülerek stratejik ortaklıklara ve ekonomik bütünleşmeye temel olacağı varsayılmıştır.

Ortaya çıkacak bir bütünleşme hareketi de çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşmasına katkıda bulunarak LA'nın siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir kutup olarak yükselmesini ve neoliberalimin gölgesinden çıkabilmesini sağlamış olacaktır. Bu bağlamda ABD'nin dikte etmek istediği hegemonik araçlara alternatif yaratmaya çalışan Chavez, ABD'ye karşı birlikte mücadele etmek ve bölgedeki müttefik devletlerle bir araya gelebilmek için kurumsal entegrasyona ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç doğrultusunda Chavez, Bolivar'ın 1826'da Panama'da organize ettiği bağımsız devletleri bir konferans etrafında bir araya getirmesine benzer bir toplantı

düzenleyerek devletleri bir araya getirmek istese de başarılı olamamıştır. Bu duruma tepkisini ise OPEC toplantısında “Kurtarıcımız Bolivar, bugün senin Amerikan o kadar bölündü ki okyanusların ve çöllerin ardından gelen OPEC liderlerini bir araya getirmek, senin bağımsızlığını kazandırdığın ülkelerin liderlerini bir araya getirmekten daha kolay” açıklamasıyla göstermiştir (Harnecker, 2005, s. 125).

Olumsuz gelişmelere rağmen Chavez entegrasyon sağlama düşüncesinden vazgeçmemiş ve 2000’li yılların ortalarından itibaren bölgesel bütünleşmeye yolunda önemli kurumsal entegrasyonlar gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Latin Amerika’da bölgesel bütünleşmeyi sağlamak ve ABD’nin bölgede siyasal ve ekonomik egemenliğini güçlendirmek için kullandığı araçlara karşılık geliştirilen ilk kurumsal yapı, Latin Amerika ve Karayipler için Bolivarcı Alternatif (Bolivarian Alternative to Latin America and the Caribbean/ALBA) olmuştur. Bu yapının temeli 2000 yılında Venezuela ve Küba arasında imzalanan anlaşmayla atılmış (Muhr, 2013, s. 3) ve yine aynı iki ülkenin 14 Aralık 2004’te yaptığı anlaşmayla ALBA kurulmuştur (Hirst, 2016). Daha sonra da ALBA’ya Bolivya, Nikaragua, Dominik, Honduras (2009 yılındaki askeri darbe sonrasında ALBA dışında kalmayı tercih etmiştir) Ekvador, Saint Vincent, Grenada ile Antigua ve Barbados gibi ülkeler dahil olmuştur (Ağdemir, 2017, s. 232). Bu ülkelerin dahil olmasıyla birlikte etki alanı genişleyen ALBA, sadece bölgesel bir entegrasyon oluşturmak için tasarlanmamış, ayrıca ABD’nin öncülük ettiği, Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması’na (Free Trade Area of the Americas/FTAA)¹ karşı Bolivarcı bir alternatif oluşturmuştur.

Bu bağlamda ALBA neoliberalizme ve ABD öncülüğündeki FTAA’ya karşı kıtasal muhalifliğin öncülüğünü yapmıştır. ALBA’nın, FTAA ve neoliberalizm karşısında bir kültür oluşturması nedeniyle de 2005 yılında FTAA yürürlükten kaldırılmıştır (Önal, 2017, s. 36). FTAA’nın yürürlükten kalkması sonucu bölgedeki etkinliğini artan ALBA, enerji bütünleşmesi, iletişim ve ulaştırma, ekonomi ve finans, hafif ve temel sanayi, sağlık ve medya gibi 19 tane temel alanda iş birliği öngörmüştür (Tahsin, 2007, s. 278). Çalışmanın kapsamı gereği, ALBA’nın temel alanlarından ve

---

¹ FTAA ile ticaretin liberalleştirilmesi, ülkeler arasında ürün, hizmet ve yatırımların geliştirilmesi, sermaye ve iş insanlarının serbestçe dolaşımının sağlanması, altyapıların geliştirilmesi ve gümrük dışı engellerin kaldırılması hedeflenmiştir (FTAA, 2003).

ALBA bünyesinde görev yapan çalışma gruplarından biri olan enerji bütünleşmesi üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda ALBA'nın oluşumunda ve Birleşik Latin Amerika fikrinde enerji entegrasyonu özel bir yer tutmuştur. Çünkü Chavez'e göre petrol ve enerjide entegrasyon, Latin Amerika'da entegrasyonu sağlamanın ilk adımıdır (Kozloff, 2006, s. 106). Chavez'de planladığı enerji entegrasyonu ile ALBA'nın etkinliğini artırmayı, ABD'ye olan bağımlılığı azaltmayı, sermayenin çok uluslu şirketler tarafından sömürülmesini engellemeyi, serbest ticaret bölgesi oluşturmayı ve ekonomik yönden zayıf ülkelerle iş birliğini geliştirmeyi hedeflemiştir. Chavez'in enerji entegrasyonu üzerinden bölgesel entegrasyon sağlama düşüncesi ise yeni bir anlayış değildir. Öyle ki Chavez, enerji entegrasyonu üzerinden bölgesel entegrasyon stratejisinde, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'yla ilk adımı atılan Avrupa Birliği'ni örnek almıştır (Wilpert, 2007, s. 100).

Sonuç olarak ALBA'nın kurulmasıyla birlikte üye ülkelerin, ekonomik ve sosyal yapıları açısından en faydalı gördükleri ürünlerin/hizmetlerin karşılıklı olarak ticaretini yapmalarının önü de açılmıştır (Durmuşlar ve Arısoy, 2019, s. 242). Böylece Venezuela en katma değerli ürünü olan petrolü bir tehdit unsuru olarak değil, ittifak içindeki diğer ülkelerle karşılıklı çıkar unsuru olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu anlayış çerçevesinde Chavez, bölge ülkeleri ile eşitsizliği ortadan kaldıran, dayanışmacı amaçlar güden ve karşılıklılık anlayışına dayanan çok taraflı enerji anlaşmaları imzalanmıştır. Burada ön plana çıkan ilk ülke ise Küba olmuştur. Venezuela ve Küba eksik oldukları uzmanlık alanlarında dayanışma içine girerken Küba, Venezuela'nın sağlık ve eğitim alanındaki eksikliklerini gidermeyi hedeflerken; Venezuela da Küba'nın enerji ihtiyacını karşılamak istemiştir. Bu bağlamda Küba'nın Venezuela'daki sağlık ve eğitim alanındaki yatırımlarına karşılık Venezuela da Küba'ya 98 bin varil petrol sevk etmiştir (Kirk, 2011, s. 224). Ayrıca ALBA ile petrolün varil fiyatı 50 doların üzerindeyken 27 dolardan günlük 53 bin varil petrolün Küba'ya ulaştırılması öngörülmüş (Demirel, 2020, s. 53) ve daha sonra bahsedilecek Petrocaribe'ye Küba'nın üye olmasıyla birlikte de 41 bin varil daha petrol almayı garantilemiştir (Akgemci, 2011, s. 137).

ALBA'ya üye ülkeler arasındaki asıl enerji entegrasyonu sağlayan proje ise Petroamerica olmuştur. Chavez, tarafından Güney Amerika'nın OPEC'i olarak

tasarlanan Petroamerica (Terra, 2002) projesi, istenilen başarıyı sağlarsa dünya petrol rezervinin %11,5'ini elinde bulundurarak 530 milyon tüketicinin olduğu dev bir pazar olması planlanmıştır (Márquez, 2004). Söz konusu durumun da bölgeyi dünyanın en büyük enerji merkezlerinden biri haline getirmesi sonucunda bölge ülkelerinin ABD pazarına olan bağımlılığı azalacak, ulusötesi şirketlerin LA enerjisine ulaşması zor olacak ve petrolün ihracat pazarı çeşitlenerek enerji güvenliği sağlanmış olacaktır. Chavez bu amaçlarını hayata geçirebilmek için ALBA/Petroamerica çerçevesinde, Petroandina, Petrosur ve Petrocaribe adında üç anlaşma imzalamıştır.

Venezuela'nın girişimi ile başlatılan Petrosur anlaşması, enerji temelli bütünleşme mekanizmasının oluşmasında önemli bir yer tutmuştur. Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması için enerji kaynaklarının adil ve eşit bir şekilde dağılımını hedefleyen anlaşmaya, Arjantin'in Enarsa, Brezilya'nın Petrobras ve Uruguay'ın ANCAP adlı petrol şirketleri dahil olmuştur (Akgemci, 2020, s. 2239). Enerji şirketlerin dahil olduğu anlaşma, ortak rafineri kurulması ve işletilmesi, petrol nakliyatı gerçekleştirilmesi, enerji boru hatları inşa edilmesi ve lojistik destek sağlama gibi birçok alanda ortaklık öngörmüştür. Anlaşmanın en önemli boyutunu ise anlaşmaya dahil olan ülkelerin, Venezuela'dan aldığı petrole karşılık ödemeleri para yerine mal ve hizmetle yapabilmesidir. Örneğin, Arjantin aldığı petrol karşılığında Venezuela'ya büyükbaş hayvan göndermiştir (Ağdemir, 2017, s. 232). Bu durum, Chavez'in enerji unsurunu kullanarak oluşturmak istediği dayanışmacı dış ticaret politikası açısından da önem arz etmektedir.

Enerji bütünleşmesi açısından kritik öneme sahip olan bir diğer anlaşma ise Petrocaribe anlaşmasıdır. ALBA kapsamında yapılan Petrocaribe anlaşması ile uygun ödeme koşulları sunulmasıyla enerji entegrasyonunun kapsamına, Karayip ülkeleri de dahil edilmiştir (Tahsin, 2007, s. 284). Chavez'in enerji entegrasyonuna Karayip ülkelerini katmasının asıl amacı ise Küba üzerinden Karayip devletlerine enerji transferi sağlayarak ABD'nin bölgedeki petrol üstünlüğünü sona erdirmek istemesidir (Güder, 2011, s. 140). Bu bağlamda Haziran 2005'te enerji iş birliği anlaşması 14 (Küba, Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Belize, Dominika, Granada, Guyana, Jamaika, Dominik Cumhuriyeti, San Cristóbal ve Nieves, San Vicente ve

Grenadinler, Santa Lucía ve Surinam) üye ülkelerin imzasıyla kurulmuştur (Jácome, 2011, s. 2). Anlaşmaya imza atan ülkeler eğer isterseler ise Petrosur anlaşmasında olduğu gibi Venezuela'dan aldıkları enerjinin karşılığını mal ve hizmet ile ödeyebilecektir. Bu durum, bölge ülkeleri için avantajlı görünmesine rağmen bir süre sonra Venezuela enerjisine bağımlı hale gelmişlerdir. Öyle ki 2012 yılına kadar Venezuela, izlediği enerji politikaları sayesinde bölge ülkelerinin enerji talebinin %40'ından fazlasını karşılamıştır (Acuña, 2014, s. 81).

ALBA çerçevesinde ön plana çıkan üçüncü enerji entegrasyonu anlaşmasıysa Petroandiana'dır. Petrocaribe anlaşmasının imzalanmasından bir süre sonra bu kez, And ülkeleri olan Bolivya, Kolombiya, Ekvador ve Peru ile Petroandiana anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, diğer iki anlaşma gibi petrol odaklı olmamış, petrolün dışında elektrik ve gaz bağlantısını da kapsayan daha detaylı bir anlaşma olmuştur. Örneğin, Venezuela ve Bolivya'nın birlikte kuracağı petrol ve elektrik şirketi için iki ülke, toplamda 670 milyon dolarlık yatırım yapmıştır (Akgemci, 2011, s. 141).

ALBA dışında diğer önemli bir bölgesel entegrasyon girişimi ise Güney Amerika Uluslar Birliği (Unión de Naciones Suramericanas/UNASUR) olmuştur. Bölgesel entegrasyon çerçevesinde kurulan UNASUR, yeni bir örgüt olarak değil, 1991 yılında kurulan Güney Amerika Ortak Pazarı (Mercado Común del Sur/MERCOSUR) ve ANDEAN'ın (And Ülkeleri Birliği) bir sonraki adımını oluşturmuştur. Bu bağlamda MERCOSUR Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan en önemli bölgesel entegrasyon çabalarından biri olmuş, NAFTA ve AB'den sonra dünyanın en büyük üçüncü ortak pazarı haline gelmiş ve Güney Amerika'nın bütünleşmesi konusunda atılan en etkili adımlardan biri olmuştur (Akgemci, 2011, s. 96). Bundan dolayı da Chavez için MERCOSUR, her zaman büyük önem arz etmiştir; çünkü Chavez'in enerji politikaları üzerinden etkinlik oluşturarak üye olmak istediği MERCOSUR, Chavez'in enerji anlaşmalarıyla oluşturmak istediği bölgesel entegrasyon politikasında çok önemli bir yer tutmuştur. Bu hedef doğrultusunda, MERCOSUR'a üye olmak isteyen Chavez, 2006'da başvuru yapmıştır; ancak Arjantin, Brezilya ve Uruguay senatosu başvuru reddetmiştir (Gardini ve Lambert, 2011, s. 168).

Chavez'de bahsi çıkan durumu lehine çevirmek için Brezilya ve Arjantin ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, Arjantin devlet başkanı Kirchner ile ilişkilerini geliştiren Chavez, Brezilya devlet başkanı Lula da Silva ile de enerji ve stratejik ortaklı anlaşmaları imzalayarak iki ülke arasındaki sorunları gidermeye çalışmıştır. Benzer şekilde Şili ve Uruguay ile enerji anlaşmaları imzalamıştır. Chavez'in burada enerjiyi stratejik bir unsur olarak kullanması, üye ülkeler ile Venezuela arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Venezuela'nın birliğe girmesine karşı çıkan Paraguay'da 2012 yılında darbe olması sonucunda üyeliğinin askıya alınması ile Venezuela, üye ülkelerin onayıyla 2012'de birliğe üye olmuştur (Önal, 2017, s. 32-33). Venezuela'nın birliğe üye olması, MERCOSUR'un en büyük ticaret ortağı ABD ile yakınlaşması olarak değerlendirilse de (Gergün, 2016, s. 77) aslında Venezuela'nın bu birliğe dahil olması ile MERCOSUR'un gelişimi farklı bir ivme kazanmıştır. Chavez, MERCOSUR'u siyasi bir araca çevirerek neoliberalizmden farklı olarak ALBA gibi ABD'ye karşı hegemonik bir proje olmasını sağlamak istemiştir. Böylelikle diğer ülkelerle beraber MERCOSUR ve ANDEAN'ı daha büyük hedeflerle aynı çatı altında toplamak için UNASUR'un kurulması kararlaştırılmıştır.

Bu karar doğrultusunda, 2004'te Peru'da toplanan MERCOSUR ve ANDEAN'a üye ülkeler, Cusco Bildirisi imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.c). İmzalanan bildirinin amaçları şu şekilde özetlenebilir: a) Güney Amerika'da entegrasyonun oluşması için taraflar arasında siyasi ve diplomatik dayanışmanın sağlanması; b) iş birliği mekanizmalarının hayata geçirilmesi; c) bölgesel ticaret araçları olan MERCOSUR ve ANDEAN'ın birleştirilerek Şili, Guyana ve Surinam'ında katılımıyla kıtada serbest bir ticaret bölgesi oluşturması; d) enerji alanında iş birliği sağlanması; e) teknoloji transferi sağlanması (Önal, 2017, s. 34). Bahsi geçen amaçlar doğrultusunda, altyapısı hazırlanan UNASUR, 2008'de Devlet ve Hükümet Başkanları Olağanüstü Toplantısı'nda imzalanan Brasilia Anlaşması'yla işlevlik kazanmıştır. AB rol model alınarak örgütlenen UNASUR, tek para birimi, göçmen hakları konusunda iş birliği, tek merkez bankası, enerji ve ulaşım yollarının kullanımı gibi konularda iş birliği öngörmüştür.

Bölgesel entegrasyon yapılarının üçüncü halkasını ise CELAC (Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu) oluşturmuştur. CELAC, Şubat 2010'da Meksika'da düzenlenen Rio Grubu Zirvesi'nde tasarlanmış ve Cancun Bildirgesi ile tüm kıta ülkeleri (ABD ve Kanada dışında) bir birliktelik oluşturmayı kararlaştırmışlardır (Önal, 2017, s. 38). Bir sonraki yıl aralık ayından Venezuela'da imzalanan Caracas Bildirgesi ile de CELAC kurulmuştur. Örgütün başlıca amacı ise bölge çapında iş birliği ve bütünleşme çalışmaları için bir forum oluşturmaktır. Oluşturulacak bu forumun öncelikleri ise enerjinin daha akıllıca kullanılması ve enerji alanında iş birliğinin sağlanması, bölgeye özgü yeni bir mali yapının kurulması ve bütünleşmeyi sağlayacak ulaşım altyapısının geliştirilmesi gibi unsurlar olmuştur.

3.3.3.1.6 Alternatif enerji arayışında nükleer enerji seçeneği

Chavez döneminde önemli bir gelişme de nükleer enerji konusunda yaşanmış ve Chavez diğer hükümetlerin aksine Venezuela'nın artan enerji ihtiyacından dolayı ülkede nükleer enerji tesisi kurmak istemiştir. Aslında Chavez'in nükleer enerji istemi ülke için yeni bir gelişme değildir. Çünkü Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (International Atomic Energy Agency/IAEA) Venezuela hükümetlerine 1978'den itibaren nükleer enerji kullanmayı tavsiye etmiş ve hidroelektrik üretiminin 1993'te zirveye ulaşacağını ve ardından durma noktasına gelerek ülkenin kalkınmasını yavaşlatacağını öngörmüştür (Gaudín, 2010, s. 1-4). O dönemki Venezuela liderleriyse ülkenin enerji ihtiyacını karşılayacak geniş petrol rezervlerine sahip olmasından dolayı bu konuyu göz ardı etmiş ve nükleer enerjiye yönelmemişlerdir. Bu durum, Chavez döneminde oluşan yüksek enerji tüketimi ile değişim göstermiştir.

Bu bağlamda Chavez'in ortaya koyduğu nükleer enerji planıyla Venezuela'nın fosil yakıtlara olan bağımlılığı azalacak, ülkenin enerji ihtiyacı giderilecek, enerji kaynakları çeşitlendirilecek, alternatif enerji kaynaklarının kullanıma doğru bir geçiş teşvik edilmiş olacak ve çevrenin korunmasına katkıda bulunulacaktır. Belirtilen amaçlara işlevsellik kazandırmak isteyen Chavez, ilk kez 2005'teki uluslararası zirve ve röportajlarında nükleer enerji edinimi dile getirmeye başlamıştır. Chavez, 26 Eylül 2008'de de "Venezuela'da, elbette barışçıl amaçlarla, tıbbi amaçlarla, elektrik üretimi amacıyla nükleer enerjinin geliştirilmesiyle ilgileniyoruz" ve "Brezilya'nın

çeşitli nükleer reaktörleri var, Arjantin'in de öyle. Bizde sahip olacağız” diyerek (Reuters, 2008) bu konudaki net tavrını ortaya koymuştur. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush ise Venezuela'nın 'uluslararası güvenlik önlemlerine' bağlı kaldığı sürece nükleer enerji edinmesinin sorun yaramayacağını belirtmiştir (Wilpert, 2005). Chavez nükleer enerji edinmek için İran, Fransa, Rusya, Brezilya, Arjantin ve Beyaz Rusya gibi ülkelerle iş birliğini geliştirmek istemiştir.

İş birliği konusunda en ciddi gelişmeler Rusya ile yaşanmış ve Rusya dışındaki ülkelerle kurulmaya çalışılan ilişkiler, adından çok söz ettirmemiştir. Örneğin, İlk olarak Chavez, Ekim 2005'te İber-Amerikan Zirvesi'nde, Venezuela'nın Brezilya ve Arjantin'den nükleer reaktör satın alabileceğini söylemiştir (Diehl, 2009). Bu kapsamda her iki ülke ile nükleer iş birliği anlaşmaları yapılmasına rağmen Venezuela'nın bahsi geçen ülkelere nükleer teknoloji veya teknik bilgi aldığına dair kamuoyu ile paylaşılmış açık bir bilgi bulunamamıştır (Trinkunas, 2008). Eylül 2009'da ise Venezuela ve İran, Venezuela'nın barışçıl amaçlarla nükleer enerji elde edebilmesi için iş birliği anlaşması imzalamışlardır (MercoPress, 2009). Chavez, Venezuela'nın İran ile yaptığı anlaşma ile ilgili, her iki ülkenin de nükleer enerji geliştirme hakkına sahip olduğunu söyleyerek yapılan anlaşması için Mahmud Ahmedinejad'a minnettarız, demiştir (MercoPress, 2009). Ne var ki İran ile yapılan nükleer enerji anlaşma sonucunda da fiili bir durum gerçekleşmemiştir.

Rusya ile nükleer enerji konusunda iş birliği geliştirme düşüncesiye konunun giriş kısmında da bahsedildiği üzere diğer devletlere göre daha gerçekçi olmuştur. Bu doğrultuda 2008'de Rusya Başkanı Dmitri Medvedev'in Venezuela ile ortak askeri anlaşmaları kontrol etmek için gittiği Karakas'ta Rusya ve Venezuela arasında nükleer iş birliği gündeme gelmiş (Akgemci, 2011, s. 150-151) ve bu ziyaret sırasında, nükleer iş birliğine ilişkin genel bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmanın hakkında detaylı bilgi olmamasına rağmen özetle anlaşma şunları içermiştir: a) Kontrollü nükleer füzyon üzerine ortak araştırma; b) araştırma reaktörleri ve nükleer enerji santrallerinin tasarımı, geliştirilmesi, üretimi ve kullanımı hakkında yardım; c) endüstri, tıp ve tarımda kullanılmak şartıyla radyoizotop üretimi; d) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için altyapı ve yasal çerçevenin düzenlenmesi konusunda iş birliği; e) Venezuela'nın toryum rezervlerinin keşfi ve geliştirilmesi konusunda yardım

(NTI, 2016). Ayrıca anlaşmada, Venezuela'nın Rusya tarafından sağlanan herhangi bir nükleer ekipmanı ve teknik bilgiyi "nükleer silahlar veya diğer nükleer patlayıcı cihazlar üretmek veya herhangi bir askeri hedefe ulaşmak için kullanamayacağı ve IAEA'nın garantisi altında olacağı" da belirtilmiştir (NTI, 2016).

Chavez, ziyaret için Venezuela'ya gelen Putin ile görüşmesinden sonra düzenlenen ortak basın toplantısında da "barışçıl amaçlı bir nükleer santralin ilk planlarını çizmeye hazırız" demiştir (Cumhuriyet, 2010). Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere Chavez hedeflediği nükleer santrali Rusya'nın yardımıyla gerçekleştirmek istemiştir. Nitekim Ekim 2010'da Chavez, Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyareti sırasında istediğini elde etmiş ve Rusya, Venezuela'da yapılmak istenen nükleer tesise yardım etmeyi kabul etmiştir (Aljazeera, 2010). Böylelikle Venezuela'nın ilk nükleer enerji santralini inşası için yardım etmeyi kabul eden Rusya, "Venezuela topraklarında bir atom enerji santralini inşası ve kullanımına" ilişkin anlaşmayı imzalamıştır (Anishchuk, 2010). Bu anlaşma gereği, Rusya ulusal nükleer enerji şirketi Rosatom'a Venezuela'da enerji üretmek için iki yüksek basınçlı su reaktörü ve bir araştırma reaktörü içeren bir nükleer santral, inşa etme görevi verilmiştir (Kramer, 2010).

Yapılan anlaşma sonrası uluslararası çevreden gelecek tepkilere karşın Medvedev, "Nükleer enerji alanında yeni bir anlaşma imzaladık. Bu anlaşmanın bazılarını rahatsız edeceğini biliyorum. Venezüella Devlet Başkanı bu konuda farklı duygular besleyebilecek ülkeler olduğunu söyledi" demiştir (Hürriyet, 2010). Ayrıca "Niyetimizin safiyane ve açık olduğunun altını çizmek isterim: Ortağımız Venezuela Bolivarcı Cumhuriyeti'nin enerji seçeneği yelpazesinin geniş olmasını, enerji bağımsızlığı olmasını istiyoruz" şeklinde açıklama yapmıştır (NTV, 2010). Chavez ise gelecek tepkileri düşünerek "bu konuda sebepsiz yere tedirgin olanlar olabilir" ancak endişelenecek bir durum olmadığını, çünkü anlaşmanın şeffaf olduğunu ve Venezuela'nın sahip olacağı santralin savaşı değil, bilimsel amaçlarla kullanılacağını açıkça belirtmiştir (Gaudín, 2010, s. 1-4).

Bu ortamda imzalanan bir anlaşma ile Venezuela'da nükleer enerji santrali planı ortaya çıkmasına rağmen projenin uygulanabilirliği, finansmanı, santralin inşası için öngörülen süre, üretim kapasitesi ve tahmini olarak ne zaman üretime başlayacağı

gibi etmenler belirsiz kalmıştır. Zaten Rusya ve Venezuela'nın barışçıl amaçlarla oluşturmak istediği nükleer enerji projesi de planlamanın ötesine geçememiştir. Mart 2011'de askıya alınan proje, Japonya'da meydana gelen nükleer kazadan sonra Chavez'in, "bu, tüm dünya için son derece riskli ve tehlikeli bir şey" bu açıklaması sonrası iptal edilmiştir (BBC, 2011). Ancak Mayıs 2012'de Rus hükümetinin Venezuela'da nükleer enerji santrali ve araştırma reaktörü inşa etme planını onaylaması (Interfax, 2013) ve Putin'in Eylül 2012'de Rus şirketi Inter RAO UES'in "Venezuela'da yapım aşamasında olan nükleer santraller için gaz türbinleri sağlıyor" (Sputnik, 2013) demesi, projenin iptal mi edildiği yoksa askıya mı alındığı konusunda belirsizliğe yol açsa da günümüz itibariyle Venezuela'da bir nükleer enerji tesisi bulunmamaktadır.

3.3.3.2 Maduro dönemi (2013-günümüz)

Chavez'in halefi olarak iktidara gelen Maduro, dış politika ve enerji güvenliği anlayışında Chavez'in ardılı olmuş ve onun siyasi ideolojisinden herhangi bir sapma yaşamamıştır. Chavez'in kendi ideolojik görüşü çerçevesinde dış politika anlayışı özünü, petrolden elde edilen gelir oluşturmuştur; ancak Chavez'in ölümünden sonra ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, altyapı sorunları, uluslararası yaptırımlar ve diğer dış baskı araçları yüzünden petrol üretimindeki düşüş, bu özün kayıp olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı da Venezuela dış politikası proaktif olarak uluslararası alanda etkinlik ve nüfuz oluşturmaktan çok uluslararası koşullara göre şekil almaya başlamıştır (Mijares, 2015, s. 79). Bu sebeple Maduro için artık önemli olan ABD'nin yaptırımlarına karşı koymak ve sosyo-ekonomik sorunları giderebilmektedir. Söz konusu durumu başarmanın en önemli yoluysa yine Venezuela'nın petrolün geçmiştir; çünkü yaptırımlar en çok petrol endüstrisine zarar vermiştir. Dolayısıyla Venezuela ihracatının %99'unu ve GSYH'nın da %25'ini petrolün (Depersio, 2022) oluşturduğu düşünülürse Maduro için enerji ve ekonomik güvenliği sağlamanın ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

3.3.3.2.1 Chavez'in yolunda çıkmaz sokak

Maduro, izlediği enerji ve dış politika anlayışında Chavez'in ardılı olmuş ve onun yönetim anlayışını sürdürmüş ve yaptığı bir konuşmada da Chavez'in uyguladığı Bolivarcı politika anlayışını sürdüreceğini, toplumsal huzura katkı yapacağını ve enerji sahasını geliştireceğini belirtmiştir (Noticias24, 2014). Her ne kadar Maduro, Chavez'in ardılı olarak hareket etmek istese de durum hiç beklediği gibi olmamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Venezuela ekonomisinin lokomotifini olan petrolün fiyatının düşmesi, Maduro'nun kullanacağı ekonomik kaynakları sınırlamıştır (Monaldi, 2015, s. 13). Ayrıca Chavez döneminde ortalama bir seyir izleyen petrol üretimi de Maduro döneminde büyük düşüş yaşamıştır. Bu durumun nedenleri ise şöyle özetlenebilir: a) Petrol endüstrisindeki yatırım eksikliği; b) Venezuela'da sık sık yaşanan enerji kesintileri; c) artan enflasyon yüzünden enerji şirketlerinin baş etmek zorunda kaldığı yüksek maliyet; d) çıkmaza giren ekonomik durum ve iş düzenlemeleri yüzünden enerji şirketlerinin faaliyet göstermede yaşadığı zorluklar; e) Venezuela'da çıkarılan ham petrolün, işlenmesinin maliyetli olması (Egan, 2016).

Sonuç olarak yer altındaki kaynağa dayalı ekonomik model, petrol gelirlerinin düşmesiyle birlikte sosyo-ekonomik sorunları ortaya çıkarmıştır (Kışlalıoğlu, 2019, s. 533). Maduro'da söz konusu sorunları çözebilmek için meclisten daha geniş yetkiler istemiş ve bir sene boyunca onaya gerek duymaksızın, yasa çıkarma yetkisi almıştır. Maduro meclisten aldığı yetkiyi, ekonomik krizden çıkar elde etmek isteyen kesime karşı kullanarak devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü iyice artırmış ve kamulaştırmayı öncelikli hedef haline getirmiştir (Daban, 2018, s. 118). Ne var ki Maduro'nun uygulamaya koyduğu politikalar, sorunlara gerçekçi çözümler üretmezken petrole olan aşırı bağımlılık, yüksek enflasyon, devletleştirme, kambiyo rejimi ve yüksek orandaki borçlar, ülkenin ekonomisini daha büyük bir çıkmaza sokmuştur. Maduro ise ortaya çıkan tablonun sorumluluğunu, muhalefete ve Amerikan baskısına yüklemiş ve bu konuda haksız da değildir.

Chavez döneminde güçlü bir muhalefet bulunmamaktaydı ve meclisin çoğunluğu da Chavez'e aitti. Maduro dönemindeyse muhalefet siyasette güçlenmiş ve mecliste çoğunluğu dahi elde etmiştir. Bundan dolayı da Maduro seçildiği günden itibaren muhalefet ile mücadele içine girerek koltuğunu korumak için çaba göstermiştir. Bu durum da Chavez döneminde ortaya çıkan gücün merkezden yönetildiği ve devletçi

bir ideolojinin hâkim olduğu siyaset anlayışının, tam olarak ortaya çıkmasını engellemiş ve Venezuela'nın ekonomi ve enerji politikalarına doğrudan etki yapmıştır. Ülke ekonomisini ve enerji güvenliğini asıl etkileyen ögeyse ABD olmuştur. Venezuela dünyanın en büyük petrol yataklarına sahip olmasına rağmen bu yanını doğru kullanamamıştır. Chavez de dahil olmak üzere hemen hemen tüm Venezuela liderleri üretim ekonomisi kurmak yerine hammaddeye dayalı bir ekonomik model inşa etmişlerdir. Yani petrolü işleyecek ağır sanayiye önem vermek yerine petrolü ham olarak satıp kısa yoldan gelir elde edilmek istenmiştir. Elde edilen gelir, Venezuela'nın ekonomik ve iktisadi yapısını düzeltmediği gibi ülkeyi petrol çıkarma ve işleme konusunda da dışa bağımlı bir hale getirmiştir.

Ortaya çıkan durumu ise ABD çok iyi değerlendirmiştir. Chavez döneminde daha çok Avrasya, Afganistan ve Irak gibi konularla ilgilenen ABD, Venezuela'daki siyasi iç karışıklıkları ileri sürerek yönünü Venezuela'ya dönmüş ve Orta Doğu'da enerji mücadelesi için uygulanan politikaların bir benzerini de Venezuela'da uygulamaya başlamıştır. Uygulanan politikaların en somut örneklerini yaptırımlar oluşturmuştur. Bu bağlamda ABD uyguladığı yaptırımlarla şunları hedeflemiştir: a) Venezuela petrolünü kontrol ederek hem kendine güvenilir bir kaynak oluşturmak hem de diğer devletlerin bölgede etkili olmasının önüne geçmek; b) Çin ve Rusya'nın Venezuela üzerinden bölgede etkinlik oluşturmasını engellemek; c) ABD'li enerji şirketlerinin tekrar Venezuela'da etkinlik oluşturmasını sağlamak; d) Chavez döneminde oluşturmak istenen entegrasyonun önüne geçilerek ABD karşıtı bir hegemonik bloğunun oluşumunu engellemek (Demirel, 2020, s. 67).

Bu çerçevede, Kanada, İngiltere, İsviçre ve birçok Avrupa ülkesinin desteğiyle uygulanan yaptırımların² alanları farklılık göstermekle beraber en çok Venezuela'nın enerji sektörünü etkilemiştir. Öyle ki Venezuela'ya ABD tarafında 6 tanesi Başkanlık Kararnamesi ve 48 tanesi Mali yaptırım olmak üzere toplam 54 adet yasal düzenleme yapılarak (Acar, 2019, s. 99) ekonomik, mali ve ticari abluka uygulanmıştır. Bahsi geçen yaptırımlar, birçok araştırmacı tarafından “hükûmetin üzerindeki baskı aracı” olarak tanımlamış (Krauss, 2017) ve Venezuela'nın petrol üretimi üzerinde ferç edici

---

² Venezuela'nın ABD ile olan ilişkilerinin açıklandığı bölümde, yaptırımlar daha detaylı ele alınmıştır.

bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla ülkenin ekonomisini ve enerji endüstrisini büyük bir çıkmaza sürüklemiştir.

Bahsi geçen yaptırımların, Venezuela ekonomisi üzerindeki etkisi şöyle sıralanabilir: a) Venezuela'nın termal jeneratörler için gerekli dizel yakıtına erişimi zorlaşmış ve General Electric gibi uluslararası tedarikçilere ödeme yapmasının engellenmesi sonucunda da elektrik sektörünün hidroelektrik enerjisine olan bağımlılığı artış göstermiştir (Weisbrot ve Sachs, 2020, s. 59); b) Venezuela, çıkardığı petrolü ihraç edemeyip depolarda sakladığı için daha fazla petrol saklayacak depo kalmadığından, bazı petrol kuyularını kapatacağını belirtmiştir (Yaşar, 2021, s. 548-549); c) PdVSA, yeterli nakit akışı sağlayamadığından dolayı petrol endüstrisinin bakım, onarım, operasyon ve üretim seviyeleri korunamamış ve enerji sanayisine yatırımlar azaltılmak zorunda kalmıştır (Ermağan ve Gök, 2020, s. 581); d) petrole bağlı olan Venezuela ekonomisi büyük bir yıpranma yaşamış ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi zorlaşmıştır; e) yabancı sermayenin ülkeye girişinin zorlaşması, ham petrol arzında sıkıntı yaşanması ve rafineri işletimlerinde sermaye akışının durdurulması gibi nedenlerden dolayı benzin, dizel ve jet yakıtı üretmek için ABD'de bulunan CITGO, Chevron ve Valero rafinerilerinin üretiminde düşüşler meydana gelmiştir; f) uluslararası firmalar ve PdVSA arasında bulunan ortaklıklar ile ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır; g) ABD'de bulunan rafineriler, kaynak üretme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

3.3.3.2.2 Maduro'nun enerji güvenliği için ittifak arayışı

ABD'nin uyguladığı yaptırımlar sonucu Venezuela ekonomisi ve enerji güvenliğinde büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan krizi aşmak isteyen Venezuela hükümeti, çeşitli adımlar atarak ülkenin ekonomi ve enerji güvenliğini yeniden temin etmek istemiştir. Bu bağlamda Maduro ABD tarafından Venezuela'ya uygulanan yaptırım kararına uymayan enerji şirketleriyle ortaklık kurmayı, yeni enerji sahaları keşfetmeyi, enerji altyapısında kullanılan teknolojiyi geliştirmeyi ve petrol üretimini ve fiyatlarını düzenlemeyi amaçlamıştır. Ancak ABD'nin uyguladığı yaptırımlar ve Venezuela'nın yetersiz ekonomisi ve altyapısı, Maduro'nun hayata geçirmek istediği

enerji politikaları için engel teşkil etmiştir. Maduro'da farklı devletlerle ilişki kurarak hem enerji politikalarını uygulamak hem de ekonomiyi düzeltmek istemiştir.

Maduro, Chavez dönemindeki gibi Çin ve Rusya ile ilişkilerini geliştirse de kendinden önceki dönemde kurulan ilişkileri sürdürmemiştir (Romero ve Mijares, 2016, s. 188-189); çünkü Maduro'nun ilişki kurabileceği devlet sayısı, Chavez dönemine kıyasla önemli ölçüde azalmıştır. Söz konusu durumun nedenleriye şöyle özetlenebilir: a) Venezuela'nın önemli ekonomik ve politik ortağı olan Brezilya ile ilişkilerinin, sosyo-ekonomik sorunlardan dolayı gerilemesi (Romero ve Mijares, 2016, s. 188); b) Batı ile daha iyi ilişkiler kurmak isteyen ve yeni nükleer anlaşmalar imzalayan İran yönetiminin, ABD karşıtlığı üzerine kurulu LA açılımına eskisi kadar önem vermemesi (Durukan, 2021, s. 59); c) Suriye'de yaşanan iç savaşın bir yansıma olarak bu ülke ile de ilişkilerin gerilemesi; d) Muammer Kaddafi ve Irak lideri Saddam Hüseyin ölmesiyle birlikte Irak ve Libya ile olan ilişkilerin zayıflaması; e) LA bölgesinde ortaya çıkan 'pembe dalga' ile sağ popülizmin yükselmesi ve bunların ABD ile yakın ilişkiler kurmasının yanı sıra Venezuela'daki sosyo-ekonomik sorunların ayyuka çıkması sonucunda Chavez döneminde kurulan ikili ilişkiler ve bölgesel entegrasyon çalışmalarının etkisini kaybetmesi.

Bu bağlamda Maduro, Chavez'in kurduğu ikili ilişki ağını sürdürmemiş ve Chavez dönemindeki dış politika sürekliliğini temin edememiştir. Maduro, Chavez dönemindeki ilişki ağına sahip olmasa da Venezuela'yı ekonomik krizden çıkarabilmek için Rusya ve Çin başta olmak üzere Türkiye, Hindistan ve İspanya ile ikili ilişkiler kurmak istemiştir. Bu durumu Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza Montserrat, "uluslararası finans sisteminin bu dönemde Venezuela'ya engeller çıkarabileceğini ve bu durumda yeni mekanizmalar bulmak için Türkiye, Rusya ve Çin ile çalışacaklarını" şeklinde ifade etmiştir (NTV, 2018). ABD'nin uyguladığı yaptırımlar sonucunda Venezuela'nın söz konusu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışması ise ABD'nin arka bahçesi olarak gördüğü LA'da farklı devletlerin etki oluşturma ihtimalini doğurmuş ve bu durum da ABD'nin uyguladığı yaptırımların kendisine yansıyan olumsuz tarafı olmuştur. Bu durum, özellikle de Trump döneminde pek dikkate alınmadığı için (Yaşar, 2021, s. 549) Rusya ve Çin, bölgede etki oluşturmuştur. Böylelikle ABD'ye karşı dengeleyici unsur olarak görülen Rusya

ve Çin, krizi fırsata çevirerek Venezuela'nın sahip olduğu petrol yatakları üzerindeki işletim haklarını genişletmişlerdir.

Venezuela'nın enerji güvenliğini sağlama konusunda öne çıkan ülke ise RF olmuş ve RF'nin Venezuela'ya desteği, anaakım medya tarafından Maduro'ya hayat öpücüğü olarak nitelendirilmiştir. Maduro'da Chavez gibi RF ile stratejik ilişkiler kurmuş, ekonomi ve enerji alanında birçok iş birliği geliştirmiştir. RF dışında, LA'da her geçen gün ekonomik ve siyasi olarak daha etkin olan Çin, ABD'nin baskı mekanizmalarını devreye soktuğu Venezuela'da dengeleyici bir güç olarak görülmüş ve Maduro'nun iyi ilişkiler geliştirdiği bir diğer ülke olmuştur. Çin, Venezuela'nın enerji güvenliğini sağlama, ihracat noktalarını çeşitlendirme ve ekonomik güvenliğini temin etme konusunda görmezden gelinmeyecek kadar iyi bir pazar alternatifi olmuştur. Bu bağlamda Çin ve Venezuela arasında enerji ve ekonomik alanda birçok anlaşma imzalanmış, enerji altyapısı geliştirilmeye çalışılmış ve Çin'in ulusal enerji şirketleri Venezuela'da etkinlik oluşturmuştur.

3.3.3.2.3 Yeni bir finansal araç: Petro

ABD, ekonomik yaptırımları bir dış politika aracı olarak kullanarak Venezuela'ya ciddi yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımların sonucunda da Venezuela'nın, enerji politikaları işlevselliğini kaybetmiş ve bir petrol ekonomisi olduğu için de büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizi tetikleyen en büyük unsurlardan biri de ABD'nin Venezuela'nın enerji sanayisine uyguladığı yaptırımlarla uluslararası kurum, kuruluş ve sistemlerle bağlantısını kesmesi olmuştur. Maduro hükümeti de ABD'nin yaptırımları nedeniyle kendisi ile ticaret yapamayan şirket ve devletlerle ticaret ödemelerini gerçekleştirebilmek için kendi ürettiği kripto paraları kullanarak ABD'nin uyguladığı yaptırımları aşmayı planlamıştır. Maduro'nun böyle bir tercihte bulunmasının nedeni ise kripto paraların herhangi bir aracı kuruma ya da merkezi otoriteye bağlı olmadığından dolayı takip edilmesinin zor olmasıdır.

Bu bağlamda kripto paralar finansal özgürlük ve hammadde transferi gibi alanlarda Venezuela ekonomisine katkı vermesi planlanmıştır. Maduro'da yaptığı bir açıklamada kripto parayla ilgili düşüncesini "Venezuela'nın parasal egemenlik

konularında ilerlemesine, finansal işlemler yapmasına ve finansal ablukayı aşmasına izin verecektir” şeklinde ifade etmiştir (TeleSUR, 2017). Bu doğrultuda hareket eden Venezuela, ABD ve AB tarafından uygulanan ticari yaptırımları aşmak için 2018’de ‘Petro’ isimli kripto parasını piyasaya sürmüştür. Piyasaya sürülen kripto para ile ilgili Maduro “Petro bağımsızlığımızı ve ekonomik özerkliğimizi güçlendirecek. Ayrıca petrolümüze el koyarak Venezuelalı ailelere acı çektirmeye çalışan yabancı güçlerin açgözlülüğü ile mücadele etmemizi sağlayacak” demiştir (Sputnik, 2021).

Piyasaya sürülen Petro’nun, tüm finansal göstergelerde ülkenin resmi parasıyla birlikte gösterilmesi zorunlu hale geldiği (Yılmaz, 2021, s. 38) ve Petro’nun uluslararası 27 binden fazla şirket ve 10 bine yakın işletmenin kullanımına sunulacağı aktarılmıştır (Bloomberg HT, 2019). Dolayısıyla Venezuela Petro’yu hem iç hem de dış piyasa da işlem yapabilmek için kullanmayı amaçlamıştır. Bu şekilde Venezuela finansal sistemine giren Petro’nun ise başlıca üç niteliği bulunmaktadır: a) Değişim aracı olarak mal ve hizmet alım-satımlarında kullanılabilir; b) Petro, elektronik emtia özelliğine sahip olarak ulusal/uluslararası ticarete yönelik diğer dijital varlıkların üretilmesini sağlayacak; c) tasarruf etme ve yatırım aracı olarak dünya genelinde serbest bir şekilde takas edilebilecek (Karaçalı, 2019, s. 40).

Petro’nun finansal desteğini ise Venezuela’nın petrol rezervleri oluşturarak 30 milyon petrol varile desteklenmiş (Bloomberg HT, 2019) ve Petro’nun fiyatı da 1 varil petrole eşit sayılmıştır (Nebil, 2018, s. 101). Petro’nun 1 varil Venezuela petrolüne eşit olacak şekilde sunulmasının en büyük nedeni ise ABD’nin ekonomik ablukası nedeniyle satılmayan Venezuela petrolünün satılmasını sağlamaktır (Yılmaz, 2021, s. 38). Nitekim 2020 yılında Venezuela, Petro’nun kullanım alanını daha da genişleterek ülkenin ihraç ettiği altın ve petrolü de Petro ile satacağını duyurmuştur (Türkmener, 2021, s. 66). Nicolas Maduro bu konuyla ilgili olarak “Petro karşılığında Venezuela petrolü satacağız. Zaten Venezuela’nın demir ve çelik madenlerini Petro karşılığında satıyoruz. Petrol, çelik, demir ve alüminyum satışı için de çoktan sözleşme imzaladık. Bunlara ek olarak altınlarımızın bir kısmını da Petro karşılığında satacağız” demiştir (Topbas, 2020).

4. İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI

4.1 İran'ın Jeopolitiği

Ortadoğu'nun kalbinde özgün siyasi çizgisi, zengin tarihi dokusu, köklü kültürü ve jeopolitik özellikleriyle öne çıkan İran, birçok devletin sahip olmadığı bir konuma sahip olmuştur. Sözü geçen özellikler, İran'ın ekonomik, kültürel ve politik dokusunu zenginleştirirken; jeopolitik konumunun sunduğu avantajlar da ülkeyi farklı bir perspektifte konumlandırmıştır. Jeopolitik konumunun sunduğu avantajlar ise şu şekilde sıralanabilir: a) Kuzey-Güney ve Doğu-Batı arasında bir köprü görevi görmesi; b) Avrasya'daki merkezi konumu; c) Hürmüz Boğazı'nı denetleyebilmesi; d) enerji transit güzergahında bulunması; e) Basra Körfezi'ni kontrol edebilmesi; f) topraklarında zengin doğal kaynaklar barındırması. Bu faktörler sayesinde, bölgesel ilişkiler, uluslararası ticaret, enerji güvenliği ve enerji kaynaklarına erişimde belirleyici rol oynayan İran, bölgesel ve küresel sahnede önemli oyuncu olarak kabul görmekte ve uluslararası aktörler tarafından yakından takip edilmektedir.

4.1.1 Coğrafi Özellikleri

Güneybatı Asya'da bulunan İran'ın, kuzeyinde Azerbaycan, Nahcivan ve Ermenistan; doğusunda Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan; Güneyinde Basra Körfezi ve Batısında Türkiye ve Irak bulunmaktadır. Bahsi geçen bölgeler arasında 1.684.000 km²'lik yüzölçümü ile varlığını sürdüren İran'ın (CIA, 2024), ayrıca Hazar ve Umman Denizi ile de kıyısı bulunmaktadır. Dolayısıyla geniş bir yüz ölçümüne sahip olan İran, çöller, platolar, kıyı şeritleri, dağlık bölgeler, boğazlar, nehirler, körfezler ve denizler gibi birçok kritik faktörün bir araya gelmesinden oluşmaktadır. İşte bu kritik faktörler de İran'ı uluslararası alanda belirleyici bir aktör konumuna yükseltmektedir. Ülkeyi uluslararası alanda belirleyici aktör konumuna yükselten ve stratejik ve coğrafi açıdan değerli kılan bölgeler ise aşağıdaki gibi detaylandırılabilir:

- a) Hürmüz Boğazı: Ülkeler için ekonomik, güvenlik ve stratejik açıdan önemli olan boğazı (Rigiderakhshan, 2020, s. 398), İran'ın kontrol etmesi, İran coğrafyasının önemini artırmaktadır. Ayrıca enerji güvenliği ve ticareti

bakımdan merkezi bir özellik sergileyen boğaz, Ortadoğu petrolünün önemli bir kısmını da dünya pazarına ulaştırmaktadır. Bu bağlamda deniz yoluyla yapılan petrol taşımacılığının yaklaşık %40'ı, petrol ticaretinin %20'si ve Basra Körfezi üzerinden yapılan petrol sevkiyatının yaklaşık %90'ı Hürmüz Boğazı üzerinden nakledilmektedir (DAKA-İranMasası, 2019).

- b) Hazar Havzası: Denizlerle ve okyanuslarla kanal şebekesi dışında bir bağlantısı olmadığı için dünyanın en büyük gölü olarak karşımıza çıkan (İşcan, 2010, s. 66) Hazar, İran'a bölgesel güvenlik, enerji kaynaklarına erişim, kıyıdaş ülkelerle ilişki kurma, bulundurduğu kaynaklar ve deniz ticareti gibi farklı faktörleri bünyesinde barındıran bir alan oluşturmaktadır.
- c) Basra Körfezi: Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmına sahip olduğundan dolayı devletler için çok büyük öneme sahiptir. Bu özelliğinin yanı sıra İran'ın doğalgaz rezervlerinin %40'ını barındırması, birçok devletle ortak petrol ve doğalgaz sahasına sahip olunması ve Hürmüz Boğazı'nın kontrolü açısından avantaj oluşturması (Azimy, 2021, s. 20), bölgeyi İran için değerli kılmaktadır. Öte yandan İran'ın Basra Körfezi sayesinde Hint Okyanusuna kadar uzanan bir hatta etkinlik oluşturması, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerjisinin uluslararası pazarlara açılması konusunda önemli bir konum elde etmesini sağlamıştır (Erdoğan, 2008, s. 229-237). Bundan dolayı da Basra Körfezi, enerji ticaretinde önemli bir geçit noktası ve İran'ın dünyaya açılan kapısı haline gelmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, İran'ı uluslararası alanda belirleyici bir aktör haline getiren faktörler sadece yukarıdaki üç bölge ile sınırlı değildir. Üç bölgenin yanı sıra İran'ı değerli kılan özellikler arasında şunlar da sayılabilir: a) Basra Körfezi ve Hazar arasında bulunması sebebiyle Avrupa ve Uzak Doğu arasında köprü görevi görmesi ve Kafkaslar ile Orta Asya ülkelerinin denize çıkışları için seçenek oluşturması (Elçi, 2019, s. 158); b) Kuzey-Güney ve Doğu-Batı arasında uzanan topraklarının, ülkeyi enerji transferi konusunda geçiş ülkesi yapması (Azimy, 2021, s. 37); c) Umman Denizi'ne olan kıyısının, ülkeye taşımacılık ve transfer konusunda avantaj sağlaması; d) Kafkasya, Orta Asya, Basra Körfezi ve Hazar Havzası gibi zengin hidrokarbon kaynaklarının bulunduğu coğrafyadaki merkezi konumunun, İran'ı enerji güvenliği açısından değerli kılması; e) Ortadoğu ve Asya ülkelerinin bağlantı noktasında

bulunması; f) Basra Körfezi ve Hazar gibi bölgelerin dışındaki topraklarda da hidrokarbon kaynak bulundurması.

4.1.2 Demografik Yapısı

İran'ın geniş coğrafi yapısı ve zengin kültürel mirası, ülkenin demografik yapısının çeşitliliğini ve karmaşıklığını belirler, bu da farklı etnik grupların ve kültürel kimliklerin varlığını, yani toplumsal dokunun çeşitlenmesini sağlar. Bu bağlamda 2022 verilerine 86 milyon nüfusuyla (İNSAMER, 2023), Ortadoğu'nun en kalabalık ülkesi ve nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturmadığı ender devletlerden olan İran'da Farslar, Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Türkmenler, Kaşgaylar, Afşarlar, Halaçlar, Lorlar, Araplar ve Beluciler gibi birçok etnik grup yaşamaktadır. Etnik grupların nüfus içindeki oransal dağılımı incelendiğindeyse, %51'ini Farsların; %24'ünü Azerbaycan Türklerinin (kaynaklara göre farklılık gösterebilir); %7'sini Kürtlerin; %3'ünü Arapların; %2'sini Bellucilerin; %2'sini Türkmenlerin (Gürkan, 2022, s. 48) ve %11'sini diğer grupların oluşturduğu bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Ülkenin dini yapısına bakıldığında ise etnik yapısı gibi heterojen olmadığı, daha homojen yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Zira az bir miktar da Sünni Müslüman ve diğer dinlere mensup topluluklar bulunmasına rağmen İran'ın dini mozaiğini oluşturan ana etken, nüfusun büyük çoğunluğunda kabul gören Şii inancıdır. Bu durumu veriyle ifade etmek gerekirse ülkenin dini yapısının %90'ını Şii ve %9'unu Sünni Müslümanlar oluştururken; geri kalan %1'lik kısmı da diğer dinler oluşturmuştur (Anadolu Ajansı, 2017). Öte yandan etnik çeşitliliğin dini yapı üzerindeki etkisine bakıldığında ise Sünni nüfusunu Bellucilerin ve Kürtlerin (Efegil, 2012, s. 57), Hristiyan nüfusunu Ermenilerin (Sandıklı ve Dağcı, 2006, s. 296-297), ve Şii nüfusunu ise Farsların ve Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu görülmektedir.

Türklerin ve Farsların çoğunluğunu oluşturduğu Şii nüfus ise İran için çok kritik bir öneme sahiptir. Zira Şii esaslarıyla yeniden yapılandırılan İran'da Şiilik, devletin ve toplumun birçok yönünü etkilediği gibi bölgesel ve uluslararası ilişkilerde de yönlendirici bir unsur olmuştur. Ayrıca ulusal birlik ve ortak bir ulus fikrinin önündeki en büyük engellerden biri olan etnik çeşitliliği ortak bir paydada birleştiren

bir faktör olarak da görülmüştür (Elçi, 2019, s. 161). Böylelikle etnik çeşitliliğin oluşturduğu güvenlik endişeleri ve farklı devletlerin etnik çeşitlilik üzerinden yaptığı açıklamalardan rahatsızlık duyan İran, etnik çeşitliliği tek çatı altında birleştirmek ve çoğunluğun Sünni olduğu Ortadoğu'da ayakta kalabilmek için Şiiliği birleştirici bir unsur olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Nitekim bu anlayışında başarı sağlayan İran, etnik ve dini çeşitliliği Şiiliğin gücü altında bir araya getirerek hem iç istikrarı korumayı hem de bölgesel etkisini artırmayı başarmaktadır

4.1.3 Enerji Rezervleri ve Görünümü

İran, küresel enerji piyasasında belirgin bir etki yaratan, dünya enerji talebinin karşılanmasında önemli bir aktör olan ve ülke ekonomisine hayat veren zengin ve çeşitli enerji portföyüne sahip bir ülkedir. Ülkenin enerji portföyüne incelendiğinde ise daha çok petrol ve doğalgazın ön plana çıktığı görülmektedir. Çünkü bahsi geçen kaynaklar, jeopolitik ve jeostratejik açıdan İran'a önemli bir rol atfetmekte olup ulusal çıkarlarına işlevsellik kazandırmakla birlikte dış politikasını da şekillendirmektedir. Sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra hidroelektrik ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları ile uranyum rezervi de ülkenin enerji portföyünde önemli bir yer tutmaktadır. Böylelikle ülkenin sahip olduğu enerji çeşitliliği hem kendi enerji güvenliğini sağlamak hem de küresel enerji güvenliğine katkıda bulunmak açısından İran'ı vazgeçilmez kılmaktadır.

Bu bağlamda ülkeyi vazgeçilmez kılan kaynaklardan olan petrolün İran'daki varlığına bakıldığında 2021 yılı sonu verilerine göre 209 milyarlık varille Venezuela ve Suudi Arabistan'ın ardından dünyanın en büyük üçüncü rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir (IRNA, 2023). Tahmini oran, İran Petrol Bakanlığı verilerine göre dünya genelindeki petrol rezervlerinin %12'si ile %15'si arasına denk düşerken (Gürkan, 2022, s. 56); bu petrolün %70'inin deniz altında kalan kısmının ise karada olduğu ileri sürülmektedir (World Energy Council, 2015). Karada yer alan rezervlerin büyük çoğunluğuysa Luristan ve Huzistan (Khouzestan) eyaletleri arasında yer almaktadır. Öyle ki iki eyalet arasındaki Azadegan, Yadavaran, Marun, Ahvaz-Asmari, Gachsaran, Foroozan-Esfendiar ve Jufiar başta olmak üzere toplamda 30 tane önemli petrol sahası bulunmaktadır (Kandemir, 2022, s. 99). Diğer taraftan

deniz alanındaki sahalar incelendiğindeyse Bahrgan, Khark (denizde bulunan petrol rezervinin %46,6'sı), Siri, Lavan (Azimy, 2021, s. 23) ve Abuzer'in ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlara ilaveten İran'ın Hazar Havzasında da rezervleri bulunmasına karşın kıyıdaş ülkelerle ortak bir anlaşma sağlanamadığı için kullanamamaktadır.

Ülkeyi vazgeçilmez kılan bir diğer kaynak olan doğalgaza bakıldığında İran dünya rezervlerinin yüzde 16,2'sine denk gelen 32 trilyon m³'lük rezerviyle Rusya'nın hemen ardından dünyanın en büyük ikinci rezervine sahip olmaktadır (Kandemir, 2022, s. 91). İran'ın enerji arzında kritik bir rol oynayan bu zengin doğalgaz rezervinin ülke içindeki dağılımı ise oldukça karmaşıktır. Genellikle deniz kıyılarına doğru dağılan doğalgaz alanlarında Güney ve Kuzey Pars, Kish, Kangan, Nar (Hürsoy ve Orhon, 2012, s. 71), Agar, Varamin, Gonbad, Asalooieh, Namak ve Dlan bölgeleri ön plana çıkmaktadır. Bunlar içindeki en önemli doğalgaz sahası ise Katar ile paylaşılan Güney Pars sahasıdır. Zira dünyanın en büyük doğalgaz sahası olarak kabul görmekte olup İran'ın ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin %40'ını içinde barındırmaktadır (Kanapiyanova, 2017, s. 556).

İran'ın enerji rezervleri söz konusu olduğunda, üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli bir kaynak da sahip olduğu uranyum rezervidir; çünkü bu rezerv nükleer enerji elde etmek isteyen ve bu yönde atılımlar gerçekleştiren İran için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda Ortadoğu'da rezerv bakımından Ürdün ile ön plana çıkan İran'ın rezervleri hakkında net bilgi bulunmasa da 2015'te çıkan haberlere göre İran, yüksek oranda uranyum keşfetmiş ama bu rezervin büyüklüğüyle ilgili açıklama yapmamıştır (Reuters, 2015). Bu konu hakkında açıklama yapan İran Atom Ajansı Başkanı Ali Akbar Salehi'de beklenen üstünde uranyum bulunduğunu bildirirse de net rezerv hakkında bilgi vermekten kaçınmıştır (Dünya, 2015). İran'ın uranyum rezerviyle ilgili en net bilgiyse Nükleer Enerji Ajansı (World Nuclear Association/WNA) ve IAEA'nın 2020'de yayımlanan ortak raporunda İran'ın 48-53 bin ton arasında bir rezervinin olduğu tahmin edilmektedir (NEA, 2020, s. 255). Bu rezervler konusunda ise Yezd, Isfahan ve Hamedan şehirleri ön plana çıkmaktadır.

İran'ın enerji rezervleri konusunda üzerinde durulacak son konu ise sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Bu kaynaklar, ülkenin sürdürülebilir enerji

üretimini ve hidrokarbon kaynakların çevresel etkilerini azaltma konularında büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda güneşlenme süresinin³ fazla olması, hidroelektrik⁴ ve rüzgâr potansiyelinin yüksek olması, yenilenebilir enerji potansiyelini güçlendirmekte ve enerji çeşitliliğine alternatif sunmaktadır.

4.2 İlk Çağlardan İslamiyet'e İran Tarihi

İran tarihi binlerce yıllık bir dönemi kapsayan derin, karmaşık ve zengin bir geçmişe sahiptir. Medeniyetlerin doğuşuna, gelişimine ve çöküşüne tanıklık eden bu geçmiş, İran'ı Ortadoğu'nun kültürel, politik ve dini merkezlerinden biri konumuna taşımıştır. İran'ın bu denli etkileyici konuma erişimini ise birçok köklü medeniyeti, zengin kültürü ve görkemli imparatorluğu içselleştirmesiyle mümkün olmuştur. Bu bakımdan, İslamiyet öncesi Elamlar, Medya Devleti, Persler, Helenistik Dönem, Partlar ve Sasaniler gibi büyük medeniyetleri içselleştiren İran coğrafyası; İslamiyet'ten sonra ise Emeviler ve Abbasiler ile İslam medeniyetini içselleştirmiştir. İslamiyet medeniyetini içselleştirmesi ise İran'ın, zengin tarih ve kültürel birikiminde yeni bir boyut ortaya çıkarmış ve bu boyut, yeni kurulan Safevi, Kaçar, Pehlevi Monarşisi ve İran İslam Cumhuriyeti döneminde gelişim göstererek, günümüze kadar uzanan zengin kültürel mirası belirgin hale getirmiştir.

4.2.1 İslamiyet Öncesi İran

İran topraklarında kurulan en eski devlet ve ilk siyasal oluşum, milattan önce (M.Ö.) 3000 ile 600 yılları arasında varlığını sürdüren Elam İmparatorluğu olmuştur (Çitlioğlu, 2015, s. 23). Günümüz İran'ının güneybatısında bulunan Huzistan Eyaleti ve çevresindeki topraklarda kurulan Elamlar, en parlak dönemini M.Ö. 1165-1151 yılları arasında Silhak-İnshushinak döneminde yaşamıştır (Furon, 1943, s. 50). Bahsi geçen lider döneminde, Elamların hakimiyet alanı genişlemiş ve güçlü bir imparatorluk yapısı oluşturulmuştur. Ancak sonraki süreçte Asurlularla yaptıkları savaşlar nedeniyle zayıflamaya başlayan imparatorluk, M.Ö. 600'lü yıllarda iyice yıpranmış ve Asurluların egemenliği altına girmiştir (Bozgeyik, 1981, s. 21).

³ İran topraklarınının 2/3'sinden fazlası yılın 300 gününden fazla güneş alabilmektedir (T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, s. 11)

⁴ Ülkede, Hazar Denzinde 16, Umman Denizi ve Fars Körfezi'nde 25, Urumiye Gölü'nde 1 ve İran Platosunda 13 olmak üzere toplamda 55 tane hidroelektrik santrali bulunmaktadır (Behrami, 2020).

Elamların, Asurluların egemenliği altına girmesiyle birlikte bölgede ön plana çıkan topluluk ise Kafkaslardan gelerek, İran'a yerleştiği varsayılan Medler (Menek, 2022, s. 6) olmuştur. İlerleyen zamanlarda Hemedan, Batı ve Güney İran'da yaşamaya başlayan Medler (Özçelik, 2002, s. 130), Elamların bölgede güç kaybetmesiyle birlikte Asurluların boyunduruğu altına girmemek için İran'ın kuzeybatısına göç etmişlerdir. Asurluların boyunduruğunda yaşamamak için yapılan bu hamle, başarısız olduğu gibi önemli ticaret yolları üzerine yerleştiklerinden dolayı da Asurlular tarafından ağır vergilere maruz bırakılmışlardır. Bu süreç ise Medlerin, bölgedeki diğer kavimleri bir araya toplayarak Asurlulara karşı isyan etmelerine neden olmuştur. Bu süreçte Med platosunun bir kısmına hâkim olan ve düzenli ordu kuran Medler (Günaltay, 1948, s. 114-117), Babillerle birlikte hareket etmiş ve Asurluları İran topraklarının dışına çıkararak bağımsız bir imparatorluk kurmuşlardır (Mieroop, 2004). Anadolu'nun bir bölümünü ve Mezopotamya'yı kontrol altına alan bu imparatorluk (Mukaddem, t.y., s. 3), İran'da Zerdüştlük inancının yayılmasını sağlama (Attar, 2006, s. 26) ve İran'ın birleşimine öncülük edecek Pers İmparatorluğu'nun temellerinin atılması konusunda da önemli bir etki oluşturmuştur.

İran toprakları üzerinde egemenlik sahibi olan ve geniş sınırlara yayılan ilk Aryan topluluk olan Medler, farklı etnik yapıların da tek bir çatı altında toplanabileceğini göstermesi sebebiyle Perslere ilham olmuştur (Menek, 2022, s. 7). Bu bağlamda Ahameniş Hanedanlığının başına geçen II. Kiros (Büyük Kiros), Med ve Persleri aynı çatı altında birleştirerek, kendilerini Pers/Fars olarak adlandıran ilk devleti kurmuştur (Garthwaite, 2011, s. 20). Sonraki süreçte Büyük Kiros, Lidya ve Babil topraklarını da Pers İmparatorluğuna katarak Asurlulardan daha geniş topraklara yayılmış ve Krallar Kralı olarak tarihe geçmiştir (Doğan, 2014, s. 6). Kendisinden sonra tahta geçen Cambyses II ve Büyük Daryus ile de genişleme sürecini sürdüren İmparatorluk, İndus Nehri'nden Yunanistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş ve Ortadoğu'nun neredeyse her bölgesinde hüküm sürmüştür. Böylelikle o dönemdeki en büyük İmparatorluk haline gelen Pers İmparatorluğu, etnik, sosyal, hukuki ve siyasi açıdan birçok farklı halkı ve idari birimi içinde barındırmıştır. Bu özgün durumuna rağmen Yunanlılarla yapılan savaşlarda alınan yenilgiler ve M.Ö. 4. yüzyılda Mısır'da yaşanan başarısızlıklar, Pers İmparatorluğu'nu çöküş sürecine sokmuştur. Büyük İskender'in Gaugamela'da

Persleri yenmesi de imparatorluğun tarih sahnesinden silinmesine ve Helenistik dönemin başlamasına neden olmuştur (Çitlioğlu, 2015, s. 24).

Büyük İskender'in ölümünden sonra Makedon generallerin kurduğu Selevkos Hanedanlığı bölgeyi yönetmeye başlamıştır (Doğan, 2014, s. 7). Ancak Selevkos Hanedanlığı'nın bütün gücünü batıya aktarması ve doğuyu ihmal etmesi gibi sebeplerden dolayı bölgedeki varlığı kalıcılık yakalayamamıştır. Böylelikle doğu eyaletleri merkezden bağımsız hareket etmeye başlamış ve Parthia eyaletindeki Parni kabilesinin lideri Arsakes, Selevkoslara karşı isyan ederek M.Ö. 250 yılında Part İmparatorluğu'nu kurmuştur (Naskali, 2000, s. 394). Partlar, bugünkü İran, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan'ın tamamına, Pakistan ve Türkiye'nin ise belli bir bölümüne kadar hakimiyet alanını genişletmiştir (Kaya, 2015, s. 194). Bu topraklarda yaklaşık 500 yıl hüküm süren Part İmparatorluğu, savaşlar ve taht kavgaları nedeniyle zayıflamaya başlamıştır.

Bu gelişmenin bir yansıması olarak da Fars eyaleti lideri Erdeşir ayaklanarak Part lideri IV. Artabanos'u yenmiş ve M.S. 224 yılında Sasani İmparatorluğu'nu kurmuştur (Bozgeyik, 1981, s. 23). Sasaniler, bugünkü Afganistan'dan Pakistan'a, Orta Asya'dan Kafkaslar'a, Ermenistan'dan Arap Yarımadası'na kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşler, ayrıca kısa bir süreliğine Mısır, Ürdün, Filistin ve Lübnan'ı da kontrol etmişlerdir (Doğan, 2014, s. 8). Geniş topraklara sahip olmasının yanı sıra Sasanilerin güçlü bir ulus kimliğine sahip olması, Zerdüştlüğü devlet dini haline getirmesi ve ilim, kültür ve sanatta kendilerini geliştirmesi, günümüze kadar uzanan Fars kimliğinin temelini atmıştır (Elmas, 2011, s. 19). Üstelik askeri, ekonomik ve yönetsel alanlarda da reformlar gerçekleştiren Sasaniler, bugünkü İran'ın siyasal oluşumunda önemli bir rol oynamışlardır.

Sasaniler de zamanla yaşanan taht kavgaları, Bizans'la yapılan savaşlar ve Müslümanların dış baskıları nedeniyle güç kaybetmeye başlamıştır. Bu gelişmelere ek olarak devlet yapısının bozulması ve özellikle Zerdüştlük üzerinden halka baskı yapılması, insanların devlete olan bağlılığını kırmış ve Zerdüştlükten uzaklaştırmaya başlamıştır. Böylelikle İslam'ın bölgede yayılması için uygun zemin oluşmuş ve Sasaniler'in M.S. 637 yılında Kadisiyye Muharebesi'nde İslam ordularına

yenilmesiyle birlikte İran, İslam ile tanışmıştır (Elçi, 2019, s. 156). İslam orduları karşısında ağır yenilgiler alan imparatorluk, 651 yılında son kral III. Yazdigerd'in ölümüyle yıkılış sürecine girmiş (Garthwaite, 2011, s. 102) ve Müslümanlar, İran topraklarının tamamını kontrol altına alarak bölgede İslamiyet'i yaymaya başlamıştır. Bundan dolayı da Sasaniler İslamiyet'e geçiş öncesinde İranlıların kurduğu son imparatorluk olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca İslamiyet'in farklı topraklarda doğması, İran medeniyeti üzerinde bir kırılma yaşatmış ve ilk kez kendi içinden çıkmayan bir dini inancı benimsemiş ve bütün dini yapısını değiştirmek zorunda kalmıştır.

4.2.2 İslamiyet Sonrası İran

Sasanilerin yıkılmasıyla birlikte İran, Emeviler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Emevilerin İranlıları Mavali⁵olarak nitelendirmesi ve ikinci sınıf insan olarak görmesi (Çitlioğlu, 2015, s. 25) gibi sebeplerden dolayı İran'da İslamiyet ciddi bir yayılma alanı gösterememiştir. Hatta zamanla Arap milliyetçiliğinin iyice ön plana çıkması sonucu, İran bu hanedanlığa karşı yapılan muhalefetin merkezi unsurlarından biri haline gelmiştir. Ancak bölgenin hakimiyeti Emevilerden Abbasilere geçtiğinde, bu durumda belirgin bir değişim görülmeye başlamıştır. Abbasiler, İranlıların siyasi ve idari kültüründen etkilenmiş ve devlet yönetiminde onlara önemli görevler vererek bu etkileşimi daha da güçlendirmişlerdir. Ne var ki Abbasilerin sonu da diğer imparatorlukların kaderiyle benzerlik taşımış ve diğer devletler gibi Abbasilerde zamanla güç kaybederek bölgedeki etkinliğini yitirmiştir. Böylelikle bölgede yeni devlet yapıları ortaya çıkmış ama Safevilerin bölgeyi kontrol altına alacağı döneme kadar hiçbiri İran'da istikrarı sağlayamamıştır.

Söz konusu durumu daha detaylı ifade etmek gerekirse Safevi Devleti kurulana kadar bölgenin kontrolü Gaznelilerden, Büyük Selçuklu Devletine, Büyük Selçuklu Devletinden Harzemşahlara geçmiştir. Harzemşahlardan sonra ise birçok kültüre ve devlete ev sahipliği yapan İran, Moğollar tarafından yerle bir edilmiş (Elçi, 2019, s. 156) ve İlhanlılar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İlhanlılardan sonra da bölgede küçük yapıları devletler (Celayirliler, Muzafferiler) ortaya çıksa da ikinci bir Moğol istilasıyla birlikte İran, Timur İmparatorluğu tarafından kontrol altına alınmıştır. Ne

---

⁵ Arap olmayan Müslümanları tanımlamak için kullanılmaktadır

var ki Timur’unda hakimiyeti kısa sürmüş ve bölgenin kontrolü önce Karakoyunlulara daha sonra da Akkoyunlulara geçmiştir.

Nihayetinde de bugünkü İran’ın dinsel ve siyasal yapısında önemli bir yere sahip olan ve Tebriz’de Türk asıllı Sünni bir tarikat olarak kurulup, belli bir süre sonra Şii tarikatına dönüşen (Arı, 2017a, s. 359) Safevi Hanedanlığı’nın kontrolü altına girmiştir. Erdebil ve Tebriz çevresinde kurulan bu devlet, belli bir süre sonra İran’ın tümünü, Mezopotamya’yı, Afganistan’ın bir kısmını ve Anadolu’nun doğu kısmını içine alan, büyük bir imparatorluğa dönüşerek merkezi otorite sağlamlaştırılmış ve İran’da siyasi birlik yeniden tesis edilmiştir. Safevilerin sağladığı siyasi birlik ise bölgede İslam inancının yayılmasına ve hâkim olmasına olanak sağlamıştır (Sinkaya, 2011, s. 11). İslam inancı bölgede hâkim paradigma haline gelse de Safeviler ile mezhepsel değişimler yaşanmaya başlanmış ve Sünniliğin yerini Şiilik almıştır.

Bu bağlamda bölgeyi her yönden etkilemeyi başaran Safevi Hanedanlığı, 18. yüzyılın ortalarına doğru zayıflamaya başlamış ve özellikle Şah Abbas’ın ölümünden sonra İran’daki kabileler arası çatışmalar, Safevileri dağılma sürecine itmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan Nadir Şah liderliğindeki Afşar Hanedanlığı ve Kerim Han liderliğindeki Zend Hanedanlığı, İran’da belli süre kontrolü elinde tutular da uzun soluklu bir hakimiyet alanı oluşturamamıştır. Nihayetinde iki hanedanlığın İran’daki varlığına son veren Kaçar Ağa Muhammed Han, 1795’te Kaçarlar Devleti’ni kurmuş ve Tahran’ı başkent ilan etmiştir (Eravcı, 2021, s. 11). Kurulan yeni devlet, merkezi otoriteyi yeniden sağlamlaştırmak istemiş ama ekonomik ve finansal güçlüklerden dolayı başarı sağlayamamış, bu durum da ordunun zayıflamasına ve aşiretlerin bağımsız hareket etmesine sebep olmuştur (Abrahamian, 1982, s. 28-41). Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk, Ruslara verilen ayrıcalıklar ve Şah’ın gösterişli yaşam tarzı, İran halkını rahatsız etmeye başlamıştır (Bozgeyik, 1981, s. 157).

Bahsi geçen gelişmelerin etkisiyle tüccarlar ve pazar esnafı sokaklara dökülerek hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılması ve anayasanın oluşturulması isteğiyle gösteriler yapmıştır. Gösterilerin ülke geneline yayılması sonucunda halkın isteklerine karşılık vermek zorunda kalan Şah, 1906’da meşruti monarşiye dayalı yeni bir dönemin başlaması için ilk meclisi açmak zorunda kalmıştır (Çitlioğlu, 2015,

s. 28). Ne var ki anayasal sisteminin ömrü uzun olmamış ve 1908’de çeşitli nedenler bahane edilerek meclis kapatılmış ve önde gelen anayasacılar tutuklanmıştır (Arı, 2017a, s. 365). Şah’ın kararı, halkın toplu şekilde hareket etmesine ve iç çatışmalara neden olunca zorda kalan Şah, 1909’da meclisi yeniden açarak anayasayı yürürlüğe koymuştur. Buna rağmen ülkedeki kaos son bulmamış ve bu ortam, İngiltere’nin İran’ı kuzeyden, Rusların ise güneyden kuşatmasına neden olmuş ve İran iki güç arasında tampon bölge olmuştur (Niray ve Deniz, 2010, s. 4). Bolşevik Devrimiyle Ruslar bölgeden çıkınca İran İngiltere’nin etki alanına girmiştir (Sander, 2014, s. 87).

İngilizler ise bu durumu iyi değerlendirerek daha önce tütünden elde ettikleri imtiyazı şimdi de petrolden elde etmiş (Cleveland, 2008, s. 162), ülkenin idari ve askeri yapısını düzenleme sorumluluğunu üstlenmiş ve teknik ve mali destek sağlama taahhüdünde bulunmuştur. Bu gibi gelişmeler ise İran’da milliyetçi bir hareketin doğuşuna sebep olarak İngilizlere karşı bir isyanın fitilini ateşlemiştir. Durum üzerine Kozak Tugayı ile Tahran’a gelen Albay Rıza Han İsyanı bastırmıştır. İsyanı bastırdıktan sonra genelkurmay başkanlığı ve başbakanlık yapan Rıza Han, nihayetinde 1925’te İran tahtına oturarak Kaçar Hanedanlığına son vermiş ve İran’da Pehlevi Hanedanlığı’nın hakimiyetini başlatmıştır. Hakimiyet sağlayan Rıza Şah, her ne kadar batı ile iyi ilişkiler kursa da ülkenin İngilizlerin etkisinde kalmasından rahatsızlık duymuştur. Şah bu sorunu çözmek amacıyla Almanlarla iş birliği yapma girişiminde bulunmuştur. Bu hamlesi, Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin olumsuz tepkisiyle karşılaşınca kendi sonunu hazırlamıştır.

Bu bağlamda SSCB ve İngiltere 1941’de İran’ı tekrar işgal ederek Şah’ı tahtan indirip yerine oğlu Muhammed Rıza Şah’ı geçirmişlerdir (Jane, 2017, s. 265). Muhammed Rıza Şah’ın tahta geçmesiyle SSCB’nin bölgedeki etkisi belirgin bir biçimde artmış, bu durum da Şah’ı Batılı güçlerle daha sıkı ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir (TASAM, 2011). Şah’ın aşırı Batı yanlısı politikaları, ülkede Şah’a karşı muhalif bir cephenin oluşmasına neden olmuş ve bu duruma ilk ciddi tepki de Muhammed Musaddık’tan gelmiştir. Bu doğrultuda Musaddık’ın Komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemanın da desteğini alarak İran petrolünü millileştirmesi ve bunun üzerine Şah’ın da ülkeyi terk etmesi, Batı’nın İran üzerindeki hakimiyetine darbe vurmuştur. Bu sebeple de ABD ve İngiltere’nin 1953 yılında gerçekleştirdiği ‘Ajax

Operasyonu' ile Musaddık'ı devirmişlerdir (Kuduoğlu, 2019, s. 60). Musaddık'tan sonra ülkeye dönen Şah, 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi'ne kadarki süreçte ülkeyi Batı yanlısı, seküler ve reformist politikalar eşliğinde yönetmek istemiştir. Bu kapsamda tüm topluma hakimiyetini kabul ettirmek ve kendine karşı gerçekleşecek bir darbeyi engellemek isteyen Şah, İran'da sanayi devrimini başlatmış, barajlar, limanlar, demiryolları inşa ettirmiş, petrol rafineleri ve nükleer tesisler kurduğunu, eğitim kurumlarının sayısını artırmış ve kadınlara seçme seçilme hakkı vermiştir.

Bu reformlara rağmen petrol gelirleri halka ulaşmamış, okuma yazma bilenlerin sayısı istenilen seviyeye gelememiş, halk yurt dışına çıkmaya başlamış ve reformlar sadece kentsel alanlarda sınırlı kalarak kırsal alanlara indirgenememiştir (Abrahamian, 2009, s. 176-186). Öte yandan 'Ak Devrim' olarak da bilinen toprak reformunun, toprağa dayalı yaşam süren kitlelerin geleneksel yapılarını bozması ve yaşam tarzlarına müdahale etmesi; toprak sahiplerini, din adamlarını, esnafı, çiftçileri ve tüccarları kızdırarak Şah'a karşı bir muhalefet eğilimi benimsemelerine neden olmuştur (Gündoğan, 2011, s. 96). 1970'lerdeyse yükselen petrol fiyatlarının halka yansıtılmaması, askeri harcamaların artması, yöneticilerin halktan kopuk yaşaması, gelir eşitsizliği, enflasyonun yükselmesi ve işsizliğin artması gibi olumsuz durumlar, muhalif düşüncelerin güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim İslami şemsiye altına bir araya gelen muhalif düşünceler, 1978'de gerçekleştirdiği halk eylemleriyle İslami devrimin temellerini atmıştır. Bahsi geçen halk gösterileriyle birlikte İran'da sosyal ve ekonomik hayatın durma noktasına gelmesi sonucunda Şah, Ocak 1979'da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle muhalefeti etkili bir şekilde örgütleyen ve tek bir çatı altında birleştirerek, eylemleri yönlendiren Ayetullah Humeyni, Fransa'dan dönerek İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Sonuç olarak İran'da monarşi yönetimi sona ermiş, Humeyni ülkenin dini lideri seçilmiş ve İran'da siyasal, sosyal ve hukuksal anlamda teokratik dönem başlamıştır.

4.3 İran'ın Enerji Güvenliği Politikaları

İran, enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen altyapı ve teknolojik yetersizlikler nedeniyle bu kaynakları keşfetme, işleme ve ihraç etme konusunda Batı sermayesine bağımlı kalmıştır. Bu durum, ülkenin ulusal kaynaklarını kontrol altında tutma ve

ekonomisini geliştirme yeteneğini sınırlayarak Batı'nın ülke üzerindeki etki alanını genişletmiştir. Batı, sadece enerji kaynaklarını kontrol etmekle kalmamış, aynı zamanda İran'ın nükleer enerji programını da destekleyerek teknolojik ve altyapısal yardımda bulunmuştur. Sonuç olarak İran'ın enerji sektörü büyük ölçüde Batı'nın etkisine girmiş ve enerji politikaları da bu doğrultuda gelişmiştir. Söz konusu duruma karşı güçlü bir muhalif cephe ortaya çıkmasına rağmen Batı etkisi kırılmamış ve 1979'a kadar süreç devam etmiştir. 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonucunda ülkede Batı karşıtlığının oluşması, enerji sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda yabancı etkisi sınırlandırılmış ve bağımsız enerji politikaları izlenmeye başlanmıştır. Devrimden sonra devam eden İran'ın nükleer enerji programı ise ülkenin enerji sektörünü günümüze kadar şekillendirmiştir. Öyle ki nükleer enerji programından dolayı uygulanan yaptırımlar, İran'ın enerji verimliliği olumsuz etkilemiş ve enerji güvenliğini zora sokmuştur.

4.3.1 Nükleer Enerji Politikası

İran, zengin enerji rezervlerine sahip olmasına rağmen alternatif enerji kaynaklarına yönelmek ve fosil yakıtların tüketimini azaltarak ihracat gelirlerini artırmak gibi nedenlerle nükleer enerji edinmek istemiştir. Bu bağlamda Batı ülkeleri sağladığı teknoloji ve altyapı desteğiyle nükleer enerji konusunda İran'ın en önemli müttefiki olmuşlardır. Ancak bu durum, İslam devrim ile değişim göstermiş ve nükleer enerjide İran'ın en büyük müttefikleri olan Batı ülkeleri, ülkenin enerji kaynaklarına sahip olduğu için nükleer enerjiye ihtiyacının olmadığını iddia etmeye başlamış ve İran'ı nükleer silah elde etmeye suçlamışlardır. İran ise devrimden sonra kısa süreliğine nükleer enerji programını durdurmasına rağmen bir süre sonra yeniden aktif hale getirmiş ve yine Batı ülkelerinden altyapı ve teknoloji desteği almak istemiştir. Batı ülkeleri beklentilerine karşılık vermeyince İran da Rusya ve Çin gibi ülkelere yönelmiştir. Rusya ve Çin'den aldığı destekle nükleer çalışmalarını ilerleten İran, Batı tarafından ağır yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu sebeple İran'ın ekonomi ve enerji sektörü zora düştüğünden, zaman zaman Batı ile müzakereler yapılarak anlaşmalar imzalanmıştır; ancak sorun günümüze kadar güncelliğini korumuştur.

4.3.1.1 İran İslam Devrimi öncesi: Muhammed Rıza Pehlevi dönemi

İran'ın 1950'li yıllarda bölgenin en büyük askeri gücü olma (Ridgeon, 2005, s. 170), fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltma, enerji çeşitliliği sağlama, uluslararası alanda prestij kazanma ve teknolojik gelişim gösterme amacıyla nükleer enerjiye olan ilgisi artmıştır. İlgisinin artmasına rağmen nükleer enerji edebilecek bir altyapısının bulunmaması, İran'ı gerekli teknik bilgi ve altyapının sağlanabilmesi için dış yardım arayışına yönlendirmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın Batı yanlısı dış politika tutumundan dolayı da nükleer enerji için gerekli olan teknik bilgi ve altyapı eksikliğinin, ABD'nin yardımıyla giderilmesi öngörülmüştür. Bu öngörü, ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın 1953'te 'Barış İçin Atom' (Atom For Peace) adlı konuşmasında barışçıl amaçlı nükleer enerjiyi desteklemesiyle karşılık bulmuştur. Bu bağlamda İran'ın nükleer programı, ABD'nin sağladığı iktisadi, askeri ve teknik destekle başlamıştır (Kibaroglu, 2006, s. 213).

Batı ülkelerinin İran'ın nükleer enerji programına yönelik desteğinin nedenleriye şöyle özetlenebilir: a) SSCB'nin nükleer caydırıcılığı sağlaması (Jane, 2017, s. 266); b) İran'ın Batı ile oluşturacağı stratejik ilişkinin, ABD'nin çıkarlarının korunmasında önem arz etmesi (Özbay, 2007, s. 161); c) SSCB'nin bölgedeki gücüne karşı İran'ın caydırıcı güç olarak görülmesi (Kibaroglu, 2006, s. 213); d) Batılı şirketlerin nükleer enerji konusunda İran'ı yatırım kapısı olarak değerlendirmesi (Tarock, 2006, s. 651); e) İran'ın enerji ihtiyacının nükleer enerji ile giderilip İran'dan daha fazla petrol ithalatının yapılması (Jane, 2017, s. 267). Bahsi geçen nedenlerden anlaşılacağı üzere İran'ın nükleer atılımı, o dönemin bölgesel ve konjonktürel şartlarına göre destek bulmuş ve 1957'de ABD ile İran'ın Barış İçin Atom programı kapsamında imzaladıkları nükleer iş birliği anlaşmasıyla ülkenin nükleer enerji çalışmaları gerçeklik kazanmıştır.

Nükleer enerji çalışmalarının gerçeklik kazanmasıyla birlikte Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organisation/CENTO) himayesinde bulunan Nükleer Bilim Enstitüsü Tahran'a taşınmış, Tahran'da Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuş ve Tahran Üniversitesi'nde bir araştırma reaktörü inşa edilmiştir. Ayrıca 1958'de Atom Enerji Ajansı'na imza atan Şah, 1968'de de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NPT) imza atarak (Birdişli, 2012, s. 36) nükleer enerji ediniminin meşruluğunu da sağlamak istemiştir. Böylelikle İran bir yandan ayırım

gözetmeksizin, barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin araştırılması, üretilmesi ve kullanımının yanı sıra ekipman, malzeme ve bilimsel-teknolojik bilgi edinimi konusundaki devredilemez hakları garanti altına alırken (aktaran Bilgin, 2016, s. 39); diğer yandan da nükleer silah üretime girmeyeceğini taahhüt etmiştir. Şah'da nükleer enerji konusunda oldukça istekli olmasına rağmen nükleer silaha yönelik beyanda bulunmamış, açıklamalarında sivil amaçlı nükleer enerji yaklaşımı vurgulanmıştır.

Şah'ın sözü edilen yaklaşımının aksini ortaya çıkaracak bir durumun tespit edilememesi de İran'ın nükleer enerji programının güçlü bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde yaşanan Arap-İsrail savaşı ise İran'ın nükleer enerji yaklaşımı daha da güçlendirmiş ve enerji bağımsızlığını sağlama hedefiyle nükleer enerjiye olan ilgisini artırmıştır. Çünkü savaşın yol açtığı petrol krizi, İran'a önemli miktarda maddi gelir sağlayarak ülkenin nükleer güç olma yolunda ilerlemesi için bir fırsat yaratmış ve bu alana, daha fazla kaynak ayırma imkânı tanımıştır. Sovyet tehdidi nedeniyle nükleer caydırıcılık kazanmak isteyen Şah'da (Çetin ve Koç, 2022, s. 147) ayrılan kaynakları büyük bir ekonomik fırsata dönüştürerek İran'ı bölgenin başlıca nükleer gücü yapmak istemiştir. Şah'ın isteğinin yanı sıra Stanford Araştırma Enstitüsü'nün hazırladığı bir raporda da İran'ın 1990'lı yıllarda yüksek oranda enerjiye ihtiyaç duyacağını belirtmesi, nükleer programı hızlandırmıştır.

Bunun üzerine özellikle ABD'li firmalar, İran'ın doğalgaz ve petrol rezervlerini korumasını, çevre dostu ve daha ekonomik olan nükleer enerjiye geçişini teşvik etmiştir (Aydın, 2007, s. 109) ve bu teşvik, İran'da karşılık görmüştür. Öyle ki 1975'te İran'ın nükleer enerjiye ayırdığı bütçe sadece 30,8 milyon dolar iken; 1976'da bu rakam 1 milyar dolara yükseltilmiştir (İşbilen, 2008, s. 70). Bu doğrultuda 20 yılda 20.000 Megawatt'lık (MW) nükleer enerji elde etmeyi hedefleyen İran (Kibaroglu, 2013, s. 2), bu süreci yönetmek için 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nu (İAEK) kurmuştur (Maragheh, 2002, s. 5). Bunun yanı sıra Batı ile reaktör, yakıt, altyapı ve danışmanlık gibi alanlarda iş birliği yapılmıştır.

İş birliği doğrultusunda yapılan anlaşmalar ve gelişmeler ise şöyledir: a) Buşehr'de yapımı planlanan iki reaktörünün inşası Alman Kraftwerk Union'a ve Benderabbas'ta kurulması planlanan iki reaktörün ihalesi ise Fransız Framatome'ye

verilmiştir (Turan, 2008, s. 42); b) 1975'te ABD ile 8 ve 1976'da Almanya ile 6 nükleer güç santralının inşası ve nükleer yakıt tedariki konusunda anlaşma yapılmıştır (Sanyürek, 2018, s. 54); c) Massachusetts Teknoloji Enstitüsü ile İAEK arasında İranlı mühendislerin eğitimi için anlaşma imzalanmıştır (Hüseyinoğlu, 2007, s. 363); d) Fransa, İsfahan Üniversitesi'nde Nükleer Teknoloji Merkezi (Hüseyinoğlu, 2007, s. 363), Belçika ise Karaj'da Nükleer Tıp Merkezi kurmuştur (Kibaroglu, 1999, s. 5); e) ABD ile 1977 ve 1978 yıllarında 'Nükleer Teknoloji Değişimi' ve 'Nükleer Güvenlik İş Birliği' anlaşmaları imzalanmış ve İran'a 'en çok gözetilen ulus' statüsü verilmiştir (Jane, 2017, s. 268); f) İran, Eurodif şirketinin %10 hissesini satın alarak uranyum zenginleştirme teknolojisine tam erişim hakkı ve zenginleştirilmiş uranyum temin etme olanağına sahip olmuştur (Negm, 2009, s. 189). Ne var ki tüm bu olumlu gelişmelere rağmen 1979'daki devrimin ardından Şah'ın başlattığı nükleer program askıya alınmıştır.

4.3.1.2 İran İslam Devrimi sonrası

İran'ın nükleer enerji programı, Batı'dan sağlanan destekle başlamış ve ilerlemiştir. İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle Batı ülkelerinin tutumlarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Öyle ki bu ülkeler, devrimden önce İran için nükleer enerjiyi vazgeçilmez bir teknoloji olarak tanımlarken; devrimden sonra ise İran'ın zengin fosil kaynaklara sahip olduğundan dolayı bu kaynağa ihtiyacının olmadığı ve nükleer silah elde etmeye çalıştığı yönündeki argümanları öne sürmüşlerdir. İran ise devrimin erken dönemlerinde, nükleer teknoloji çalışmalarını yapısal nedenler ve değişen dış politika paradigması nedeniyle durdursa da sonraki süreçte yeniden aktif hale getirmiştir. Nükleer program aktif hale gelince, İran yeniden Batı'ya yönelerek nükleer enerji için teknolojik altyapı talep etmiş ama istediğini alamamıştır. Sonraki süreçte de nükleer arayışları nedeniyle bir dizi yaptırımla karşılaşmıştır. Yaptırımların etkisiyle ülkenin enerji, ekonomi ve finans sektörlerinde ciddi olumsuzluklar yaşanmasından dolayı İran, zaman zaman Batı ile müzakere masasına otursa da kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Buna karşılık İran'da Çin ve Rusya gibi ülkelere aldıkları destekle nükleer enerji programı geliştirmeye devam etmiştir.

4.3.1.2.1 Nükleer programa kısa bir ara: Ayetullah Humeyni

İran'ın nükleer enerji elde etme çabaları, Barış İçin Atom programıyla başlamış ve 1979'a gelindiğinde oldukça ileri bir aşamaya ulaşmıştır. Ancak 1979'daki devrim, İran'ın nükleer enerji atılımının umut verici ilerleyişini tamamen değiştirmiş ve yeni lider Ayetullah Humeyni'nin iktidara gelmesiyle birlikte de ülkenin nükleer enerji girişimleri durdurulmuştur. Böylelikle inşası büyük oranda tamamlanmış olan Buşehr'deki iki santralin ve Darkhovin'deki santrallerin çalışmaları yarıda kalmış (Jafarzadeh, 2007, s. 131), Eurodif Şirketler Birliği'nden çıkılarak ödenen para geri istenmiş, Şah döneminde Almanya ve Fransa ile yapılan anlaşmalar iptal edilmiş ve İran'ın nükleer programını yöneten Batılı bilim insanları ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Peki, Humeyni neden böyle bir politika anlayışı benimsenmiştir? Kuşkusuz bu sorunun cevabı dönemin şartlarına göre oluşan yapısal nedenler ve devrim sonrasında değişen dış politika paradigmasında saklıdır.

Bu bağlamda İran'ın nükleer programının durmasına yol açan yapısal nedenler şu şekilde sıralanabilir: a) Nükleer enerjinin yabancı ülkelere bağımlılık yaratacağı düşüncesi (Kuloğlu, 2010, s. 60); b) yeni rejimin, ülkenin zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması nedeniyle nükleer enerjiyi desteklememesi ve dini açıdan sakıncalı görmesi (Keneş, 2013, s. 402); c) ülkedeki sosyo-ekonomik sorunların derinleşerek Şah rejiminin çöküşünde etkili olmasından dolayı sosyo-ekonomik faktörlerin göz önünde bulundurulması (Vaez ve Sadjadpour, 2013, s. 6-7); d) devrim sonrası yönetim kademesinin, gerçekleştirilen devrimi halk tabanına yaymaya çalışması ve devrimin halk tarafından benimsenmesi için gösterilen hassasiyetin, nükleer programı geri planda bırakması (Özdemir, 2013, s. 132); e) devrimin ülkeye getirdiği maddi yük nedeniyle halkı ve ulusal ekonomiyi daha da zor duruma sokacak aşırı maliyetli nükleer harcamalara kaynak ayrılmasının göze alınamaması.

İran'ın yeni nükleer enerji anlayışının doğuşunda, yapısal nedenlerle birlikte büyük etkisi olan yeni dış politika paradigmasına bakıldığında uluslararası güçlerden ve ittifaklardan kaçınmak, tarafsızlık, bağlantısız ülkelerle siyasi ve iktisadi ilişkiler geliştirmek ve dini referans alan dış politika ve devrim ihracı stratejisi ile bölgeye yeni düzen getirip İslam aleminin en güçlü devleti olmak üzere dört eksen etrafında şekillendiği görülmektedir (Sandıklı ve Emeklier, 2012, s. 3). Söz konusu dört eksen, İran'da Batı karşıtı bir duruşu ortaya çıkarmış ve bu durum, ülkenin nükleer enerji

politikası etkilemiştir; zira Şah döneminde nükleer enerji için teknolojik altyapı Batı'dan sağlanırken devrimle birlikte Batı karşılığının yükselmesi, tedarik zincirini kesintiye uğratmıştır. Öyle ki Humeyni'nin 'Ne Doğu Ne Batı, Sadece İran İslam Cumhuriyeti' (Kibaroglu, 2013, s. 3), 'Büyük güçlerle yakın ilişkiler sadece onlara hizmet eder' (Sinkaya, 2005, s. 29) ve 'Batılı olan her şeye hayır' (Hüseyinoğlu, 2007, s. 364) gibi güvenlik eksenli dış politika söylemi ile birlikte nükleer programı şeytanı Batı'nın kalıntısı olarak algılaması, yeni dış politika anlayışı ve nükleer enerji arasındaki bağı daha net ifade etmektedir.

Yapısal etkenler ve evrilen dış politika anlayışı, devrimin erken döneminde İran'ın nükleer enerji programını kesintiye uğratsa da zamanla gelişen ve değişen etkenler nedeniyle nükleer program yeniden işlevsellik kazanmıştır. Nükleer programa işlevsellik kazandıran etkenler ise şöyle özetlenebilir: a) Devrim sonrası oluşturulmaya çalışan İran kimliğinde, nükleer enerjinin 'Batı'ya karşı direnişin simgesi' olarak görülmeye başlaması (Jane, 2017, s. 272); b) İran'ın enerji kaynaklarını çeşitlendirerek fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltma ve daha fazla petrol ve doğalgaz ihracatı yapmak istemesi (Stern, 2007, s. 381); c) İslami rejimin ülkede kontrolü sağladığına dair güçlenen inancı (Kibaroglu, 1999, s. 6); d) petrol üretiminin düşmesi, iç tüketiminin ve elektrik talebinin artmasıyla ortaya çıkan enerji krizi; e) Irak-İran savaşı sırasında İran'ın gelişmiş teknolojiye sahip olmanın önemini kavraması; f) Irak ile yapılan savaş sebebiyle İran idarecilerinin, nükleer silaha sahip olmanın ülkelere yapılacak saldırıları caydıracağına yönelik inancı.

Böylelikle Humeyni Batı tabanlı olduğu için karşı çıktığı nükleer enerjiyi yeniden gündeme almış ve politika değişimini enerji gereksinimi ile perdelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk öncelikle Fransa ve Almanya'dan ardından Arjantin, İsveç, İspanya, Polonya ve Hindistan gibi ülkelere, yarıda kalan tesisleri tamamlamaları, İran'a uranyum satışında bulunmaları ve İranlı teknik personelin eğitimine olanak sunmaları talep edilmiştir. Humeyni'nin politika değişikliği sonrası ortaya çıkan bu talepler, devrim sonrası İran ile bağlarını koparan, ülkenin nükleer hedeflerini bölgesel istikrar üzerinde potansiyel tehdit olarak gören ve nükleer teknoloji transferini engellemeye çalışan ABD'nin baskılarından dolayı kabul edilememiştir. Öte yandan İran'ın İslam Devrimi'ni ihraç etmeye çalışması, İsrail'i tehdit olarak

görmesi ve Körfez ülkelerine karşı nüfuz oluşturma çabaları, uluslararası alanda İran lehine olan nükleer enerji çalışmalarını tersine çevirmiştir (Kibaroglu, 1999, s. 1).

Öyle ki başta ABD olmak üzere İran'ın nükleer enerjiye yatırım yapmasına destek veren devletler, İran'ın Batı karşıtı ve dini referanslara dayanan Şiilik inancını esas alarak hareket etmesi sonucunda İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını iddia etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla İran'ın Batı'dan nükleer enerji temin etme süreci giderek zorlaşmış ve İran, Doğu'ya doğru bir yönelim sergilemek zorunda kalmıştır. Böylece Çin, Pakistan, Kuzey Kore ve SSCB gibi belirgin aktörler, İran'ın nükleer enerji programının gelişiminde ve yöneliminde önemli rol oynamaya başlamış ve bu ülkelerle kurulan ikili ilişkiler, İran'ın nükleer politikasının ilerlemesini sağlamıştır. Ayrıca bu ülkeler nükleer enerji konusunda İran'ın en büyük partnerleri olmuşlardır.

4.3.1.2.2 Pragmatist bir lider: Haşimi Rafsancani

Ayetullah Humeyni'nin 1989'da vefatının ardından iktidara gelen Haşim Rafsancani, İran'ın hem iç hem de dış politika yöneliminde önemli değişikliklere öncülük etmiştir. İlk öncelikle iç politika da anayasa değişikliğine gidilerek başbakanlık kurumu ortadan kaldırılmış ve yetkinin çoğunluğu cumhurbaşkanlığında toplanmıştır. Böylelikle İran'da siyasi denge yenilenmiş, dini liderin yetkileri sınırlandırılmış ve cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiştir. İran iç politikasında yaşanan bu değişimler, Rafsancani'nin dış politika stratejisinin önündeki engellerin kaldırılması ve etkin bir dış politika izleyebilmesinin de önünü açmıştır. Bu gelişme ise Rafsancani için hayati bir öneme sahiptir; çünkü dönemin ulusal ve uluslararası dinamiklerine karşı geliştirmek istediği dış politika vizyonu ve nükleer enerji programı, Humeyni'ye göre çok daha farklıdır.

Öyle ki İran-İrak savaşından sonra bozulan İran ekonomisinin acilen yapılandırılması zorunluluğu (Efegil, 2012, s. 66), dışsal baskı ile İran'ın uluslararası sistemden izole edilmeye çalışılması (Sinkaya, 2005, s. 31), Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi ve İran'ın yabancıların teknolojik altyapısına ve sermayesine ihtiyaç duyması gibi faktörler, Rafsancani'yi Humeyni'nin radikal, ideolojik söylemli ve çatışmacı dış politikasının aksine uzlaşmacı, rasyonel, pragmatist ve devrimcilikten uzak bir dış

politika söylemi benimsemeye itmiştir. Bu bağlamda Rafsancani'nin dış politika vizyonu da dünya devletleri ile çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası ekonomik sistemle entegrasyon kurulması, gelişmiş ülkelerden teknoloji transferinin sağlanması (Çetinsaya, 2002, s. 293-300), uygulanabilir eylemler güdümesi ve uluslararası normlara uyulması (Yegin, 2014a, s. 3) gibi etkenler etrafında şekillenmiştir. Bahsi geçen bu etkenler de İran'ın nükleer programını yeniden yapılandırarak Humeyni'ye göre oldukça farklı bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır.

Ortaya çıkan yeni yaklaşımla birlikte Rafsancani, Batı ile yeniden iş birliği içine girmek, uluslararası pazarlardan mali yardımlar sağlamak ve yabancı yatırımcıyı teşvik etmek istemiştir. Amacını gerçekleştirebilmek için de hem ABD ile hem de Batı ile yapıcı bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Hatta Humeyni döneminin önemli dış politika söylemlerinden olan ne Doğu ne Batı retoriği terk edilerek yerine hem Kuzey hem Güney ilkesi geliştirilmiştir (Ramazani, 1992, s. 393). Uluslararası sistemle yeniden bütünleşerek nükleer enerji programı ilerletmek isteyen İran, Humeyni'nin sert dış politika anlayışını terk etmesine rağmen Batı'dan olumlu bir karşılık bulamamıştır. Almanya, Hindistan, İspanya ve Arjantin'in İran'ın nükleer enerji arayışına olumlu yaklaşımı ise ABD'nin baskıları nedeniyle engellenmiştir. Üstüne üstlük İran, destek bulamadığı gibi bir de nükleer silah teknolojisine erişmek istemeye suçlanmıştır. Nitekim iddialar Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) araştırmaları sonucunda nükleer silaha yönelik herhangi bir kanıtın bulunmamasıyla sonuçlansa da (Roshandel, 1996, s. 60) İran, Batı'ya olan umudunu yitirmiş ve Rafsancani, yönünü yeniden Doğu'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Humeyni döneminde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin mirasçısı Rusya Federasyonu ve giderek artan ekonomik büyüklüğü ve fosil yakıtlara olan bağımlılığı nedeniyle Çin, İran'ın nükleer enerji programında önemli rol oynamıştır. İran, her iki ülkeyle de nükleer reaktör yapımı ve uranyum zenginleştirme teknolojisi alanında anlaşmalar imzalayarak ülkenin enerji ihtiyacının giderilmesini ve teknolojik altyapısının güçlendirilmesini hedeflemiştir. ABD'nin yapılan anlaşmalara tepkisi sert olmuş ve uyguladığı baskılar yüzünden Çin, anlaşmaları ertelemek zorunda kalmıştır. Rusya ise ekonomisinin kötü olması ve İran'a sağlayacağı teknik desteğin, yeni pazarlar açabileceğini düşünmesi nedeniyle anlaşmadan geri adım atmamıştır. Ayrıca İran'la

nükleer teknoloji alanında anlaşma imzalayan ülkeler üzerinde kurduğu baskılarla yetinmeyen ABD, İran'a ekonomi ve enerji alanında yaptırımlar uygulamıştır.

4.3.1.2.3 Reformcu söylem: Muhammed Hatemi

Humeyni'den sonra göreve gelen Rafsancani, radikal ve çatışmacı dış politika anlayışına karşı uzlaşmacı, rasyonel ve pragmatik bir yaklaşım benimsemiş, devrimci retoriği geride bırakarak daha liberal bir tutum sergilemiştir. Rafsancani'den sonra liderliğe gelen Muhammed Hatemi'de Rafsancani'ye benzer şekilde reformist, akılcı, ılıman ve karşılıklı diyalogun hâkim olduğu bir dış politika benimsemiştir. Bu doğrultuda uluslararası sistem ile entegrasyon sağlamak, İran'a uygulanan politik ve ekonomik ambargoyu kaldırmak ve barışı tesis etmek (Arı, 2004, s. 417-419) isteyen Hatemi'nin dış politika anlayışını uygulanabilir bir zemine indirilmesi için uluslararası düzeyde, İran'ın önüne set çeken sorunlardan kurtulması gerekmektedir. Kuşkusuz akla gelen ilk sorun ise Humeyni döneminde başlayan ve güncelliğini koruyarak devam eden nükleer enerji programıdır.

Hatemi'ye göre nükleer program, vazgeçilmeyecek kadar değerli de olsa da uluslararası sistemle İran arasında bir çatışmaya evrilmemesi gerekiyordu. Ancak ABD'nin İran'ın nükleer programını engellemek için uyguladığı çok yönlü politikalar, diğer ülkelerin de İran ile ilişkilerini geliştirmesini kısıtlamış, bu da İran'ı uluslararası alanda yalnızlaştırmaya ve çatışmacı bir eğilime sürüklemiştir. Hatemi de bu durumdan kurtulmak adına yumuşak, çatışmadan uzak ve diplomatik ilişkilerin ön planda olduğu 'Medeniyetler Arası Diyalog' söylemini, dış politikanın merkezine yerleştirmiştir. Bu söylem hem İran'ın nükleer silah yapımından vazgeçeceğini düşünen Batı tarafından hem de yatırımların kaldırılmasıyla birlikte artacak petrol ihracatının ülkeye refah getireceğini düşünen halk tarafından desteklenmiştir (Çıtak, 2014, s. 177). İç ve dış politikada destek gören söylem, İran ile Batı arasındaki sorunların giderilebileceğine dair yeni umutlar doğurmuştur. Ancak 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin İran'ı 'haydut devlet' olarak sınıflandırması ve Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesislerin varlığının ortaya çıkması (Köse, 2008, s. 15-16), Batı ile ilişkilerin düzeleceğine dair olan umudu boşa çıkarmıştır.

İran, NPT anlaşmasına taraf olduğunu vurgulayarak elde ettiği nükleer enerjinin sivil amaçlı ve sakıncasız olduğunu savunmasına rağmen bu argüman, başta ABD olmak üzere diğer küresel aktörler tarafından kabul görmemiş ve Batı ile İran arasındaki nükleer odaklı sorun krize dönüşmüştür. Devamında ABD öncülüğündeki ülkeler, İran'ı NPT'yi ihlal etmek ve nükleer silah geliştirmekle suçlamış (Dalar, 2008, s. 282) ve varlığını sakladığı nükleer tesisler yüzünden AB ülkeleriyle olan ilişkileri, neredeyse bitme noktasına gelmiştir (Koca, 2011, s. 114-115). Hatemi'de küresel güçlerle karşı karşıya gelmek istemediğinden dolayı nükleer enerji programının tamamen enerji amaçlı geliştiğini ifade etmiş ve sorunu müzakere yoluyla çözmek istemiştir. Bu doğrultuda hareket eden İran lideri, adı geçen tesislerin varlığını kabul ederek UAEA'nın tesisleri denetlemesine izin vermiştir (Akarsu, 2017, s. 43). UAEA'da yaptığı denetlemeler sonucunda İran'da nükleer silahın varlığına dair elle tutulur bir delile rastlanmadığını açıklamıştır.

Yapılan açıklamayı tatmin edici bulmayan ABD, İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) sevk edilmesini önermiş ve Hatemi'nin müzakereci yaklaşımına karşılık vermemiştir. AB ise 'Yatırım Politikası' eşliğinde İran'ı uluslararası sisteme entegre etmek (Ekinci, 2009, s. 185), uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırmak ve nükleer programını şeffaf bir şekilde yürütmesini sağlamak amacıyla Hatemi'nin müzakereci yaklaşımına karşılık vermiştir. Müzakere sürecini yönetmek için kurulan ve Almanya, Fransa ve İngiltere'den oluşan AB Üçlüsü (Triskelesi), NPT'nin taahhütlerinin yerine getirilmesini sağlamak, NPT'nin Ek Protokol'ünü imzalatmak ve uygulanması sağlamak için İran ile müzakere sürecini başlatmıştır. Müzakere sonucunda imzalanan Tahran Deklarasyonu ile İran, IAEA'ya daha sıkı denetim yetkisi tanımlayan ve ülkedeki tesisleri inceleme izni veren NPT Ek Protokolünü Kasım 2003'te imzalamıştır (Çıtak, 2014, s. 168).

Bu dönemdeki olumlu atmosferi korumak isteyen Hatemi, İran Meclisi'nin Ek Protokol'ü onaylamasını beklemeden protokolü gönüllü olarak uygulamaya başlamış ve Ekim 2004'te uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya almıştır (Sinkaya, 2009, s. 72). Bu eylem, uluslararası toplumla İran arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve İran'ın uluslararası toplumla daha yapıcı bir diyalog kurmasına olanak tanımıştır. AB Üçlüsü'de söz konusu durumu

değerlendirerek İran'ın nükleer programında ikinci bir yumuşa dönemini başlatan Kasım 2004 tarihli Paris Anlaşmasını İran'a önermiştir. Anlaşmayı kabul eden İran, uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve işleme faaliyetlerini askıya almaya razı olmuş, AB'de İran'ın iyi niyetine bir öneri paketiyle (İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğini desteklemek, İran ile Ticaret ve İş birliği Antlaşması müzakerelerini yeniden başlatmak) karşılık vermiştir (Ekinci, 2009, s. 61).

Böylelikle Hatemi, nükleer programının barışçıl amaçlar taşıdığını açık bir şekilde dünyaya göstermekle kalmayıp Batı ile nükleer, ekonomik ve teknolojik iş birliğini de yeniden sağlamayı hedeflemiştir. Ancak Hatemi'nin çabalarına rağmen ne ABD'nin uyguladığı ambargoyu kaldırabilmiş ne de Batı ile ilişkiler istenilen seviyeye taşınabilmiştir. Dolayısıyla Batı İran'a hiçbir taviz vermediği gibi ülkenin nükleer çalışmalarını da iki yıl boyunca askıya aldırılmıştır. Diğer taraftan İran'ın nükleer programında, Rusya ve Çin'in konumunda da değişiklik olmamıştır. Humeyni ve Rafsancani dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de sözü geçen iki ülke, İran'ın nükleer enerji programına destek olmaya devam etmiştir. Hatta 2002 yılında gizli nükleer tesislerin ortaya çıkmasına rağmen nükleer silah üretimine dair kesin bir kanıt olmadığı sürece, İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etme hakkını savunmuşlar ve desteklemeye devam etmişlerdir (Hürsoy ve Orhon, 2012, s. 80).

4.3.1.2.4 Radikal muhafazakarlığın yükselişi: Mahmud Ahmedinejad

Rafsancani ve Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde İran'ın dış politikasında nispeten bir yumuşama gözlemlenmiş olsa da Ahmedinejad'ın göreve gelmesiyle birlikte bu yaklaşımın yerini daha sert, tavizsiz ve caydırıcı bir dış politika doktrini almıştır. İran'ın dış politikasında gözlemlenen bu değişimin kökenleri, Humeyni döneminin devrimci ideolojisine dayandırılmış ve bu nedenle de Ahmedinejad'ın göreve gelmesi, İslam Devrimi'nin başlangıç dönem politikalarına bir geri dönüş olarak yorumlanmıştır. Yani Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile süren liberal, ılımlı ve reformcu dış politika eğilimi, yerini tekrar devrimin ruhuna bırakmıştır. Bunun en büyük nedeni ise küresel alana hâkim olan sertlik yanlısı tutuma karşı Ahmedinejad yönetimindeki İran'ın, ulusal çıkarlarına yumuşak bir söylemle ulaşamayacağını düşünmesidir. Doğal olarak İran'ın dış politika tercihlerinin

etkisiyle şekillenen nükleer enerji programı da Ahmedinejad döneminin başlamasıyla daha radikal ve agresif bir yöne evrilmiştir. Bu bağlamda Ahmedinejad, nükleer çalışmaları kişisel yönetimi altında tutarak bu konuyu, geri dönüşü olmayan ulusal bir haysiyet meselesi haline getirmiştir (Naji, 2008, s. 112).

Bu durumda ortaya tek bir soru çıkmıştır, Hatemi ve Rafsancani dönemlerinde yumuşak ve müzakereci bir dış politika izlenmesine rağmen çözülemeyen nükleer kriz, Ahmedinejad'ın radikal ve sert politikası karşısında nasıl çözülecektir? Sözü geçen belirsizliğe rağmen Batı Hatemi döneminde başladığı müzakereleri Ahmedinejad döneminde de sürdürme eğiliminde olmuştur. Ancak İranlı dış politika aktörlerinin, Batı'nın gerçek niyetinin İran'ın nükleer programını sonlandırmak istediğini düşünmesi (Haji-Yousefi, 2010, s. 8), Ahmedinejad'ın nükleer teknoloji konusundaki 'vazgeçilemez haklarını' müzakere konusu etmeyeceğini açıklamasına (Arı, 2017b, s. 444) neden olmuştur. Buna rağmen AB Üçlüsü 5 Ağustos 2005'te İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurması karşılığında bir öneri paketi sunmuştur. Öneri paketi, İran'ı tatmin etmediği için kabul edilmemiş, AB Üçlüsü'de İran'ı BMGK ile tehdit etmiş (Ekinci, 2009, s. 62), İran'da karşılık olarak Isfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerine yeniden başlatmıştır.

Bahsi geçen gelişmeler, AB Üçlüsü'nün girişimiyle başlayan nükleer krizdeki 'ikinci detant' döneminin son bulmasına neden olmuştur. Bunun üzerine gelişen şu etkenler ise krizi farklı bir boyuta taşımıştır: a) Ahmedinejad'ın İran'ın nükleer ülkeler arasında katıldığına dair açıklaması (Hürriyet, 2006a); b) 'İsrail'i haritadan silmek gerekir' (BBC, 2005) gibi söylem düzeyindeki Siyonizm karşıtı duruşu; c) Paris Antlaşması'nın geçerliliğini yitirdiğinin açıklanması (Arı, 2017b, s. 445); d) İran'ın uranyum zenginleştirmeye verdiği öncelik; e) yürütülen çalışmalar hakkında yayınlanan raporların dikkate almaması; f) söylemlerindeki sert ton; g) uranyum zenginleştirme alanında Ar-Ge faaliyetlerine yeniden başladığını ilan etmesi; h) nükleer programı, UAEA'nın denetimine açık şekilde yürütmemesi. Söz konusu gelişmeler karşısında AB Üçlüsü, İran'ın nükleer programının BMGK'ye taşınmasını ve tedbirler alınmasını istemiştir. Ayrıca AB Üçlüsü, müzakere sürecinde istediği başarıyı elde edememiş ve yerini ABD, RF, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bir araya gelerek oluşturduğu P5+1 grubuna bırakmıştır.

Yeni oluşan grupta dikkat çeken aktörler ise İran'ın nükleer programına destek veren Çin ve Rusya olmuştur. Çin ve Rusya'nın dahil edilmemesinin nedeniyse BMGK seçeneğiyle İran'ın geri adım atmasını sağlamaktır (Jane, 2017, s. 278). İran yönetiminin bu husustaki tavrı ise oldukça nettir. İran'ın muhtemel BMGK'ya sevki, iş birliğini tamamen sona erdirecek ve İran'ın daha sert politikalar izlemesini beraberinde getirecektir. Bu süreçte devreye giren UAEA yönetimiye İran'a iş birliği yapması ve nükleer tesislerinin denetlenmesine izin vermesi için belirli bir zaman tanımış ve bu koşulların yerine getirilmemesi durumunda, konuyu BMGK'ya taşıyacağını iletmiştir. İran ise UAEA'nın kararına karşı çıkarak görüşmelere devam etmeyeceğini, Ek Protokolü onaylamayacağını ve UAEA'nın ani denetimine izin vermeyeceğini açıklamıştır (Arı, 2017b, s. 445). Bunun üzerine UAEA, Mart 2006'da İran dosyasını BMGK'ya göndermiştir.

Bu gelişme sonrasında Haziran 2006'da yeniden İran ile görüşen P5+1 grubu (Hürriyet, 2006b), İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi vaat etmiştir. İran ön şarta sıcak bakmasa da ABD'deki politik değişimi ve öneri paketini olumlu karşılamıştır. Ancak İran'ın öneri paketine vereceği cevabın tarihinde ortaya çıkan anlaşmazlık, ABD'yi rahatsız etmiş ve bu sebeple konu yeniden BMGK'ya taşınmıştır. Sonuç olarak da BMGK, 1696 (United Nations Security Council, S/RES/1696 (2006)), 1737 (United Nations Security Council, S/RES/1737 (2006)) ve 1747 (United Nations Security Council, S/RES/1747 (2007)) sayılı ilk bağlayıcı kararlarını almıştır. BMGK'nın aldığı kararlar, İran'dan özetle şunları yerine getirmesini istemiştir: a) Nükleer programının barışçıl amaçlı olduğuna dair güven ortamını sağlamasını; b) NPT Ek Protokolü'nün onaylanma ve uygulanmasını; c) nükleer araştırma ve geliştirme faaliyetlerine son vermesini; d) UAEA'nın şeffaflık kurallarına uymasını. Ayrıca İran'ın nükleer enerji ve füze sistemine yönelik her türlü materyal ve teknolojinin satışı yasaklanmış ve nükleer faaliyetleri destekleyen kişi ve kuruluşların da mal varlıkları dondurularak seyahat izinleri kısıtlanmıştır.

Böylelikle İran'ın küresel sistemle olan etkileşimi kısıtlanmış ve bu durum, ülkenin enerji sektörü ile ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. AB'nin de İran'ın nükleer programıyla ilişkilendirilen kişilerin, AB'ye girişini yasaklaması ve

mal varlıklarını dondurması, bahsi geçen sektörler için durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Sözü geçen gelişmelerin ardından İran, tutumunu değiştirmek zorunda kalmış ve Temmuz 2007’de UAEA ile yaptığı anlaşma uyarınca nükleer tesislerini yeniden denetime açmış ve Ajans ile iş birliğini arttırmıştır (Sinkaya, 2009, s. 73). İran’ın politika değişikliğiyle yeniden başlayan ikili ilişkiler, UAEA’nın Eylül 2008 tarihli raporunda İran’ın zenginleştirilmiş uranyum rezervini arttırdığını belirtmesi (Akarsu, 2017, s. 54) ve İran’ın daha önce alınan BMGK kararlarına uymayacağını açıklamasıyla birlikte tekrar gerilemiştir. Bunun üzerine BMGK sırasıyla 1803 (United Nations Security Council, S/RES/1803 (2008)), 1835 (United Nations Security Council, S/RES/1835 (2008)) ve 1887 (United Nations Security Council, S/RES/1887 (2009)) sayılı yaptırım kararlarını almıştır.

İran’ın değişen politik tavrına karşılık uygulanan yaptırımlar nedeniyle inişli çıkışlı devam eden ilişkiler, Barack Obama’nın ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte yeniden yumuşama dönemine girmiştir. Obama’nın İran ile yeniden diyalog başlatmak istemesi sayesinde P5+1 ülkeleri ile İran, 1 Ekim 2009’da Cenevre’de bir görüşme sağlamıştır (Sinkaya, 2010, s. 69). Fordo tesisinin denetime açılması ve İran’ın nükleer yakıt talebinin karşılanması, görüşmenin öncelikli konuları olmuştur. Taraflar da İran’ın elindeki zenginleştirilmiş uranyumun uluslararası alanda işlenerek reaktörlerde kullanılabilir hale getirilmesini ve sonrasında İran’a iade edilmesini kabul etmişlerdir (Ar, 2017, s. 150). Viyana’da ABD, Rusya, Fransa ve İran’ın yaptığı görüşmeden sonra İran’ın elindeki zenginleştirilmiş uranyumun Fransa ve Rusya’ya gönderilerek yeteri kadar zenginleştirildikten sonra nükleer yakıt çubuğuna dönüştürülüp İran’a geri verilmesine karar verilmiştir. İran elindeki nükleer yakıtın tükeneceğini düşündüğü için Viyana önerine olumlu yaklaşırsa da (Sinkaya, 2009, s. 76) uranyum değişiminin yapılacağı yer, süre ve verilecek nükleer yakıt miktarı konusunda değişiklik istemiştir.

UAEA Başkanı Muhammed El Baradei’de İran’ın zenginleştirilmiş uranyum rezervinin Türkiye’de depolanmasını ve İran’a yakıt teslim edilene kadar Türkiye’de tutulmasını önermiştir (Tehran Times , 2009). Türkiye ve Brezilya’nın arabuluculuğuyla İran teklifi kabul etmiş ve Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Deklarasyona göre İran elindeki 1200 kiloluk zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye’ye

teslim edecek, Batı'da buna karşın Tahran'daki araştırma reaktörü için 120 kilo nükleer yakıt çubuğu verecektir (Akbaş, 2013, s. 29). Ancak Tahran Deklerasyonu gerek BMGK'nın daimî üyeleri gerekse Viyana Grubu (ABD, Rusya, Fransa ve UAEA) tarafından tatmin edici bulunmamış (Arı, 2017b, s. 447) ve İran'ın yeni yaptırım kararlarına karşı yaptığı diplomatik bir manevra olarak değerlendirilerek 1929 (United Nations Security Council, S/RES/1929 (2010)) sayılı yaptırım kararı alınmıştır. Bu karar ile İran'a karşı daha sıkı mali kısıtlamaların yanı sıra genişletilmiş kargo kontrolleri, sıkı banka denetimi ve silah ambargosunun uygulanması kabul edilmiştir (United Nations Security Council, 2010).

Yaptırımlara rağmen İran nükleer politikasından geri adım atmamış ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmiştir. Sonraki süreçte yapılan müzakerelerde de kısmi olarak olumlu adımlar atılsa da kalıcı bir sonuç alınamamıştır. Sonuç olarak müzakereler sonucunda İran'ın nükleer programından vazgeçmeyeceği anlaşılınca yaptırımların derecesi iyice artırılmıştır. Bu bağlamda 2011, 2012 ve 2013 yıllarında alınan 1984, 2049 ve 2105 BMGK kararlarıyla daha önce üzerinde durulan konularda yaptırımlar tekrar vurgulanmıştır (Jane, 2017, s. 292). Ayrıca İran'ın enerji sektörünü geliştirecek her türlü destek ve iş birliği yasaklanmış, İran'a petrol ambargosu uygulanmış ve dolayısıyla petrol ithalatı da yasaklanmıştır (Özbey, 2019, s. 101). Uygulanan yaptırımlar, İran ekonomisine büyük darbe vurmuş, petrol gelirleri büyük ölçüde azalmış ve işsizlik artmıştır.

4.3.1.2.5 Yeniden ılımlı politika: Hasan Ruhani

Batı ile ilişkilerin oldukça gergin geçtiği bir dönemde Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olması, Ahmedinejad dönemindeki çatışmacı dış politikadan uzaklaşarak daha uzlaşmacı ve yenilikçi bir politikaya dönüşü sağlamıştır. Bu dönüşüm, İran'ı uluslararası ilişkilerde daha proaktif, işbirlikçi ve diyalog odaklı bir yapıya yönlendirmiş ve ortaya çıkan bu yapı, İran'ın nükleer programını etkilemiştir. Zira İran'ın dış politika argümanının nükleer programı da şekillendirmesi, Ruhani döneminde de geçerli bir retorik olmuştur. Bu bağlamda iktidara geldiğinde Batı ile ilişkileri düzeltereğini söyleyen Ruhani (Şen, 2017, s. 5), bunun sağlanabilmesi için nükleer programdaki radikal tutumdan ayrılmak gerektiğini öngörmüş ve Batı ile

müzakere yapma isteğini dile getirmiştir. Aslında Ruhani, Batı'nın nükleer programı İran'a karşı baskı, yaptırım ve yalnızlaştırma aracı olarak kullandığının farkında olmasına (Adıbelli, 2017, s. 127) ve nükleer çalışmalara devam etmek istemesine rağmen müzakere dışında başka bir seçeneği kalmadığını anlamıştır.

Öyle ki İran ekonomisi, nükleer programdan dolayı hedef alınan petrol ve finans sektörlerine yönelik yaptırımlara daha fazla dayanacak durumda değildir. Bu bakımdan, ekonomik güvenliği sağlamak ve uluslararası izolasyonun sona erdirilmesinin yolu nükleer meselenin müzakere ile çözülmesini zorunluluk haline getirmiştir. Ruhani'nin de ekonomik yaptırımların hafifletilmesi ve ambargoların daha detaylanmaması için müzakereleri son bir fırsat olarak değerlendirmesi (Yeşiltaş ve Caner, 2013, s. 61) ve nükleer anlaşmanın ekonomi üzerindeki olası etkilerinin son derece belirleyici olacağını öngörmesi, Ahmedinejad dönemindeki radikal tutumdan vazgeçmesine sebep olmuştur. Ruhani'nin yaklaşımı, uluslararası toplumun genelinde olumlu bir karşılık bulmuş ve bölgesel istikrarın sağlanması ve uluslararası ilişkilerde güvenin artırılması için umut verici adım olmuştur.

Obama'nın da nükleer konulardaki belirsizliklerin giderilmesi ve iş birliği yapılması dahilinde İran'a uygulanan ambargoları hafifleteceğini belirtmesi (Reuters, 2013), 1979 devriminden sonra ilk kez Obama ve Ruhani'nin telefon aracılığıyla doğrudan temas kurarak nükleer programı görüşmesi (BBC, 2013) ve Ruhani'nin BM Genel Kurulu'nda yaptığı ılımlı konuşma, umut verici adımları güçlendirerek krizin çözümü için daha yapıcı bir zemin oluşturmuştur. Nihayetinde de Ekim 2013'te P5+1 grubu ile İran arasındaki görüşmeler, Cenevre'de yeniden başlamıştır. Görüşmelerde İran'ın uranyum zenginleştirme oranının tespiti, nükleer tesislerin denetlenmesi, yeni inşa edilen tesislerin yapımının durdurulması gibi konuları müzakere edilebilir olarak değerlendirilmesi (Çıtak, 2014, s. 182) ve Arak'taki ağır su üretim tesisini denetime açacağını duyurması (Adıbelli, 2017, s. 122), taraflar arasında olumlu beklenti oluşturmuş ve yeni bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.

Yeni yapılan toplantıda beklentiler karşılanmış ve İran ile P5+1 devletleri, nükleer faaliyetlerin geçici olarak durdurulması konusunda anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşmaya göre İran'ın petro-kimya ürünlerine uygulanan yaptırımlar azaltılacaktır;

buna karşın İran'da zenginleştirilmiş uranyum miktarını düşürecek, geçici olarak uranyum zenginleştirme programını durduracak ve Arak'taki ağır su tesisin yapımını sonlandıracaktır (Sinkaya, 2015, s. 69). Ayrıca kalıcı bir anlaşma için gerekli güven ve istikrar ortamını sağlamak amacıyla altı aylık geçerlilik süresi belirlenmiştir (Şen, 2017, s. 9). Nitekim belirlenen altı aylık sürede bir sapma olsa da taraflar, Temmuz 2015'te Viyana'da Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) (Joint Comprehensive Plan Of Action/JCPOA) anlaşmasını imzalamış (Anadolu Ajansı, 2015) ve Ocak 2016'da uygulanmasını kararlaştırmışlardır.

KOEP anlaşması temelde şu maddeleri içermiştir: a) Zenginleştirilmiş uranyum miktarının düşürülmesi ve uranyum zenginleştirme oranı %3,67'yi geçmemesi; b) İran'ın ağır su reaktörü inşa etmemesi; c) İran, nükleer tesislerine UAEA uzmanlarının düzenli erişim ve denetimin sağlanmasına olanak vermesi; d) İran'ın Ek Protokolü uygulaması (Arı, 2017b, s. 450-451). İran'ın, bahsi geçen maddeleri yerine getirdiği takdirde silah ve füze harici uygulanan yaptırımların kaldırılması planlanmıştır. Sonuç olarak da UAEA, İran'ın anlaşma maddeleri uyguladığını teyit etmesiyle birlikte yaptırımlar kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır. Böylelikle her iki taraf da belli oranda istediğini elde etmiştir. Yani yatırımların kalkmasıyla birlikte İran'ın enerji, ticaret ve ekonomi sektörü, gelişim gösterme imkânı bulurken; Batı'da İran'ın nükleer programı kontrol altına alarak yavaşlatma imkânı bulmuştur.

Ortak çıkarlar temelinde sürdürülen olumlu ilişkiler, Donald Trump'ın başkan seçildikten sonra İran'ı taahhütlere uymamakla ve anlaşmayı kendi lehine kullanmakla suçlayarak KOEP'ten çekilme kararı alması ve İran'a yönelik yeniden yaptırımların uygulanacağını duyurması ile yeniden bozulma eğilimine girmiştir. Bu durum, İran'ın nükleer taahhütleri yerine getirmemesi için önemli bir gerekçe olmuştur. Gerekçeye rağmen anlaşmaya devam etmek isteyen İran, anlaşmaya bağlılığını bildiren AB'ye belli bir süre tanımıştır; ancak beklediği karşılığı alamayınca anlaşma karşılığında verilen taahhütlerin hepsini durdurmuştur (Dursun, 2021). Böylelikle İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamış ve UAEA yetkilileri de İran'ın %20'ye yakın zenginleştirilmiş uranyum elde ettiğini belirtmiştir (Kıyağan, 2021). Sonuç olarak Ruhani'nin nükleer krizi diplomatik yollarla çözüme kavuşturmaya çalışması kısa bir süre için etkili olsa da ABD'deki

politika değişiklikle sekteye uğrayarak uygulanan yaptırımla ülkenin bölgesel ve küresel etkileşiminin önüne yeniden set çekilmiştir.

4.3.1.2.6 Son gelişmeler: İbrahim Reisi

İbrahim Reisi döneminde nükleer müzakerelerdeki ana gündem maddesi, İran'ın nükleer programıyla ilgili KOEP anlaşmasını yeniden yürürlüğe konması ve uluslararası toplumla yapıcı ilişkilerin yeniden tesis edilmesi olmuştur. Bunu sağlamak içinde İran, P5+1 ülkeleriyle Viyana'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak Reisi'nin Hasan Ruhani'den farklı olarak daha milliyetçi bir dış politika anlayışına sahip olmasının yanı sıra İran'ın ulusal çıkarlarını ve egemenliğini ön planda tutması ve İran'ın uranyum zenginleştirme programındaki ilerlemeler, müzakerelerin başarılı olma olasılığını azaltmıştır. Zaten İran'da nükleer faaliyetlerin müzakere konusu olmayacağını vurgularken; asıl odağın ABD'nin uyguladığı yaptırımların kaldırılması ve anlaşmadan çekilmeme garantisi talepleri olmuştur (Landale, 2021). İbrahim Reisi'de Viyana'da yürütülen müzakerelerin başarıya ulaşması için yaptırımların kaldırılması (Euronews, 2022) ve İran'a karşı temelsiz suçlamalardan vazgeçilmesi gerektiğini, aksi takdirde başarıya ulaşamayacağını söylemiştir.

Bu bağlamda İran'ın nükleer programı etrafındaki sorunların diyalog ve müzakere yoluyla çözülme olasılığının azaldığı gözlemlenmektedir. Öte yandan Reisi'nin "Düşmanlar duymak istemese de İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğunu ve bu hakları kabul etmemenin bizim çalışmalarımızı asla durduramayacağını bir kez daha ilan ediyoruz. Nükleer görüşmelerde İran halkının haklarından tek bir geri adım dahi atmayacağız" şeklindeki açıklaması, süreci iyice zorlaştırmıştır (Dursun, 2022). Reisi müzakere sürecini tamamen yok da saymamıştır; çünkü devam eden ekonomik yaptırımların İran için ciddi zorluklar doğurması ve Reisi'nin içerideki ekonomik sıkıntıları hafifletme arzusu, Viyana sürecini değerli kılmıştır. Buna rağmen günümüze kadar görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmamış ve İran da nükleer faaliyetlerini sürdürmüştür. Öyle ki günümüzde elindeki zenginleştirilmiş uranyum miktarını artıran İran'ın, nükleer füze yapma potansiyeli iyice artmıştır

4.3.2 Petrol Politikaları

Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle petrol, stratejik bir kaynak olarak değer kazanmış ve bu durum, topraklarında petrol rezervleri bulunduran ülkelerin önemini artırmıştır. Dolayısıyla topraklarında yüksek oranda petrol bulunduran İran'da sahip olduğu kaynaklar sayesinde küresel enerji güvenliğinde dengeleri değiştirecek önemli bir aktör konumuna erişmiştir. Söz konusu konum da İran'ın sosyo-kültürel, ekonomik ve politik dokusunu derinden etkilerken aynı zamanda petrolün geliştirilmesi, transferi ve uluslararası enerji pazarına ulaştırılmasıyla büyük güçler arasında yeni rekabet ortamı oluşturmuştur. Rekabet ortamının başlıca aktörleri Rusya ve İngiltere olurken; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin de katılımıyla birlikte çok boyutlu bir hal almış ve bu çok boyutlu rekabet ortamı, İran İslam Devrimi'ne kadar ki süreçte ülkenin petrol politikalarını şekillendirmiştir. Bu bağlamda petrol politikalarında milliyetçi eğilimler ortaya çıksa da İran bağımsız bir petrol politikası geliştirememiş ve enerji güvenliğini yabancı şirketlere verdiği imtiyazlar çerçevesinde sağlamıştır. İslam devrimiyle birlikte Batı karşıtlığı üzerine kurulan dış politika ve nükleer enerji politikasından dolayı uygulanan yaptırımlar, ülkenin petrol politikasını milliyetçi ideoloji etrafında yeniden şekillendirmiştir.

4.3.2.1 Kaçar Hanedanlığı döneminde petrol

Bugünün Ortadoğu'sunda sahip olduğu yüksek orandaki petrol rezerviyle ön plana çıkan İran'ın petrol serüveninin başlangıcı 1900'lü yılların başına kadar uzanmaktadır. Sözü edilen yıllarda petrolün keşfiyle birlikte İran'ın petrol endüstrisinin hızla büyümesi, ülkenin ekonomik ve stratejik açıdan önemli değişimlere uğramasına yol açmıştır. Böylelikle bulunduğu coğrafyada daha kıymetli hale gelen İran, büyük güçlerin kendi nüfuz alanlarını genişletebilmek için giriştikleri mücadele ve rekabetin odak noktası haline gelmiştir. Ülke yönetiminde bulunan Kaçar Hanedanlığı'nın siyasi otoritesiyse dönemin mücadelecisi ve rekabetçi ortamına karşı koyabilecek bir güçte olmamıştır. Bu durum da ülkenin dış müdahalelere karşı savunmasız hale gelmesine ve yabancılara sağlanan imtiyazlar yüzünden ulusal kaynakların sömürülmesine zemin oluşturmuştur.

Gerçekten de yabancılara ulaşım, sanayi ve tütün gibi stratejik öneme sahip sektörlerde birçok imtiyaz sağlanmış ve sağlanan imtiyazlar, İran'ın kaynaklarının dışa aktarılmasında kilit bir rol oynamıştır. Verilen imtiyazlar arasında en önemlisi ise hiç şüphesiz petrol konusunda tanınan ayrıcalıklar olmuştur; çünkü bu ayrıcalık hem bölgedeki ulusal güçlerin hem de İran'ın ekonomik güvenliği açısından hayati öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda İran'ın uluslararası aktörlere petrol konusunda imtiyaz tanımamasının sebepleri şöyle sıralanabilir: a) Dünya ekonomisinden gittikçe daha fazla soyutlanan ve kötüleşen İran ekonomisini düzeltme isteği (Doğan, 2014, s. 20); b) uluslararası güçlerin politik desteğini sağlama amacı; c) dış yatırımlara olan gereksinimin artması; d) petrol kaynaklarını uluslararası piyasalara pazarlanmasını sağlayarak, gelir sağlama düşüncesi; e) uluslararası güçlere karşı direnç gösterme kapasitesinin bulunmaması.

Bu doğrultuda ilk imtiyaz İngilizlere sağlanmış ve Loftus adındaki bir İngiliz vatandaşı, İran'daki ilk petrol aramasını gerçekleştirmiştir (Bolat, 2013, s. 58). Sonrasında Baron Julius de Reuter'e İran yönetimi iki kez kapsamlı petrol arama izni vermiştir; ancak hem Rusya'nın hem de halkın tepkisini çektiği için anlaşmalar iptal edilmiştir (Ayhan, 2006, s. 130). Sözü geçen gelişmelerden de anlaşılacağı üzere bu yıllarda İran petrolü, İngiltere ve Rusya arasında bir rekabet alanı oluşturmuş ve Hanedanlığı'nın petrol politikası da bu rekabet alanına göre şekil alarak daha çok petrolün keşfi ve uluslararası güçlerle politik ve ticari faaliyetler ekseninde şekillenmiştir. Bahsi geçen rekabet alanının kazananı ise İngiltere olmuş ve İngiliz William Knox D'Arcy, 1901 yılında İran'ın kuzeyindeki 5 vilayet hariç geriye kalan bölgelerde imtiyaz elde ederek (Bahgat, 2003, s. 105) Şah ile İran petrolünün kapılarını dünyaya açan bir anlaşma imzalamıştır.

William Knox D'Arcy ile imzalanan anlaşmada yer alan maddelerse özetle şu şekildedir: a) D'Arcy, 60 yıl boyunca petrol, doğalgaz ve asfalt gibi ürünleri araştırma, çıkarma ve ihraç etme hakkına sahip olması; b) D'Arcy'nin, kaynakların ticaretini sağlamak için boru hatları yapma ve depo kurma hakkına sahip olması; c) Azerbaycan, Gilan, Mazanderan, Horasan ve Astrabad bölgeleri imtiyaz dışında tutulması; d) işletme kurulduğu ilk gün itibariyle 20 bin sterlin nakit, 20 bin sterlinlik hisse ve yıllık net kazancının %16'sını İran hükümetine vermesi (Mosley, 1973, s. 8-

9; Shwadrان, 1985, s. 15-16). Daniel Yergin'in 'petrol çağının' başlangıcı olarak tanımladığı bu anlaşma (Yergin, 1991, s. 134), maddelerinden de anlaşılacağı üzere İran için ekonomik ve stratejik açıdan çok da karlı bir anlaşma olmamıştır.

Anlaşmada yer alan şirket gelirlerinin %16'sının İran'a verilmesi maddesi de ileride yaşanacak sorunların temelini oluşturmuştur; çünkü İran'a verilecek hisse ve kar oranının belirli olmasına rağmen bunun nasıl hesaplanacağı belirtilmemiştir (Bolat, 2013, s. 59). Bu durum da İngilizlere, İran'a yapacakları ödemeleri azaltma imkânı vermiştir (Djalili ve Kellner, 2011, s. 50). Buna rağmen İran'ın anlaşmayı onaylamasının arkasındaki en belirgin neden, Rusların İran üzerinde artan baskısını İngilizlerle dengeleme arzusudur (Gündoğan, 2010, s. 346). Yine de Ruslar ile İngiltere arasında denge sağlamak isteyen İran, Rusya'nın tepkisini çekmemek adına kuzeydeki beş eyaleti imtiyaz anlaşmasının dışında tutmuştur. Bu minvalde değerlendirildiğinde D'Arcy ile yapılan anlaşma sadece ticari nitelik taşımamış, aynı zamanda stratejik öneme de sahip olmuştur (Ayhan, 2006, s. 131).

Nitekim stratejik öneme sahip imtiyaz anlaşması, İran'ın dış politikası, enerji güvenliği ve ekonomik güvenliği üzerinde uzun vadeli ve çok yönlü etkileri olan bir dönüm noktası oluşturmuştur. 26 Mayıs 1908'de petrolün bulunması ve 1909'da İngiliz-Pers Şirketi'nin (Anglo Persian Oil Company/APOC) kurulmasıysa (Yergin, 2011, s. 142-143) dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. Dönüm noktasında bulunan en belirgin aktör ise şüphesiz İngiltere olmuştur. Öyle ki İngiltere, 1914 yılında APOC'un %51 hissesini satın alarak hem şirketin hem de İran'daki petrol alanlarının kontrolünü ele geçirmiştir (Arı, 2017b, s. 24). İran hükümetinin söz konusu duruma herhangi bir itirazı da olmamıştır; zira hükümet, öncelikle petrol gelirlerine odaklanmıştır. İran yönetiminin asıl ihtirazı ise D'Arcy anlaşmasında "İran'ın yıllık kârın net %16'sını alması" hükmünün yorumlanmasına yönelik olmuştur. İtirazları bastırmak isteyen İngiltere de İran ile 'yorumlayıcı' Armitage-Smith Anlaşmasını imzalamıştır (Mina, 2004). Ancak İran şirketin hesaplarını denetleme yetkisi alamadığı gibi anlaşmayla ülke petrollerinin kontrolü de APOC'a verilmiş, dolayısıyla İran lehine somut bir değişiklik olmamıştır.

4.3.2.2 Pehlevi Hanedanlığı döneminde petrol

İran'da 20. yüzyılın başlarında bulunan petrol, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hayati bir önem kazanmış ve hegemon aktörlerin üzerine mücadele ettiği bir saha haline gelmiştir. Kaçarların yıkılmasıyla birlikte İran'da liderliği ele geçiren Pehlevi Hanedanlığı'nın petrol politikaları da bu mücadele sahasına göre şekillenmiştir. Bu bağlamda Pehlevi Hanedanlığı'nın hegemon güçlerin İran üzerindeki politikalarına karşı koyacak yeterli politik, ekonomik ve askeri güce sahip olmaması nedeniyle ülkenin petrol endüstrisi yabancı yatırımcıların kontrolünde gelişim göstermiştir. Söz konusu durum da İran halkının tepkisine neden olmuş ve petrolün yabancıların kontrolüne geçmesine karşı bir muhalefet ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan muhalefet, İran'ın dış politikada kendi iradesini belirgin bir şekilde ortaya koyduğu bir anlayış doğrultusunda petrolü millileştirmeye çalışsa da ülkedeki küresel güçlerin egemenliğini kırmada yetersiz kalmıştır. Öyle ki bu süreçte İran'ın çeşitli kazanımları olsa da 1979'da gerçekleşecek İslam Devrimi'ne kadar ülkedeki yabancı egemenliği kırılamamıştır.

4.3.2.2.1 Rıza Şah dönemindeki petrol politikaları

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran'ın petrol politikaları, özellikle petrol rezervlerinin keşfi ve bu kaynakların yönetimi konusunda uluslararası güçlerle yapılan imtiyaz anlaşmalarının etkisi altında şekillenmiştir. Doğal olarak petrol endüstrisi de uluslararası güçlerin sağladıkları yatırımlarla gelişim göstermeye başlamıştır. Bu durum beklenenin aksine ülke ekonomisine yeterli katkıyı sağlamadığı gibi ulusal kaynakların yabancıların kontrolü altına girmesi gibi olumsuz sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Sözü edilen durum, İran'da toplumsal ve siyasi çalkantılara sebep olmuş, zamanla da İran halkının petrolün özelleştirilmesine karşı eleştirel bir bakış açısı kazanmasına ve petrol kaynaklarının devlet kontrolünde olmasını talep etmelerine neden olmuştur. Bu durumdan sadece halk rahatsız olmamış; Batı ile iyi ilişkiler kurmak istemesine rağmen Rıza Şah Pehlevi de enerji kaynaklarının yabancıların kontrolünde olmasından rahatsızlık duymuştur.

Milliyetçi bakış açısına sahip olan ve petrol rezervlerini ulusal güvenlik ve ekonomik kalkınma için kaynak olarak gören Şah, bu sebepten dolayı petrol endüstrisini modernleştirmeye çalışmış, petrol kaynaklarını millileştirmeye yönelik politikaları

desteklemiş ve yabancı şirketlerin İran'ın petrol endüstrisindeki etkisini azaltmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Şah'ın ilk hamlesi, petrol kaynaklarına ilişkin şeffaflığı ve ulusal kontrolü sağlamak amacıyla APOC şirketinin hesaplarını İranlı yetkililere açmasını talep etmek olmuştur (Ayhan, 2006, s. 152). Çünkü Kaçar Hanedanlığı'nın D'Arcy ile yaptığı imtiyaz anlaşmasında hisse ve kar oranları belirlenmiş olmasına rağmen bu oranların nasıl hesaplanacağı belirsizdi; bu durum da İngilizlerin İran'a yapacakları ödemeleri istediği gibi ayarlamasına neden olmaktaydı. Ayrıca İngilizlerin İran'dan daha fazla gelir elde etmesi, petrol gelirlerinin adaletsiz dağılımıyla ilgili tartışmaları ve düşmanlığı iyice tetiklemiştir.

Şah'ın talebi şirket yöneticileri tarafından dikkate alınmayınca tavrını sertleştiren İran yönetimi, D'Arcy imtiyazının geçersiz olduğunu öne sürmeye başlamıştır (Shwadran, 1985, s. 37). Zaten Şah'ın yükselişini sağlayan milliyetçi hareket de 1901'de verilen D'Arcy imtiyazının ulusal kaynakları istismar ettiği gerekçesiyle yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir (Doğan, 2014, s. 21). Şah da bahsi geçen durumu gerçekleştirmek için dışişleri bakanını APOC ile müzakere etmek üzere görevlendirmiştir. Müzakerelerde APOC, İran'a şirket hisselerinin %20'si ve imtiyaz alanının düşürülmesi karşılığında verilen ayrıcalığın 30 yıl uzatılmasını önerirken (Evrans, 2013, s. 32); İran da şirket hisselerinin %25'ini, karın %12,5'ini ve imtiyaz alanlarının daraltılmasını talep etmiştir (Elm, 1992, s. 29; Doğan, 2014, s. 22). Her iki taraf da taleplerini açık bir şekilde belirtse de karşılıklı bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Şirket hesaplarını şeffaf hale getirme, İran'ın petrolden daha fazla gelir elde etmesini sağlama ve petrol kaynakları üzerindeki yabancı etkisini azaltma amacıyla yapılan girişimlerden somut sonuçlar alınamamıştır. Fakat İran'ın 1931-1932 yıllarında petrolden aldığı payın diğer seneler göre çok düşük olarak açıklanması, İran'ın somut sonuç için ilk adımı atmasına neden olmuştur. İngilizler, bu durumu 1929'daki ekonomik krize bağlarken (Koca, 2019, s. 360); İran yönetimi ise şirketin İran hazinesini bilinçli olarak zayıflattığını ve ülkeye düşen payı bilerek eksik verdiğini öne sürmüştür (Bolat, 2013, s. 64). Ülkenin kar oranının tartışmalı hale gelmesi, görüşmelerin uzaması, İran'ın taleplerinin kabul edilmemesi, halkın rahatsızlığı ve şirketin imtiyaza uygun davranmaması, Şah'ı radikal karara almaya itmiştir. Bu bağlamda Rıza Şah da petrol rezervlerini denetim altına almak, endüstrisinin

ilerlemesini hızlandırmak ve ülkenin refah seviyesini artırmak için William Knox D'Arcy ve APOC ile yaptığı anlaşmaları iptal etmiştir. İptal edilen anlaşmanın İran'ın çıkarlarını yansıtan bir anlaşma olmadığı vurgulanırken aynı zamanda çıkarlarını koruyacak yeni bir imtiyaz anlaşmasına da karşı çıkılmayacağı belirtilmiştir. İngiltere ise alınan kararı kabul edilemez ve anlaşmanın şartlarına aykırı olduğunu belirtip geri çekilmesini istemiştir. İmtiyazların kaldırılmasını kararlılıkla savunan Rıza Şah, İngiltere'nin üst üste nota vermesi, imtiyazın iptal edilmesine izin vermeyeceğini bildirmesi, konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na taşınması ve askeri güç kullanma tehdidinde bulunmasından dolayı APOC ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple taraflar arasında 1933 tarihli yeni bir imtiyaz anlaşması yapılmıştır. Yeni anlaşmanın içeriği ise kısaca şöyle özetlenebilir: a) APOC'a verilen imtiyaz alanların 100 mil kare ile sınırlandırılması (bu alanların seçimi şirkete bırakılmış); b) şirketin net karından İran'a düşen payın %16'dan %20'ye çıkartılması (bu miktarın 750.000 pounddan az olmaması); c) İranlı işçi sayısının artırılması; d) imtiyaz süresinin 1961 yılından 1993 yılına kadar uzatılması; e) İran hükümetinin şirketin hesaplarını denetleyebilmesi; f) şirketin ilk 30 yıl boyunca tüm vergilerden muaf olması (Shwadran, 1985, s. 38-45; Yergin, 2011, s. 262).

Anlaşma maddelerine bakıldığında Şah'ın petrol şirketinin üstünlüğünü etkili bir şekilde kıramadığı açıkça görülmektedir. Bu durum da Şah'ın izlediği petrol politikasında başarısız olmasına neden olmuştur. Çünkü alınan kararlar görünürde İran'ın lehine gibi gözükse de aslında imtiyaz süresi 32 yıl daha uzatılmış, APOC'a en iyi petrol bölgelerini alması için fırsat verilmiş ve İran'ın anlaşmayı feshetme hakkı elinden alınmıştır. Rıza Şah'da karşısındaki gücün ve İran'ın güçsüzlüğünün farkındaydı olmasından dolayı bu durumlara çok fazla ses çıkarmamış ve ülkesinin modernizasyonuna yönelmiştir (Gündoğan, 2010, s. 348). Tüm bunlara rağmen İran'ın petrol endüstrisi önemli ölçüde gelişim göstermiş ve petrol satışından elde ettiği gelir artmıştır. Petrol gelirlerindeki artış, İran ekonomisi için kayda değer bir ilerleme sağlasa da bu durum, ülkenin ekonomik yapısının giderek petrole olan bağımlılığını derinleştirmiştir.

4.3.2.2 Muhammed Rıza Şah dönemindeki petrol politikaları

Muhammed Rıza Şah döneminde, İran'ın petrol endüstrisindeki yabancı hakimiyeti oldukça baskındır; bu durum da Rıza Şah döneminde olduğu gibi petrol sektöründeki egemen güçlere karşı çıkan ve kendi petrol kaynaklarının kontrolünü isteyen bir muhalefetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki Muhammed Rıza Şah döneminde güçlenen Meclis, söz konusu muhalefetin öncüsü olmuş ve petrol sektöründeki egemen güçlere aktif şekilde karşı çıkmıştır. Çünkü onlara göre İran petrolündeki egemen güçlerin gerçek amacı sadece İran petrolünde imtiyaz sahibi olmak değil, aynı zamanda ülkenin petrol endüstrisini tamamen kontrol altına almaktır. Bundan dolayı da yabancılara yeni bir petrol imtiyaz verme taraftarı olmayan İran Meclisi, “Savaş sonrası döneme kadar yabancılara yeni bir petrol imtiyaz hakkı tanınmayacağına” dair yeni bir yasa çıkarmıştır (Shwadran, 1985, s. 52). Meclis çıkardığı yasa ile küresel güçler karşısında hiçbir varlık gösteremeyen Şah yönetiminin yeni imtiyazlar vermesini de engellemek istemiştir.

Buna rağmen Sovyetlerin baskısı karşısında dayanamayan Şah yönetimi, Sovyetlerle ortak bir petrol şirketi kurulmasını, İran'ın şirketin ilk 25 yılında %25 hisse almasını ve bu sürenin sonunda da hisse oranlarının %50-50 olarak eşitlenmesini öngören bir anlaşma imzalamıştır (Ayhan, 2006, s. 163). Yabancı egemenliğine karşı olan duruşunu koruyan meclis, bu kez petrol imtiyazıyla ilgili daha kapsamlı yeni bir yasa hazırlamıştır. Hazırlanan yasa, genel hatlarıyla şunları içermiştir: a) Sovyetlerle yapılan anlaşma hükümsüz sayılmıştır; b) hükümet petrol için 5 yıllık süreli teknik ve bilimsel araştırmalar yapabilir. Araştırma sonucunda işletilebilir kaynaklara rastlanırsa meclis bu kaynakların kullanılması için yasa çıkarabilecektir; c) herhangi bir petrol imtiyazı anlaşmasının yabancı unsurlarca kullanımı yasaklanmıştır; d) eğer b maddesinde bahsedilen ihtimal gerçekleşirse ve kuzey illerinde petrole rastlanırsa hükümet meclise sunmak koşuluyla görüşmeler gerçekleştirebilir; e) Güneydeki petrol kaynakları için meclisin yeni önlemler alması ve taraflarla yeni görüşmeler başlatması kararı alınmıştır (Shwadran, 1985, s. 61-62).

Maddelerden anlaşılacağı üzere yeni yasa, sadece Sovyetlerle imzalanan imtiyaz anlaşmasının geçersizliğini ilan etmiyor aynı zamanda AIOC'un⁶ elindeki

---

⁶ AIOC şirketinin adı Rıza Şah döneminde Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) olarak değiştirilmiştir (Djalili ve Kellner, 2011, s. 50).

imtiyazların da geçerliliğini tartışmaya açıp petrol kaynaklarının sahipliğini üstlenmiştir (Ayhan, 2006, s. 165-166). Bu durum, imtiyazlarından vazgeçmek istemeyen İngiltere'yi de rahatsız etmesine rağmen İran ile müzakere masasına oturmak istememiştir. Ancak yetki ve otoritesi önceki dönemlere göre daha güçlenmiş bir İran meclisinin bulunması, 1948'de yaşanan mali kriz nedeniyle İran'a ödenen kâr payının düşürülmesi ve Abadan rafinerisindeki işçilerin yükselen tepkileri nedeniyle İngiltere, 1933 anlaşmasının yeniden düzenlenmesini kabul etmiştir. İran'ın yeniden düzenlenecek anlaşmadan beklentisiyse ton başına üretim vergisinin arttırılması, şirkette çalışan yabancıların sayısında azaltmaya gidilmesi ve üretim maliyetleri baz alınarak İran'a petrol tahsisinin yapılmasıdır.

İngiltere bahsi geçen taleplere olumlu yaklaşırsa da İran Meclisinin geri adım atmaması sonucunda Mayıs 1949'da 1933 anlaşmasındaki ödemeleri ikiye katlayan, petrol sahalarını daraltan, İran'a şirket yöneticiliğinde daha fazla hak öngören ve şirket hesaplarını denetleme yetkisi veren ek anlaşmayı önermek zorunda kalmıştır (Kinzer, 2004, s. 92). Şah, ek anlaşmayı kabul ederek onaylaması için meclise sunmasına rağmen meclisin birçok üyesi anlaşmayı kınamıştır. Kınayanların başında da Muhammed Musaddık gelmiştir. Şah'ın anlaşmayı onaylayacak meclisin oluşumunu sağlamak için her türlü usulsüzlüğe başvurması (Doğan, 2014, s. 25) ve İran maliye bakanlığının şirketin muhasebe hileleri kullanarak İran'dan büyük miktarda para kaçırdığını ortaya koyması (Kinzer, 2004, s. 93) sonucunda Şah ve onaylatmaya çalıştığı anlaşma, iyice tepki çekmiştir. Nitekim Musaddık başkanlığında kurulan bir komisyonun önerisiyle Meclis tarafından onaylanmayan ek anlaşma, hükümetin kötü yönetimiyle birleşince ülkede karışıklıklar oluşmuş ve oluşan bu siyasi ortamda Musaddık başbakanlığı ele geçirip petrolü millileştirmiştir⁷.

Musaddık'ın İran'daki liderliği uzun sürmemiştir; çünkü Amerika ve İngiltere'nin ortak operasyonu ile Musaddık devrilmiş ve ülkeden kaçan Şah yeniden ülkeye dönmüştür. Kuşkusuz bu dönem, dış politika anlayışında belirgin bir dönüşüm yaratarak ülkenin petrol yönetiminde ve politikalarında önemli değişimlere neden olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak Musaddık döneminde hayata geçirilen birçok düzenleme kaldırılarak ülke iyice batıya bağımlı kılınmıştır. Millileştirme

---

⁷ Muhammed Musaddık'ın petrol politikaları bir sonraki bölümde daha detaylı açıklanacaktır.

politikasından tamamen vazgeçmek ise mümkün olmamıştır; çünkü ülkenin iç siyasi dinamiklerinde bu yönde bir değişiklik yapmak oldukça zordur. Bu noktada devreye giren ABD, taraflar arasında görüşmelerin bir konsorsiyum aracılığıyla yapılmasını önermiş, teklif taraflarca 1953 sonunda kabul edilerek görüşmelere başlanmıştır (Arı, 2017b, s. 44). Zaten Batı'nın desteğiyle tahta oturan Şah'ın da dış politikada çok seçeneği ve petrol konusunda da pek pazarlık payı kalmamıştır.

Görüşmeler sonucunda petrol şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyum olan İran Petrolleri Katılım Şirketi (Iranian Oil Participants Ltd.)⁸, karın %50'sini İran'a vermeyi kabul etmiştir (Carey, 1974, s. 150-151). Öte yandan anlaşmaya göre İran petrollerinde yetkili tek merci İran Ulusal Petrol Şirketi (National Iranian Oil Company/NIOC) olurken; konsorsiyum ise petrollerin işletilmesi ve uluslararası piyasalara aktarılması noktasında söz sahibi olmuştur (Kuduoğlu, 2019, s. 57-58). İran'ın dış politikasında önemli bir dönüm noktası olan bu anlaşma, İran'da İngiliz etki alanını sınırlandırırken ABD'nin etki alanını genişletmiştir. Çünkü anlaşma çerçevesinde ABD kökenli şirketlere %40 gibi önemli bir pay verilmiştir (Gündoğan, 2010, s. 351). Bu bağlamda iktidarını ABD desteğine borçlu olan Şah'ın izlediği Batı yanlısı politikalar, ülkedeki ABD etkisini artırmış ve iç ve dış politikada kendini gösteren bağımlılık, petrol politikalarına da yansımıştır.

Petrol konusunda oluşan bağımlılıktan dolayı da İran'da Şah'ın “gerçek halk lideri, ülke çıkarlarının koruyucusu Musaddık'ın devrilmesi ile işbaşına geldiği, ülkenin en önemli gelir kaynağı olan petrolü başta ABD olmak üzere yabancılara peşkeş çektiği” (Ramazani, 1988, s. 204) yönünde söylem benimseyen muhalif yapılar ortaya çıkmıştır. Buna karşın Şah ise ekonomik iyileşme ve teknik destek sağlamak amacıyla yabancı yatırımları çekmeyi, dış ticaret bölgeleri tesis etmeyi ve Batı ile yakın ekonomik ilişkiler kurmayı, İran dış politikasının temel hedefleri haline getirmiştir (Efegil, 2012, s. 60). Böylelikle İran Muhammed Rıza Pehlevi döneminde ekonomik bağımsızlığını, petrol endüstrisini ve dış politikasını hegemon güçlere göre şekillendirmiştir. Öyle ki 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında bile OPEC üyeleri İsrail ve Batı'ya tepkilerini göstermek amacıyla üretimlerini azaltmalarına rağmen İran

---

⁸ Konsorsiyumun İran petrolü üzerindeki payları şu şekildedir: BP (Anglo Iranian Oil Company isim değişikliği yapmıştır) %40, Royal/ Dutch Shell %14, Chevron %8, Exxon %8, Gulf %8, Mobil %8, Texaco %8 ve Compagnie Française des Pétrolles (CFP) %6 (Arı, 2017a, s. 383).

Şahı üretimini azaltmayarak dünya pazarlarına yüksek miktarda petrol sağlamaya devam etmiştir.

4.3.2.2.3 Musaddık dönemi: Şah'ın politikalarına kısa bir ara

İran petrolünün yabancılara verilen imtiyazla birlikte gelişim göstermesi, ülkenin petrol endüstrisinin yabancı egemenliğine girmesine olanak sağlamıştır. Ancak D'Arcy'ye verilen imtiyazlarla başlayan ve 1933'te APOC şirketi ile imzalanan anlaşmayla devam yabancı egemenliği, ülkeyi ekonomik kayıplara ve dışa bağımlılığa sürüklemesiyle birlikte İran içinde tartışılır hale gelmiştir (Altuğ, 1983, s. 73; Cleveland, 2008, s. 322). Bunun yanı sıra zamanla gelişen şu faktörler tartışmaların yoğunluğunu artırmıştır: a) Kültürel saygısızlık, ekonomik sömürü ve emperyal manipülasyon gibi kavramların İran ile Avrupalı güçler arasındaki ilişkileri biçimlendirmesi (Arı, 2017a, s. 376); b) İkinci Dünya Savaşıyla birlikte İran petrolü üzerindeki yabancı güçlerin etkisinin derinleşmesi (Gündoğan, 2010, s. 348); c) ülkenin petrol sektöründen isteği gibi faydalanamaması; d) ülkede petrolle ilgili yabancı uzman sayısının artması; e) yabancılara kendi çıkarları için İran'ın egemenliğini hiçe saymaları. Musaddık da bu tartışmaların, somut eylemlere dönüşmesinde öncü bir rol üstlenmek için ortaya çıkmıştır (Cleveland, 2008, s. 322).

Öyle ki milliyetçi ideoloji benimseyen ve sömürgecilik karşıtı bir tutum sergileyen Musaddık, "İranlıların kendi petrol endüstrileri üzerinde kontrol sahibi olmadıkları sürece özgürlük ve bağımsızlıklarını elde edemeyeceklerine" inanmıştır (aktaran Zengin, 2017, s. 18). Bu bağlamda İran'daki siyasi partiler ve çıkar grupları, emperyalizme karşı çıkan ve milliyetçi bir yaklaşımı benimseyen Musaddık'ın liderliğinde, milliyetçi ideolojiye sahip Ulusal Cephe etrafında bir araya gelmişlerdir. Sözü geçen geçen siyasi yapı, ulusal egemenliği savunmuş ve dış müdahalelere karşı birlikte hareket ederek petrolün millileştirilme girişimine öncülük etmiştir. Millileştirme sürecini başlatan temel dayanak ise Rıza Şah'ın 1933'te APOC ile imzaladığı anlaşma olmuştur; zira anlaşma İran'a kısa vadeli kazanımlar sağlamasına rağmen uzun vadede ülkedeki yabancı etkinliğinin artmasına ve ülkenin petrol kaynaklarından beklediği faydayı sağlayamamasına neden olmuştur. Bu durum ise Meclise giren Musaddık grubunu oldukça rahatsız etmiştir.

Musaddık gibi İran hükümeti de bu durumdan rahatsız olmuştur. Bundan dolayı da AIOC'dan royalty bedelini artırmasını, şirkette daha fazla İranlı istihdam etmesini ve İran'da satılan petrol ürünlerinin düşük fiyatlı olmasını talep etmiştir (Gürel, 2018, s. 127-128). Talep doğrultusunda İran hükümeti ile AIOC arasında yapılan görüşmeler sonucunda royalty miktarının artırılması, içeride satılan petrolün fiyatının düşük tutulması ve şirket bünyesinde daha fazla İranlının istihdamın sağlanması konusunda ek petrol anlaşması imzalanmıştır. Musaddık tarafından olumsuz karşılanan bu anlaşma, ülkenin çıkarlarını korumadığı gerekçesiyle yine Musaddık başkanlığında kurulan petrol komisyonun önerisi çerçevesinde, İran Meclisi tarafından onaylanmamıştır (Bahtiyar, 2021, s. 149-150). Yapılan anlaşma, o günlerde Amerikan şirketlerinin Suudi Arabistan ve Venezuela ile yaptıkları karın %50-50 oranında paylaşılmasını öngören anlaşmalara kıyasla oldukça geride kalmıştır.

Bu gelişmelerden etkilenen Musaddık'ın başkanı olduğu Petrol Komitesi, yeni bir petrol antlaşması konusunda çalışmalarını hızlandırırken (Shwadrán, 1985, s. 89-90); Milli Cephe'de siyasi kampanyasının temelini, İngiliz kontrolündeki AIOC'u yerleştirmiştir. Çünkü Musaddık, AIOC'u İran'ın egemenliğini ihlal eden bir araç (Efeğil, 2012, s. 65) ve İngilizlerin İran'daki uzantısı olarak görmüştür. Bu bağlamda Milli Cephe ve Musaddık petrol sanayisinin millileştirilmesini talep etmeye başlamış, aynı zamanda halkı ikna etmek adına da çeşitli gösteriler düzenlemişlerdir. Ayrıca ülkenin önde gelen din adamları Musaddık'ın başlattığı millileştirme hareketine destek sağlanmış (Kressin, 1991, s. 33) ve verdikleri vaazlarla bunun İslami bir mücadele olduğu vurgusu yapılarak halktan da destek istenmiştir (Cleveland, 2008, s. 323-324). Böylece Milli Cephe'nin dini yapılanma ile millileştirme politikası arasında kurduğu bağ, yabancı egemenliğine karşı daha kuvvetli bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır.

Bunun üzerine olaylar hükümetin kontrolünden çıkınca AIOC, Amerikan şirketleri gibi İran'a petrol karından %50 pay vermeyi kabul etmiş olsa da Ulusal Cephe için artık bu adım geçerliliğini yitirmiştir. Musaddık da nihai hedefle ulaşmak için "İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla...tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini" öngören bir kanunla İran petrol sanayisini millileştirmiş (Altuğ, 1983, s. 75) ve NIOC'u

kurmuştur (Howard, 2007, s. 16). Böylelikle hükümet petrol kaynaklarının yegâne sahibi olmuş ve bu kaynakların aranması, rafine edilmesi, üretilmesi, dağıtılması ve satılması hakkını elde etmiştir (Eglin, 1978, s. 290). Ancak bu süreç uzun sürmemiş hem millileştirme politikasının ABD ve İngiltere'nin çıkarlarına zarar vermesi hem de millileştirme sonrasında ülke ekonomisinin kötüye gitmesiyle birlikte Musaddık'ın liderliği sarsılmıştır. Sonuç olarak ABD ve İngiltere'nin gerçekleştirdiği bir operasyonla devrilmiş ve uyguladığı yasaların tamamı iptal edilmiştir.

4.3.2.3 1979 İran İslam Devrimi sonrasında petrol

İran İslam Devrimi sonrasında ülkenin politik, sosyal ve dini yapısı kökten sarsılmış ve ülkenin iç ve dış politika stratejileri büyük bir değişim yaşamıştır. İslam Cumhuriyeti'nin ideolojisi ve ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenen İran'ın enerji politikaları da bu değişim sürecinin bir parçası olmuştur. Ulusal kimliğin belirleyici sembolü ve siyasi gücün önemli bir göstergesi olan petrol de bu değişim sürecinde hayati bir rol oynamış ve yeniden yapılandırılmıştır. Öyle ki Devrim sonrasında uluslararası ilişkilerde bağımsız bir petrol politikasının benimsenmesi ve dış müdahalelere karşı dirençli bir yapı oluşturulması amaçlanarak ülkenin petrol kaynakları millileştirilmiş ve petrolün çıkarılması, üretimi ve satışında devlet tek yetkili kurum haline gelmiştir. Uzun yıllar boyunca yabancıların denetiminde olan petrol, devletin kontrolüne geçmesine rağmen izlenen nükleer enerji politikaları nedeniyle uygulanan uluslararası yaptırımlar, İran'ın petrol sektörünü etkileyerek istenilen düzeyde gelişmesini engellemiştir. Böylelikle İslam Devrimi ideolojisi etrafında şekillenen petrol politikaları, nükleer enerjiden kaynakları yaptırımlar etrafında şekillenmeye başlamıştır.

4.3.2.3.1 Petrolün millileştirilmesi

İran, İslam devrimiyle birlikte sadece dış politikada değil, aynı zamanda enerji politikaları da derin değişimler yaşamıştır. Bu bakımdan, devrimin ardından petrol kaynaklarının kontrolünü sağlamak, yabancı müdahalelerine karşı direnç göstermek ve petrol gelirlerini adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için ülkenin petrol politikası yeniden yapılandırılmıştır. Ortaya çıkan petrol politikasının özünüse

bağımsızlık, ulusal çıkarların korunması ve milliyetçilik gibi prensipler oluşturmuştur. Bu temel prensipler ışığında hareket eden devrim yönetimi, Şah dönemindeki petrol anlaşmalarını adaletten uzak buldukları için (Dilek, 2011, s. 33) tüm petrol yatırımlarını ve konsorsiyum anlaşmalarını iptal ederek (Yergin, 1991) ülkenin milli kaynakları üzerinde ulusal egemenliği etkin kılmak amacıyla petrolü millileştirmiştir. Ayrıca bahsi geçen durum, Anayasa ile güvence altına alınarak ülkenin doğal kaynaklarının yabancıların veya özel sektörün kontrolüne verilmesi yasaklanmış (Ceylan, 2018, s. 65) ve bu kaynakların milli çıkarlar doğrultusunda kullanılması temin edilmek istenmiştir.

Böylece İran hükümeti petrol konusunda meşru otoriteye sahip tek kurum haline gelmiştir. Nitekim 1901'den sonra ilk defa İran petroleri, gerçek anlamda İranlıların kontrolü altına girmesiyle (Gündoğan, 2010, s. 366) devrimcilerin sömürgecilik karşıtı söylemi eylemsellik kazanarak ABD ve İngiltere'nin İran üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarları beklenmedik bir şekilde sona ermiştir. İran, enerji sektöründen yabancı güçleri uzaklaştırılarak petrol politikalarında bağımsız hareket etmenin ve ulusal kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmenin önünü açmıştır. Bu bağlamda petrokimya ve petrol sanayisindeki faaliyetlerin bütünsel bir yaklaşımla ve uyumlu bir şekilde yönetilmesi amacıyla İran Petrol Bakanlığı kurulmuştur (Gündoğan, 2010, s. 366). Bununla birlikte İran'daki petrol arama, çıkarma, rafine etme ve pazarlama süreçlerinin tümünün NIOC'un denetimi ve yönetimi altında yapılmasına karar verilmiştir (Arı, 2017b, s. 55). Dolayısıyla İran'da petrol, yalnız devlet ve devlet destekli kuruluşlar tarafından yönetilen bir sektör olarak ön plana çıkmıştır.

4.3.2.3.2 Geleneksel pazarın kaybedilmesi ve alternatif pazar arayışı

İslam Devrimi'nden sonra İran'ın petrol politikalarını şekillendiren en önemli faktörlerden biri, hiç şüphesiz ülkenin nükleer enerji politikası ve bu politikanın beraberinde getirdiği uluslararası yaptırımlar olmuştur. Özellikle Ahmedinejad döneminde uygulanan uluslararası yaptırımlar, sadece nükleer alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ülkenin enerji sektörünü de doğrudan hedef almış, bu da ülkenin enerji politikalarında derin ve kapsamlı bir etki yaratmıştır. Ülke ekonomisinin omurgası olan petrol sektörü de bu süreçten derin ve kapsamlı bir

şekilde etkilenmiştir. Çünkü İran'ın ham petrol ihracatında %17'lik pazar payına sahip AB dahil olmak üzere ABD (Sandıklı ve Emeklier, 2014, s. 62) ve BM, petrokimya ürünleri ve petrolün ithalatı, satın alınması ve nakliyesine yönelik sert yaptırımlar uygulamışlardır. Bu durum da İran'ın petrol ticaretinde alışageldiği pazarları kaybetmesine ve dünya enerji pazarından izole olmasına sebep olmuştur.

Doğal olarak ülkenin petrol gelirleri ve ihracatında belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Örneğin, İran 2011'de günlük 2,5 milyon varil petrol ihraç ederken; 2012'de bu oran günlük 1,5 milyon varile gerilemiş (İnat ve Caner, 2021, s. 404) ve petrol gelirleri de 2013 yılında %40 oranında azalmıştır (Adıbelli, 2017, s. 121). İran'ın maruz kaldığı yaptırımların neden olduğu mali sıkıntılar ve izolasyon, ülke ekonomisinin yanı sıra siyasi ve toplumsal alanlarda da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle İran, mali zorluklar ve uluslararası izolasyonun neden olduğu olumsuz etkileri en aza indirmek için petrolünü ihraç edebileceği farklı pazarlara yönelmiştir. Kuşkusuz bu bağlamda Asya kıtası, özellikle de Çin, Güney Kore, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerin artan enerji talepleri nedeniyle İran için öncelikli bir petrol ihracat pazarı haline gelmiştir. Bahsi geçen aktörler, enerji satılan ülkelerin çeşitlendirmesinde önemli etkiye sahip olsa da İran, petrol ve türevi ürünleri özellikle Çin ve Hindistan gibi büyüyen ekonomik pazarlara ulaştırmaya çalışmıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2016, s. 84).

İran, petrol sektörüne çekebildiği yeni alıcılarla kendisine uygulanabilecek olan muhtemel yaptırımların maliyetini düşürerek uygulanan yaptırımları, daha yumuşak ve etkisiz hale getirmek istemiştir. Bu durumu ileri bir boyuta taşımak amacıyla da İran Şanghay İş birliği Örgütü'ne (ŞİÖ) katılarak enerji açısından büyük oranda dışa bağımlı olan Hindistan ve Çin için bir kaynak ülke konumuna gelmeyi öngörmüştür (Askeroğlu, 2018, s. 7). Nitekim İran'ın bu stratejisi sonucunda enerji ihracatının özellikle Asya ülkelerine kaymasıyla birlikte bölgedeki enerji ticaretinde İran'ın etkisi artmış ve aynı zamanda İran'ın enerji ticaretinde de Asya'nın payı önemli ölçüde artmıştır. Örneğin, 2018 verilerine göre İran, petrol satışının %24'ünü Çin'e, %18'ini Hindistan'a ve %14'ünü de Güney Kore'ye gerçekleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2018a).

Böylelikle İran'ı büyük bir pazar olarak gören ve dünyanın en büyük kanıtlanmış ham petrol rezervlerine sahip olması gibi nedenlerden dolayı yaptırımlardan önce İran'ın en önemli enerji partnerleri olan Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerin yerini Çin ve Hindistan almıştır. Bu ülkelerin, İran'ın petrol sektöründe etkin bir rol oynaması ve İran petrolüne bağımlı olması, yaptırımların gizlice delinmesine olanak tanımıştır. İran'da yaptırımlara rağmen Çin ve Hindistan gibi hızla sanayileşen ülkelerin artan enerji taleplerini karşılayarak petrol piyasasında güçlü kalmayı başarmıştır (Coşkun, 2009, s. 184). Hatta İran, bu ülkelerin talepleri doğrultusunda, ulusal para birimleri üzerinden petrol ticareti yapmak için de çalışmalar yapmaktadır.

4.3.2.3.3 Yaptırımların kaldırılmaya çalışılması

İslam Devrimi sonrasında rejimin kaynak milliyetçiliğini benimsemesi ve enerji sektöründe devletçi politikalar izlemesi, petrol alanına yatırım yapan yabancıları olumsuz etkilemiştir. Bunun üzerine bir de İran'ın nükleer programından kaynaklı uluslararası yaptırımların, petrol sektörünü hedef alması sonucunda ülkenin altyapı ve teknolojisinin yetersiz kalması, finansman desteği sağlayamaması ve rezervlerini geliştirme ve pazar arayışlarına engel teşkil etmesi, İran'ı zorlu bir ekonomik mücadele içine sürüklemiştir. Öyle ki bu süreçte Total ve Shell gibi petrol şirketleri (Küpeli, 2016, s. 113) başta olmak üzere CNPC ve Sinopec dışındaki tüm şirketler, İran'daki faaliyetlerini durdurma kararı almıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi , 2016, s. 73). Ayrıca yaptırımların iyice sıkılaşması sonucunda İran'ın 2000 yılında ihraç ettiği petrol miktarı 2,5 milyon varilden, 2015'te bu sayının 1 milyon varile kadar düşmesiyle (Kandemir, 2022, s. 121) petrol gelirleri de büyük bir düşüş yaşanmıştır. İran'ın ihracat ve bütçe gelirlerinin petrole bağımlı olması nedeniyle yaptırımların yol açtığı ticaretteki gerileme ve finans eksikliği gibi faktörler, ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir.

İran Petrol Bakanı Bijen Namdar Zengene'nin konuyla ilgili "mevcut yaptırımların neden olduğu ekonomik sıkıntılar, sekiz yıllık Irak savaşı dönemindeki ekonomik sorunlardan bile daha zordur" şeklinde demeci (Özbey, 2019, s. 103), İran'a uygulanan yaptırımların olumsuz etkisini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bağlamda petrol kaynaklı ekonomik çöküş nedeniyle uluslararası sistemin dışında

kalan ve yaptırımlara direnme gücü olmayan İran, ekonomi ve enerji güvenliğini sağlamak için yaptırımları kaldırmak istemiştir. Çünkü İran politika yapıcılarına göre yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte enerji sektörüne yeniden yabancı yatırımcı çekebilir ve bu sayede petroldeki finansal ve teknik altyapı eksikliği giderilerek petrol üretimi artırılabilir. Ayrıca İran yıllardır ileri götüremediği dış ticaretini artırarak ekonomi ve enerji gibi çeşitli alanlarda yeni iş birliği olanakları yaratabilir; böylece bölgesel ve uluslararası alandaki etkisini artırmaya çalışabilir ve bölgede önemli bir aktör haline gelebilir (Kanapiyanova, 2017, s. 554).

Nitekim özellikle Hasan Ruhani zamanında yapılan müzakereler sonucunda imzalanan KOEP anlaşması gereği, İran'ın nükleer faaliyetlerini azaltması durumunda, kendisine uygulanan tüm yaptırımların kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır. Petrole yönelik yaptırımların kaldırılmasıyla İran, uzun süredir yabancı yatırımcılardan izole kalmış durumdan çıkmış ve yabancı yatırımcılar aktif bir şekilde ülkeye geri dönmeye başlamıştır. Örneğin, Shell 2016'da İran'ın Azadegan, Yadavaran ve Kish sahalarındaki yatırım potansiyelini değerlendirmek için NIOC ile mutabakat zaptı imzalamış (Borsatek, 2016), BP, İran'ın enerji sektöründe tekrar faaliyet göstermeye hazır olduklarını açıklamış ve İtalyan enerji firmaları ile İran arasında yeni iş birliği konusunda mutabakat zaptı imzalanmıştır (Kanapiyanova, 2017, s. 559). Böylelikle yıllardır geliştiremediği enerji politikalarını tekrar aktif hale getiren İran, çöken ekonomisini yeniden toparlamaya başlamıştır.

Bu bağlamda yabancı şirketlerin İran piyasasına geri dönüşüyle ülkenin gelişmemiş petrol sahaları gelişim göstermeye başlamış, mevcut petrol üretimi ve ihracatı artmıştır. Bu kapsamda 2015'ten sonraki dönemde İran'ın petrol ihracat rakamlarının arttığı ve 2017 yılında günlük ortalama 2,1 milyon varil petrol ihraç ettiği gözlemlenmiştir (Kandemir, 2022, s. 121). Ancak Donald Trump'ın Amerikan başkasını seçilmesiyle birlikte KOEP'ten tek taraflı çekilmesi, rüzgârı yeniden terse çevirmiş ve İran'ın petrol sektörüne yönelik yaptırım kararları yeniden uygulanmıştır. İki aşamalı olarak uygulanmaya başlanan yaptırımlar, İran ekonomisinin bel kemiği olan Petrol satışlarını önemli derece etkilemiştir. Örneğin, 2017'de günlük 5 milyon varil petrol üreten İran, 2019 itibarıyla günlük 3,5 milyon

varil petrol üretmiş (Küpeli ve Güler, 2021, s. 117) ve ülkenin günlük 3 milyon varil olan petrol ihracatı 1 buçuk milyon varile düşmüştür (Özbey, 2019, s. 102)

4.3.2.3.4 Yatırım eksikliklerinin giderilmesi ve yabancı yatırımcın geri dönmesi

İslam Devrimi sonrasında hükümet petrol kaynaklarının kontrolünü sağlamak, yabancı müdahalesini engellemek ve ulusal çıkarları güvence altına almak için petrol endüstrisini millileştirmiştir. Ayrıca İran Anayasası enerji kaynaklarının yabancılara ve özel şirketlere devredilmesini yasaklayarak (Ceylan, 2018, s. 65) petrol endüstrisinin tekrar özelleştirilmesi engellemiş ve dış müdahale olasılığını azaltmıştır. Böylelikle İran, millileştirme politikası öncülüğünde petrol endüstrisini kendi kaynakları ve imkanlarıyla geliştirmek istemiştir. Ancak zamanla yaşanan bazı gelişmeler, bu durumu değiştirmiştir. Bu gelişmeler ise şunlardır: a) Zamanla iç talebin karşılanamaması; b) altyapının eskimesi, yenilenememesi ve yetersiz kalması; c) petrol kuyularının yönetilememesi; d) nükleer politikadan kaynaklı mali kısıtlamalar ve ambargolar; e) Irak-İran Savaşının olumsuz etkileri; f) teknolojik eksiklikler. Söz konusu gelişmelerden dolayı da ülkenin üretimin kapasitesinin düşmesi sonucunda İran, millileştirme politikasının koruyucu duvarlarını kırmak ve yabancı yatırımcıyı yeniden çekmek için yeni bir açılım yapmak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda yeniden uluslararası iş birliği ve ekonomik yardım arayışı ile yüzleşen İran, yatırım eksikleri sorunu çözmek ve yabancı yatırımcıyı yeniden ülkeye çekmek için ilk olarak Geri Alım Sözleşmesini (buy-back) yürürlüğe koymuştur. Bu sözleşme kapsamında, yabancı şirketler petrol sahalarını geliştirecek, bu sahalardan üretilen ham petrol karşılığında ödeme alacak ve ödemenin tamamlanmasının ardından geliştirilen sahaların mülkiyeti NIOC'a devredilecektir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2016, s. 71). Böylelikle yabancı yatırımcıların petrol arama ve geliştirme faaliyetleri için sermaye ve uzmanlıkları kullanılarak hem İran'ın yatırım eksikliklerinin giderilmesi sağlanmış olacaktır hem de enerji kaynaklarının mülkiyeti İran'ın elinde kalacaktır. Ancak Geri Alım Sözleşmesinin cazibesinin düşük olmasından dolayı firmalar, İran enerji sektörüne ilgi göstermemiş; buna bağlı olarak da İran, petrol sektöründeki sorunları çözebilmek için gerekli bir pazar ortamını oluşturamamıştır.

Konuyla ilgi Eni'nin CEO'su Paolo Scaroni de "İran'ın geri alım sözleşmesi mekanizmasını hiç sevmedik. Petrol Bakanı Zanganeh'in çok saygı duyduğumuz bir kişi olduğunu ve bu mekanizmanın gözden geçirilmesinin İran'da faaliyet göstermeyi daha cazip hale getireceğini düşünüyoruz" şeklinde açıklaması, durumu daha iyi özetlemektedir (Energy Intelligence , 2013). Ayrıca Ahmedinejad'ın izlediği nükleer politikaların neden olduğu yaptırımların etkisiyle İran pazarında faaliyet gösteren firmalar da ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Söz konusu durum da Hasan Ruhani'nin göreve gelmesiyle birlikte belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimin önündeki en büyük engel ise nükleer politikalardan kaynaklanan yaptırımlar olmuş ve bu yaptırımlar, İran petrolünün dünyaya açılmasını engellemiştir. İran'ın P5+1 ülkeleriyle imzaladığı KOEP anlaşmasıyla ülke ekonomisinin temelini oluşturan petrol ve doğalgaz sektörünü dünyaya açma fırsatı bulmuştur (Özdemir, 2018, s. 10). Anlaşma, yaptırımların azalması ve üretimin artması gibi avantajlar sağlamasına rağmen bunların yetersiz kalması nedeniyle İran'ın petrol endüstrisini geliştirmek için yabancı yatırımcı, pazar ihtiyacı, sermaye ve teknoloji transferi gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Söz konusu gereksinimi çözmek isteyen Ruhani, Geri Alım Modeli yerine uluslararası şirketlerin üretim dahil olmak üzere upstream projesinin her aşamasına katılma fırsatı sunan İran Petrol Sözleşmesi'ni (Iran Petroleum Contract/IPC) uygulamaya koymuştur (Zengin, 2017, s. 82). IPC'nin temel hedefleri olarak da teknik ve yönetim alanlarında bilgi alışverişinin yanı sıra petrol sektörünü geliştirmek için teknoloji transferini sağlamak belirlenmiştir. Dolayısıyla IPC, İran'ın ilgili teknolojiye sahip uluslararası ortakları bulmasına yardımcı olacak, böylelikle İran'ın upstream sektöründe ihtiyaç duyduğu modern teknoloji ihtiyacı sağlanmış ve demode olan enerji altyapısı yenilenmiş olacaktır. Öte yandan anlaşma ile petrol şirketlerine daha fazla esneklik sağlanmıştır. Yabancı şirketler, ilgili sözleşmeden tam olarak memnun kalmamalarına ve daha cazip bir yatırım ortamının oluşturulması gerektiği konusunda taleplerde bulunmalarına rağmen İran'ın petrol endüstrisine yatırım yapmışlardır. Ayrıca bu süreçte NIOC, uluslararası şirketlerin teknik ve mali kapasitelerini kullanarak petrol endüstrisindeki faaliyetlerini geliştirmiştir.

4.3.3 Doğalgaz Politikaları

Dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip olan İran, doğalgazı etkin bir şekilde kullanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi, enerji sektöründe stratejik konum elde etmeyi ve uluslararası ticarete rekabetçi bir pozisyon oluşturmayı, hedeflemiştir. İran'ın hedeflerine ulaşmak için doğalgazın aktif olarak kullanılma girişimi tarihsel olarak Muhammed Rıza Şah dönemine denk gelmiştir. Öyle ki Şah döneminde gaz ihracatını artırmak, yurt içinde kullanımını teşvik etmek, gaz kullanan petrokimya tesisleri inşa etmek ve geri kazanılabilir ham petrol miktarını artırmak amacıyla petrol sahalarına gaz enjekte etmek (Encyclopaedia Iranica, t.y.) gibi doğalgaz politikaları benimsemiştir. Ayrıca bu dönemde doğalgaz sahalarının keşfi ve geliştirilmesi çalışmalarını düzenli bir şekilde yürütmek için İran Ulusal Gaz Şirketi (National Iranian Gas Company /NIGC) kurulmuştur (Çıtak, 2014, s. 164).

Şah'da benimsediği doğalgaz politikalarını hayata geçirmek için 1973-1977 yılları arasını kapsayan Beşinci Plan'a, gaz projelerini dahil etmiş ve gaz endüstrisinin herhangi bir mali kısıtlamaya tabi tutmadan bu alandaki yatırımlara öncelik vermiştir (Eglin, 1978, s. 306). Yatırım modeli olarak petroldeki iş birliği modeli örnek alınarak yabancı ülkelerle iş birliği içine girilmiş ama petrolün aksine İran gaz endüstrisi Sovyetlerin sağladığı ekipman ve mühendislik yardımıyla gelişim göstermiştir (Eglin, 1978, s. 304). 1979'daki rejim değişikliğiyle birlikte yatırım modeli geçerliliğini yitirmiş ve doğalgaz endüstrisi millileştirilmiştir. Böylelikle İran Petrol Bakanlığı, NIOC ve NIGC doğalgaz sektöründe yetkili kurumlar haline gelirken; doğalgaz endüstrisinde faaliyet gösteren firmaların tamamı da devlete ve Devrim Muhafızlarına ait olmuştur (Kandemir, 2022, s. 110).

Doğalgaz endüstrisi millileştirilse de devrimden sonra özellikle de 1990'ların sonuna kadar organize bir planın olmaması sebebiyle doğalgaz endüstrisi gelişme sahası bulamamıştır (Tagliapietra, 2014, s. 8). 1990'lardan sonraysa İran'ın doğalgaz üretimini, dağıtımını ve pazarlanmasını şekillendiren başlıca iki temel faktör ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilkinin, yüksek iç tüketim faktörü oluşturmuştur. Bu bağlamda üretilen doğalgazın bir kısmının petrol üretiminde kullanılmak üzere petrol sahalarına aktarılması (Kandemir, 2022, s. 111), transferi daha kolay ve karlı olduğu için İran'ın petrolü yurt dışında pazarlaması, doğalgazı ise yurt içinde değerlendirmesi (Tagliapietra, 2014, s. 9-10), ülkenin enerji ihtiyacının %70'nin

doğalgazdan temin edilmesi (İSNA Haber Ajansı , 2022) ve konut ile sanayi sektöründe enerji verimliliğinin düşük olması gibi sebepler, yüksek iç tüketim faktörünü arttıran etmenler olarak ön plana çıkmıştır.

İran'da enerji tüketimiyle ilgili sorunları çözmek için sübvansiyonlar, düzenlemeler, fiyat ve üretim artışı gibi adımlar atmış olsa da enerji tüketimine yönelik etkili plan ve proje geliştiremediği için sorunu tam anlamıyla çözememiştir. Dünya doğalgazının %5'ini üreten İran, yüksek iç tüketim nedeniyle doğalgaz ihracatı %1'i dahi geçememiştir (Azimy, 2021, s. 37). Hatta iç tüketim sorunu çözebilmek amacıyla farklı ülkelerden doğalgaz ithal ettiği durumlar da olmuştur. Bu durum da İran'ın doğalgaz piyasası için somut bir tehdit oluştururken; sorun çözülmekçe de doğalgaz arzında eksiklik yaşanma potansiyeli artacaktır. Dolayısıyla iç tüketim sorununu çözemeyen İran hem ihracatçı hem de ithalatçı konumunda olmuş, net doğalgaz ihracatçısı konumuna erişememiştir. Enerji uzmanları da İran'ın bölgedeki doğalgaz ihracatçıları arasında önemli bir konuma yükselmesi için üretim ve tüketim arasındaki dengesizliği çözmesi gerektiğini; aksi taktide bu hedefin gerçekleşme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu belirtmişlerdir.

Bu bağlamda İç tüketim faktörü ülkenin doğalgaz sektörü üzerinde etkili olmasına rağmen İran'ın asıl doğalgaz politikalarını şekillendiren ikinci faktördür; yani nükleer enerji politikasından dolayı ülkenin karşı karşıya kaldığı kapsamlı yaptırımlardır. İran'ın yaptırımlar sebebiyle uluslararası toplumla yaşadığı zorlu mücadele, önemli etkilere yol açmış ve İran'ın gaz endüstrisinin ilerlemesini engellemiştir. Sözü geçen yaptırımlar ise iki şekilde İran'ın doğalgaz politikasına etki etmiştir; ilki doğalgazın arz boyutunu ilgilendirirken ikincisi ise yatırım boyutunu ilgilendirmiştir. Bu durumlar değerlendirildiğinde arz boyutunda önemli bir değişimin yaşanmadığı görülmüştür. Çünkü İran doğalgaz sektörünün arz boyutunda yeterince aktif olmamıştır. Öyle ki ulaşım maliyetini düşürmek ve doğu bölgelerindeki ihtiyacı karşılayabilmek için kendi kaynaklarını kullanmak yerine Türkmenistan'dan boru hattı ile ucuz doğalgaz ithal etmekte, kendi ürettiği doğalgazı da daha yüksek fiyata Türkiye, Ermenistan (Sanyürek, 2018, s. 449) ve Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ihraç etmiştir

İhracatının büyük bir kısmını da Türkiye'ye yapması ve Türkiye'nin yaptırımların dışında tutulması yüzünden arz boyutunu çok etkilememiştir. Ayrıca İran gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç etme planları, yaptırımlar nedeniyle ciddi bir ilerleme kaydetmemiştir; dolayısıyla İran'ın AB ülkeleriyle petrol alanında kurduğu geniş çaplı ticari ilişkilerin doğalgaz alanında gerçekleşmemesi, arz boyutunun önemli ölçüde etkilenmemesinin bir diğer nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere İran'ın doğalgaz rezervlerine kıyasla ihraç ettiği ülkelerin sayısı oldukça az ve genellikle belirli bir coğrafyayla sınırlı kalmıştır.

Ülkenin arz boyutu bu durumda olsa da İran, sahip olduğu rezervleri ülke ekonomisine kazandırmak için çeşitli politikalar ve projeler yürütmektedir. Bu doğrultuda İran gaz rezervlerini ekonomiye kazandırma konusunda Rusya ile iş birliği yapmakta ve Gazprom gibi şirketlerden altyapı ve teknoloji desteği sağlamaktadır (Elçi, 2019, s. 169). Öte yandan nükleer enerjiden kaynaklı yaptırımları aşmak ve doğalgaz ihraç ettiği ülke portföyünü çeşitlendirmek isteyen İran, doğu komşuları olan Pakistan, Çin ve Hindistan'ın bulunduğu Asya pazarına yönelmiştir. Bahsi geçen pazarlara ve diğer bölgelere doğalgaz aktarabilmek amacıyla İran ilk aşamada boru hatları inşa etmeyi ve bu doğrultuda ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Fakat İran'ın bu hedeflerini gerçekleştirebilmesi, doğalgaz endüstrisini geliştirebilmesi ve bir doğalgaz ihracatçısı konumuna gelebilmesi için yabancı sermayesine ve teknolojisine ihtiyacı vardır. İşte nükleer enerjiden kaynaklanan yaptırımların etkisiyle İran'ın yatırım boyutundaki zorluklarının somut örneği burada ortaya çıkmaktadır.

İran'ın doğalgaz endüstrisini geliştirmek, doğalgaz satışını artırmak, pazar ve güzergâh çeşitliliğini sağlamak amacıyla geliştirdiği birçok proje ve anlaşma uygulanan yaptırımlar, ABD'nin baskıları ve gelişen siyasi olaylar nedeniyle iptal edilmiş veya beklenen ilerlemeyi kaydedememiştir. Geliştirilen proje ve anlaşmalar ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (IPI) projesiyle Güney Pars doğalgazını Pakistan'ın Belucistan, Sindh ve Hindistan'ın kuzey-batısı ile Delhi'ye taşınması amaçlanmıştır (Ceylan, 2018, s. 81). Bu bağlamda Hindistan ve

Pakistan'ın enerji talepleri ile İran yönetiminin Asya pazarlarına öncelik veren gaz ihracatı politikası, IPI boru hattı projesini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan projeyle birlikte İran, Pakistan pazarının yanı sıra Hindistan ve Çin pazarlarına ulaşmayı hedeflemiş ve aynı zamanda Hindistanlı ve Çinli yatırımcıları ülkeye çekerek doğalgaz üretim kapasitesini artırmayı amaçlamıştır (Sanyürek, 2018, s. 450). Proje, ABD'nin baskıları ve uygulanan yaptırımlar yüzünden hala tamamlanmamıştır.

- b) İran-Pakistan Boru Hattı projesiyle İran doğalgazının Pakistan'a ulaştırılması kararlaştırılmıştır; ancak ABD ile uluslararası toplumunun yaptığı baskılar nedeniyle İran'a Asya'ya açılma fırsatı verecek proje Pakistan tarafından tamamlanmamıştır.
- c) NABUCCO Boru Hattı projesiyle Hazar ve Orta Doğu'nun doğalgaz rezervleri Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılarak Avrupa'nın, Rus doğalgazına olan bağımlılığı kırılmak istenmiştir (Azimy, 2021, s. 34). Bu amaç doğrultusunda en önemli potansiyel tedarikçilerinden biri olarak planlanan İran, uygulanan yaptırımlardan dolayı projeye dahil edilmemiştir.
- d) İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı ile İran'dan başlayarak Irak ve Suriye üzerinden geçerek Avrupa'ya doğalgaz sağlamayı amaçlayan proje (Azimy, 2021, s. 35), bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve uluslararası baskılar nedeniyle birçok engelle karşılaşmış ve hayata geçirilememiştir.
- e) Türkmenistan-İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkmen ve İran gazının (Olcott, 2006, s. 212), Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması amaçlanmış ama yaşanan teknik ve siyasi zorluklar nedeniyle işlevsellik kazanamamıştır.
- f) İran-Türkiye-Avrupa Boru Hattı (ITE) projesiyle İran ve Türkmenistan'ın doğalgazının Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya transfer edilmesi amaçlanmış ama yine yaptırımlar yüzünden proje istenildiği gibi ilerleme sağlayamamıştır (Kanapiyanova, 2017, s. 560).
- g) İran ve Umman, İran gazının denizaltı boru hattıyla Umman'a ulaşması için bir anlaşma yapmıştır; ancak fiyat anlaşmazlıkları ve ABD'nin Umman'a başka tedarikçiler bulması için yaptığı baskılar nedeniyle proje ertelenmiştir (Reuters, 2022).

- h) İran'ın ana doğalgaz üretim sahası olan Güney Pars sahasındaki kendi ait parselleri geliştirilmesinin temel nedenlerinden biri de yaptırımlar olmuştur.

Görüldüğü üzere İran'ın karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkar bağlamında, enerji boru hatlarıyla Türkiye üzerinden Avrupa'ya Pakistan üzerinden Çin ve Hindistan'a doğalgaz satma ve enerji alıcılarını çeşitlendirme politikası, uluslararası yaptırımlar ve siyasi olaylar nedeniyle engellenmiştir. Uluslararası yaptırımlar ve siyasi olaylar etkisi altında kalan doğalgazın satışı ve enerji piyasalarına çıkması için önemli bir seçenek de LNG teknolojisi olmuştur. Çünkü İran'ın doğalgazını sıvılaştırarak taşınması, ülkenin yakın çevresine bağımlı olmadan küresel ölçekte ve boru hatlarıyla erişilemeyen uzak pazarlara doğalgaz satma yeteneği geliştirebilir. İran, bunu başardığında da yakın çevresindeki rakip ülkelere olan bağımlılıktan kurtulma, doğalgaz ihracat portföyünü çeşitlendirme ve gelecekte olası yaptırımlara karşı stratejik bir esneklik kazanma gibi önemli avantajlar elde edecektir (Ceylan, 2018, s. 37). Ayrıca İran'ın doğalgazını LNG olarak ihraç etmesi, kendisini boru hattı maliyetinden ve transit ülkelerle siyasi denge kurma zorunluluğundan kurtaracak ve doğrudan doğalgazını ihraç etme olanağı sağlayacaktır.

Bu doğrultuda İran, 2000'lerden itibaren çok sayıda Avrupalı ve Rus enerji şirketiyle LNG yatırımı konusunda masaya oturmuş (İnat ve Caner, 2021, s. 394) ve sıvılaştırılmış doğalgaz satabilmek için Persian LNG, Pars LNG ve İran LNG olmak üzere üç proje geliştirmiştir (Zengin, 2017, s. 94). Ancak uluslararası yaptırımların etkisiyle İran, LNG kapasitesini geliştiremediği için doğalgaz ihracatını çeşitlendirme ve ekonomik büyümeyi destekleme konusunda hayati bir fırsattan yararlanamamıştır. Bu durum da teknoloji ve altyapı yetersizliğine neden olduğundan, İran'ın uluslararası LNG pazarında etki oluşturmasını ve doğalgaz ihracat olanaklarını sınırlandırmakta ve ülkeyi boru hatlarına bağımlı kılmaktadır. Dolayısıyla uluslararası yaptırımların etkisiyle İran, geleneksel boru hatları ve LNG modeli aracılığıyla doğalgaz ihracatında önemli zorluklarla karşılaşmakta ve bu durum da ülkenin doğalgaz endüstrisindeki faaliyetleri üzerinde kapsamlı bir etki yaratarak ihracat yöntemlerini ciddi şekilde kısıtlamaktadır.

Ruhani döneminde imzalanan JCPOA anlaşmasıyla birlikte yaptırımların belli oranda kaldırılması, İran'ın doğalgaz sektörüne de önemli bir etkisi olmuş ve doğalgaz sektörünü geliştirmesinin önü açılmıştır. Öte yandan JCPOA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte İran'ın doğalgaz altyapısını yenileme ve geliştirme hedeflerine ulaşmak için yabancı yatırımcılara yeni fırsatlar sunulmuştur (Lancaster ve Tran, 2018, s. 11). Böylelikle yaptırımların etkisiyle durdurulan veya iptal edilen İran-Umman doğalgaz boru hattı projesi, Nabucco veya Nabucco projesinin yerine geçen TAP projesinde İran'ın yer alması gündeme gelmiştir. Ayrıca uluslararası şirketler, İran'ın gaz sahalarının gelişmesi için yatırım yapmaya başlamış ve enerji alıcılarının çeşitlendirilmesinin de önü açılmıştır. Ancak Donald Trump'ın KOEP'ten çekilmesiyle birlikte yaptırımlar yeniden devreye girmiş ve İran'ın doğalgaz endüstrisi yeniden zora düşmüştür.

4.3.4 Yenilenebilir Enerji Politikası

İran, dünya genelinde doğalgaz rezervleri bakımından ikinci sırada, petrol rezervleri açısından ise üçüncü sırada bulunarak fosil yakıt potansiyeli yönünden dünyanın en zengin ülkelerinden biri konumunda olmuştur. Dolayısıyla küresel enerji piyasasında önemli bir aktör konumunda olan İran, sahip olduğu kaynaklarla enerji piyasasında etkin bir rol oynamaktadır. Ancak bu durum İran'a birçok ekonomik ve stratejik avantaj sağlamasının yanı sıra ülkenin enerji politikalarının çeşitlendirilmesi ve sürdürülebilirliği açısından önemli bir zorluk yaratmak olup fosil yakıtlara olan bağımlılığını artırmaktadır. İranlı politika yapımcıları da ülkenin gelir kapısı olan fosil yakıt endüstrisini hedef alan yaptırımların etkisini azaltmak (Zengin, 2017, s. 63), enerji sektöründeki bahsi geçen zorlukları aşabilmek ve giderek azalan fosil yakıtlara karşı yenilebilir enerji kaynaklarını önemli bir seçenek olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda geniş yüz ölçümü ve çeşitli iklim koşullarına sahip olması nedeniyle güneş, dalga ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olan İran (Muğanlı, 2020, s. 6), ülkenin enerji sektöründe dönüşümü teşvik etme, enerji güvenliğini güçlendirme, ekonomik kalkınmayı destekleme, gelecekteki enerji talebini karşılama ve çevresel sürdürülebilirliği artırma çabası içine girmiştir.

Belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için de güneş enerjisi, öncelikli olarak değerlendirilen bir kaynak olmuştur. Zira İran'ın yılın büyük bir bölümünde güneş ışığı almasının yanı sıra ülkenin geniş çöl alanlarına sahip olması, güneş enerjisi panellerinin kurulumu için uygun bir zemin oluşturmuştur (T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, s. 11). Bu nedenle güneş enerjisi projelerine ve güneş panellerinin yaygınlaştırılmasına önem veren İran, ağırlıklı olarak Hamedan, İsfahan, Yezd, Fars ve Kerman'da güneş enerji santralleri inşa etmiştir (DAKA-İran Masası, 2018). Ayrıca güneş enerjisi potansiyelini artırmak ve yeni güneş enerjisi santralleri kurmak içinde yeni projeler planlamış ve şirketlerle iş birliği yapılmıştır (Günay, 2023). Yalnız burada önemli bir noktayı da göz ardı etmemek gerekir, İran'ın yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlarında güneş enerjisi ön plana çıksa da yatırımlar sadece güneş enerjisine odaklı kalmamıştır. Güneş enerjisiyle birlikte rüzgâr, biyokütle ve hidroelektrik enerjisi de dikkate değer, yenilenebilir enerji kaynakları olarak kabul görmüştür. Tıpkı güneş enerjisi gibi sözü geçen kaynaklarında enerji potansiyelinin yüksek olmasından dolayı kaynakların kullanımıyla ilgili yatırımlar, araştırmalar ve altyapı çalışmaları ülkenin enerji dönüşümü politikasında önemli bir yer tutmuştur. Nitekim ülkenin yenilenebilir enerji kaynaklarından elde ettiği verimlilik de bu durumu yansıtmıştır.

2021 sonu verilerine göre İran, toplamda yenilenebilir enerji kaynaklarından elde ettiği verimlilik 904,07 MW olup; bu verimliliğin 455,28 MW'lık bölümünü güneş enerjisi, 310,2 MW'lık bölümünü rüzgâr enerjisi, 104,7 MW'lık bölümünü küçük ölçekli hidroelektrik santralleri ve 10,56 MW'lık bölümünü biyokütle santralleri oluşturmuştur (Yeşil Ekonomi, 2022). Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarındaki bu verimlilik oranı, ülkenin genel enerji üretimi içinde oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Dolayısıyla ülkenin yenilenebilir enerji potansiyeli ile mevcut üretim arasındaki uyumsuzluk, kaynakların etkin bir şekilde yönetilmediğini ve İran'ın bu konuda başarısız olduğunu göstermiştir. Bunun en büyük nedeni ise nükleer enerjiden kaynaklı yatırımlardan dolayı İran'da finansman eksikliği, altyapı yetersizliği ve teknolojik kapasite düşüklüğü yaşanmasıdır. Zira yatırımlar İran'ın yenilenebilir enerji konusunda teknoloji elde etmesini zorlaştırmış ve sektördeki uluslararası iş birliklerini olumsuz etkilemiştir.

4.3.5 Enerji Güvenliğinde Stratejik Bölgeler: Hazar ve Hürmüz Boğazı

İran, zengin enerji rezervlerine sahip olmanın yanı sıra bölgesel ve küresel alanda stratejik, enerji güvenliği ve transferi açısından kritik öneme sahip Hazar Havzası ve Hürmüz Boğazı gibi bölgelere etki edebilmekte ve izlediği politikalarla bu bölgelerin şekillenmesinde etkin bir rol oynayabilmektedir. İran bu iki bölgeyi, dış politika aracı olarak kullanarak bölgesel etkisini artırmaya, uluslararası ilişkilerinde güçlü bir konum elde etmeye ve kendi çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Bu sebepten ötürü de sözü geçen bölgelerin, İran için stratejik önemi ve uygulanan politikalarının değerlendirilmesi, ülkenin enerji güvenliğini sağlama açısından son derece hayati önem taşımaktadır.

Bu bağlamda ilk öncelikle açıklanacak konu Hazar Havzası olacaktır. Hazar Havzası, jeopolitik açıdan Karadeniz, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya gibi kritik bölgelere yakınlığı nedeniyle stratejik bir konumda bulunurken; aynı zamanda zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olması da stratejik konumu iyice güçlendirmektedir. Sözü konusu özelliklerinden dolayı Hazar Havzası hem küresel hem de bölgesel düzeyde üzerinde yoğun rekabetin yaşandığı dikkat çekici bir bölge haline gelmiştir. Hazar'a kıyısı olan İran'da, bölgedeki rekabetin içinde aktif bir şekilde yer alarak izlediği politikayla enerji kaynaklarının keşfi, kullanımı, deniz ticareti ve jeopolitik etkileşimlerde önemli bir aktör haline gelmiştir. İran'ın bölgeye ilgi göstermesi ve önemli bir aktör haline gelmesi ise SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan devletlerinin kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. Çünkü SSCB döneminde İran ile yapılan ikili anlaşmalara rağmen Ruslar her zaman Hazar'da hem denizcilik hem de askeri konularda egemen unsur olmuş (İşcan, 2010, s. 67) ve İran'ın çok bir işlevselliği olmamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra yeni kurulan devletler ise İran'a Hazar bölgesinde etkinlik oluşturmak için yeni bir fırsat vermiştir.

İran ile birlikte SSCB'nin yıkılmasından sonra kurulan dört kıyıdaş devlet, kendi enerji kaynaklarından faydalanma ve deniz ticareti gibi stratejik çıkarlarını gözeterek Hazar'da etkin bir politika izleme sürecine girmişlerdir. Nitekim Hazar ile ilgili problemde tam olarak bahsi geçen süreç ile başlamıştır. Öyle ki daha önce Ruslarla

imzalanan Gülistan, Türkmençay, 1921 tarihli ve 1940 tarihli anlaşmalarda Hazar'ın statüsünün ne olacağı ve egemenlik sınırlarının nasıl belirleneceği konusunda tam anlamıyla bir sonuca ulaşamamıştır (Özbay, 2013, s. 8). Özellikle de Hazar'ın statüsünün deniz mi yoksa göl mü olduğu konusunda net bir tanımın yapılmamış olmasının yanı sıra suların ve deniz yatağının sınırlarının çizilmemesi, ülkelerin politikalarında birbirine zıt argümanları savunmasına yol açmıştır.

Bazı ülkeler Hazar'ı göl olarak değerlendirirken; bazı ülkelerde deniz olarak değerlendirmiştir. Hazar'ın göl veya deniz olarak tanımlanması da hukuki açıdan önemli farklılıklara yol açabilmesi nedeniyle zıt argümanları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bağımsızlıklarını yeni kazan devletler Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği fikrini savunurken (Kahraman, 2020, s. 442); İran, Hazar'ı bir sınır gölü olarak görüp kıyıdaş ülkeler arasından %20 prensibi ile beş eşit parçaya bölünmesini (Bayraktar, 2007, s. 88) ve zaman zamanda kıyıdaş ülkelerle ortak kullanmayı desteklemektedir. Diğer taraftan Hazar'ın orta hat prensibine göre paylaşılmasına (Bahgat, 2005, s. 7), kendi onayı olmadan oluşturulmuş uluslararası konsorsiyumlara ve kıyıdaş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır.

İran'a göre Hazar'ın statüsü belirlenmeden diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş herhangi bir sınır geçerli değildir; aynı zamanda statü sorunu çözülene kadar da 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmaların ancak beş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği ifade edilmektedir (Bahgat, 2006, s. 5). Aksi bir durumdaysa İran, Hazar'da egemenlik kaybına uğrayacaktır; oysa İran sınırlarını Hazar Denizi'nin iç bölgelerine doğru genişleterek 'stratejik derinlik' elde etmeyi amaçlamıştır (Bayraktar, 2007, s. 42). Bu husustan da anlaşılacağı üzere İran'ın Hazar üzerindeki mücadelesi, sadece bu coğrafi bölgenin bir göl mü yoksa deniz mi olduğu konusuna odaklanmamaktadır; aynı zamanda Hazar'ın kaynaklarından hangi oranda pay alacağı, bu kaynakların nasıl kullanılacağı ve jeopolitik üstünlük kurma amacına dair politikaları da içermektedir. Dolayısıyla İran'ın izlediği politikanın ve sunduğu çözüm önerilerinin temelinde, politik ve ekonomik sebepler yatmaktadır.

Hazar Havzası ile birlikte İran için çok değerli olan bir diğer stratejik bölge ise Hürmüz Boğazı'dır. Hürmüz Boğazı, Körfez ülkelerinin petrol satışının büyük bir kısmının geçiş bölgesi olduğu ve Körfez petrolünün dünyaya en etkin şekilde ulaştırılmasını sağlayan ana güzergâh olduğu bilinmektedir (Hürsoy ve Orhon, 2012, s. 81). Öyle ki dünyada deniz yoluyla taşınan petrolün yaklaşık %40'ı, küresel petrol ticaretinin %20'si ve Basra Körfezi'nden yapılan petrol ticaretinin %90'ı Hürmüz Boğazı'ndan geçmektedir (Yesevi, 2015, s. 457). Ayrıca Hürmüz Boğazı'ndan geçen petrolün alternatif rotalardan taşınma olasılığı neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kontrol etme avantajı, bölgesel güç dengelerini etkileyerek uluslararası alandaki enerji güvenliğine yönelik önemli bir etki oluştururken; aynı zamanda ülkenin bölgesel ve küresel stratejik konumunu güçlendirmektedir.

Dünya devletleri için bu kadar etkili bir bölgeyi kontrol eden İran'ın temel politikasıysa stratejik öneme sahip Hürmüz Boğazı'nın güvenliğini sağlayarak bölgedeki egemenliğini sürdürmek ve bu şekilde bölgesel ve küresel stratejik çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Ayrıca nükleer enerji politikasından dolayı ABD'nin İran'a yaklaşımı göz önüne alındığında ülkenin Hürmüz Boğazı'ndaki geçiş kontrolünü sağlaması ve bölgenin güvenliğini temin etmesi, eline güçlü bir koz vermektedir (Elçi, 2019, s. 165). Çünkü Nükleer programı nedeniyle ABD ve Batı'dan İran'a yönelik yaptırımlar gündeme geldiğinde Tahran yönetimi genellikle karşı bir hamle olarak Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinde bulunmaktadır (Ahışhalı, 2018). Hürmüz Boğazı'ndan dünya enerji akışının kesilmesi durumunda, dünya petrol arzının büyük bir bölümünün piyasadan çekilmesiyle petrol fiyatlarında sert bir yükseliş yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan, Hürmüz Boğazı için İran'ın petrol fiyatlarını kontrol etme ve belirleme yeteneğine sahip olduğu bir diplomatik araç, değerlendirmesi yapılabilmektedir (Hürsoy ve Orhon, 2012, s. 82).

5. ÜLKELERİN ENERJİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ VE DİĞER ÜLKELER İLE KURULAN İLİŞKİLER

5.1 Enerji Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi

Venezuela ve İran'ın zengin enerji kaynaklarına sahip olmaları, enerji endüstrilerinin Batı sermayesiyle gelişmeye başlaması ve benzer aktörlerin bu sektörlerde etkin olması gibi faktörler, iki ülkenin enerji endüstrilerinde birçok benzerliği ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda ilgili ülkelerin enerji endüstrilerindeki en önemli benzerlik, belirli ayrımlar olsa da petrol sektörüne yönelik belirledikleri stratejiler, izledikleri politikalar ve uygulamalarında görülmüştür. İki ülkenin de petrol endüstrisi, verilen imtiyazlarla dünyaya açılan, benzer adımlarla millileştirilen ve günümüzde ABD'nin uyguladığı ambargoların etkisi altında biçimlenen bir yapıda gelişim göstermektedir. Enerji politikalarındaki farklılıklar ise daha çok doğalgaz sanayisi ve nükleer enerji yönetimi alanlarında ortaya çıkmıştır. Öyle ki Venezuela'da petrol sektörünün baskınlığı, doğalgaz endüstrisinin gelişimini sınırlarken nükleer enerji konusunda da bazı adımlar atılmasına rağmen önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir. İran'daysa tam tersi şekilde petrol endüstrisi kadar önem verilmese de doğalgaz sektörüne yönelik altyapının geliştirilmesi ve ticaretinin yapılabilmesi için çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Ayrıca İran nükleer enerji alanında da Venezuela'dan farklı olarak bu sektörden enerji sağlayabilmek için Muhammed Rıza Şah döneminden günümüze kadar yaptırımlar nedeniyle zorluklar yaşasa da istikrarlı bir politika izlemiştir.

5.1.1 Petrol Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi

İran ve Venezuela'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olmaları, enerji piyasalarında etkili bir konum elde etmelerine olanak tanıyarak küresel enerji güvenliği açısından belirleyici bir rol üstlenmelerini sağlamıştır. Ne var ki iki ülkede enerji kaynakları bakımında oldukça zengin ve çeşitli rezervlere sahip olmasına rağmen Venezuela ve İran'da bu kritik rolü besleyen en temel enerji kaynağı olarak petrol ön plana çıkmıştır. Çünkü petrol, ilgili ülkelerin ekonomik yapılarını temelden etkileyerek ekonomilerinin ana taşıyıcısı ve başlıca ihraç kaynağı olmuştur. Bu durum da her iki ülkenin dünya petrol ticaretinde güçlü bir pozisyon almasını sağlamış ve uluslararası

alandaki konumlarını güçlendirmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın ardından stratejik bir konuma kavuşan petrol, dünya enerji talebini karşılama kapasitesiyle birlikte Venezuela ve İran'a daha dinamik, güçlü ve belirleyici bir ekonomi, enerji ve dış politika belirleme imkânı sunmuştur.

Böylelikle bu ülkeler, petrolün keşfinden önce tarıma dayalı az gelişmiş ekonomilere sahipken; petrolün yukarıda bahsedilen avantajlarıyla birlikte önemli bir dönüşüm geçirerek hem bölgenin en zengin ekonomilerinden biri haline gelmiş hem de dünya devletleri için son derece kritik bir konuma yükselmişlerdir. Söz konusu durum da Venezuela ve İran'ı büyük güçlerin kendi nüfuz alanlarını genişletebilmek için giriştikleri mücadele ve rekabetin merkezi haline getirmiştir. Ülkelerin petrol endüstrilerinin geliştirilmesi, transferi ve dünya enerji pazarına ulaştırılması da bu rekabetin başlıca unsuru olmuştur. Öte yandan söz konusu iki ülkenin ne siyasi ne de askeri anlamda güçlü bir konumda olmaması, dönemin mücadelecisi ve rekabetçi ortamında savunmasız hale gelmelerine ve yabancılara verilen imtiyazlar, ulusal kaynaklarının sömürmesine zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan, Venezuela'da Cipriano Castro ve Juan Vicente Gomez ile İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın petrol politikaları benzerlik göstermiştir. Bu benzerlikler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Cipriano Castro, 'Ulus İçin Madencilik' yasasıyla Venezuela petrolünü uluslararası sermayeye açarken; ondan sonra iktidara gelen Juan Vicente Gomez de bu politika yaklaşımını devam ettirmiştir.
- b) Kaçar Hanedanlığı da Venezuela'da olduğu gibi petrol konusunda yabancılara imtiyazlar sağlamış ve geniş kapsamlı haklar vermiştir.
- c) Ayrıca her iki ülke, benzer şekilde petrol konusunda ilk geniş imtiyazları İngilizlere vererek ulusal petrol kaynaklarını uluslararası sermayeye açmıştır.

Venezuela ve İran'ın petrol kaynaklarını uluslararası sermayeye açmalarının gerekçeleri şu şekilde özetlenebilir: a) Uluslararası güçlerin baskı ve taleplerine karşı direnç gösterme kapasitelerinin olmaması; b) uluslararası güçlerin politik desteğini sağlayarak iktidarlarını koruma arzuları; c) ülkelerin ekonomik büyümesini ve kalkınmasını desteklemek amacıyla petrol kaynaklarını uluslararası pazarlara satarak gelir elde etmek istemeleri; d) petrol konusunda çok fazla uzmanlarının olmaması

dolayısıyla bilgi ve uzmanlığa ihtiyaç duyulması; e) petrol arama, çıkarma ve işleme için yetersiz olan altyapının geliştirilmesi için dış yatırımlara gereksinim duyulması. Bahsi geçen gerekçeler nedeniyle ilgili ülkelerin petrol politikaları, verilen imtiyazlara ve rekabet ortamına uygun olarak şekillenmiştir. Bu durum da yabancıların petrol kaynaklarına erişimini kolaylaştırarak uluslararası petrol pazarında, Venezuela ve İran'ın rolünü güçlendirmiştir. Bu dönemde, ilgili ülkelerin petrol politikaları, verilen imtiyazlar ve rekabete bağlı olarak benzer şekilde ilerlemiş olmasına rağmen belirli farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan farklılıklar ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Venezuela'da petrolü endüstriyel bir şekil kullanmak için Petr lia del T chira adında (Gobierno Bolivariano de Venezuela, t.y.), devletin desteklediği bir enerji şirketi kurulurken; İran'da ise bu tarz şirket yapılanması görülmemiştir.
- b) İran'ın enerji sektörü bu dönemde İngilizler ve kısmen Ruslar tarafından domine edilirken; Venezuela'nın enerji sektöründeki hakimiyet daha çok ABD'nin yönetimi altında olsa da çok taraflı olmuştur. Bahsi geçen farklılıkta İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortadan kalkmıştır.  nk  İran dış politikası ve enerji sektöründe İngiliz hakimiyeti zayıflarken; aynı zamanda ABD'nin de dahil olduğu çok boyutlu bir hakimiyet alanı olmuştur.

Bu dönemde, petrol end stirilerinde yukarıda bahsedilen farklılıklar olsa da iki ülke yine benzer şekilde dünyada önemli petrol sağlayıcısı ve petrol devleti olarak kendilerini göstermeye başlamıştır. Ne var ki bu duruma rağmen Venezuela ve İran petrol gelirlerinden bekledikleri karı elde edememiş ve ekonomilerinde öngörülen büyümeyi sağlayamamıştırlar. Bu sebeplerden dolayı da ilgili ülkelerde yabancılara karşı bir karşıtlık ortaya çıkarken; aynı zamanda petrolün devlet kontrolü altına alınması tartışmaları da g  enmiştir. Yine bu dönemde, petrol gelirlerinin petrol şirketleri tarafından adil bir şekilde dağıtılmadığı ve muhasebe yöntemleriyle gelirlerin azaltıldığı yönündeki eleştiriler, kaynak ülkelerde başka bir tartışma konusu olmuştur. Bu gibi tartışmalar nedeniyle Venezuela'da Cipriano Castro, Eleazar Lopez Contreras ve Isaias Medina Angarita'nın politikaları ile İran'da Rıza şah'ın izlediği politikalar benzerlik göstererek enerji politikalarında bir dönüşüme

neden olmuştur. Bu bağlamda enerji politikalarındaki dönüşüme neden olan benzerlikler, aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- a) Castro, yabancıların Venezuela'ya ödeyeceği vergi oranının belirlenmesi gibi bazı konularda anlayamayınca petrol ayrıcalıklarını askıya almıştır.
- b) Contreras, 1938'de petrol sanayisinin vergi ve telif şartlarında değişiklikler içeren yeni bir Hidrokarbon yasası çıkararak (Cáceres, 2016, s. 305) petrolden daha fazla gelir elde etmek ve yabancı şirketlerin daha fazla vergi ödemesini sağlamak (Lieuwen, 1954, s. 80-83) istemiştir. Ancak uluslararası petrol şirketlerin hegemonyasını kıramadığı için uygulanamamıştır.
- c) Angarita da 1943'te çıkardığı Hidrokarbon Yasasıyla a) devletin, petrol şirketlerinin durumu hakkında bilgi edinebilmesi ve teknik konularda müdahale etme hakkı; b) şirketlerin, gelir vergisi dahil tüm vergileri ödemesi (Banko, 2016, s. 175); c) uluslararası şirketlerin elde ettiği kazancın devletten fazla olmaması (Wilpert, 2003) amacıyla hükümet ve petrol endüstrisi arasındaki kazancın eşit şekilde paylaşılması için %50-50 ilkesi, kabul edilmiştir.
- d) Rıza Şah'da benzer şekilde petrol kaynaklarını millileştirmeye yönelik politikaları desteklemiş ve yabancı şirketlerin İran petrolü üzerindeki etkisini azaltmaya çalışmıştır. Hatta bu konuda Venezuela'ya göre çok daha radikal karar alıp yabancı şirketlerle olan tüm anlaşmaları iptal etse de uluslararası güçlerin karşısında duramamıştır. Sonuç olarak da APOC ile verilen imtiyaz alanlarının 100 mil kare ile sınırlandırılması, şirketin net karından İran'a düşen payın %16'dan %20'ye çıkartılması ve İran hükümetinin şirketin hesaplarını denetleyebilmesi gibi maddeler içeren yeni bir anlaşma yapmıştır (Shwadran, 1985, s. 38-45; Yergin, 2011, s. 262).

Nitekim bu süreçte İran ve özellikle de Venezuela, petrol şirketleriyle daha karlı bir anlaşma yapmış olmasına rağmen İran'da a) İkinci Dünya Savaşıyla beraber yabancı şirketlerin daha aktif hale gelmesi (Gündoğan, 2010, s. 48); b) yabancıların kendi çıkarları için İran'ın egemenliğini hiçe saymaları; c) ülkenin petrol sektöründen isteği gibi faydalanamaması ve Venezuela'da a) petrol üretimini Standart Oil, Lago Petroleum, Shell, Gulf ve Texaco gibi ulus dışı şirketlerin gerçekleştirmesi

(Akgemci, 2020, s. 2235) ve bu şirketlerin, günlük üretilen miktarın sadece beşte birini satışa sunarak geri kalan kısmını rezerv olarak elde tutmaları (Gürsel, 2008, s. 26); b) yüksek oranda kar etmelerine rağmen bilançolarına yansıtılmayarak gerçek kazançlarını saklamaları; c) Venezuela'nın bu gelirlerin ulusal kontrolünü tam olarak sağlayamaması gibi etkenlerden dolayı petrolün tamamen devletleştirilmesi düşüncesi, iki ülkede iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu doğrultuda İran'da Muhammed Musaddık'ın, Venezuela'da ise Carlos Andres Perez'in izlediği petrol politikaları ilgili ülkelerde benzerlik göstermiştir.

- a) Musaddık, millileştirme politikasını Rıza Şah'tan daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Öyle ki Musaddık, nihai hedefle ulaşmak için "İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla...tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini" öngören bir kanunla İran petrol sanayisini millileştirmiş (Arı, 2017a, s. 379) ve Ulusal İran Petrol Şirketi NIOC'u kurmuştur (Howard, 2007, s. 16). Böylelikle hükümet petrol kaynaklarının tek sahibi olmuş ve bu kaynakların keşfedilmesi, işlenmesi, üretilmesi, dağıtılması ve satılması yetkisini kazanmıştır (Eglin, 1978, s. 290).
- b) Perez de Musaddık'ın İran'da yaptığına benzer şekilde Eleazar Lopez Contreras ve 1943 Hidrokarbon yasasını çıkararak Isaias Medina Angarita'nın petrol politikalarını, daha ileri bir seviyeye taşıyarak 1976'da sanayi ve hidrokarbon ticareti ile ilgili millileştirme yasasını kabul etmiştir. Ayrıca İran'daki gibi petrol endüstrisinin planlanması, koordine edilmesi, denetlenmesi ve düzenlenmesi için ülkenin tek milli petrol şirketi olan PdVSA'yı kurmuştur (Hammond, 2011, s. 355).

Söz konusu millileştirme atılımlarına rağmen iki ülkenin de petrol endüstrisini millileştirme politikaları istenilen sonuçları vermemiş ve bu politikalar, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü İran'da, ABD ve İngiltere'nin ortak operasyonu ile Musaddık devrilmiş ve yerine Batı desteğiyle tekrar tahta geçen Muhammed Rıza Şah, Musaddık'ın çıkardığı kanunları ve millileştirme girişimini iptal ederek uluslararası petrol şirketlerini yeniden ülkeye davet etmiştir. İran'ın bu süreçten en büyük kazanımıysa 1943 anlaşmasıyla Venezuela'nın petrol endüstrisinde olduğu gibi

kazancın eşit şekilde paylaşılması ilkesinin İran için de geçerli olmasıdır (Carey, 1974, s. 150-151). Ayrıca konunun giriş kısmında da belirtildiği üzere ABD'nin Venezuela petrol endüstrisindeki belirgin varlığı, İran içinde geçerli hale gelmiştir.

Venezuela açısından bakıldığında İran'da kısa bir süre için bile olsa tam anlamıyla bir millileştirme gerçekleştirilmişken; bu durum, Venezuela için tam olarak geçerli olmamıştır. Millileştirmeden önce Venezuela petrolünde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin yöneticileri, millileştirme ile birlikte de ulusal şirket olarak kurulan PdVSA'nın yöneticileri olmuştur (Gott, 2007, s. 177). Diğer taraftan millileştirmeden sonra istenilen başarının sağlanamaması, ülkede ekonomik ve politik sorunları iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Bu nedenle devletçi politikalar izleyen Perez, neoliberal politikalara yönelmiş ve yabancı sermayeyle ilişkileri güçlendirerek yaşanan ekonomik ve politik sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır (Çin, 2019, s. 12). Böylelikle tıpkı İran'da olduğu gibi uluslararası petrol şirketleri, Venezuela petrol endüstrisinde de tekrar etkin hale gelmişlerdir.

Sonuç olarak uluslararası şirketlerin iki ülkenin petrol sektöründeki etkinliği, İran'da 1979 yılına kadar Venezuela'da ise 1999 yılına kadar devam etmiştir. Öyle ki bu yıllarda İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve Venezuela'da Hugo Chavez'in iktidara gelmesi, ülkelerin petrol politikalarında benzer değişimlere neden olmuştur.

- a) 1979'da gerçekleşen devrimle başa gelen Ayetullah Humeyni ve yönetimi, Şah dönemindeki petrol anlaşmalarını adaletten uzak buldukları için (Dilek, 2011, s. 33) tüm petrol yatırımlarını ve konsorsiyum anlaşmalarını iptal ederek (Yergin, 1991) ülkenin milli kaynakları üzerinde ulusal egemenliği etkin kılmak amacıyla petrolü millileştirmiştir.
- b) 1999'da Venezuela'da iktidara gelen ve yapılan özelleştirmelere karşı çıkan Chavez, özellikle petrol endüstrisinin devlet kontrolünde olması gerektiğini savunmuş (Ellner, 2008, s. 52) ve çıkardığı hidrokarbon yasası ile ülkenin petrol endüstrisini millileştirmiştir.
- c) Ayrıca İran'da petrol arama, çıkarma, rafine etme ve pazarlama süreçlerinin tümünün NIOC denetimi ve yönetimi altında yapılmasına karar verilmişken (Arı, 2017b, s. 55); benzer şekilde Venezuela'da da petrolün arama, üretme,

dağıtma ve satış işlerindeki son söz hakkı PdVSA'ya verilmiş ve PdVSA, petrol gelirlerinin hem alıcısı hem yöneticisi hem de dağıtıcısı olmuştur.

Venezuela ve İran, petrol endüstrilerini millileştirme yolunda yukarıda bahsedilen benzer adımları atmış olsa da bu süreçte iki ülkenin enerji politikalarını ayrıştıran farklılıklarda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İran'da gerçekleşen millileştirme politikasıyla birlikte uluslararası petrol şirketleri tamamen devre dışı bırakılmışken; Venezuela'da Chavez, özel sektörü tamamen ortadan kaldırmak yerine kanuni çerçevede ülkenin ulusal çıkarlarına uygun faaliyet göstermesini sağlamak istemiştir. Ayrıca Chavez'in özelleştirme ile ilgili sert açıklamaları bulunsa da yabancı yatırımcıyı korumak ve ülkeden kaçırmak da istememiştir. Bu doğrultuda yabancı yatırımları destekleme ve koruma anlaşmasını kabul etmiş (Gott, 2007, s. 183) ve ABD'li şirketler, Venezuela'da iş yapmaya devam etmiştir (Ellner, 2006, s. 99).

Öte yandan 1979'daki İslam Devrimi ve Hugo Chavez'in iktidara gelmesiyle başlayan süreçte İran ve Venezuela'nın petrol politikaları, millileştirme atılımının yanı sıra birçok açıdan da benzerlik göstermiştir. Bu sefer petrol politikalarının benzerlik göstermesinin nedeniyse ABD'nin ilgili ülkelere uyguladığı yaptırımlar olmuştur. Yaptırım konusunun nedenleri arasında da farklılıklar oluşmuştur. Öyle ki ABD, Venezuela'ya dış politikasındaki ABD karşıtlığından, anti-kapitalist tavrından ve iç siyasetteki gelişmelerden dolayı yaptırımlar uygularken; İran'a uygulanan yaptırımların nedenleri arasında ABD karşıtlığı yer alsa da asıl nedeni ülkenin nükleer enerji politikası olmuştur. Oluşan bu farklılık, enerji zengini iki ülkenin petrol endüstrisini büyük ölçüde etkilemiş ve benzer bir politika serüvenini başlatmıştır. Yaptırımların etkisiyle benzerlik gösteren politikalar ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Ambargolardan dolayı ilgili ülkeler, geleneksel petrol pazarlarını kaybetmişler ve bu durum da ülkelerin petrol endüstrisini derinden sarsarak petrol gelirlerini azaltmıştır. Bu sorunu aşmak, talep güvenliğini sağlamak ve enerji satılan ülkeleri çeşitlendirmek isteyen İran ve Venezuela, yönünü doğuya dönmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda İran Çin, Hindistan ve Güney Kore'ye petrol satarken (Anadolu Ajansı, 2018a); benzer şekilde

Venezuela da Güney Amerika ülkelerinin yanı sıra Çin, Hindistan ve Singapur ile enerji alanında anlaşmalar imzalamıştır.

- b) Venezuela, ABD'nin yaptırımları nedeniyle kendisi ile ticaret yapmayan şirket ve devletlerle ticaret ödemelerini gerçekleştirebilmek için kendi ürettiği kripto paraları kullanarak ABD'nin uyguladığı yaptırımları aşmayı planlamıştır. İran ise yatırım eksikleri sorunu çözmek ve yabancı yatırımcıyı yeniden ülkeye çekmek için ilk olarak Geri Alım Sözleşmesini yürürlüğe koymuştur. Geri Alım Sözleşmesinden beklenen fayda sağlanamayınca İran, uluslararası şirketlere üretimden başlayarak upstream projesinin her aşamasına katılma fırsatı sunan Petrol Sözleşmesi'ni uygulamaya koymuştur (Zengin, 2017, s. 82).
- c) Benzer şekilde iki ülke de uluslararası örgütler üzerinden enerjilerini pazarlamak istemiştir. Bu bağlamda İran, ŞİÖ'ye katılarak enerji açısından büyük oranda dışa bağımlı olan Hindistan ve Çin için kaynak ülke konumuna gelmeyi öngörürken (Askeroğlu, 2018, s. 7); Venezuela'nın bu politikasıysa İran'a göre çok daha kapsamlı olmuştur. Öyle ki bu amaç doğrultusunda ALBA, UNASUR ve CELAC gibi örgütlerin kuruluşunda Venezuela doğrudan yer almış ve bu örgütler sayesinde petrolünü kıtaya satmıştır.

Ayrıca her iki ülke de kendilerine karşı uygulanan ambargoları kaldırmak, ekonomik ilerlemeyi sağlamak, petrol endüstrisini belirli hedeflere ulaştırmak ve çıkarlarını korumak amacıyla dış politikada zaman zaman esneklik ve yumuşama eğilimine girmekte ve uluslararası ilişkilerde değişen dinamiklere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Venezuela'da Maduro, ABD ile ilişkileri normalleştirmek istediğine dair açıklamalarda bulunurken (TRT Haber, 2023); aynı şekilde İran'da da Rafsancani, Hatemi ve Hasan Ruhani gibi liderler, nükleer enerji politikalarında belli oranda taviz verip dış politikada yumuşama eğilimine girmiştir. Nitekim bu politika anlayışı doğrultusunda, söz konusu ülkelerin benimsediği esnek ve yumuşak yaklaşım, petrol sektörlerine yönelik uygulanan yaptırımları hafifletmekte kısa bir süreliğine de olsa başarı sağlamıştır.

5.1.2 Doğalgaz Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi

Dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip olan İran ve dünyanın en büyük dokuzuncu doğalgaz rezervine sahip olan Venezuela'nın (Enerji Atlası , 2022), doğalgaz politikaları karşılaştırıldığında söz konusu ülkeler arasındaki doğalgaz politikalarında, kaynakların kullanımı ve doğalgaza uluslararası ilişkilerde biçilen rol gibi tercihlerde, belirgin farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Böyle bir farkın ortaya çıkma nedeniyse Venezuela'dan kaynaklanmaktadır. Zira Venezuela yukarıda da bahsedildiği üzere dünyanın en büyük dokuzuncu ve kendi kıtası içindeyse ABD'den sonraki en büyük doğalgaz rezervine sahip olmasına rağmen (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.b) ülkenin enerji politikaları içinde doğalgaz üretimi, öncelikli bir konu olarak ele alınmamıştır.

Bu durumun ortaya çıkmasındaki başlıca nedenler şu şekilde sıralanabilir: a) Çoğunlukla petrol projelerine yatırım ve finansman desteği sağlaması ve doğalgaz potansiyelini göz ardı etmesi (Parraga, 2017); b) elektrik üretimi için hidroelektrik santralleri tercih etmesinden ötürü doğalgaz potansiyelini ihmal etmesi; c) sahip olduğu doğalgazının çıkarılması ve dağıtımını için yetersiz altyapıya sahip olması; d) enerji sektörüne yönelik uygulanan ambargoların, doğalgaz sektörünü de olumsuz etkilemesi sonucunda ülkenin, doğalgaz potansiyelinin tam olarak kullanmasını ve uluslararası pazarda rekabet etmesini engellemesi. Bahsi geçen etkenler, ülkenin doğalgaz rezervlerini etkin bir şekilde değerlendirmesini ve enerji politikalarını doğalgaz odaklı yönlendirmesini zorlaştırmıştır. Bu sebeple Venezuela doğalgaz üretiminin tamamını yurt içinde tüketmekte ve doğalgaz ihracatı yapmamaktadır.

İran ise Venezuela'nın aksine doğalgazı etkin bir şekilde kullanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi, enerji sektöründe stratejik konum elde etmeyi ve uluslararası ticarete rekabetçi bir pozisyon oluşturmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda enerji politikalarında doğalgazı öncelikli kaynaklardan biri olarak benimsemiştir. İran'ın bu yaklaşımı ise iki ülkenin doğalgaz politikalarındaki farklılığı ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan farklılıklar ise aşağıdaki gibi değerlendirilebilir:

- a) İran, doğalgaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesi çalışmalarını düzenli bir şekilde yönetmek için NIGC'yi kurarken (Çıtak, 2014, s. 164); Venezuela

doğalgaz sektörü için ayrı bir kamu şirketi kurmamış ve doğalgaz endüstrisinin yönetimi de PdVSA'ya bırakılmıştır.

- b) İran, doğalgaz rezervlerini uluslararası piyasalarda etkin bir şekilde değerlendirmek ve doğalgaz sektöründe stratejik bir konum elde etmek amacıyla Avrupa, Asya ve diğer bölgelere doğalgaz ihraç edebilmek için geniş kapsamlı bir boru hattı ağı inşa etmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda projeler geliştirmiştir. Venezuela'da ise bu tarz projelerin gelişimi oldukça sınırlı kalmıştır.
- c) İran, doğalgazda yakın çevresine bağımlı olmadan küresel ölçekte boru hatlarıyla erişilemeyen uzak pazarlara doğalgaz satmak için LNG teknolojisini geliştirmek isterken (Ceylan, 2018, s. 37); yine benzer şekilde Venezuela'da bu doğrultuda bir proje gerçekleştirilmemiştir.
- d) İran, yakın bölgesinde bulunan veya komşu olan Türkiye, Ermenistan (Sanyürek, 2018, s. 449) ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğalgaz satarken; Venezuela yakın çevresine bile doğalgaz ihraç edememektedir.

Öte yandan İran ve Venezuela'nın doğalgaz politikaları arasında yukarıda sözü geçen belirgin farklılık olsa da bu iki ülkenin doğalgaz sektörünü şekillendiren temel noktalar, benzerlik göstermektedir. Bu benzerliği oluşturan başlıca unsurlarsa uygulanan yaptırımların etkisi ve iç tüketim oranının oldukça yüksek olmasıdır. Bu bağlamda dünya doğalgazının %5'ini üreten İran, yüksek iç tüketim nedeniyle doğalgaz ihracatı %1'i dahi geçmezken (Azimy, 2021, s. 37); Venezuela'da benzer şekilde ürettiği doğalgazı iç piyasaya pazarlamakta ve dolayısıyla doğalgaz ihracatı yapmamaktadır. Ancak İran burada enerji tüketimiyle ilgili sorunları çözmek için sübvansiyonlar, düzenlemeler, fiyat ve üretim artışı gibi adımlar atmış olsa da Venezuela'da bu tarz adımlar, çok nadirdir. Diğer taraftan İran'ın doğalgaz endüstrisini genişletme, doğalgaz satışlarını artırma ve pazar ve güzergâh çeşitliliğini sağlama yönelik girişimleri; uygulanan yaptırımlar, ABD'nin baskıları ve değişen siyasi ortamın etkisiyle beklenen ilerlemeyi kaydetmemiştir. Benzer şekilde Venezuela'ya yönelik uygulanan yaptırımlar da doğalgaz üretimindeki düşüşü daha da artırarak ülkenin doğalgaz üretimini neredeyse durma noktasına getirmiştir.

5.1.3 Nükleer Enerji Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi

Hidrokarbon kaynaklar açısından oldukça zengin olan Venezuela ve İran, kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamak, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak, enerji kaynaklarında çeşitliliği sağlamak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla nükleer enerji elde etmeye çalışmışlardır. Ancak her iki ülkenin de nükleer enerji politikaları; siyasi dinamikler, ulusal güvenlik endişeleri ve teknolojik kabiliyetler gibi iç ve dış faktörlerden etkilenerek önemli farklılıklar göstermektedir. Doğalgaz politikalarında olduğu gibi buradaki farklılıkta yine Venezuela'dan kaynaklanmıştır. Zira İran, nükleer enerji elde etmek için büyük atılımlar, projeler ve iş birlikleri gerçekleştirirken; benzer bir atılımı Venezuela gerçekleştirmemiştir. Öyle ki İran'da Pehlevi Hanedanlığı döneminde başlayıp günümüze kadar istikrarlı bir şekilde sürdürülen nükleer enerji politikası görülürken; Venezuela'da ise en büyük atılımlar, Hugo Chavez döneminde gerçekleştirilmiştir. Chavez döneminde gerçekleştirilen atılımlar da İran'daki gelişmelere kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır.

Sonuç olarak Venezuela ve İran'ın nükleer enerji politikaları arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkarken; İran'ın nükleer enerji politikaları, Venezuela'ya göre daha gerçekçi daha pratiğe dönük ve verimliliği daha yüksektir. Bundan dolayı da İran'ın nükleer programı uluslararası alanda daha fazla tartışma yaratırken; Venezuela'nınki daha az dikkat çekmiştir. Bu bağlamda iki ülkenin nükleer enerji politikalarındaki farklılıklar, aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- a) İran'ın nükleer enerji çabaları, geçmişte Muhammed Rıza Şah'ın Batı yanlısı politikaları nedeniyle ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteğiyle ilerlerken; Venezuela'nın benzer yöndeki çabaları, İran'a göre oldukça geç bir tarihte başlamıştır. Yani Venezuela nükleer enerji alanında daha yeni bir aktör olarak öne çıkmıştır. Ayrıca nükleer enerji konusundaki desteği de ABD'den değil Rusya'dan sağlamak istemiştir.
- b) İran nükleer enerji sürecini yönetmek için 1974'te İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurarken (Ekinci, 2008, s. 37); Venezuela'da nükleer enerji sürecini yönetmek için ayrı bir kurum oluşturulmamıştır.
- c) İran'ın nükleer programı, uluslararası toplumla çeşitli anlaşmazlıklara ve güvenlik endişelerine yol açmış, özellikle nükleer silah üretme şüpheleriyle BMGK tarafından bir dizi yaptırımla karşılaşmışken; Venezuela'nın nükleer

programı uluslararası alanda daha az dikkat çekmiş ve benzer şekilde yaptırımlara maruz kalmamıştır.

- d) İran sürdürdüğü nükleer politikasıyla şu kazanımları elde etmiştir: a) Ülkede Nükleer Teknoloji Merkezi ve Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur (Hüseyinoğlu, 2007, s. 363; Kibaroglu, 1999, s. 5); b) uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmak için uranyum şirketi hissesi satın alınmıştır (Negm, 2009, s. 189); c) Natanz ve Arak gibi bölgelerde gizli nükleer tesisler inşa etmiştir (Köse, 2008, s. 15-16); d) nükleer reaktör için farklı ülkelerle anlaşmalar imzalamış ve bu amaç doğrultusunda, reaktör yapımına başlanmıştır; e) İranlı mühendisler ve öğrenciler, nükleer alanda gelişimini sağlamak için çeşitli ülkelere gönderilmiştir; f) kendi imkanlarıyla uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmüştür. Rusya'nın desteğiyle Venezuela'da barışçıl amaçlarla oluşturulmak istenen nükleer enerji edinim süreci ise planlamanın ötesine geçememiş ve oldukça sınırlı kalmıştır.

Yukarıda sözü geçen durumlar, İran ve Venezuela'nın nükleer enerjiye yönelik yaklaşımları arasındaki teknolojik yeteneklerinden altyapı yatırımlarına, ulusal politika tercihlerinden uluslararası ilişkilere kadar geniş bir yelpazede belirgin farklılıkları açıkça ortaya koymaktadır. Belirgin farklılıklara rağmen İran ve Venezuela'nın nükleer enerji politikalarında kısmi benzerlikler de gözlenmektedir. Söz konusu benzerliği ortaya çıkaran gelişme ise İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi olmuştur. Zira İran İslam Devrimi'nin etkisiyle İran'ın dış politika vizyonu köklü bir değişim geçirmiş ve bu değişim, ülkenin nükleer enerji politikalarında da belirgin şekilde yansımıştır. Bu değişimin sonucunda İran'ın dış politika tercihlerinin de değişmesi, iki ülkenin nükleer enerji politikalarındaki benzerlikleri ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan benzerlikler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) İran, 1979'daki İslam Devrimi öncesinde nükleer enerji alanında Batı'dan büyük destek alırken; devrim sonrasında ise İran-Batı ilişkilerinin gerginleşmesiyle birlikte Batılı ülkeler, İran'ın nükleer politikalarına şüpheyle yaklaşmıştır. Bu durum da İran'ın nükleer enerji konusunda Rusya gibi yeni müttefikler aramasına yol açmış ve sonuç olarak İran, Rusya ile iş birliği yapmaya başlamıştır. Böylelikle Batı ülkelerinin yerini Rusya almış ve

Rusya, İran'ın nükleer enerji edinim sürecine altyapı desteği sağlamaya başlamıştır.

- b) Venezuela ise en başından itibaren nükleer enerji politikalarında Rusya'yı müttefik seçmiş ve Rusya ile iş birliği yapmak istemiştir. Bu doğrultuda araştırma reaktörleri ve nükleer enerji santralleri ve endüstri, tıp ve tarımda kullanılmak şartıyla radyoizotop üretimi gibi konularda Rusya'dan yardım almak için anlaşma imzalamıştır (NTI, 2016).

5.2 Küresel, Bölgesel ve Komşu Ülkelerle İlişkiler

5.2.1 Venezuela

Geçmişte bir İspanyol sömürgesi olan ve bağımsızlığını kazandıktan sonra da başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren Venezuela'nın, ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların yanı sıra petrol konusunda kaynak ülke olmanın yaratmış olduğu güvence ve dış politika anlayışının petrol kaynakları üzerinden yürütülmesi gibi etkenler, bölge dışı ülkelere ilgi göstermesine engel olmuştur. Söz konusu durumdan dolayı da Venezuela, dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelerle diplomatik bağlar kursa da siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Ne var ki bu durum, Chavez'in Venezuela'da seçimleri kazanarak iktidara gelmesiyle değişmeye başlamıştır. Çünkü Chavez'in sosyalist politikaları, anti-kapitalist ve anti-Amerikancı tavrının yanı sıra ABD'yi kıtada ekonomik olarak izole etmek ve dünya pazarındaki hakimiyetine son vermek istemesi, farklı ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Çin ve Rusya gibi ABD'ye rakip görünen ekonomiler, başta olmak üzere Türkiye, İran ve Küba gibi ülkelerle iş birliği yapılarak dış ticarete ve dış politikada ülke çeşitlendirmesine başvurulmuştur.

5.2.1.1 ABD ile ilişkileri

Venezuela, 1830 yılında Büyük Kolombiya devletinden ayrılıktan sonra 1835 yılında ABD tarafından tanınmış ve diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır (U.S. Department of State, 2023). Bu tarihten itibaren Venezuela ve ABD'nin arasındaki ikili ilişkiler, gelişim göstermeye başlamıştır. Zaten Venezuela bağımsızlığını

kazanmadan önce dönemin ABD Başkanı James Monroe'nin 1823 yılında 'Amerika Amerikanlılarıdır' sloganı ile Latin Amerika'yı ABD'nin arka bahçesi ilan etmesinin (Yalçın, 2013, s. 435) yanı sıra 1904 ve 1905 yıllarında kongreye sunulan yıllık mesajlarda Amerika kıtasının hiçbir bölgesinde Avrupalı hakimiyetinin kabul edilmeyeceğinin ABD Başkanı Theodore Roosevelt aracılığıyla belirtilmesi ve Latin Amerika'nın ulusal güvenliğinin korunmasının pazarlık konusu yapılmayacağı vurgulanması (Arslan, 2020, s. 149), Venezuela'yı ABD için değerli kılmıştır. Bu bağlamda coğrafi konumundan dolayı zaten stratejik öneme sahip olan Venezuela, 20. yüzyılın başlarında zengin petrol kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte Monroe Doktrini ile ilan edilen arka bahçenin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Ayrıca petrolün keşfi Venezuela'yı bölgenin en zengin ekonomilerinden birine dönüştürerek bölgesel bir güç haline getirdiği gibi aynı zamanda ABD ile arasındaki ilişkilerde de önemli bir dönüşüm yaratmıştır.

Bu dönemdeki Venezuela hükümetlerinin petrol konusundaki başlıca amacı da petrolden elde edilen gelirleri kullanarak iktidarlarını korumak ve ülkeyi kalkındırmaktır. Bu durumun farkında olan ABD de Venezuela petrolü konusunda isteklerini rahat bir şekilde uygulama fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda petrolün keşfedildiği yıllarda Castro ve Gomez gibi Venezuela hükümetlerinin sağladığı imtiyazlarla Venezuela petrolü üzerinde başlayan ABD hakimiyeti, sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Hatta ABD, bu dönemde öyle bir etki oluşturmuştur ki 1922'de Venezuela'da çıkarılan petrol yasası, ABD'li şirketlerin temsilcileri tarafından hazırlanmıştır (Galeano, 2015, s. 218). Böylelikle ABD'ye ait Lago Petroleum, Texaco, Gulf Oil ve New Jersey Standard Oil Co. gibi şirketler, Venezuela petrolünün çıkarılmasında, işlenmesinde ve satılmasında etkin hale gelmişlerdir. Söz konusu şirketlerin, ülkenin petrol endüstrisindeki etkinliği ve sağladığı altyapı desteği, Venezuela'nın petrol endüstrisinin büyümesinde ve önemli bir petrol ihracatçısı olmasında kritik bir rol oynamıştır.

ABD'li şirketlerin Venezuela petrol endüstrisindeki etkinliği ise iki ülke arasında güçlü ekonomik bağların oluşmasına yol açmıştır. Bundan dolayı da Venezuela, askeri ve ekonomik konular başta olmak üzere bölgede ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ederek LA'da istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi

konusunda ABD'nin önemli bir müttefiki olmuştur (Demirel, 2020, s. 37-38). Ancak bu süreç 1976 yılında petrol kaynakları üzerinde ulusal egemenliğin sağlanması ve kaynakların etkin bir şekilde kontrol edilmesi amacıyla petrol endüstrisinin millileştirilmesiyle sekteye uğramıştır. Ayrıca dönemin Venezuela lideri Perez'in petrol endüstrisinin yönetilmesi için ülkenin tek milli petrol şirketi olan PdVSA'yı kurması (Hammond, 2011, s. 355), ABD'ye ait şirketlerinin faaliyet alanlarının tamamının devlete geçmesine neden olmuştur. Bahsi geçen durumlar da ABD ve Venezuela ilişkilerinde bir gerilime neden olmuştur.

Bu durum, ABD'nin Venezuela petrol endüstrisindeki pozisyonunu zayıflatsa da tamamen kaybetmesine de yol açmamıştır. Çünkü Amerikan petrol endüstrisi uzmanları ve yöneticileri, petrol millileştirildikten sonra kurulan PdVSA'nın içinde yönetici olarak devam etmişlerdir. Dolayısıyla ABD'nin Venezuela petrol üzerindeki etkisi devam etmiştir. Öte yandan millileştirme süreci çok da uzun sürmemiştir. Perez, devletçi politikasını sürdürememiş ve bir süre sonra 'Washington Konsensüsü' olarak bilinen politikalar doğrultusunda yeniden enerji sanayisini özelleştirerek neoliberal politikalara dönüş yapması, ABD'yi yeniden bölgede söz sahibi yapmıştır. Bir nevi Venezuela yeniden ABD'nin istediği pozisyona geri dönmüştür. Öyle ki Monroe Doktrinini'nden itibaren LA'yı bir egemenlik alanı olarak gören ABD, bu coğrafyada serbest piyasanın sorunsuz işlenmesini ulusal güvenlik ve Amerikan çıkarları ile eş değer görmüştür (aktaran Arslan, 2020, s. 151).

Venezuela'da petrol ortaya çıktığı yıllardan itibaren ABD ülkenin petrol endüstrisi üzerinde genel olarak etki oluşturmuş ve her iki ülke, petrol konusunda yakın iş birliği içinde olmuştur. Ancak Venezuela'da Chavez'in iktidara gelmesinden sonra ABD'de de George W. Bush'un iktidara gelmesi, Venezuela ve ABD ilişkilerinde çok önemli bir kırılmaya neden olarak ilişkileri geri dönülmez bir yola sokmuştur. Öyle ki bağımsızlığından itibaren ABD'nin enerji, ekonomi ve siyasi alanda yakın müttefiklerinden olan ve ABD tarafından bölgede model ülke olarak gösterilen Venezuela, Chavez ile ABD'nin en çok sorun yaşadığı ülkelerden biri olmuştur. Ayrıca Chavez, ABD'nin LA bölgesindeki egemenliğini kırmak için ABD'nin kullandığı maddi, kurumsal ve ideolojik öğelerin her birine karşılık kendi araçlarını geliştirmeye ve ona alternatif oluşturmaya çalışmıştır (Akgeçici, 2011, s. 56).

Chavez'in kendinde önceki politika ile tamamen zıt bir politika izlemesinin nedenine bakıldığında ise Venezuela'nın geri kalmasının en büyük nedeni olarak ABD ile kurulan yakın ilişkileri görmesi ön plana çıkmıştır (Kaya, 2014, s. 194). Bu bağlamda Venezuela'daki ABD egemenliğini kırmak isteyen, anti-emperyalist ve anti-Amerikancı bir duruş sergileyen ve çok kutuplu bir sistem öngören Chavez, özellikle petrolü iç ve dış politikada bir araç olarak kullanarak ABD'ye karşı direnişin en büyük gücü görmüştür. Dolayısıyla Chavez'den önce Venezuela'yı ABD için değerli kılan başlıca unsurlardan biri olan enerji, Chavez ile büyük bir dönüşüm yaşayarak ABD ile yaşanan ideoloji ve çıkar çatışmasının merkezine yerleşmiştir. Nitekim Chavez uluslararası alanda yeni bir petrol politikası oluşturabilmek ve petrol konusunda ABD'ye olan bağımlılığı kırmak için de yeni girişimlerde bulunmuştur.

Chavez'in bağımlılığı kırma konusundaki girişimleri şöyle özetlenebilir: a) Ülkede enerji endüstrisini kamulaştıran Chavez, ABD'ye ait Exxon Mobil, ConocoPhillips ve Chevron gibi şirketlerin faaliyetler alanları devletin kontrolüne almıştır; b) Venezuela, petrolünün ABD'ye olan bağımlılığını azaltabilmek için Çin, Hindistan, İran, Küba ve Rusya gibi ülkelerle enerji anlaşmaları yapmıştır; c) ABD'nin petrol fiyatlarını konusundaki belirleyici konumunun önüne geçebilmek için İran ve OPEC üyelerini, ABD'den bağımsız karar alabilen bir örgüt altında toplamaya çalışmıştır; d) Venezuela'nın ABD'deki rafinelerini kapatmıştır (Demirel, 2020, s. 49); e) OPEC üyeleri ile iş birliği yaparak petrol fiyatlarını yükseltmiştir (Kaya, 2014, s. 205); f) İran ile birlikte doların kullanılmasına karşı çıkmış ve yerli para birimleri üzerinden petrol ticareti yapılabilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır; g) Chavez, ABD tarafından bölgede gerçekleştirilmeye çalışılan serbest ticaret bölgesi projesini kabul etmeyerek ABD'ye karşı LA'da diğer ülkelerle ALBA, UNASUR ve CELAC gibi bölgesel entegrasyonlar oluşturmuştur.

Chavez'in yukarıda bahsi geçen kararları alması ve uygulaması, petrole stratejik bir önem kazandırarak petrol fiyatlarını yükseltmiş ve ABD'nin Venezuela'daki etkinlik alanını daraltmıştır. Dolayısıyla Chavez'in tavrı, ABD ile olan ikili ilişkileri oldukça kötü etkilemiştir. ABD'de bunlara karşı olarak PdVSA'ya dava açmış, silah ambargosu uygulamış, Venezuela'yı insan kaçakçılığıyla suçlamış ve Venezuela'daki Chavez karşıtı muhalefeti desteklemiştir. Burada şunu da belirtmek

gerekir ki, ABD ile Venezuela arasında ortaya çıkan krize ve iki ülkenin birbirine karşı izlediği sert politikalara rağmen enerji ticari diğer unsurlar kadar bu süreçten etkilenmemiştir. Venezuela'nın ABD'ye sattığı petrol oranı azalsa da ABD, Venezuela'dan en çok petrol ithal eden ülke olmaya devam etmiştir. Ayrıca Chavez'in temelde ABD petrol şirketlerini ülkeden uzaklaştırmak gibi bir niyeti olmamış ve bu şirketler, Venezuela'da iş yapmaya devam etmişlerdir (Ellner, 2006, s. 99). Bu durumun en büyük sebebi ise her iki ülkenin de enerji alanındaki karşılıklı bağımlılıktan fayda sağlamasıdır (Bonfili, 2010, s. 670).

Chavez'den sonra göreve gelen Maduro'da Chavez'in ardılı olarak onun izlediği dış politika anlayışını sürdürmüştür. İlk etapta Maduro, ilişkilerin düzeltilmesini beklese de dışişleri bakanları nezdinde yapılan görüşmeler beklentiyi karşılamamış ve görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Bundan dolayı da Maduro, Chavez'in başlattığı dış politika vizyonu çerçevesinde, anti-emperyalist ve anti-Amerikancı bir duruş sergileyerek neoliberal politikalara karşı çıkmıştır. Ayrıca Maduro ABD'yi Venezuela'nın petrol kaynaklarını çalan ve Venezuela'yı dünyadan izole etmeye çalışan bir aktör olarak görmüştür (Bakke, 2014, s. 5). Buna karşılık ABD'nin Venezuela'ya karşı yaklaşımı da Chavez dönemine göre çok sert olmuştur. Öyle ki Chavez döneminde, ABD Venezuela'ya karşı politikalarını sertleştirse de doğrudan enerji alanına bir yaptırım uygulamamıştır. Hatta Chavez döneminde ABD'ye satılan petrol oranı azaltılsa da ABD, Venezuela'dan en çok petrol ithal eden ülke olmuştur. Ancak Maduro döneminde yaşanan siyasi olayların da etkisiyle ABD, Venezuela'ya olan tavrını iyice sertleştirmiş ve bu bağlamda uyguladığı yaptırımlar, Venezuela ekonomisini ve enerjisini çıkmaza sokmuştur.

Venezuela'nın ekonomi ve enerji sektörünü çıkmaza sürükleyen yaptırımlar ise şunlardır: a) PdVSA dahil olmak üzere Venezuela ile herhangi bir işlem ve ticaret yapılması yasaklanmıştır; b) ABD Hazine Bakanlığı Dış Varlıkların Kontrolü Bürosu (OFAC), Venezuela enerji ve petrol bakanı ile PdVSA'nın Başkanı Manuel Quevedo'ya karşı zorlayıcı önlemler almıştır; c) OFAC, Venezuela petrol sektöründe görev yapan iki şirket ile PdVSA'ya ait 34 gemiye yasaklama getirmiştir; d) Venezuela'nın çıkardığı kripto para olan Petro'nun kullanılmasını yasaklayarak, Petro'nun ilerlemesini durdurup temel mal ve hizmetlerin alınıp satılmasını

engellemek istemiştir (Çelik ve Ulusoy, 2020, s. 38); e) PdVSA'ya borç verilmesi yasaklanmıştır (Yaşar, 2021, s. 548); f) PdVSA'nın ABD'de bulunan 7 milyar dolarlık varlığı dondurulmuş ve ABD'li şirket/kişilerin Venezuela petrolünü alması yasaklanmıştır (Pons ve Parraga, 2019); g) net varlıkları 5,2 milyar dolar olduğu tahmin edilen CITGO'ya Venezuela hükümetinin erişimi engellenmiştir; h) OFAC, Venezuela ile yapılacak enerji anlaşmalarında, uluslararası finansal sisteminin kullanılmasını yasaklamıştır (Weisbrot ve Sachs , 2020, s. 69); i) ABD, 2013-2016 yılları arasında Venezuela'dan günlük 800.000 varil petrol alırken; 2019'un ocak ayında 631.000 varil, mart ayında 69.000 varil petrol almış ve mayıs ayı içerisinde ise alımı sıfırlamıştır (Yaşar, 2021, s. 549).

Yaptırımlar sadece Venezuela ve ABD arasında da sınırlı kalmamıştır. Venezuela'ya yönelik baskıcı politikasının etkinliğini göstermeye kararlı olan ABD yönetimi, diğer devletleri de bu baskıya uymaya zorlamıştır. Reuters'te 28 Mart'ta yaptığı haberde bu durumu, “ABD'nin dünyadaki tüm petrol ticaret evlerine ve rafinerilerine, ABD'nin yaptırımları nedeniyle operasyonlar yasaklanmadığı hâlde, Venezuela'yla olan ilişkilerini daha da azaltması aksi takdirde yaptırımlarla yüzleşmesi gerekecekleri” şeklinde açıklamıştır (Weisbrot ve Sachs , 2020, s. 58). Bu bağlamda ABD'nin baskılarından dolayı Hindistan, Venezuela'ya benzin ihraç etmeyi ve ham petrol ithal etmeyi azaltmış (Demirel, 2020, s. 64), Küba'ya da ağır yaptırımlar uygulanarak Venezuela petrolünün Küba'ya ihracatı engellemiş (Yaşar, 2021, s. 549) ve hatta Rusya'ya ait Gazprom, ABD hükümetinin tehditleri karşısında PdVSA'nın hesaplarını dondurmuş ve şirketle olan ilişkilerini sonlandırmıştır (Weisbrot ve Sachs, 2020, s. 69).

ABD'nin enerji sektörüne yönelik uyguladığı söz konusu yaptırımlar, Venezuela'nın petrol üretim kapasitesini, ihracatını ve gelirlerini ciddi şekilde düşürerek ülkenin ekonomik ve sosyal istikrarını oldukça olumsuz etkilemiştir. Öyle ki dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan ülkesi, gıda ve ilaç gibi temel ihtiyaçlar konusunda bile ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Söz konusu sıkıntıları ve ana gelir kaynağına yönelik uygulanan yaptırımları aşmak için Venezuela, Rusya başta olmak üzere Çin ve Hindistan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışsa da istediği başarıyı sağlayamamıştır. Bunun dışında ABD, Venezuela hükümeti ve

muhalefetinin 2024 yılında seçim yapması konusunda mutabakata varmasından ötürü petrol ve doğalgaza karşı uyguladığı yaptırımları hafifletme kararı olsa da (Al Ain Türkçe, 2023) bu durum, süreklilik sağlayamamış ve yaptırımlar yeniden uygulanmıştır. Son zamanlarda ise iki taraftan karşılıklı diyalog çağrısı gelse de sonuca yansıyan herhangi bir durum olmamış ve yaptırımlar etkinliğini korumuştur.

5.2.1.2 Rusya ile ilişkileri

Venezuela, 1857 yılında LA'da Ruslar tarafından tanınan ilk ülke olmasına rağmen iki ülkenin diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1945 yılına dayanmıştır (Önal ve Mehmetoğlu, 2019, s. 174). Bu süreçte Venezuela'nın SSCB ile ilişkileri iyi yönde ilerlese de İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin ABD ile yaşadığı küresel rekabet nedeniyle ilişkilere olumsuzluk hakim olmuştur. Çünkü SSCB Latin Amerika bölgesini ABD'nin hakimiyetinde olan bir bölge olarak gördüğü için bu bölgedeki ülkelerle ilişkilerini sınırlandırmış (Khashimov, 2020, s. 103), dolayısıyla Venezuela ile olan ilişkileri de bundan etkilenmiştir. Bu bağlamda Venezuela'nın bölgede ABD ile yakınlık kurup siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek en önemli müttefiklerinden biri haline gelmesi, Venezuela ile SSCB'nin diplomatik ilişkilerinin kopmasına neden olmuş ve bu durum, 1970'lerin ortalarına kadar sürmüştür. 1970'lerin ortalarında ise diplomatik ilişkiler yeniden başlamasına ve karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılmasına rağmen Venezuela ve SSCB'nin ilişkileri çok parlak olmamış ve siyasi, ekonomik ve ticari olarak ileri seviyeye taşınamamıştır.

SSCB'den sonra kurulan Rusya Federasyonu dönemindeyse ikili ilişkiler gelişim göstermeye başlamıştır. Çünkü 1996 yılında RF Dışişleri Bakanlığı görevine gelen Yevgeni Primakov'un dış politikanın rolünü ve yönelimini çok kutuplu uluslararası ilişkiler düzenine çevirmesi, dünya ekonomisiyle bütünleşmek istemesi ve ABD politikalarına karşı alternatif geliştirme düşüncesi (Hamzaoğlu, 2020, s. 290), Venezuela ve Rusya ilişkilerinin gelişiminde etkili olmuştur. Bu bağlamda önce Venezuela Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret etmiş, daha sonra da Primakov, Venezuela'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu süreç ilişkilerin gelişmesine katkı sağlasa da asıl Venezuela ile RF'nin ilişkisine katkı sağlayan etken, Chavez'in Venezuela'da iktidara gelmesidir. Öyle ki Chavez'in iktidara

gelmesi, Venezuela'nın dış politika yönelimini ve bölgesel stratejilerini önemli derece değiştirerek farklı ülkelerle de ilişkilerin gelişmesine uygun zemini hazırlamıştır. Bu bağlamda Venezuela liderinin anti-emperyalist söylemi, çok kutuplu dünya düzenine olan yakınlığı, anti-Amerikancı yaklaşımı ve ABD'nin ticari ve siyasi baskısından kurtularak petrol konusunda ABD'ye olan bağımlılığı azaltmak istemesinin yanı sıra liberal olmayan ve ekonomik anlamda devletçi politika anlayışı güden devletlerle iş birliği kurmak istemesi, Rusya ile olan ilişkilerin gelişmesine ve derinleşmesine yol açmıştır.

İkili ilişkilere ivme kazandıran faktör ise 2000 yılında New York'taki BMGK toplantısındaki görüşme olmuş ve bu görüşmeden sonra Chavez, RF'ye ziyaretlerde bulunarak ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi için anlaşmalar imzalanmıştır (Önal ve Mehmetoğlu, 2019, s. 175). İkili temaslar sonrası ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine ulaşmış ve böylelikle siyasi, askeri, sanayi, ulaştırma, eğitim ve ekonomik alanda gelişen ilişkiler, özellikle enerji alanında da belirgin bir gelişim göstermiştir. Öte yandan RF'nin, Latin Amerika bölgesinde Venezuela'yı anti-emperyalist duruşundan ve ABD karşıtlığından dolayı hem müttefik olarak görmesi hem de sahip olduğu enerji kaynakları ve sunduğu ekonomik fırsatlar nedeniyle stratejik bir pazar olarak görmesi, Venezuela'yı RF için değerli kılmıştır. Bu kapsamda iki ülke, enerji sektörlerini güçlendirmek, enerji kaynaklarını daha verimli kullanmak ve ulusal çıkarlarını korumak için enerji alanında stratejik öneme sahip birçok anlaşma imzalamış ve ortak projeler geliştirmiştir.

İmzalanan anlaşmalar ve yürütülen ortak projeler ise şöyle sıralanabilir: a) RF'de faaliyet gösteren Rosneft, Lukoil ve Gazprom gibi büyük şirketler, Venezuela'da petrol arama faaliyetlerine başlamıştır (Tepeciklioğlu, 2018, s. 494); b) Chavez, petrolü bir dış politika aracına dönüştürerek ABD'den alamadığı silahları Rusya'ya satılan petrol karşılığında almıştır (Gergün, 2016, s. 72-73); c) Rosneft, PdVSA'nın BP ile birlikte ortak olduğu Ruhr Oel rafinerisinin %50 hisseleri için Venezuela'ya 1,6 milyar dolarlık ödeme yapmıştır (Akgemci, 2011, s. 151); d) İki ülke, Venezuela'da bir atom enerjisi santralının inşası ve kullanımına ilişkin bir anlaşma imzalamıştır (Anishchuk, 2010); e) RF, Venezuela enerji altyapısını desteklemek için ürün satışında bulunmuştur; f) RF, PdVSA'ya petrol karşılığında kredi sağlamıştır.

Chavez döneminde yukarıda bahsi geçen enerji alanındaki iş birliği anlaşmaları, petrol ve doğalgaz gibi kaynakların keşfi, üretimi ve ticareti gibi konularda Venezuela'ya avantaj sağladığı gibi aynı şekilde talep güvenliğinin sağlanması, ihracat pazarının çeşitlendirmesi ve ekonominin kalkınması konusunda da avantaj sağlamıştır. Chavez'den sonra Venezuela'da Devlet Başkanı olan Maduro da Chavez'in izinden giderek Rusya ile olan ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle de enerji sektörüne yönelik yapılan iş birlikleri devam etmiş ve bu sektörün geliştirilmesi için yeni anlaşmalar imzalanmıştır.

Maduro'nun iktidarında yapılan anlaşmalar ve gelişmeler ise şu şekilde özetlenebilir:

- 2015 yılında RF ile Venezuela, petrol ve doğalgaz sektöründe kullanılmak üzere, 14 milyar dolarlık bir petrol yatırım anlaşması imzalamıştır (Enerji Gazetesi, 2015);
- 2016'da Rosneft, PdVSA'nın ABD'de bulunan ve iştiraki olan CITGO'nun %49.9'unu satın almıştır (Anadolu Ajansı, 2019);
- Rosneft, Venezuela'dan satın alacağı petrol için 6 milyar dolar ön ödeme yapmıştır (Yüksel ve Sağlam, 2019);
- PdVSA, Lizbon'daki ofisini Moskova'ya taşıyarak hem iki ülke arasındaki iş birliğini artırmak (Yaşar, 2021, s. 549) hem de ülkenin mal varlığını korumak istemiştir;
- RF'ye ait Sovcomflot adlı şirket, Venezuela petrolünün taşınmasını sağlamıştır (Khashimov, 2020, s. 126);
- ABD'nin uyguladığı yaptırımlardan dolayı uluslararası firmalar Venezuela'dan çekilirken; Rus firmaları faaliyet göstermeye devam etmiştir;
- RF, Venezuela'nın enerji alanındaki altyapı ihtiyaçları için teknik ve finans desteği vermiştir.

5.2.1.3 Çin ile ilişkileri

Venezuela ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik bağ, Ağustos 1944 tarihinden itibaren kurulmaya başlanmış ve 1974 yılında da iki ülkenin diplomatik bağları, resmi boyut kazanmıştır (Asifa, 2023, s. 3). Bu duruma rağmen Venezuela'nın Çin ile ilişkileri, diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1974'ten itibaren beklenen gelişmeyi gösterememiş ve iki ülkenin karşılıklı siyasi, ekonomik ve ticari ilişkileri çeşitli iç ve dış unsurların etkisiyle ilerleme noktasında oldukça sınırlı kalmıştır. Söz konusu durum, Hugo Chavez'in Venezuela Devlet Başkanı olmasıyla birlikte değişmeye başlamış ve Venezuela ile Çin arasındaki iş birliği süreci ivme

kazanmıştır. Öyle ki ikili ilişkiler enerji, altyapı ve ekonomi gibi kritik alanlarda derinleşmiş ve bu doğrultuda her iki ülkenin de stratejik ortaklığı güçlenmiştir.

Venezuela'nın, Çin ile olan ilişkilerinin derinleşmesinin ve stratejik bir boyut kazanmasının nedeniyse Chavez dönemiyle birlikte değişen Venezuela'nın dış politika anlayışından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda Chavez devlet başkanı olduğunda ABD'nin Latin Amerika'daki nüfuzunu dengelemek için iki temel hedefi bulunmaktaydı: Birincisi, ülkenin petrol gelirlerini kullanıp bölgede ABD'nin nüfuzunu zayıflatarak bağımsız bir pozisyon oluşturmak; ikincisi ise ABD dışında özellikle de Batılı olmayan devletlerden uluslararası destek almak (Kaplan ve Penfold, 2019, s. 15). Bahsi geçen iki dış politika görüşün yanı sıra Chavez'in sosyalist politikaları, ABD liderliğindeki küreselleşmeye muhalefeti ve ABD'ye karşı daha bağımsız bir dış politika oluşturma arzusu, Çin ile ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayarak Venezuela'nın Çin ile stratejik ortaklık kurmasını teşvik etmiştir. Yani Chavez'in Çin'e yaklaşması hem ABD'ye karşı güçlü bir rakip bulma isteğinden hem de ideolojik sebeplerden kaynaklanmıştır.

Burada Çin'in stratejik ortak seçilmesinin nedenleriye şöyle ifade edilebilir: a) Çin, uluslararası politika ve Latin Amerika'da etkin olmayı hedeflerken; 'eşitlik ve karşılıklı yarar' prensiplerine dayalı bir ortaklık anlayışını benimseyerek hem kendi çıkarlarını korumak hem de ortaklık kurduğu ülkelerle karşılıklı fayda sağlamak istemesi (İzol, 2019, s. 204-205), yani kazan-kazan stratejisi benimsemesi; b) Chavez'in Çin'i, Venezuela'nın ABD'den özerklik kazanmasına yardımcı olacak bir potansiyel olarak değerlendirmesi (Kaplan ve Penfold, 2019, s. 15); c) Robert Evan Ellis ve Daniel P. Erikson'a göre Chavez'in Latin Amerika'daki ABD nüfuzunu kırmak istemesi (aktaran Albayrakoğlu, 2017, s. 122); d) Çin'in artan enerji ihtiyacını Venezuela karşılayarak enerji ihracatında ABD'ye olan bağımlılığını sonlandırmak istemesi; e) Çin'in ekonomik büyümeyle sağladığı zenginleşmenin, gelişmekte olan ülkelerdeki temel sorunlardan biri olan yoksulluğa çare olarak görülmesi; f) sömürgecilik geçmiş olmayan bir ülkeyle ilişki kurulmak istenmesi.

Diğer taraftan Çin'in Latin Amerika ve Karayip bölgesini ABD'nin Doğu Asya'daki nüfuzuna karşı bir denge unsuru olarak görmesi (Ferchen, 2020, s. 16), sanayileşme

atağı ve ekonomik gelişimini sürdürebilmek için hammadde ve enerji kaynaklarına ihtiyaç duyması, dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelerle diplomatik ortaklıklar kurmaya çalışması ve yumuşak güç yöntemlerini kullanmak istemesi, Venezuela gibi zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerle stratejik ortaklıklar kurmasını teşvik etmiş ve bu ülkelerle ilişkilerini derinleştirmiştir. Böylelikle Çin, enerji güvenliğini sağlama, ihracat noktalarını çeşitlendirme ve ekonomik güvenliğini temin etme konusunda Venezuela'nın iş birliği yaptığı en önemli ülkelerden biri olmuştur. Bu iş birliği hem Çin'in enerji ihtiyaçlarının karşılamasına hem de Venezuela'nın ekonomik kalkınmasına katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda iki ülke enerji alanında birçok anlaşma imzalamış ve ortak projeler geliştirmiştir.

İmzalanan anlaşmalar ve geliştirilen ortak girişimler ise şunlardır: a) Aralık 2004'te iki ülke, Venezuela ham petrolünün Çin'e sevkiyatının canlandırılması ve Çin'de kurulacak rafinerilerde işlenmesi için 12 milyar dolarlık bir fon oluşturmuştur (Akgemci, 2011, s. 83); b) 2005 yılında Venezuela ve Çin, petrol üretimi, tarımsal iş birliği, konut ve teknolojik alanı kapsayan 19 anlaşma imzalamıştır (Wagner, 2005b); c) Venezuela petrol şirketi PdVSA, Çin'de bir şube açmıştır (Acar, 2019, s. 108); d) Chavez'in, resmi olarak Venezuela'yı dünyanın en büyük petrol zengini ülkesi ilan etmeye çalışmasına, Çinli firmalar da destek vermiştir; e) 2007 yılından itibaren Çin Kalkınma Bankası (China Development Bank/CDB), Venezuela ile kredi anlaşmaları imzalamaya başlamış ve bu kredilerin geri ödemesinin petrol ile gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (Ferchen, 2020, s. 8-9); f) CNPC, PdVSA ile ülkenin Orinoco Belt bölgesinde de kuyu geliştirmek için bir anlaşma imzalamıştır (Acar, 2019, s. 108); g) Çinli CITIC Group ile PdVSA, petrol, maden, konut gibi stratejik alanları kapsayan bir anlaşma imzalamıştır (Acar, 2019, s. 109); h) Venezuela ve Çin, Stratejik Enerji Planı anlaşması imzalanmış ve Venezuela'nın Çin'e yaptığı petrol ihracatının artırılması planlanmıştır (Akgemci, 2011, s. 155); i) Çin Petrol Şirketi (Sinopec) ve Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketinin (China National Offshore Oil Corporation/CNOOC) Venezuela petrol endüstrisine girişi sağlanmaya çalışılmıştır.

İki ülkenin yaptığı enerji anlaşmaları ihracat rakamlarına yansımış ve Venezuela'nın 2005 yılında Çin'e yaptığı petrol ihracatı 19.000 varilken; bu miktar 2012'nin

ortalarında 640 bin varile ulaşmıştır (Kaya, 2014, s. 199). Böylelikle Chavez döneminde, Venezuela'nın petrol konusunda ABD'ye olan bağımlılığına karşın enerji satılan ülke çeşitlendirilmiş, endüstriyel faaliyetler ivme kazanmış ve ülke ekonomik olarak kalkınmaya başlamıştır. Sonuç olarak Venezuela'nın gıda gibi ucuz tüketim mallarına olan ihtiyacıyla Çin'in petrole olan bağımlılığı, iki ülkeyi yakınlaştırmıştır. Chavez'in ölümünde sonra Venezuela'da Devlet Başkanı olan Maduro döneminde de bu yakınlaşma devam etmiştir. Ancak bu dönemde petrolün varil fiyatının düşmesi ve Venezuela'nın ekonomik olarak kötü yönetilmesi, Venezuela'yı Çin'e karşı oldukça borçlu duruma düşürmüştür. Bundan dolayı da Çin'in Venezuela'ya sağladığı ekonomik destekte bir azalma olduğu görülmüştür.

Bu duruma rağmen siyasi çalkantılar, uluslararası yaptırımlar ve süregelen ekonomik kriz nedeniyle zor günler yaşayan Venezuela, petrol ve altyapı alanındaki yatırımları geliştirmek ve uluslararası alanda ABD tarafından yapılan izolasyondan kurtulmak için Çin ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Hatta Venezuela'nın Çin ile olan ilişkileri, ABD'nin bölgedeki egemenliğine karşı siyasi ve ekonomik bir alternatif olduğundan dolayı ABD'yi ciddi derece de rahatsız etse de ilişkiler sürdürülmüştür. Nitekim Venezuela ve Çin'in enerji alanındaki iş birliği Maduro döneminde de devam etmiştir. Bu bağlamda CNPC, ortak enerji sahalarının işletilmesi ve bazı girişimlerden hisse satın alınması gibi eylemlerle PdVSA'ya nakit desteği sağlamıştır (Eschenbacher ve Parraga, 2020) ve Çin, petrol karşılığında İran'a kredi sağlamaya devam etmiştir. Ayrıca Çin ve Venezuela, ilişkilerinin seviyesini 'her koşulda stratejik ortaklığa' yükseltmişlerdir (NTV, 2023).

5.2.1.4 İran ile ilişkileri

Venezuela ve İran arasındaki ilk diplomatik temaslar, 1940'lı yılların ortalarına doğru gerçekleşmiştir. 1940'lar da ilk resmi temaslar kurulmasına rağmen bu süreçte Venezuela ve İran arasındaki ilişkiler, pek gelişim alanı bulamamış ve iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkiler sınırlı kalmıştır. Ancak Venezuela'nın OPEC fikrini ortaya atması ve kuruluşundaki aktif rolü, İran gibi petrol üretici ülkelerle yakın ilişkiler kurmasına yol açmıştır. Nitekim 1960 yılında OPEC'in kurulmasının ardından Venezuela ve İran arasındaki ilişkiler de daha

sağlam temellere dayanmaya başlamıştır (Özkan, 2017, s. 5-6). Petrol üzerinden kurulan ilişkiler, daha sonra diplomatik alana da etki etmiştir. Bu bağlamda iki tarafta büyükelçilikler açmış ve Venezuela Devlet Başkanı Carlos Andres Perez ile İran Şah'ı karşılıklı resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır (Brun, 2008, s. 21).

Söz konusu karşılıklı ziyaretler ve açılan büyükelçilikler, Venezuela ve İran arasındaki ilişkilerin güçlenmesine ve iş birliğinin artmasına katkı sağlasa da Venezuela ve İran'ın kültürel ve dini farklılıklarının yanı sıra ülkelerin birbirine uzak olması gibi nedenlerden dolayı ilişkiler sonraki süreçte düşük bir öncelik düzeyinde 1990'ların sonuna kadar devam etmiştir. Öte yandan İran dış politikası açısından da Venezuela hiçbir zaman öncelikli bir ülke olmamış ve ABD'ye olan müttefikliği doğrultusunda Venezuela'ya yaklaşmak, İran'ın Venezuela'ya yaklaşımının özünü oluşturmuştur. Ancak Chavez'in iktidara gelmesiyle birlikte Venezuela'da başlayan sol siyasetin Batı dışı müttefik arayışı, Venezuela-İran ilişkilerine yeni bir dinamizm kazanmıştır. İran'da ise Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle güçlenmeye başlayan bu dinamizm, özellikle Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte iyice güçlenerek ilişkilerin enerji, ekonomik, kültürel ve siyasi alanda gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bu dinamizmin ortaya çıkma sebepleri ise şu şekilde özetlenebilir: a) Chavez'in İran'ı "çok kutuplu dünya düzenini kurmak için verilen mücadelede bir müttefik" ve 'stratejik ortak' olarak görmesi (Akgemci, 2011, s. 150); b) Chavez ve Ahmedinejad'ın kişisel bağlantıları ve popülist tarzları (Gundogan, 2012, s. 45); c) iki ülkenin de Güney-Güney iş birliğiyle gelişmekte olan diğer ülkelerle ilişki kurmak istemeleri (Brun, 2010, s. 36); d) İran'ın ABD'nin arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'da etki oluşturabilmek için Venezuela'yı siyasi bir müttefik olarak görmesi (Özkan, 2017, s. 6), yani İran ve Latin Amerika ilişkilerinde Venezuela'nın köprü görevi görmesi; e) İslam Devriminden sonra İran'da ortaya çıkan İslam eksenli düşünce yapısının ve Chavez'in iktidara gelmesiyle birlikte Venezuela'da ortaya çıkan sol tandanslı yapının, ABD ve Batı karşıtı bir politika belirlemesi ve anti-emperyalist çizgide olması; f) iki ülkenin uluslararası yaptırımlardan kaçınma çabaları ve bu konuda birbirlerini alternatif görmeleri; g) uluslararası sistemi yeniden şekillendirerek ABD'yi dengelemek istemeleri; g) iki

ülkenin de OPEC üyesi olması; h) Chavez'in petrol gelirlerinden yararlanmak için iş birliğine ihtiyaç duyması ve bu doğrultuda İran ile iş birliği kurmak istemesi.

Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı birbirlerine yakınlaşan Venezuela ve İran'ın ilişkilerinde ana gündem maddesi ise petrol olmuştur. Zira iki ülkede dış politika hedeflerini desteklemek için petrol gelirlerinden faydalanmış ve enerji kaynaklarını siyasi bir araca dönüştürerek silah olarak kullanmışlardır. Nitekim söz konusu ülkeler, enerji konusunda iş birliği yaparak zayıflıklarını telafi etmeye, eksikliklerini gidermeye ve altyapılarını onarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Venezuela ve İran, belirlenen amaçları yerine getirebilmek için birçok ikili anlaşma imzalamıştır.

İki ülkenin enerji alanındaki iş birlikleri ise şu şekilde özetlenebilir: a) PdVSA ve İran'a ait Irani Sadra America Latina adlı şirket, açık denizlerde petrol ve gaz arama projelerinin geliştirilmesi için 'Venezirian Oil Company' adlı ortak bir girişim kurmuştur (Rigzone, 2006); b) Venezuela'ya ait CVP ve İran'a ait Petropars, petrol üretimi için 'Venezuela-İran Petrokimya' şirketi adında bir şirket kurmak istemişlerdir; c) Venezuela ve İran, 'OPEC gaz şirketi' kurulması konusunda anlaşmıştır (Brun, 2008, s. 29); d) Venezuela petrokimya şirketi PEQUIVEN ve İran Ulusal Petrokimya şirketi, İran'da yeni bir petrokimya tesisi kurmak için ortak bir girişim kurmuştur (Bailey, 2012, s. 3); e) İran'a, ALBA'da gözlemci üye statüsü verilmiştir (Erikson, 2007); f) Söz konu ülkeler, başta petrol projeleri olmak üzere diğer projeleri de yönetmek için İran-Venezuela Bankası ve bir fon oluşturmuşlardır; g) Venezuela, NPT'yi ihlal ettiği için İran'ı kınayan IAEA'nın kararına ret onayı kullanan tek devlet olmuş (Brun, 2010, s. 40); h) Venezuela, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlara rağmen İran'a benzin tedarik etmiş ve aynı zamanda İran'ın petrol ve petrokimya sektörlerine yönelik uygulanan yaptırımları kabul etmeyerek İran'a destek vermiştir; i) Venezuela ve İran, Orinoco ve Güney Pars gibi enerji sahalarını geliştirmek için iş birliği yapmıştır.

Chavez ve Ahmedinejad döneminde Venezuela ve İran, coğrafi zorluklara ve iç ve dış politikada gelişen olumsuzluklara rağmen enerji alanında ikili ilişkileri ilerletmişlerdir. Chavez'in 'İşte tek yumruk gibi birleşmiş iki kardeş ülke' (Karmon, 2009, s. 4) olarak tanımladığı ortak ideolojiler etrafında gelişim gösteren ikili ilişkiler, ABD'yi de oldukça rahatsız etmiştir. Venezuela'da Chavez'in hayatını

kaybetmesi ve İran'da ise Ahmedinejad'ın yerine Ruhani'nin gelmesi, iki ülke arasındaki kurulan bağın devam edip etmeyeceğini gündeme getirmiştir. Nitekim İran'da göreve gelen Ruhani yönetiminin, Ahmedinejad kadar yoğun Latin Amerika politikası takip etmemesi, Batı ile daha ılımlı yeni bir dış politika benimsemesi ve bölgede gelişine Suriye gibi olaylara öncelik vermesinin yanı sıra Chavez'in yerine gelen Maduro'nun da Chavez'in sahip olduğu ikili ilişki ağına sahip olmaması gibi nedenler, Chavez-Ahmedinejad dönemindeki ideolojik düşünce etrafında oluşan stratejik ortaklıkta bir duraksama yaşatmıştır.

Duraksayan ilişkiler, 2016 yılında Venezuela'ya yapılan ziyaretle birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu ziyaretlerle birlikte İran, Venezuela ile bağları yeniden kurmak istemiştir. Bunun en temel nedeni ise her iki ülkenin de ABD'ye olan karşıtlığının, ortak bağları derinleştirmek ve geliştirmek için bir teşvik oluşturmasıdır. Bunun yanı sıra ABD'nin Venezuela ve İran'a uyguladığı yaptırımları artırması da söz konusu ülkeleri bir araya getirmiştir (The Washington Post, 2020). Doğal olarak bu durum da yine enerji alanındaki iş birliğine yansımış ve iki ülke enerji alanında yeni anlaşmalar yapmıştır. Bu bağlamda 2021 yılında söz konusu ülkeler arasında petrol takası anlaşması yapılmıştır (İran, Venezuela'ya ham petrolün kalitesini artırmak için kondensat sağlayacak, Venezuela'da İran'a ağır petrol verecektir) (Euronews, 2021), 2022 yılında petrol, gaz ve petrokimya alanında iş birliği anlaşması imzalanmıştır (Prensa Latina, 2023) ve 2023 yılında petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesinin yanı sıra rafinerilerin ve petrokimya tesislerinin modernizasyonu ve petrol ticareti alanlarında yeni mutabakat imzalanmıştır (Mehr Haber Ajansı, 2023).

5.2.1.5 Türkiye ile ilişkileri

Venezuela ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Venezuela'nın uzun yıllar ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlık yaşaması, iki ülkenin farklı ideolojilere sahip olması, tarihsel bağların zayıflığı, coğrafi olarak birbirlerine uzak olmaları, ulaşım zorlukları ve diplomatik olarak iki tarafın da pasif davranması gibi faktörler nedeniyle uzun yıllar boyunca gelişmemiştir. Bu etkenlerden dolayı da Venezuela ve Türkiye arasında ekonomik, ticari ve kültürel bağların kurulması oldukça zorlaşmıştır. Hatta iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 1950 yılında başlamasına (Türkiye Cumhuriyeti

Dışişleri Bakanlığı, t.y.d) ve tarafların birbirlerine olumlu yaklaşımlarına rağmen Venezuela ve Türkiye arasındaki ilişki, beklenen düzeye ulaşamamış ve Soğuk Savaş'ın sonuna kadar atıl bir durumda kalmıştır. Kültürel etkileşim dışında da Venezuela ve Türkiye arasındaki ilişkiler, genellikle mesafeli olmuştur

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemdeki belirsizliklerin azalmasıyla birlikte uluslararası sistemin daha istikrarlı bir yapıya kavuşması, Venezuela ve Türkiye gibi ülkeler arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasına fırsat vermiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan şu etkenler, iki ülkeyi yakınlaştırmıştır: a) Türkiye'nin Latin Amerika ile daha yakın ilişkiler kurarak mevcut ekonomik ve siyasi ilişkileri ilerletmek istemesi (Yetim, 2019, s. 170); b) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in LA'ya ilk ziyareti gerçekleştirmesiyle başlayan süreçte LA'nın Türk dış politikası faaliyet alanına girmesi (Karana, 2023, s. 216); c) Türkiye ve Venezuela'nın küreselleşme çerçevesinde uluslararası politikada daha aktif bir rol alarak ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlarını korumak istemesi; d) iki ülkenin küresel rekabette pazar arayışına girmesi. Bu etkenler, Venezuela ve Türkiye arasında bir yakınlaşmaya neden olsa da Türkiye'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle ilişkiler istenilen düzeyde ilerlememiştir.

Asıl ilişkilerin gelişmeye başlaması açısından ise 1998 yılında Türkiye'nin 'Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı' önemli bir adım olmuştur (Karana, 2023, s. 216). Bu adımla Türkiye, bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmeyi, yatırım olanaklarını genişletmeyi ve üst düzey siyasi temasları teşvik etmeyi amaçlamıştır. 1998'de hazırlanan Eylem Planı, 2006'da güncellenmiş ve Türkiye 2006 yılını Latin Amerika ve Karayipler yılı ilan ederek bölgeyle ekonomik, siyasi, sosyal, askeri ve kültürel ilişkilerini güçlendirmek istemiştir (Kınık, 2021, s. 330). Böylelikle Venezuela-Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin bölgeye açılım politikası ile ivme kazanmaya başlayarak ticari ve ekonomik ilişkilerin artmasına ve üst düzey siyasi diyalogun teşvik edilmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda Venezuela sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıyla Türkiye'nin dikkatini çekerken; aynı zamanda sunduğu çeşitli yatırım fırsatlarıyla da Türkiye ile ekonomik bağlantıların kurulmasına olanak tanımış ve bu durum, iki ülke arasında

güçlü ve çeşitli iş birliği alanlarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim iki ülke arasında oluşan güçlü ve çeşitli iş birliği alanlarından biri de enerji hususu olmuştur. Venezuela'nın zengin petrol rezervleri sayesinde Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli ve Türkiye'nin farklı pazarlara açılma arzusu, enerji sektöründe ortak projelerin geliştirilmesine imkân tanımıştır. Bu durum da her iki ülkenin enerji alanında stratejik bir iş birliği kurma ve karşılıklı fayda sağlama yolunda önemli adımlar atmasına fırsat sağlamıştır.

Bu doğrultuda dönemin Venezuela Dışişleri Bakanı olan Nicolas Maduro'nun 4 Kasım 2010 tarihindeki Türkiye ziyareti (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2010), Venezuela-Türkiye arasında geliştirilmek istenen enerji alanındaki ilişkilerde önemli yer teşkil etmiştir. Bu ziyaret sırasında Venezuela ve Türkiye arasında enerji anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma kapsamında, Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Venezuela'daki hidrokarbon kaynaklarının aranması, üretilmesi, rafine edilmesi, depolanması, taşınması ve pazarlanması gibi konularında imtiyaz sahibi olmuştur (Örnek ve Mızrak, 2015, s. 564). Maduro da anlaşmayla ilgili düşüncelerini "Türk Hükümeti'nin, Türk şirketlerinin Venezuela'ya gelerek yatırım yapmalarını istiyoruz" ve "Bu imzayla beraber başka enerji işbirlikleri de yapacağız. Yani bu enerji işbirliği geliştirmeye yönelik ilk anlaşma. Bu anlaşma için ekonomik enerji işbirliğini daha da geliştireceğimiz programın başlangıcı diyebiliriz" şeklinde ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Venezuela 2011 yılında ise Türkiye'ye, petrol çıkarma ve pazarlama konusunda işbirliği yapmayı önermiş ve bunun karşılığında da Türkiye'den Venezuela'ya konut yapmasını talep etmiştir (Saraçoğlu, 2012). İki ülke arasındaki 'konut karşılığı petrol' projesi, Türkiye'nin inşaat sektörü aracılığıyla Venezuela'nın altyapısına katkı sağlamayı ve Venezuela'nın da petrol kaynakları sayesinde Türkiye'ye ucuz petrol satarak enerji bağımlılığını azaltmayı amaçlamıştır (Karana, 2023, s. 225). Ancak Türkiye'de gerçekleşen Van depremi nedeniyle Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) önceliklerinin değişmesi, projenin ertelenmesine neden olmuştur (Uzman Para, 2016). Öte yandan 2012 yılında kurulan Türkiye-Venezuela İş Konseyi (Baysal ve Abiç, 2022, s. 435), ekonomik alandaki iş birliğinin sürekliliğini temin etmek ve güçlendirmek istemiştir.

Bu dönemde Venezuela ve Türkiye arasında her anlamda bir yakınlaşma olsa da ilişkiler belirli bir seviyenin üstüne çıkamamıştır. Ancak 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi sonrasında Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro’nun Recep Tayip Erdoğan’ı arayarak desteğini iletmesi, iki ülkenin ilişkilerinde büyük bir sıçramaya neden olmuştur. Bu sıçrama, sadece ticari ilişkilerle sınırlı kalmamış, liderler arasındaki yakınlık ve söylemler, karşılıklı ziyaretler ve ülke yönetimlerinin çeşitli meselelerde birbirlerini desteklemesi gibi alanlarda da kendini göstermiştir (Baysal ve Abiç, 2022, s. 424). Maduro’nun 9-13 Ekim 2016 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen 23. Dünya Enerji Kongresine katılmak üzere Türkiye’yi ziyaret etmesiyle başlayan süreçte de ilişkiler iyice ivme kazanmıştır (Karana, 2023, s. 217). Ayrıca söz konusu ilişkiler, ABD’nin Venezuela’ya yaptırımlar uygulamasından dolayı Amerikan karşıtlığı temelinde şekillenirken; Türkiye ise Venezuela’nın en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir.

Bu bağlamda 2010’da iki ülke arasında imzalanan anlaşma, 2016 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır (Lexpera, 2016). Yine Maduro 2022’deki Türkiye ziyaretinde tarım, enerji, teknoloji ve turizm alanlarında gelişime yönelik fırsatları vurgulayıp iki ülke arasındaki ticareti artırmak için gereken altyapı ve yasal zemini sağlayarak Türkiye’den Venezuela’ya yapılabilecek yatırımları kolaylaştırmaya çalışacaklarını ifade etmiştir (Karana, 2023, s. 227). Enerji alanındaki en güncel gelişme ise 2024 yılında yaşanmış ve Türkiye’nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, Venezuela ile enerji iş birliğini petrol, doğalgaz ve madencilik alanlarında güçlendirmek amacıyla Karakas’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin sonunda da Venezuela ve Türkiye petrol, doğalgaz ve madencilik alanlarında iş birliği anlaşması imzalamışlardır (Pekgöz, 2024).

5.2.2 İran

İran jeostratejik konumu, köklü tarihi, bölgesel nüfuzu, potansiyel ekonomik gücü ve enerji kaynakları gibi faktörler nedeniyle bölgesel ve küresel aktörlerle başta enerji odaklı olmak üzere siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarında karmaşık ve çok katmanlı ilişkilere sahip olmuştur. Söz konusu ilişkiler ise zaman zaman iş birliği etrafında şekillenirken; zaman zamanda çatışma dinamikleri etrafında şekillenmiştir.

Bu bağlamda İslam devrime kadar ABD başta olmak üzere Batı ülkeleriyle ekonomik ve politik ilişkiler kurulurken; İslam devriminden sonra ise yeni rejim ile ülkenin dış politika anlayışının da değişmesi, İran'da Batı karşıtı bir cepheyi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla İran'da Batı karşıtı bir cephe oluşması, Doğu'ya yönelik bir eksen kaymasına neden olmuştur. Böylelikle Batı ülkeleriyle yoğun bir rekabet ve zaman zaman da gerilimli ilişkiler yaşanırken; Rusya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerle enerji, güvenlik ve ekonomik alanda güçlü ortaklıklar geliştirilmeye başlanmıştır.

5.2.2.1 ABD ile ilişkileri

ABD ve İran arasındaki ilişkiler, tarihsel olarak uzun bir zaman aralığını kapsamış ve bu zamanın İslam devrime kadarki sürecini, ABD'nin İran üzerinde kurduğu hegemonya ile gelişen karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkiler şekillendirirken; devrimden sonraki yıllarda ise ilişkiler, çatışmacı bir eğilimde şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda ABD ve İran arasındaki ilişkiler, 19. yüzyılda başlamasına rağmen ABD'nin Monroe Doktrini etrafında dış politikasını şekillendirmesinden dolayı İran ile olan diplomatik ve ekonomik ilişkiler, gelişim alanı bulamamıştır. Hatta Evren Altınkaş'a göre İran 1856 yılında ABD'ye bir büyükelçi göndermesine karşın ABD'nin Monroe Doktrininden kaynaklı izolasyonist yaklaşımı nedeniyle 1944 yılına kadar İran'da büyükelçilik faaliyetlerine başlamamıştır (aktaran Karnap ve Çağla, 2022, s. 1377). İkinci Dünya Savaşı sonucunda İngiltere'nin güç kaybetmesiyle birlikte uluslararası sistemde oluşan güç boşluğunu, ABD'nin doldurmak istemesi, İran ile olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir.

İran'ın SSCB'yi güneyden çevirebilecek stratejik bir konumda bulunması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması, ABD'nin İran ile yakın ilişkiler kurmasına olanak tanımıştır (Özcan, 2006, s. 10). İran ise bu süreçte hem SSCB'den kaynaklı güvenlik sorununu çözmek hem de ABD'nin yardımlarıyla batılılaşmak için Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin Ortadoğu'daki önemli müttefiklerinden biri olmuştur (Karnap ve Çağla, 2022, s. 1377). Söz konusu politika anlayışı, ABD ve İran arasındaki askeri, ekonomik, ticari, enerji ve siyasi alanda ilişkilerin derinleşmesi için geniş bir alan sağlayarak her iki ülkeninde birbiriyle etkileşimini artırmış ve iş birliğini teşvik etmiştir. ABD ve İran arasında en çok etkileşimi teşvik eden ve iş

birliğinin en yoğun olduğu alanlardan biri enerji sektörü olmuştur. Öyle ki bu alan, iki ülke arasında enerji kaynakları, güvenliği ve ticareti konularındaki karşılıklı bağımlılığı artırarak stratejik iş birliği fırsatlarını genişletmiştir.

Bu bağlamda İran ve ABD'nin enerji konusundaki ilişkilerinin belirgenleşmesi ise Musaddık döneminden sonra gerçekleşmiştir. Musaddık iktidara gelmeden önce ABD ve İran arasındaki ikili ilişkiler gelişim göstermesine karşın İran'ın enerji sektörüne İngilizler hakim olmuş ve İran, enerji sektörünü geliştirmek için İngilizlere iş birliği yapmıştır. Ancak Musaddık'ın enerji sektörü üzerindeki yabancı hakimiyetine karşı çıkararak enerji sektörünü ulusallaştırması (Coşkun, 2009, s. 183), ABD'nin İran enerji sektöründe etkinlik oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Musaddık tarafından gerçekleştirilen ulusallaştırma hareketinin örnek teşkil ederek farklı ülkelerde benzer ayaklanmalara yol açmasını ve İran'dan petrol akışının kesintiye uğraması sonucunda Batı devletlerinin risk altına girmemesini istemeyen ABD (Bahtiyar, 2021, s. 153), tarafından planlanan ve Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency/CIA) destekli bir darbe ile Musaddık, 1953'te görevinden uzaklaştırılmıştır (Gündoğan, 2010, s. 351). Bu süreçten sonra ABD ile İran'ın ilişkileri hızlı bir şekilde gelişmeye başlarken; Şah da tahtını korumak ve İran'a yönelik planlarını uygulayabilmek için ABD'nin desteğini sağlamak istemiştir.

Musaddık döneminde gerçekleştirilen reformlar yürürlükten kaldırılmış, dolayısıyla enerjiyi ulusallaştırma süreci de iptal olmuştur. Bu kapsamda İran petrolü üzerinde yeni bir uzlaşma yoluna gidilmiş ve yeni bir konsorsiyum kurulmuştur. Konsorsiyumdaki dağılım ise BP % 40, Royal/ Dutch Shell % 14, Chevron % 8, Exxon %8, Gulf %8, Mobil % 8, Texaco % 8, Fransız CFP % 6 hisse alacak şekilde olmuştur (Arı, 2017a, s. 383). Dağılımdan da anlaşılacağı üzere, yeni uzlaşmadan en kazançlı çıkan ülke, şirketlerine %40 pay koparan ABD olmuştur. Böylelikle İran İngiltere'nin etki alanından çıkararak ABD'nin etki alanına girerken; benzer şekilde enerji sektöründeki İngiltere müttelikliğinin yerini de ABD almış ve İran, ABD ile enerji sektörünü geliştirmek için iş birliği yapmaya başlamıştır.

İş birliği sadece hidrokarbon kaynaklarla sınırlı kalmamış ve söz konusu aktörler nükleer enerji konusunda iş birliği yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda ABD, İran'ın

zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmasına rağmen bu kaynakların yenilenmemesi ve sınırlı olmasının yanı sıra enerji ihtiyacının giderek artmasından dolayı yeni enerji kaynaklarının devreye alınmasını gerektiğini öne sürerek İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji üretmesini savunmuştur. 1953 yılında dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın, BM Genel Kurulu'nda yaptığı 'Barış için atom' konulu konuşmadan sonra gizlilik içerisinde yürütülen çalışmaların, dünyaya servis edilmesi ve daha sonra dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelerde küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurması ve bu reaktörlerin çalışması amacıyla teknolojik ve bilimsel altyapı desteği sağlaması (Aydın, 2007, s. 108-109), İran'ın nükleer programını başlatmıştır.

Bu doğrultuda ABD, İran'ın nükleer enerji programının gelişimine yönelik stratejik bir ortaklık kurmuş ve reaktör teknolojisi, nükleer yakıt tedariki ve teknik danışmanlık gibi çeşitli alanlarda destek sağlayarak bu alanda İran ile birçok anlaşma imzalamıştır⁹, bu da İran'ın nükleer enerji sektöründeki kapasitesini artırmıştır. Hatta ABD tarafından İran'a nükleer teknolojide 'en çok gözetilen ulus' statüsü verilmiş (İşbilen, 2009, s. 110-11) ve bu süreç 1979'da gerçekleştirilen İran İslam Devrimine kadar devam etmiştir. Devrimden sonra Ayettullah Humeyni'nin iktidara gelmesiyle birlikte nükleer enerji çalışmaları durdurulmuş, dolayısıyla ABD ile nükleer enerji konusunda yapılan anlaşmalar da işlevsizlik kazanmıştır. Ayrıca İran'ın devrimden sonra ABD'yi 'Büyük Şeytan' ilan edip İslam dünyasının baş düşmanı olarak nitelendirmesi (Birdişli, 2012, s. 40), Humeyni'nin net bir şekilde anti-Amerikancı olması (Halhalli, 2014, s. 91) ve dış politikadaki 'ne Doğu ne de Batı, sadece İslam Cumhuriyeti' söylemi, nükleer enerji konusunda kurulan ilişkilerin yanı sıra ikili ilişkileri de işlevsiz hale getirmiştir.

Bir nevi devrimden önce enerji eksenli gelişen İran-ABD ilişkiler, İran'ın dış politika anlayışının değişmesinin yanı sıra bu süreçte yaşanan Rehine Krizi ve İran-İrak savaşı gibi gelişmelerin etkisiyle tarihin en çatışmalı dönemine girmiştir. Doğal olarak bu gelişmeler, ABD ve İran arasındaki enerji ilişkilerini de olumsuz etkilemiş ve iki ülke arasında kurulan enerji iş birliği bozulmuştur. Öyle ki enerji konusunda

---

⁹ İran İslam Devrimi öncesi İran'ın nükleer enerji politikalarından bahsedilirken yapılan ortaklıklardan bahsedildiği için burada ayrıca değinilmemiştir.

İran'ın en önemli müttefiklerin biri olan ABD, devrimden önce İran için olmazsa olmaz bir teknoloji olarak sunduğu nükleer enerji konusunda tam tersi bir pozisyonda yer alarak İran'ın bu enerjiye ihtiyacının olmadığını belirtmiş ve İran'ı nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlamıştır. İran ise sahip olduğu jeostratejik konumunu, zengin enerji rezervlerini ve nükleer programını ABD'ye karşı bir koz olarak kullanmaya başlamış ve ABD yerine Çin, Rusya, Kuzey Kore ve Pakistan gibi ülkelerle enerji konusunda iş birliği yapmaya başlamıştır.

Bundan dolayı da İslam Devrimi sonrasında İran'a yönelik politikalarını düşmanlık paradigması üzerinden yürüten ABD, İran'ı köşeye sıkıştırmak ve rejimi zayıflatmak istemiştir (Sarı, 2015, s. 124). Bahsi geçen hedeflerini gerçekleştirmek ve jeopolitik çıkarlarını korumak adına gerek kendi gerek uluslararası örgütler aracılığıyla gerekse diğer devletler üzerinde baskı kurarak İran'a birçok yaptırım uygulamıştır. Bu doğrultuda konuyu BMGK'ye taşınmasını sağlayan ABD hem kendi hem de BMGK üzerinden İran'ın enerji sektörünü hedef alarak enerji altyapısına, enerjisinin taşınmasına ve nükleer enerji programına yönelik yaptırımlar uygulamıştır. Ayrıca ABD İran ile iş birliği yapan ve bu doğrultuda anlaşmalar imzalayan ülkelere de baskı yaparak İran ile ilişkilerini geliştirmesini engellemiştir.

ABD'nin, İran'a karşı izlediği baskı ve yaptırım odaklı politika özellikle 2010-2015 yılları arasında, İran'ı ekonomik ve toplumsal olarak oldukça kötü şekilde etkilemiştir (Kandemir, 2022, s. 148). Öyle ki dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biri olan İran, elindeki kaynakları uluslararası piyasaya arz etmek konusunda büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Ayrıca ülkenin sanayisi darbe almış, enflasyon ve işsizlik oranları önemli derecede yükselmesinden dolayı ülkenin ekonomisi yaptırımlara daha fazla dayanacak gücü kalmamıştır. Söz konusu durum dolayı da İran için yaptırımların kaldırılması, birincil öncelik haline gelmiştir (Yegin, 2014b, s. 15). Bu bakımdan, İran'ın ekonomik güvenliğini yeniden sağlamak ve uluslararası yaptırımları sona erdirmek istemesi, nükleer programın müzakere ile çözülmesini zorunluluk haline getirmiştir.

Bu bağlamda ABD'nin de dahil olduğu P5+1 ülkeleriyle 2015 yılında imzalanan KOEP anlaşması (Bayar, 2016, s. 82) ile birlikte İran'ın nükleer programını

sonlandırması karşılığında, bu ülkeye uygulanan uluslararası yaptırımların kaldırılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu anlaşma hem İran ile ABD'nin ilişkilerine hem İran'ın uluslararası izolasyondan kurtulmasına hem de ülkenin ekonomisine ve enerji sektörüne olumlu katkı sağlamıştır. Ancak 2018 yılında Trump'ın ABD Başkanlığına gelmesiyle birlikte KOEP'ten çekileceğini açıklaması ve bir süre sonra da anlaşmadan tek taraflı çekilmesi (The New York Times, 2018), İran'a karşı yaptırımları yeniden uygulamaya koyması ve diğer ülkelere de baskı kurarak İran'a karşı yaptırımları uygulaması, ilişkileri yeniden bozmuştur. Günümüzde de belli zamanlarda ikili temaslar sağlanmasına rağmen hala ikili ilişkiler çatışmacı bir ekseninde gelişim göstermektedir.

5.2.2.2 Rusya ile ilişkileri

İran ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler, tarih boyunca jeopolitik çıkarlar, enerji politikaları ve bölgesel güvenlik öncelikleri gibi etkenlerin etrafında şekillenerek oldukça karmaşık ve çok yönlü bir yapıya sahip olmuştur. Tarihsel açıdan İran-Rusya ilişkileri, 16. yüzyıla dayanmakta olup bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler, zaman zaman rekabet ve çatışmaya sahne olurken; zaman zaman da iş birliği ve yakınlaşma yönünde ilerlemiştir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça dinamik bir yapıda olmuş ve Soğuk Savaş'ın sonuna doğru şekillenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin komünizmi yaymayı amaçlaması, sıcak denizlere inmek istemesi (Alaca, 2021) ve Batı'ya yakın olan İran'ın da Ortadoğu'da Sovyetlerin yayılmasını engellemeye çalışan bir aktör olması gibi ideolojik ve stratejik farklılıklardan dolayı ilişkiler oldukça mesafeli olmuştur.

İran'da gerçekleşen İslam Devrimiyle birlikte Batı ile ilişkilerin bozulmasına ve Sovyetlerin İran İslam Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlet olmasına rağmen İran ideolojik olarak SSCB'yi 'öteki' olarak nitelendirmiş (Ametbek, 2017) ve 'küçük şeytan' olarak görmüştür. Hatta bu dönemde yaşanan Irak-İran Savaşı'nda SSCB, savaşın başında İran'ı desteklemesine rağmen Irak'a silah satmış (Derman, 2017, s. 6), İran ise SSCB'nin Afganistan'a yaptığı müdahalenin karşısında durmuştur. 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına gelen Mihail Gorbaçov'un dış politikada değişime gitmesi, İran ve SSCB arasındaki ilişkilerde yumuşamaya yol açmıştır

(Askeroğlu, 2022, s. 578). Bylelikle enerji alanında iş birliği, askeri alanda iş birliği, nükleer teknoloji transferi, altyapı desteği, iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık, ABD karşıtlığı, güvenlik kaygıları ve bölgesel güvenlik konularında ortak çıkarlar gibi ekonomik, siyasi ve ideolojik faktörler, iki ülke arasında yakın iş birliğine dayalı bir ilişki ağı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yeni rejimin ‘ne Doğu ne de Batı, sadece İslam Cumhuriyeti’ sloganıyla özdeşleşen dış politika ilkesine rağmen İran, SSCB ile olan ilişkilerini yeniden yapılandırmaya başlamıştır.

SSCB Dışışleri Bakanı Eduard Sevardnadze’nin 1989’da İran’a bir ziyaret gerçekleştirerek Humeyni ile görüşmesi, İran’ın SSCB’den herhangi bir tehdit algılamadığını ve Moskova’nın da İran’ın elindeki İslam kartından endişe etmediğini ortaya koyması (Akdevelioğlu, 2004, s. 133) ve 1989 yılında da İran Cumhurbaşkanı Rafsancani’nin SSCB’yi ziyaret ederek askeri alanda dahil olmak üzere, birçok alanda önemli anlaşmalar imzalamasıyla (Kahraman, 2016, s. 33), yeniden yapılandırma süreci iyice pekişmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra ise İran’ın eski Sovyet coğrafyasında RF’nin üstünlüğünü kabul etmesi (zcan, 2012), Ruslarla ortak sınırının ortadan kalkması, komünizm tehdidinin arka planda kalması, Rusların sıcak denizlere inme politikasının gerçekliğini kaybetmesi ve bölgede meydana gelen diğer değişimlerin yanı sıra her iki ülkenin de bölgesel ve küresel sistem konusundaki benzer yaklaşımları, iki ülkeyi iyice birbirleriyle yakınlamıştır.

Bu yakınlammanın altında yatan temel nedenlere İran açısından bakıldığında İran’ın Rusya’nın silahlarına, teknolojisine ve bölgesel ve uluslararası alandaki desteğine ihtiyaç duymasının yanı sıra Kafkasya ve Orta Asya’da ABD’nin etkisini sınırlandırmak istemesi (Arıkan, 2014, s. 58), ABD’nin bölgedeki askeri varlığını artırarak Suudi Arabistan gibi mttetiklerini de silahlandırması (Kahraman, 2016, s. 33) ve Rusya’yı Batı’nın kendine karşı uyguladığı ambargolara karşı bir denge unsuru olarak görmesi gibi faktörler ön plana çıkmıştır. Bu duruma Rusya açısından bakıldığındaysa İran’ın Körfez bölgesindeki stratejik konumu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine olan ilgisi ve yakınlığı (Kahraman, 2016, s. 35), Hazar’ın statü sorunu ve bölgedeki petrol meselesi, radikal İslam ekincesi (Kemaloğlu, 2012, s. 7), İran ile yakınlamarak Ortadoğu’daki ABD etkisini kırmak istemesi, dolayısıyla NATO’nun Doğu’ya doğru genişlemesini engellemek istemesi ve Rusya’nın yaşadığı

ekonomik krizden dolayı İran'ı iyi bir pazar olarak görmesi gibi faktörler, ön plana çıkmıştır. Kısacası değişen dış politika paradigmaları etrafında iki ülke ekonomik, ideolojik, stratejik ve jeopolitik nedenlerden dolayı bir araya gelmişlerdir.

Boris Yeltsin döneminde RF'nin ABD ve Avrupa ile olan ilişkilerine öncelik vermesi nedeniyle İran-Rusya ilişkilerindeki yakınlaşma olumsuz etkilense de özellikle 1990'ların ortalarından sonra iki ülkenin üst düzey yetkilerinin yaptığı görüşmeler sonucunda söz konusu ülkeler arasında nükleer enerji, petrol ve doğalgaz endüstrisi, haberleşme, silah ticari ve Hazar'daki kaynakların kullanımı gibi alanlarda yaptığı ortaklıklar, ilişkilerin yeniden hız kazanmasına neden olmuştur. Özellikle de Yeltsin'in yerine Vladimir Putin'in göreve gelmesi ve İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 2001 yılında Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaret, ikili ilişkilerin yeniden canlanması açısından önemli bir dönem noktası olmuştur. Böylelikle nükleer çalışmalarından dolayı ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler tarafından ekonomik ve siyasi ambargolara maruz kalan İran, bölge ve dünya politikalarında iş birliği yapabileceği güç olarak Rusya'yı görmüştür. Bu doğrultuda önemli iş birliği alanlarından biri de nükleer enerji konusu olmuştur.

Bilindiği üzere Batı desteğiyle başlayan İran'ın nükleer enerji programı, 1979 yılında gerçekleşen devrimle birlikte çeşitli sebeplerden dolayı durdurulmuştur. Daha sonra yeni rejim nükleer enerji programını devam ettirmek istese de Batı'dan istediği desteği alamadığı için Rusya güçlü bir alternatif olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Rusya ise İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirme hakkının olduğunu savunmuş ve İran'ın nükleer programına altyapı ve teknoloji transferi sağlayarak nükleer enerji programında İran'ın en önemli müttefiki olmuştur. Bu bağlamda söz konusu ülkeler, 1992 yılında İran'a nükleer tesis kurulması, nükleer yakıt sağlanması, araştırma reaktörleri tedarik edilmesi, bilimsel ve medikal araştırmalar için gerekli maddelerin üretilmesi ve İranlı nükleer bilimcilerin Rusya'da eğitim görmelerini öngören bir anlaşma imzalamışlardır (Tunçer, 2013, s. 67). 1995 yılında imzalanan 'Nükleer İş Birliği Anlaşması' ile ise Rusya'nın, Alman firmalarının Buşehr'de yarım bıraktığı reaktörleri tamamlaması, her yıl belli bir sayıda İranlı öğrencinin nükleer fizik ve mühendislik alanında eğitim alması, Rusya'nın İran'daki nükleer araştırma merkezlerinin geliştirilmesine ve kurulmasına yardım etmesi ve bu

doğrultuda gerekli bilimsel ve teknik altyapının sağlanması gibi konular üzerinde anlaşma sağlamıştır (Eisenstadt, 1996, s. 106-107). Bu anlaşma, 1998 yılında Buşehr'deki nükleer santralin iki bloğunun tamamlanması, İran'a uranyum sağlanması ve 20 ile 30 arasında İranlı bilim insanının nükleer bilim konusunda eğitim görmesi şeklinde yenilenmiştir (Paulraj, 2016, s. 98).

İran ve Rusya arasında yukarıda bahsi geçen anlaşmalar, iki ülke arasındaki nükleer enerji iş birliğinin temelini oluşturmuştur. Sonraki yıllarda da Buşehr'de ikinci bir nükleer santralin yapılması (Çetin ve Koç, 2022, s. 153), nükleer alanda teknoloji transferi, yakıt anlaşması ve uranyum satışı gibi konularda yeni anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca Şunu da ifade etmek gerekir ki, Rusya'nın İran'a sağladığı destek sadece teknik alanla da sınırlı kalmamıştır. Öyle ki Rusya, güney sınırlarında İran gibi bir ülkenin nükleer silaha sahip olmasına karşı dursa da (Askeroğlu, 2022, s. 587) İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirmesinin haklı ve meşru olduğunu kabul eden tek aktör olmasının yanı sıra İran'ın tezlerini uluslararası alanda da savunmuştur (Aras ve Özbay, 2006, s. 145). Bunun yanı sıra Rusya, BMGK'nın İran'a karşı aldığı bazı yaptırım kararlarını onaylanmasına rağmen yine de İran'a yönelik baskıları azaltmak için İran tarafından kabul edilmese de çeşitli önerilerde bulunarak daha yumuşak bir politika izlemiş ve her halükârda İran'ın nükleer programına destek sağlamıştır. Rusya'nın BMGK'da daimî üye olması ve veto hakkının olması, Rusya'yı İran için daha da değerli kılmıştır.

Rusya ve İran'ın enerji alanındaki iş birliği sadece nükleer enerji ile sınırlı kalmamıştır. Bunun dışında her ne kadar aynı kaynakları topraklarında buldurmaları ve benzer enerji pazarlarına enerji ihraç etmek istemelerinden dolayı aralarında bir rekabet oluşsa da petrol ve doğalgaz gibi stratejik alanlarda da ortaklık kurulmuş ve iş birliği yapılmıştır. Burada Rusya, özellikle yaptırımlardan dolayı oldukça geri kalan ve gelişme alanı bulamayan İran'ın petrol ve doğalgaz endüstrisine finansal, teknik ve teknolojik destek sağlamıştır.

İran'a enerji alanında Rusya tarafından sunulan destekler ise şöyledir: a) İki ülke arasında imzalanan 'mal karşılığında petrol' anlaşması ile İran'ın petrolü Rusya tarafından alınıp karşılığında mal satılarak enerji alıcısı ülkelere ulaştırılması

amaçlanmıştır (Pertsova, 2018); b) 2014 yılında imzalanan anlaşma ile Rusya'nın 5 yıl için İran'ın petrol satışına yardımcı olması ve iki ülkenin petrol ve doğalgaz sanayisinde iş birliği yapması kararlaştırılmıştır (Kahraman, 2016, s. 46); c) Rusya ve İran, 2017 yılında Kalkınma Planı Sözleşmesi imzalamış ve bu sözleşme doğrultusunda Rusya, İran'ın petrol ve doğalgaz sanayisine 50 milyar dolarlık yatırım yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Muğanlı, 2020, s. 17); d) NIOC ve Gazprom arasında Basra Körfezi'nde ki Kiş Adası'ndaki petrol tesislerinin geliştirilmesi başta olmak üzere başka birçok proje için 40 milyar dolarlık iş birliği anlaşması imzalanmıştır (Hürriyet, 2022); e) Rusya ve İran, Doğalgaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nun (GECF) kuruluşunda iş birliği yaparak etkili olmuşlardır (Khajehpour, 2014); f) Gazprom, Zarubezhneft, Lukoil gibi Rus enerji şirketleri, İran'ın petrol ve doğalgaz endüstrisine altyapı ve teknoloji bakımından yardım sağlamasının yanı sıra yeni petrol ve doğalgaz alanlarının keşfi ve geliştirilmesi konusunda destek sağlamıştır; g) İran ve Rusya petrokimya, gaz üretimi, petrol taşımacılığı ve rafineri konusunda iş birliği anlaşmaları imzalamıştır.

Yukarıda bahsedilen ekonomik ve politik eksenli gelişen iş birliği ve yapılan anlaşmalar sayesinde ikili ilişkiler, 'stratejik ortaklık' düzeyine çıkmış olsa da Tahran-Moskova arasındaki bazı sorunlar da ilişkilerde anlaşmazlık ve rekabet alanı doğurmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın Buşehr'de yapacağı santralin teslimini geciktirmesi, İran'a karşı uygulanan yaptırımları reddetmemesi, iki ülkenin de enerjilerini Avrupa, Türkiye, Balkanlar ve Asya'ya ihraç etmek istemesi ve Hazar'ın statüsü gibi konular en belirgin anlaşmazlık ve rekabet alanı olarak ortaya çıkmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde çıkar çatışması yaratan konular olsa da yine de İran ve Rusya'nın ilişkilerinde keskin bir değişim yaşanmamış ve söz konusu ülkeler, genel olarak ortak ekonomik ve politik çıkar doğrultusunda aynı denklem içinde yer almış ve uluslararası birçok konuda birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir.

5.2.2.3 Çin ile ilişkileri

İran ve Çin'in ilişkisi, 1920 yılında Roma'da imzalanan dostluk anlaşmasının ardından İran'ın Şangay'da açtığı konsoloslukla birlikte resmi olarak başlamıştır (Ramazani, 2020, s. 84). Ancak belli bir zaman sonra Çin'de Komünist partinin

İktidara gelmesi, İran ve Çin arasındaki ilişkiyi duraksatmıştır. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin SSCB'ye yakın politikalar izlemesi, İran'ın ise Batı ile hareket etmesi, ilişkilerin duraksamanın en önemli nedeni olmuştur; hatta İran yönetimi Milliyetçi Çin (Tayvan) ile ilişki arayışına girmiştir (Alagöz, 2016, s. 67). Öte yandan bu dönemlerde İran ve Çin birbirleri için siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan da önem arz etmemesi, ilişkilerin gelişmemesinin başka bir nedeni olmuştur. Öyle ki Çin'in bu dönemlerde enerji ihraç eden ülke konumunda olması ve aynı tür malları üretmeleri nedeniyle de iki ülke birbirlerini ticari rakip olarak görülmüşlerdir (Alperen, 2018, s. 7).

İran ve Çin'in dış politika vizyonlarındaki değişim ve farklı ülkelerle temas kurmak istemelerinin yanı sıra İran'ın Sovyet karşıtlığı üzerinden Çin ile yakınlaşmak istemesi ve Çin'in daha bağımsız bir politika izlemesinin yanı sıra Tek Çin politikasından dolayı oluşan uluslararası izolasyondan kurtulmak, Sovyetlerin yayılmacı politikalarına engel olmak ve Hindistan'a karşı bölgede denge kurmak istemesi, söz konusu durumu değiştirmeye başlamıştır. Sonuç olarak 1971'de Çin'in BM'ye kabul edilmesiyle birlikte iki ülke yayınladıkları ortak bildiriyle diplomatik ilişkileri tekrardan başlamıştır (Ramazani, 2020, s. 84). İlişkilerin tekrar başlamasıyla birlikte iki ülke arasında ekonomik ve ticari iş birliği de gelişim göstermeye başlamıştır. Söz konusu ülkeler arasındaki en önemli iş birliği alanıysa enerji hususu olmuştur. Zaten ilişkilerin yeniden başlamasında da İran'ın sahip olduğu stratejik konumunun ve zengin enerji kaynaklarının, Çin için ön plana çıkmasının önemi büyük olmuştur. Bu doğrultuda İran, 1974 yılından itibaren Çin'e yıllık 200 bin ile 300 bin ton arasında petrol ihraç etmeye başlamıştır (Adıbelli, 2017, s. 184).

Bu süreçte ikili ilişkiler ekonomik ve siyasi alanda gelişim göstermeye başlasa da 1979'da İran'da gerçekleşen devrimle birlikte ilişkilerde bir kopukluk meydana gelmiştir. Çünkü Çin'in baştaki politik tavrı, Pehlevi Hanedanlığından taraf olup İran'a karşı mesafeli dururken; benzer şekilde İran'da Çin'e karşı mesafeli durmayı tercih etmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan Irak-İran Savaşı da İran'ın Çin ile olan ilişkilerinde siyasi ve ekonomik olarak bir kırılma yaşatmıştır (Alperen, 2018, s. 9). Bir süre sonra ikili ilişkilerde bir kırılma noktası olan Irak-İran Savaşı'nda, Çin'in İran'a silah satışı ve verdiği destek, İran'ın Çin ile olan ilişkilerini yeniden

canlandırmasında oldukça etkili olmuştur. Aynı zamanda 1985'te o dönem İran'ın Meclis Sözcülüğünü yapan Rafsancani'nin, Çin'in siyasi ve askeri desteğini sağlamak için Çin'e yaptığı ziyaret ve 1989 yılında da Ayetullah Ali Hamenei'nin Cumhurbaşkanlığı sıfatıyla gerçekleştirdiği ziyaret, iki ülkenin yakın dönem ilişkilerinin temelini oluşturmuştur (Alperen, 2018, s. 6).

Soğuk Savaş sonrası ikili ilişkiler daha da gelişmiş ve İran, Çin'in Ortadoğu'daki en önemli ekonomik, ticari ve siyasi ortaklarından biri haline gelmiştir. Özellikle de Çin'in, İran'ın nükleer programından dolayı ABD ve Batı dünyası tarafından İran'a uygulanan yaptırımlara ve kısıtlamalara uymayarak İran ile yakın ilişkiler kurması, iki ülke arasındaki ilişkilerin derin bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır (Singhvi, Wong ve Lu, 2019). Bu doğrultuda Batı dünyasının uyguladığı yaptırımlara rağmen Çin'in İran ile ilişkilerini geliştirmesi, İran'ın Çin'i özellikle petrol ve doğalgaz gibi hammaddeler için önemli bir pazar olarak görmesi ve nükleer enerji çalışmalarında Çin'den destek almak istemesine olanak sağlarken; benzer şekilde Çin'in sanayileşmesi ve ekonomik gelişiminden dolayı ortaya çıkan enerji ihtiyacını, istikrarlı ve güvenli bir şekilde İran'dan karşılamak istemesine ve Ortadoğu'da etkinlik oluşturmasına olanak sağlamıştır.

Zaten Çin'in yaptırımlara rağmen İran ile ilişkilerini geliştirmesinin başlıca nedeni de enerjiye olan ihtiyacı olmuştur. Öte yandan yaptırımlar etkilenen kaynak ülke İran için de Çin, önemli ve büyük bir pazar olarak değerlendirildiği için ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. İran'ın eski Uluslararası Atom Enerji Kurumu Başkanı Ali Ekber Salahi ise bu durumu "İki ülke birbirini tamamlamaktadır. Onların sanayisi var, bizim de enerjimiz" şeklinde ifade etmiştir (World Tribune, 2007). Dolayısıyla söz konusu ülkelerin ilişkileri çıkarları doğrultusunda ekonomik ve siyasi hedeflerin kesişmesiyle şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Çin hem İran'dan yüksek oranda enerji ithal ederken hem de enerjiye güvenli ve kesintisiz bir şekilde ulaşım sağlamak amacıyla İran'ın enerji altyapısını geliştirmek için bölgeye önemli yatırımlar yaparak finansal ve teknik destek de sağlamıştır.

Çin'in İran'a sağladığı finansal ve teknik destekler ise şu şekilde sıralanabilir: a) Çin tükettiği petrol oranının %7'lik kısmını İran'dan tedarik etmektedir ve bu oran,

İran'ın ihraç ettiği petrolün %24'lük kısmına tekabül etmektedir (Kandemir, 2022, s. 152); b) Çin'e ait Sinopec, CNCP ve CNOOC gibi şirketler, İran'ın petrol ve doğalgaz sahalarının araştırılması, geliştirilmesi, işletilmesi ve yeni sahaların bulunması konusunda etkin olmuş ve aynı zamanda ülkede yeni rafineleri kurulması ve petrol boru hatların inşası konusunda da görev almışlardır (Alagöz, 2016, s. 72-74); c) İran, Çin'den aldığı silahların karşılığında Çin'e petrol satmıştır (Adıbelli, 2017, s. 188); d) İran-Pakistan-Çin boru hattı projesiyle İran gazının Pakistan üzerinden Çin'e taşınması planlanmıştır (Kanapiyanova, 2017, s. 561); e) İran, Çinli firmalara LNG almaları karşılığında, petrol sahalarının işletilmesi konusunda imtiyazlar vermiştir (Shen, 2006, s. 61); f) Çin, petrol ve doğalgaz sahalarının geliştirilmesi konusunda İran'a maddi ve teknik destek taahhütünde bulunmuştur; g) Çinli firmalar ile NIOC, petrol endüstrisi konusunda da iş birliği yapmıştır.

Yukarıda bahse konu yatırımlar sayesinde Çin, İran'ın enerji sektörüne en çok yatırım yapan ülkelerden biri olarak Batılıların boşalttığı alanı doldurmaya başlamıştır. Hatta analistlere göre ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların etkisiz hale gelmesinin önemli nedenlerinden biri de Çin'in İran ile gerçekleştirdiği petrol ticaret oranının yüksek olmasıdır (Özdem, 2024).

İran ile Çin arasındaki önemli konu ve iş birliği alanlarından biri diğeri de nükleer enerji sektörü olmuştur. 1979 yılında gerçekleşen devrimden önce Batı öncülüğünde gelişen İran'ın nükleer enerji programı, gerçekleşen devrimle birlikte yönetim el değiştirdiğinde yeni rejim tarafından askıya alınmıştır. Ancak belli bir süre sonra nükleer enerji programı yeniden işlevsellik kazanınca nükleer enerji konusunda Batı'dan istediği desteği alamayan ve ortak bulamayan İran, yönünü doğuya dönerek Çin ile nükleer enerji konusunda iş birliği yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Çin, İran'ın barışçıl amaçlı bir nükleer programa hakkı olduğunu savunmak, nükleer silahların yayılmasını önlemek, İran ile ticari ve enerji iş birliğini sürdürmek, ABD ile olan ilişkilerini korumak ve Çin'in uluslararası imajını güçlendirmek ilkeleri (Shen, 2006, s. 56) doğrultusunda, zaman zaman gelişen siyasi olaylar ve değişen dış politika vizyonundan dolayı kesintiye uğraşa da İran'ın nükleer programına altyapı ve teknoloji desteği sunmuştur. Bu kapsamda 1984 yılında açılan İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi'nin yapılması sürecinde Çin, İran'a yardım etmiştir (NTI, 2023).

1985 yılında ise İran ve Çin arasında ‘barışçıl kullanım’ için gizli bir nükleer iş birliği anlaşması imzalanması (Caravelli, 2011, s. 92; Garver, 2016, s. 448), iki ülke arasındaki nükleer iş birliğinin resmi başlangıcı olarak görülmüştür. Nitekim bu anlaşmayla Çin, İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi’nde kullanılmak üzere dört adet nükleer araştırma ve eğitim reaktörü vermiştir (Alperen, 2019, s. 17). Ayrıca iki ülke laboratuvarlar ve nükleer enerji için zenginleştirme teçhizatları, araştırma reaktörü ve hidrolik nükleer reaktör yapımı gibi alanlarda da anlaşmalar imzalamıştır.

Çin, İran’ın nükleer programını ilerletmek için yukarıda bahsi geçen anlaşmaları imzalamasına rağmen ABD’nin baskılarına maruz kalmasından dolayı politik olarak çok da İran’ın yanında durmamış ve ABD baskısından dolayı Çin, İran ile yaptığı bazı anlaşmalar ertelenmiş veya iptal etmek zorunda kalmıştır. İran’ın nükleer programının askeri amaçlı olduğuna dair söylentileri kabul etmemesi (Garver, 2013, s. 75), İran’a yapılacak askeri müdahaleyi reddetmesi ve sert yaptırımların önüne geçmek istemesinin yanı sıra nükleer krizde yaptırımların işe yaramayacağını, bu sürecin müzakere ve diplomasiyle çözülmesi gerektiğini belirtmesine rağmen BMGK tarafından alınan yaptırım kararlarını da reddetmemiştir. Bunun yerine Çin, yaptırım kararlarını geciktirmeye ve etki sahasını daralmaya çalışmıştır; çünkü ABD ile çatışmaya girmemek ve sorumlu güç imajını korumak istemiştir (Alperen, 2018, s. 6). Buradan da anlaşılacağı üzere Çin hem Batı ile karşı karşıya gelmemek ve İran’ın nükleer bir güç olmasını engellemek isterken hem de İran ile olan ticari ve stratejik çıkarları nedeniyle İran’a karşı sert tavır almamaktadır. İran açısından ise bu durum bir güvensizlik yaratmasına rağmen yaptırımlardan dolayı ilişki kuracağı alternatif ülke sayısının önemli ölçüde düşmesi, İran’ı Çin’e bağımlı kılmıştır. Hatta İran’ı Çin’in bir ‘rehine müşterisine’ dönüştürmüştür (Ramazani, 2020, s. 84)

5.2.2.4 AB ile ilişkileri

İran ve Avrupa Birliği ilişkileri, tarihsel süreçte iniş çıkışlı bir seyir izleyerek gelişim göstermiş ve enerji alanında yapılan iş birliği, nükleer anlaşmalar, ticari ilişkiler, insan hakları ve bölgesel güvenlik gibi önemli konular ve zaman zamanda ikili ilişkilerde yaşanan gerilimler üzerinden şekillenerek oldukça karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olmuştur. İran; Almanya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere

birçok Avrupa ülkesiyle geçmişi çok eskilere dayanan siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler kurmuştur. Pehlevi Hanedanlığı döneminde de ABD'ye olan ekonomik ve siyasi bağımlılığı azaltmak için Avrupa ülkeleri iyi bir seçenek olarak görülmüş ve ilişkileri geliştirilmeye devam edilmiştir (Dağcı, 2007, s. 126). 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ise Avrupa-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Hatta Humeyni ve devrimcilerin Batı karşıtlığı yüzünden, Avrupa ülkeleriyle olan ekonomik ve politik ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Ayrıca bu dönemde izlenen korumacı ekonomi politikaları ve gerçekleştirilen kamulaştırma atılımları, İran pazarına yatırım yapan Avrupa ülkelerini hiç de memnun etmemiştir.

Öte yandan hızla modernleşen İran'ın bir anda teokratik bir yapıya bürünmesi, yeni kurulan rejimin uluslararası sisteme karşı gelmesi, Amerikan Büyükelçiliğinin basılması, İslam Cumhuriyeti'nin izlediği radikal dış politika, Basra Körfezi'nde bölgesel istikrarı tehdit etmesi, İran'ın Şii gruplara destek vermesi ve yeni kurulan rejim muhaliflerine karşı gerçekleştirilen suikast girişimleri, Avrupa-İran ilişkilerinde bir duraksama yaratmıştır. İran-Irak Savaş'ında, Avrupa ülkelerinin bir kısmının doğrudan veya dolaylı olarak Irak'ı desteklemesi ve Humeyni'nin Şeytan Ayetleri adlı kitabın yazarı Salman Rüşdi ile kitabın yayıncıları hakkında verdiği ölüm fetvası, İran ile Avrupa ülkelerinin arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olmuştur (Sinkaya, 2022, s. 122). Humeyni'nin ölümünden sonra İran'da Cumhurbaşkanı olan Rafsancani'nin dış politika anlayışında değişikliklere giderek radikal ve çatışmacı söylemlerden uzaklaşması ve uzlaşmacı ve ılımlı dış politika söylemi benimsemesi, İran-AB ilişkilerinin yeniden gelişmesi ve düzelmesi için bir zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda Rafsancani, İran'ı kalkındırmak ve yeniden inşa etmek amacıyla AB ile ticari ilişkileri geliştirmek ve ülkesine yatırım çekmek için özenli bir politika izlemiştir (Kamel, 2015, s. 106). AB'yi ABD'den ayrı tutarak kendisine yeni bir alan yaratmak isteyen İran, Rafsancani'nin söz konusu yaklaşımıyla enerji altyapısını modernleştirmeyi, sanayisini geliştirmeyi, ileri teknolojiye erişim sağlamayı, ülkesine yabancı yatırım çekmeyi ve kredi bulabilmeyi amaçlamıştır. Öte yandan ABD'nin İran'ı ekonomik ve siyasi açıdan izole etmek için uyguladığı politikaları dengelemek ve etkisiz hale getirmek için İran, Avrupa'yı önemli bir alternatif olarak

görmüştür (Tarock, 1999, s. 41). AB’de Rafsancani’nin yaklaşımına olumlu karşılık vermiştir; çünkü İran’ın jeopolitik konumunun yanı sıra yüksek oranda petrol ve doğalgaza sahip olması, enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan AB ülkeleri için büyük bir önem arz etmiştir. Ayrıca İran’ın yeniden kalkınması için kapsamlı altyapı projelerine ve yabancı şirketlere ihtiyaç duyması, AB ülkeleri için İran’ı karlı bir pazar haline getirmiştir. Sonuç olarak bahsi geçen sebepler, İran ve AB arasında yeniden bir diyalog sürecini başlatmıştır.

İran-AB diyalogu Rafsancani döneminde ‘Eleştirel Diyalog’ süreciyle başlamış ve Hatemi’nin iktidara gelmesiyle birlikte ‘Kapsamlı Diyalog’ süreciyle devam etmiştir (Kansoy, 2010, s. 50). Böylelikle AB bir taraftan İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan kurulan diyalog ile İslam Cumhuriyeti’nin baskıcı, sert ve radikal politikalarını ılımlı bir potaya sokmayı hedeflemiştir. Nitekim bu dönemde AB ve İran arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerde önemli bir ilerleme meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Hatemi’nin AB üyesi ülkelere gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretler ise gelişen ilişkilerinin güçlenmesi açısından oldukça önemli olmuştur. İkili ilişkilerin ve Kapsamlı Diyalog’un en önemli gündem maddelerinden biriye şüphesiz ki enerji olmuştur. Öyle ki iki aktör arasındaki siyasi ilişkiler istenilen düzeye ulaşma da enerji, ilişkilerde daha yapıcı bir niteliğe sahip olarak ekonomik ve ikili ilişkilerin yönlendirilmesinde önemli bir aktör olmuştur. Bunun yanı sıra enerji arz güvenliğinin, AB’nin dış politikasının temel ilkelerinden biri olmasından dolayı İran’ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları, Avrupa ülkeleri için oldukça değerli olmuştur.

İran’ın enerji zengini bir ülke olması ve AB’nin enerji ihtiyacını karşılama potansiyeli, AB ile İran arasında enerji odaklı birçok iş birliği ve anlaşmanın temelini oluşturmuştur. AB ile İran arasında kurulan enerji iş birliği ise şu şekilde özetlenebilir: a) AB ve İran, enerji alanındaki ilişkilerini yönlendirmek için 1999’da ‘Yüksek Seviyeli Enerji ve Taşıma Çalışma Grubu’ oluşturmuştur; b) İran, AB’nin desteklediği Interstate Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE) ve Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA) programlarına gözlemci üye olarak kabul edilmiştir; c) AB, İran ile enerji iş birliğini geliştirmek için Tahran’da bir ‘enerji bürosu’ açmıştır (Dağcı, 2007, s. 129); d) AB desteği ile Rus doğalgazına

alternatif oluşturmak için Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz taşımak üzere planlanan Nabucco¹⁰ projesine İran da dahil edilmiştir (Azimy, 2021, s. 34); e) Royal Dutch Shell, Total Fina Elf (TotalEnergies), Ente Nazionale Idrocarburi (ENI), Edison, Uhde, Tecnimont ve Repsol (Katzman, 2011, s. 54-57) gibi Avrupalı enerji şirketleri, İran'ın petrol ve doğalgaz sahalarını geliştirmek için teknoloji transferi, teknik ve finansal destek sağlamanın yanı sıra İran'a ait NİOC ve Petropars gibi enerji şirketleriyle de ortak girişimlerde bulunmuşlardır.

Yukarıda bahsi geçen gelişmelerle birlikte İran'ın altyapısının gelişmesi, teknolojik olarak ilerlemesi ve çeşitli enerji projelerin hayata geçirilmesi, enerji alanında oluşan ikili ticaret oranlarını da önemli derecede artırmıştır. Örneğin, İran 2000'lerin başında toplam petrol ihracatının üçte birini Avrupa'ya yaparken (Sinkaya, 2022, s. 126); Avrupa'nın da İran'dan yaptığı 2003 yılındaki ithalatının %86,7'sini, 2005 yılındaki ithalatının %90,3'ünü ve 2007 yılındaki ithalatının da %87,7'sini enerji (daha çok petrol) oluşturmuştur (Kansoy, 2010, s. 55). Böylelikle AB İran'ın başlıca ticari ortağı olurken; İran ise AB'nin altıncı büyük enerji tedarikçisi konumuna gelmiştir (Sinkaya, 2022, s. 128). Sözü konusu durum da her iki aktörün ekonomisine olumlu yansımış ve ikili ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunarak AB ve İran arasında karşılıklı çıkar üzerine kurulmuş, bir ilişki ağı ortaya çıkarmıştır.

Karşılıklı çıkarlar doğrultusunda devam eden ilişkilerde AB, İran için enerjisini ihraç edeceği önemli bir pazar ve ticaret ortağı haline gelirken; İran'da AB için enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir aktör haline gelmiştir. Ancak bahsi geçen durum, 2002 yılında Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesislerin ortaya çıkmasıyla sarsılmaya başlamış (Vakil, 2020, s. 34) ve 2005 yılında çatışmacı ve uzlaşmaz bir politika anlayışı güden Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte de İran-AB ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu iki gelişme ile iki aktör arasındaki olumlu ilişkiler, yerini kırılganlığa, güvensizliğe ve durağanlığa bırakmış ve Brüksel-Tahran arasındaki ilişkiyi, İran'ın nükleer programı domine etmeye başlamıştır. Bu bağlamda AB'nin enerji kaynaklarına olan bağımlılığından dolayı enerji güvenliğini sağlamak istemesi ve İran'ın ekonomik ve ticari olarak AB için önemli bir aktör

---

¹⁰ Proje, farklı sebeplerden dolayı iptal edilmiş ve yerine Trans Adriyatik Boru Hattı (Trans Adriatic Pipeline/TAP) projesi ortaya çıkmıştır (Kanapiyanova, 2017, s. 559)

olmasından dolayı AB, nükleer krizde müzakere ve diyalogdan yana tavır alarak arabuluculuk rolü üstlenmiş ve aynı zamanda İran'ın sivil amaçlı nükleer enerji elde etmesine de karşı çıkmamıştır.

Bu doğrultuda ilk olarak İngiltere, Almanya ve Fransa'nın oluşturduğu AB Üçlüsü, İran ile düzenli aralıklarla müzakerelerde bulunmuştur. İran'da bu müzakerelere karşılık vererek nükleer çalışmalarının bir güvenlik meselesi haline gelmesini engellemek, kendisine karşı oluşacak uluslararası bir oluşumun önüne geçmek, nükleer programının BMGK'ya gitmesini engellemek, nükleer çalışmalarını hem uluslararası alanda hem de AB nezdinde kabul ettirmek ve kendisine karşı oluşan güvensizliği ortadan kaldırmak istemiştir (Tunçer, 2013, s. 83-84). Yapılan müzakereler sonucunda imzalanan Tahran Deklerasyonu ve Paris Anlaşması ile geçici olarak İran'ın nükleer enerji programından kaynaklı kriz, çözüme kavuşturulmasına rağmen kalıcı bir sonuca ulaşılamamıştır. Bundan dolayı da İran ve AB ilişkileri yine kriz safhasından çıkamamıştır. Hatta Avrupa Birliği, BMGK'nın aldığı yaptırım kararlarına uyarken; aynı zamanda kendisi de İran'a karşı tedbir ve ambargo kararı almıştır. Bu tedbir ve yaptırım kararları, enerji sektörü başta olmak üzere teknolojik ürünler, ulaşım ve finans sektörü gibi kritik alanları etkilemiştir (Kandemir, 2022, s. 149).

Doğal olarak yaptırımlar, AB ve İran arasında gelişen enerji alanındaki ilişkileri de önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Öyle ki AB, 1 Temmuz 2012'den itibaren İran'dan petrol alımını da yasaklayacağını duyurduktan sonra İran'da misilleme olarak İngiltere ve Fransa'ya ham petrol ihracatının durdurduğunu duyurmuştur (BBC, 2012). Bu durumdan ötürü de ülke gelirleri azalmış ve ihraç ettiği petrol oranı önemli ölçüde düşmüş ve İran ekonomisi derinden sarsılmıştır. Söz konusu yaptırımlar ve gelişmelerden sadece İran değil, AB'de etkilenmiştir. Tüm olumsuz gelişmelere rağmen sürdürülen müzakereler sonucunda İran ve P5+1 Grubu'nun 2015 yılında imzaladığı KOEP anlaşmasıyla birlikte (Anadolu Ajansı, 2018b) AB ile İran arasındaki enerji ilişkileri yeniden hareketlenmiş, AB şirketleri yeniden İran enerji endüstrisinde boy göstermiş ve ikili ticaret ağındaki rakamlar yukarı yönlü hareket etmiştir. Bu durum, çok uzun zaman sürmemiştir. Çünkü Trump'ın başkan olduktan sonrası KOEP'ten çekilmesi ve yaptırımları yeniden devreye alması (Koç,

2018), AB ile İran ilişkilerini de etkilemiştir. İran, KOEP'e bağlı olduğunu bildirmesine rağmen bir süre AB de yeniden yaptırımları uygulayarak İran'dan petrol alımını durdurmuş ve Avrupa şirketleri, İran'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

5.2.2.5 Türkiye ile ilişkileri

Sahip oldukları jeopolitik konumları, demografik özellikleri, siyasi yapıları, tarihi mirasları ve kültürel kimlikleriyle bölgesel güç olarak değerlendirilen İran ve Türkiye, bölgenin önemli ülkeleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı da söz konusu ülkelerin, ikili ilişkilerinin hangi seyirde geliştiği buldukları coğrafyanın önemli dinamiklerinin korunması, yönlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından oldukça değerli olmuştur. Bu bağlamda 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar savaşlarla nitelendirilen Türk-İran ilişkileri, 19. yüzyıldan itibaren rekabet ve karşılıklı zaafardan faydalanıp birbirileri üzerinde etki oluşturma mücadelesine dönüşmüştür (Çetinsaya, 2004, s. 207). Ortadoğu'nun iki önemli ve belirleyici ülkesinin ikili ilişkileri tarihi, kültürel, jeopolitik ve stratejik hedefler gibi birçok unsur etrafında şekillenerek çok boyutlu bir yapıya sahip olmuştur (Aras, 2006, s. 61).

Bu kapsamda 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan itibaren sınır değişikliği yaşamayarak birbirlerine komşu olan (Özbey, 2019, s. 106) söz konusu ülkelerdeki gelişmeler, bölgesel liderlik mücadelesi veren ve birbirleri üzerinde etkinlik kurmak isteyen iki ülkenin ilişkilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan itibaren İran'daki muhafazakâr kesimlerin Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği yeniliklere ve Türkiye'de inşa edilen laik sisteme tepki göstermesi, Musul sorunu ve sınır ihlalleri gibi konular, ilişkileri önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Ancak 1932 yılında sınır sorunun çözülmesinin yanı sıra İran'da Kaçarların hakimiyetinin son bulması ve yeni kurulan rejimin Türkiye ile benzerlik göstermesi, iki ülke arasındaki ilişkileri daha istikrarlı ve barışçıl bir yapıya kavuşturarak ikili ilişkilerde altın dönemi başlamıştır. Ülkelerin bağımsızlıklarının korunması ve birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı duymalarını güvence altına alan Sadabat Paketi'nin imzalanmasıyla da (Yesevi, 2015, s. 460) ilişkilerdeki altın dönem taçlanmıştır.

Altın dönem, İkinci Dünya Savaş'ın başlamasıyla birlikte sekteye uğramış ve iki ülkede kendi problemleriyle meşgul olmaya başlamıştır. Savaşın bitimiyle birlikte ise ilişkiler yeniden başlamış ve Sovyetler Birliği'nin örtülü ve doğrudan tehditleriyle karşı karşıya kalan ülkeler, Batı bloğuna yönelmeye başlamıştır. İran ve Türkiye'nin Batı blokunda yer almalarıysa ikili ilişkilerin yeniden gelişim göstererek iyi bir seviyeye yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1955 yılında İngiltere, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında yapılan Bağdat Paktı ve paktın dağılmasıyla birlikte oluşturulan CENTO, ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Yesevi, 2015, s. 460). Daha sonraysa İran, Pakistan ve Türkiye bölgesindeki ilk bölgesel ekonomik iş birliği örgütü olan Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği'ni (Regional Cooperation for Development/RCD) kurmuşlardır (Aras, 2006, s. 63).

İran-Türkiye ilişkilerinin önemli bir boyutunu da ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmuştur; hatta ticari ve ekonomik ilişkiler, iki ülke arasında kurulan ilişkilerin temelini oluşmasında da önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ticari ve ekonomik ilişkileri şekillendiren ve yönlendiren başlıca faktör ise enerji olmuştur. Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından oldukça zayıf olması ve gelişmekte olan bir ülke olduğu içinde enerji tüketiminin sürekli artış göstermesi, enerji konusunda dışa bağımlılığı artırmıştır. Bundan dolayı da Türkiye, İran'dan satın alacağı petrol ve doğalgaz ile enerjiye olan ihtiyacını gidermek istemiştir. Öte yandan coğrafi yakınlığının yanı sıra artan enerji talebi ve transit ülke oluşu Türkiye'yi İran içinde önemli bir pazar haline getirmiştir. Bu bağlamda ilk kez, 1962 yılında Türkiye'ye petrol ihraç etmeye başlayan İran, 1978 yılında yaklaşık 5 milyon ton seviyesinde petrol satışı gerçekleştirmiştir (Pulat, 2014, s. 67-68).

Ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişim gösterirken; 1979'da gerçekleşen devrim ise ilişkilerde bir kırılma noktası oluşturmuş ve iki ülkenin birbirlerinin siyasi rejimlerini tehdit olarak algılaması sonucu ikili ilişkiler etkilemiştir. İran'ın dini cumhuriyete geçmesi ve Batı ile olan bağlarının kopması, laik ve Batı safında olan Türkiye ile tezatlık teşkil etmiş ve bundan dolayı da karşılıklı güvensizlik ve kuşku ortamı oluşmuştur. Öyle ki Türkiye, İran'ı devrim ihraç etmekle suçlarken; İran'da Türkiye'yi kendi rejimini yıkmaya çalışmakla suçlamıştır (Tunçer, 2013, s. 93). Türkiye'nin Irak-İran Savaş'ında tarafsız tutumundan dolayı ilişkilerde bir iyileşme

söz konusu olsa da İran'ın Türkiye'ye yönelik faaliyet gösteren terör örgütüne destek vermesi, Sovyetlerin çöküşü sonrası Orta Asya ve özellikle de Kafkasya'da yaşanan bölgesel rekabet ve İran'ın Batı karşıtı olmasına karşın Türkiye'nin Batı ile kurduğu iyi ilişkiler, iki ülke arasında gerilimlere neden olmuştur.

1990'ların sonlarına gelindiğinde Türkiye'nin İran'a yönelik tehdit algısının azalması, İran'ın devrim ihracı politikasının etkisini kaybetmesi ve terör örgütlerine verdiği desteği azaltması iki ülke arasındaki ilişkilerde, önemli bir ilerleme sağlamış ve diplomatik temasları artırmıştır. Ayrıca 2000'li yıllardan sonra Türk dış politikasının hâkim paradigmalardan olan 'Komşularla Sıfır Sorun' anlayışı, iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etki yaparak ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında iş birliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Sarı ve Ürküt, 2014, s. 204). İş birliği konusunda hiç şüphesiz en önemli alanlardan biriyse enerji hususu olmuştur. Bu bağlamda 1996 yılında Türkiye'ye yıllık 10 milyar m³ doğalgaz temin edilmek üzere iki ülke 25 seneliğine bir anlaşma imzalamıştır (Aydın, 2007, s. 119). 2001 yılında başlayıp, 2003 yılında devreye giren İran-Türkiye doğalgaz boru hattı ile yıllık 10 milyar m³ doğalgazın Türkiye nakledilmesi konusunda iki ülke anlaşma sağlamıştır (Yesevi, 2015, s. 461-463). 2007 yılında ise iki ülke arasından imzalanan Doğalgaz Mutabakat Zaptı ile İran ve Türkmenistan gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması ve Güney Pars gaz sahasının bazı fazlarının TPAO tarafından işletilmesi planlanmıştır (Yılmaz, 2009, s. 128).

İran ve Türkiye'nin yukarıda bahsi geçen anlaşmalarla birlikte enerji alanındaki iş birliğinin temellerini atması sonucunda ekonomik ve ticari ilişkilerde enerji faktörü belirgin bir etki yaratarak daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin, günümüzde bazı olumsuz gelişmeler rağmen İran'dan enerji satın almaya devam etmesi ve enerjinin ikili ticaretin ana kalemlerinden birini oluşturması, enerjinin belirgin etkisinin sürdürülmesine katkıda bulunarak Ankara ve Tahran'ı birbirleri için vazgeçilmez aktörler haline getirmiştir. Bu duruma rağmen söz konusu ülkeler arasındaki bölgesel rekabet ve çıkar, gaz miktarı ve fiyatından kaynaklı anlaşmazlıklar ve İran'a karşı nükleer programından dolayı uygulanan yaptırımlar, enerji alanındaki ilişkilerin tam olarak gelişmesini engellemektedir. Her ne kadar iki ülke, ekonomi ve enerji alanında iş birliğine ve ortak hareket etmeye ihtiyaç duysa da

özellikle İran'a uygulanan yaptırım kararlarından enerji konusu oldukça etkilenmektedir.

Bu bağlamda Türkiye söylem olarak İran ile ticari ilişkilerini devam ettireceğini ve yaptırımlara tam anlamıyla uymayacağını ifade etse de (Kandemir, 2022, s. 156-157) İran'dan ithal ettiği doğalgaz ve petrol oranını düşürmüştür. Konuya açıklık getirmek adına örnek vermek gerekirse Türkiye, İran'dan yıllık ortalama 10 milyar m³ doğalgaz ihraç ederken; günümüzde bu oran, neredeyse 5 milyar m³'e kadar düşmüştür (Mehr Haber Ajansı, 2024). Öte yandan 2017 yılında İran petrol ihracının %9'unu Türkiye'ye yaparken (Anadolu Ajansı, 2018a); Trump'ın seçilmesiyle birlikte yaptırımların yeniden devreye girmesi ve Türkiye'ye tanınan petrol alım muafiyetinin¹¹ dolması sonucunda Türkiye 2019 yılında İran'dan petrol alımını durdurmuştur (Congar, 2019). Günümüzde ise düşük bir oranda da olsa İran, Türkiye'ye petrol ihraç etmeye devam etmektedir. İran ve Türkiye arasındaki enerji iş birliği, politik gelişmelerden etkilenirken; uygulanan yaptırımlar da hem İran hem de Türkiye'nin enerji güvenliğini önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir.

Bu sebepten ötürü de Türkiye, İran'ın nükleer silah yapımına bölgesel dengeleri değiştireceği, güvenlik endişelerini artıracığı ve İran-Türkiye arasındaki dengeyi bozacağı için karşı çıkmasına rağmen NPT'den doğan yükümlülükleri yeri getirmesi ve UAEA ile iş birliği yapması doğrultusunda, İran'ın sivil amaçlı nükleer araştırma, üretme ve kullanma faaliyetlerini kabul etmekte ve zorlayıcı yaptırımlara, baskılara ve askeri güç kullanıma karşı çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye nükleer programdan dolayı çıkacak bir çatışmanın doğuracağı istikrarsızlığın önüne geçmek için de İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiğini savunmuş, konunun çözüme kavuşması için AB ve Rusya'nın girişimlerine destek vermiş, sorununun çözülmesi için tarafları müzakereye davet etmiş ve en önemlisi de taraflar arasında arabuluculuk yapmıştır. Türkiye'nin söz konusu yaklaşımı ve arabuluculuk girişiminden kalıcı bir sonuç çıkmasa da uluslararası alanda yalnızlaştırılmış İran için Türkiye'nin girişimleri, önem arz etmiştir.

---

¹¹ ABD yönetimi, Türkiye, Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Tayvan'a İran'dan petrol alımını sıfırlamaları için geçici süre, muafiyet vermiştir.

6. SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte var olan güvenlik yaklaşımlarının uluslararası sistemi açıklamada yetersiz kalması, etnik sorunlar, çevre, terörizm, göç ve yoksulluk gibi yeni tehdit alanlarının ortaya çıkması ve güvenlik kavramının devlet ve askeri güç temelli sınırlı bir bakış açısına indirgenmesi Kopenhag Okulu, Yeşil Teori, Sosyal İnşacı Kuram ve Eleştirel Teori gibi yeni güvenlik yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu yaklaşımların, güvenlik çalışmalarına geniş bir bakış açısı getirerek güvenliği sadece askeri tehditlerle sınırlamayıp ekonomik, çevresel, toplumsal, bireysel ve politik tehditleri de içerecek şekilde çok yönlü bir güvenlik anlayışı geliştirmesi, yeni güvenlik alanlarının ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. Ön plana çıkan güvenlik alanlarından biri de Kopenhag Okulu'nun Sektörel Analizi ve Yeşil Teori'nin çevre perspektifi altında kuramsal hale gelen enerji unsuru olmuştur.

Enerji güvenliği, aslında Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yeni bir kavram değildir; daha önce de realizm, neorealizm ve liberalizm gibi yaklaşımlar da enerji güvenliği üzerine değerlendirmelerde bulunsa da kavram, devlet ve askeri güç gibi öncelikli konulardan biri olamamış ve arka planda kalmıştır. Günümüzde ise enerji güvenliği, geleneksel güvenlik anlayışının ötesine geçerek ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutları da kapsayan ve devletler için ekonomik istikrar, ulusal güvenlik, jeopolitik güç ve ekonomik rekabet açısından hayati öneme sahip olan bir faktör olmuştur. Enerji güvenliğinin öneminin artmasıyla birlikte enerjinin uluslararası ilişkilerdeki dinamiklerinde değişimler meydana gelmiştir. Enerji güvenliği, uluslararası ilişkiler alanında ve literatürde başlangıçta genellikle arz güvenliği kavramıyla eş değer tutulurken; zamanla bu kavramın kapsamı genişlemiş ve enerji güvenliğini daha geniş bir perspektifte ele alınmış ve arz güvenliğinin yanı sıra enerjinin talep, geçiş ve altyapı gibi boyutları da dikkat çekmiştir.

Özellikle de enerjinin talep boyutunun dikkat çekmesi, enerji güvenliğinin sadece tüketici ülkeler için değil, aynı zamanda enerji üreticisi veya kaynak ülkeler için de öncelikli konu haline gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla enerji kaynakları

bakımından oldukça zengin olan İran ve Venezuela gibi kaynak ülkeler de enerji güvenliklerini ulusal ve ekonomik güvenlikleriyle eş değer tuttuklarından dolayı enerji güvenliklerini sağlamak için çeşitli politikalar ve stratejiler geliştirmek, uluslararası düzeyde iş birlikleri kurmak ve yeni pazarlara ulaşmak istemektedirler. Söz konusu durum ise tam olarak çalışmanın ana argümanını desteklemekte ve yapılan çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmanın ana aktörlerinden biri olan Venezuela’da hidrokarbon kaynaklarının keşfiyle birlikte enerji, ülkenin ekonomik ve siyasi yapılanmasında önemli bir rol oynayarak dış politika ideolojisinin merkezinde bulunmuştur. Ülkenin enerji kaynaklarının keşfinin yanı sıra jeopolitik konumunun da önemli olması, Venezuela’yı bulunduğu bölgede ön plana çıkararak ulus dışı aktörler tarafından da fark edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda sahip olduğu enerji kaynakları, küresel enerji piyasalarındaki dengeleri de etkilemiştir. Dolayısıyla enerji kaynakları hem Venezuela’nın ulusal güvenliği ve ekonomik kalkınması için temel yapı taşı olmuş hem de uluslararası ilişkilerdeki stratejik konumunu güçlendiren bir faktör olmuştur. Söz konusu durum, enerji kaynaklarının keşfinden günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Öyle ki zaman içinde değişen yöneticilere, siyasi ideolojilere, dış politika enstrümanlarına ve ulus dışı aktörlere ve bunlarla kurulan ilişkilere rağmen enerji kaynaklarının Venezuela’nın ulusal güvenliği ve ekonomik kalkınmasındaki rolü ve uluslararası ilişkilerdeki stratejik önemini değiştirmemiştir.

Enerjinin, ülkenin ulusal güvenliği ve ekonomik kalkınmasındaki rolü ve uluslararası ilişkilerdeki stratejik önemi değişim yaşansa da ülkenin enerji politikaları yöneticilerin yaklaşımı, uluslararası aktörlerle kurulan ilişkiler ve özellikle de siyasi ideolojiler ve dış politika yapım sürecinden doğrudan etkilenerek değişim yaşamış ve bu doğrultuda şekillenmiştir. Bu bağlamda enerjinin talep güvenliğinin sağlanması, enerji ihraç edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi, yeni pazarlara enerji satılması ve arz boyutunun sürekliliğinin sağlanması gibi unsurlar, ülkenin gelişen enerji politikalarında önemli olsa da enerji politikaları esas olarak bahsi geçen unsurlara göre değil, Venezuela’da değişen siyasi ideolojilere ve dış politika yapım sürecine göre gelişim göstermiş ve şekillenmiştir. Bu durum, üç döneme ayrılarak incelenen Venezuela enerji politikalarının hiçbir döneminde değişim göstermemiş ve her

dönemde ülkenin enerji politikaları, siyasi ideolojilere ve dış politika anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Venezuela’da enerjinin keşfedildiği yıllardan veya ülkenin enerji politikalarının incelenmeye başlandığı dönem olan Venezuela Birleşik Devletlerinin izlediği enerji politikalarından günümüze kadar siyasi liderler, siyasi ideolojiler ve dış politika anlayışları doğrultusunda uygulanan millileştirme, özelleştirme ve liberalleşme gibi politikalar, yukarıda bahsi geçen duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bu durum, tezin araştırma sorularından biri olan “Liderlerin, siyasi ideoloji ve dış politika anlayışlarının enerji politikalarını ne ölçüde şekillendirdiği” sorusunun da cevabını ortaya çıkarmıştır.

Liderlerin, siyasi ideoloji ve dış politika anlayışlarının enerji politikaları üzerindeki etkisi ise tarihsel dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Venezuela Birleşik Devletleri ve Venezuela Cumhuriyeti dönemlerinde izlenen enerji politikalarında söz konusu durum etkili olmasına rağmen özellikle Chavez dönemiyle birlikte Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti’nin enerji politikalarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Chavez’in anti-kapitalist yaklaşımı ve çok kutuplu bir dünya düzeninin savunuculuğunu yapmasının yanı sıra Venezuela’nın geri kalmasında sorumlu aktör olarak ABD’yi görmesi gibi ideolojik düşüncelerle hareket etmesinin sonucunda petrol, Chavez’in ideolojik düşüncelerini gerçekleştirmek için bir araca dönüşmüş ve enerji politikaları da bu duruma göre şekillenmiştir. OPEC’te etkinlik oluşturulmak istenmesi, enerji endüstrisinin millileştirilmesi, enerji temelli Latin Amerika entegrasyonun oluşturulmak istenmesi ve enerji satılan ülkelerin çeşitlendirilmeye çalışılması gibi politikalarının hepsinin temelinde, Chavez’in söz konusu ideolojik motivasyonlarının yer aldığı görülmüştür.

Öte yandan Chavez’in Çin, Rusya, Küba ve İran gibi ülkelerle kurduğu ilişkiler de genellikle ideolojik temellere dayanmıştır. Bu ülkeler, ABD’nin bölgesel etkisine karşı bir dengeleme çabası olarak görülürken; aynı zamanda Venezuela’nın yeni enerji ortakları olarak da ön plana çıkmışlardır. Chavez’den sonra Venezuela’da iktidara gelen Maduro döneminde bu durum değişmemiş ve günümüzde hala ideoloji ve dış politikanın enerji politikalarını belirlediği görülmektedir. Söz konusu ideolojik

yönelim ve dış politika, Venezuela'nın enerji sektöründe olumsuz etkilere yol açmasının yanı sıra istikrarsızlığın artmasına ve ekonomik krizlerin derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle de Chavez ve Maduro'nun uyguladığı ideolojik temelli enerji politikalarına karşı ABD'den gelen tepki ülkenin enerji sektörüne olan yatırımları azaltmış, teknolojik altyapının gelişmesini engellemiş ve verimliliği düşürmüştür. Bunun yanı sıra Venezuela'nın enerji keşfinden itibaren üretim ekonomisi yerine hammaddeye dayalı bir ekonomik model inşa ederek kısa vadeli kazançları ön planda tutması, günümüz Venezuela ekonomisinin ve enerji sektörünün içine düştüğü çıkmazın başlıca nedenleri olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda yukarıda yapılan değerlendirmeler, literatür taraması ve çalışmanın ana argümanı, kapsamı ve sınırlılıkları doğrultusunda dönemlere ayrılarak incelenen enerji politikaları ışığında bir sonuca varmak gerekirse Venezuela'nın enerji güvenliğinin ve politikalarının, dönemselsel ideolojik yaklaşımlar ve dış politika eşliğinde geliştiği net bir şekilde görülmektedir. Siyasi ideolojiler doğrultusunda izlenen kamulaştırma ve özelleştirme politikaları istenen başarı sağlayamamıştır. Ayrıca izlenen ideolojik temelli politikalardan dolayı Venezuela hem petrolden istediği geliri elde edememiş hem altyapısını geliştirememiş hem de yabancı yatırımcıya mecbur kalmıştır. Chavez döneminde ise enerjide kamulaştırma ve devlet kontrolü iyice ön plana çıkmış ve petrol ideolojik düşüncelerini geliştirmek için bir araç haline gelmiş ve bu da yabancı yatırımcıların azalması ve sektörün verimliliğinin düşmesine neden olmuştur. Ayrıca kısa dönemde devlet gelirlerine olumlu yansısı da uzun dönemde enerji altyapısının yenilenmesini engellemiş ve teknolojik gelişimi yavaşlatmıştır.

Maduro döneminde de benzer politikalar izlenmiş ve bu durum, Venezuela'nın enerji sektöründe sürdürülebilir bir politika gelişimini engellemesinin yanı sıra uluslararası enerji piyasalarındaki rekabet gücünü de azaltarak ekonomik krize neden olmuştur. Ortaya çıkan ekonomik kriz, iç politikada yaşanan siyasi sorunlar ve uygulanan ambargolar, enerji üretiminde ve ihracatında ciddi düşüslere sebep olmuş, enerji politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını engellemiş ve enerji sektörünün dışa bağımlılığını artırmıştır. Bu bağlamda Venezuela'nın enerji politikalarının politik ve ideolojik faktörlerin etkisi altında şekillenmiş olması, enerji altyapısını

geliştirilmemesi, pazar çeşitliliğinin sağlanamaması ve sürdürülebilir bir enerji politikasının yürütülememesi gibi etkenlerin, günümüzde ülkenin enerji sektörünün mevcut zorluklarında belirleyici bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ana aktörlerinden bir diğerini oluşturan İran'ın enerji politikaları ise Venezuela'ya kıyasla çok daha karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu bağlamda İran ve Venezuela'nın enerji politikalarında birçok benzerlik ve farklılıklar varken; İran'ın enerji politikaları, Venezuela gibi yalnızca petrol ve doğalgaz gibi geleneksel hidrokarbon kaynaklara dayandırılmamıştır. Aynı zamanda nükleer ve yenilenebilir enerji gibi çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Bahsi geçen alanlar ekonomik kapasite, teknolojik yeterlilik, politik istikrar, siyasi ideoloji, dış politika anlayışı, uluslararası yaptırımlar ve bölgesel güvenlik tehditleri gibi bir dizi faktörden etkilenerek şekillenmiştir; bu etkileşim de İran'ın enerji politikalarının karmaşıklığını iyice artırmıştır. Bu sebeple İran'ın enerji politikalarının detaylı bir şekilde açıklanması için enerji alanları nükleer, petrol, doğalgaz ve yenilenebilir olmak üzere dört başlık altında analiz edilmiştir.

Enerji politikaları kapsamlı bir şekilde analiz edildiğinde İran'ın enerji politikalarını (özellikle 1979'dan sonra) en çok etkileyen faktörlerden birinin, nükleer enerji programı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Muhammed Rıza Şah'ın Batı yanlısı bir dış politika izlemesinden dolayı İran'ın nükleer enerji programı da ABD'nin teşvikleriyle başlamış ve Batı'nın İran'a sağladığı teknik ve mali yardımlarla birlikte ülkenin sivil amaçlı nükleer programı gelişim göstermiştir. 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi ise ülkenin nükleer politikasının yanı sıra tüm enerji alanlarını etkileyecek bir süreci başlatmıştır.

Devrimle İran'da iktidara gelen yeni rejimin 'ne Doğu ne Batı, sadece İran İslam Cumhuriyeti' söylemi ve ABD'yi 'büyük şeytan' olarak nitelendirmesi gibi ideolojik yaklaşımlarının yanı sıra oluşan Batı karşıtlığı ülkenin nükleer enerji programını doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda yeni rejimin ideolojik yaklaşımları ve çeşitli yapısal sorunlar, İran'ın nükleer enerji politikasının durdurulmasına sebep olmuştur. Ancak bu süreç oldukça kısa sürmüş ve İran yeniden nükleer programını aktif hale getirmiştir. İran'ın yeniden nükleer programı aktif hale getirmesi, yeni rejimin

ideolojik düşüncelerinin nükleer enerji programının gerisinde kalması açısından önemli bir göstergedir; zira bu hareket, ideolojik önceliklerin nükleer politika kadar belirleyici olmadığını ortaya koyması açısından önemli olmuştur. Bu bağlamda yeni rejimin, Batı karşıtı olmasına ve nükleer enerjiye Batı tabanlı olduğu için karşı çıkmasına rağmen nükleer programı yeniden aktif hale getirdiğinde Fransa, Almanya, İsveç, İspanya ve Polonya gibi ülkelerle iş birliği kurmak istediği görülmüştür.

Söz konusu durumdan da anlaşılacağı üzere İran'ın nükleer enerji politikasında ideolojik düşüncelerden çok programın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi öncelikli hedef olmuştur. Ancak bu duruma istisna olarak ideolojik düşüncelerin belirgin şekilde öne çıktığı Ahmedinejad dönemi, Humeyni'nin devrimci ideolojisinin etkisi altında kalmıştır. Öyle ki Ahmedinejad dönemi, İran'ın nükleer programının hız kazandığı, Batı ile olan ilişkilerin iyice gerildiği ve sert siyasi ideolojilerin öne çıktığı bir dönem olarak belirginlik kazanmış ve İran, bu dönem de uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır. Humeyni'nin ilk dönemi ve Ahmedinejad dönemi dışında da ideolojik düşüncelerin çok da ön plana çıktığı başka bir dönem olmamış ve söz konusu aktörler dışındaki liderler, ideolojik düşüncelerinden sıyrılarak daha ılımlı politikalar izlemeyi tercih etmişlerdir. İran'ın nükleer programı, ılımlı dönemlerde dahi tartışmalı bir konu olarak kalmış ve uluslararası toplum tarafından şüphe ve endişe ile takip edilmiştir. Özellikle de 2002 yılında gizli nükleer tesislerin ortaya çıkmasından itibaren İran'ın nükleer programının askeri boyutları da tartışma konusu olmuş ve bu tartışma, günümüze kadar devam etmiştir.

Nükleer programı barışçıl amaçlı geliştirdiğini belirten İran, askeri amaçlı olduğu yönündeki suçlamaları kabul etmese de başta ABD olmak üzere Batılı aktörler tarafından uygulanan yaptırımlar ve diplomatik baskılar hem nükleer programı bir anlaşmazlık haline getirmiş hem de İran ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Tüm bu sürece rağmen İran, nükleer enerji programını Rusya ve Çin'den sağladığı destekle günümüze kadar sürdürmüştür. Ayrıca Batı ile yürütülen müzakereler ve yapılan anlaşmalar, İran'ın uluslararası toplumda daha olumlu bir imaj yaratma çabasının bir parçası olmuştur. Bu bağlamda belli dönemlerde yapılan müzakereler sonucunda imzalanan KOEP anlaşmasıyla birlikte kısa süreliğine de olsa ortak bir

zeminde buluşan İran ve Batı ilişkileri, Trump'ın bu anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımları yeniden devreye almasıyla birlikte bozulmuştur. KOEP dışında yapılan anlaşmalar ve müzakereler ise KOEP kadar geniş kapsamlı ve etkili olmamıştır. Anlaşmaların ve müzakerelerin çoğu, KOEP'in sağladığı fırsatları sağlamamış ve söz konusu anlaşma kadar kapsamlı olmamıştır.

İran'ın enerji politikalarını en çok şekillendiren faktörlerden biri nükleer enerji programı olsa da yapılan çalışma sonucunda ülkenin ekonomik ve stratejik açıdan en çok ön plana çıkan enerji kaynağının ise petrol olduğu görülmüştür. Öyle ki 1900'lü yıllarda İran'da petrolün bulunması sonucunda yabancı devletlerin bölgeye müdahil olması ile başlayan İran'ın petrol serüveninde, söz konusu enerji kaynağı ülkenin enerji politikalarında, ekonomik kalkınmasında ve uluslararası ilişkilerinde kilit bir rol oynamıştır. Bu durum, dış politika yapım sürecine, siyasi ideolojilere ve bölgesel ve küresel dinamiklere göre şekillenen ve dönemsel olarak farklılıklar gösteren İran'ın enerji sektöründe her zaman geçerli olmuştur. Öte yandan petrol İran enerji sektörü ve ekonomisinde kilit bir rol oynamasına rağmen petrol politikaları istikrarlı bir yapıda olmamış ve çeşitli iç ve dış etkenlere göre değişkenlik göstermiştir.

Bu bağlamda petrolün keşfinden itibaren İran'ın petrol endüstrisi sürekli değişkenlik gösteren dış politika anlayışları ve siyasi ideolojilerin etkisi nedeniyle zaman zaman kesintilere uğramasına rağmen 1979'daki İran İslam Devrimi'ne kadar uluslararası aktörlerin kontrolünde gelişim göstermiştir. Söz konusu dönem boyunca enerji politikalarını şekillendiren en önemli faktörler ise uluslararası aktörler tarafından İran'a verilen kar oranı ve siyasi ideolojilerin, petrol sektörü üzerindeki etkisi olduğu görülmüştür. Milliyetçi ideolojiye sahip Rıza Şah'ın, İran'a verilen düşük kâr payını eleştirerek petrolü millileştirmeye çalışması ve benzer nedenlerden ötürü Musaddık'ın petrol endüstrisini millileştirmesi, bahsi geçen hususun en önemli yansımaları olmuştur. Özellikle Musaddık'ın millileştirme politikası, İran petrol sektöründe önemli bir değişime yol açmıştır; çünkü bu politika, petrol endüstrisinde uluslararası aktörler arasında da bir değişimi tetikleyerek ülkenin petrol endüstrisinin kontrolünün İngiltere'den ABD'ye geçmesine neden olmuştur.

Musaddık'ın millileştirme girişimi, İran'ın petrol tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur; çünkü bu dönem de yaşanan siyasi gelişmeler ve dış müdahaleler, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi ile oluşan yeni rejimin, petrolü millileştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu durumun gelişmesinde yeni rejimin ideolojik olarak Batı ve yabancı karşıtı olmasının yanı sıra dış müdahalelere karşı dirençli bir yapı oluşturulmak istenmesinin de büyük etkisi olmuştur. Millileştirmeden sonra ülkenin enerji altyapısının yetersiz olması ve teknolojik eksikler gibi faktörlerden dolayı petrol üretim kapasitesi ve verimliliği sınırlamış, uluslararası enerji piyasasında rekabet gücü azalmıştır. Bu durum da ideolojik düşüncelerden çok petrol sektörünün geleceğinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Petrol politikalarını şekillendiren asıl olay ise daha önceki kısımlarda üzerinde durulan İran'ın nükleer enerji programıdır. Nükleer program, enerji güvenliğini artırmak ve petrol dışı kaynaklara yönelmek amacıyla geliştirilmiştir; ancak uluslararası alanda büyük tepkilere neden olmuştur. Bu bağlamda nükleer enerji programında dolayı uygulanan yaptırımlar ve baskılar, ülkenin geleneksel pazarlarını kaybetmesine, enerji talep güvenliğini sağlayamamasına ve enerji altyapısını geliştirmesine engel teşkil etmiştir. Bu durumlar da ülkenin petrol sektörünün gerilemesine, teknolojik erişimin kısıtlanmasına, yabancı yatırımcının ülkeden çıkmasına ve ekonomik sıkıntıların derinleşmesine neden olmuştur. İran söz konusu durumu atlatabilmek için nükleer enerji konusunda Batı ile müzakere yapmasına, alternatif ülkelere enerji pazarlamasına ve farklı ülkelere teknolojik altyapı desteği almasına rağmen petrol üretimi ve ihracatı azalmış, ülkenin ekonomik istikrarı ve büyüme potansiyeli ciddi derecede zarar görmüştür.

İran'ın stratejik enerji kaynaklarından bir diğeri olan doğalgaz, petrol kadar ön plana çıkmamış ve ülkenin ekonomisini etkileme potansiyelini tam anlamıyla yakalayamamıştır. Petrol kadar ön plana çıkmasa da İran sahip olduğu doğalgaz potansiyelini kullanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi, küresel doğalgaz sektöründe stratejik konum elde etmeyi ve uluslararası ticarete rekabetçi bir pozisyon oluşturmayı hedeflemiştir. Söz konusu hedefler doğrultusunda ilk çalışmalar, Muhammed Rıza Şah döneminde yabancı yatırımcıların desteğiyle başlamasına rağmen 1979'da gerçekleşen devrimle birlikte doğalgaz endüstrisi

millileştirilmiştir. Millileştirmeden sonra da İran'ın enerji önceliklerinde doğalgazın çok ön plana çıkmamasından dolayı doğalgaz endüstrisi 1990'lara kadar pek gelişim alanı bulamamıştır.

Doğalgaz politikalarını 1990'lardan sonra ise ülkenin yüksek iç tüketim faktörü ve nükleer enerji politikasından dolayı maruz kaldığı kapsamlı yatırımlar şekillendirmiştir. İç tüketim oranının yüksek olması İran için büyük bir sorun olmasına rağmen gerçek manada doğalgaz politikalarını ve doğalgaz endüstrisinin gelişimini etkileyen unsur, nükleer enerji politikasından dolayı uygulanan uluslararası yaptırımlar ve baskılar olmuştur. Bahsi geçen durum da İran'ın doğalgaz endüstrisine erişimi kısıtlamış, doğalgaz ihraç etmesini engellemiş, uluslararası teknoloji ve uzmanlığı ulaşımını zorlaştırmış, altyapı gelişimini ve verimliliği düşürmüştür. Dolayısıyla İran'ın gerçekleştirmek istediği doğalgaz boru hatları, LNG teknolojisiyle doğalgaz ihraç etmesi ve doğalgaz satılan ülkeleri çeşitlendirmesi gibi politikalar ve projeler, engellenmiş veya sınırlandırılmıştır. Bu durum da İran'ın sürdürülebilir bir doğalgaz politikası geliştirmesini, küresel doğalgaz piyasasında rekabet edebilir hale gelmesini ve ülkenin doğalgaz ihracat potansiyelini ve gelirini artırma çabalarını boşa düşürmüştür.

İran'ın bir diğer enerji politika alanı ise enerji çeşitliliğini artırarak hidrokarbon kaynaklara bağımlılığı azaltmak ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla önemsendiği yenilebilir enerji potansiyeli olmuştur. Bu bağlamda İran oldukça yüksek oranda güneş, rüzgâr, biyokütle ve hidroelektrik potansiyeline sahip olmasına ve bu alana yönelik yatırımlar gerçekleştirmesine rağmen diğer enerji alanlarında olduğu gibi burada da uluslararası yaptırımlardan dolayı finansman eksikliği, altyapı yetersizliği ve teknolojik eksikliği gibi etkenler nedeniyle istediği başarıyı sağlayamamıştır.

İran'ın enerji potansiyeli sadece sahip olduğu kaynaklarla sınırlı değildir; aynı zamanda jeopolitik konumun getirdiği avantajlar da büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle de Hazar ve Hürmüz Boğazı gibi stratejik yerler, bölgesel ve küresel enerji güvenliği ile enerji transferi sürecine doğrudan etki ettiği söylenebilir. Bundan ötürü de İran söz konusu bölgelerde kendi savlarını ve planlarını kabul ettirmesi, bölgedeki

egemenliğini sürdürmesinin yanı sıra bölgesel ve küresel çıkarlarını koruması açısından önemli görülmüştür.

İki ülkenin karşılaştırılmalı analizlerinin yapıldığı bölümden elde edilen çıkarımlara bakıldığında ise hem Venezuela'nın hem de İran'ın sahip oldukları enerji kaynaklarını çeşitli politikalar ve ideolojiler eşliğinde biçimlendirerek ulusal çıkarlarını korumak ve uluslararası alanda etki oluşturmak için kullandığı görülmüştür. Bu sebepten ötürü de iki ülkenin geliştirdiği enerji politikalarında benzerlikler oluşurken; aynı zamanda gerek dış politika anlayışlarından gerek uluslararası alanda kurulan ilişkilerden gerekse farklı enerji sektörlerinde etki göstermelerinden dolayı farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda enerji politikalarındaki en büyük benzerliklerin petrol sektöründe ortaya çıktığı görülmüştür. Öyle ki tarihsel seyir içinde iki ülkenin de petrol serüveninin yabancı yatırımcılar eşliğinde gelişim göstermesi, siyasi ideolojilerden ve dış politika enstrümanlarından doğrudan etkilenmesi ve günümüzde uluslararası ambargolara maruz kalması en büyük benzerliklerini oluşturmuştur. Öte yandan ortaya çıkan farklılar ise genellikle doğalgaz ve nükleer enerji politikalarından kaynaklanmıştır. Çünkü İran hem nükleer enerji konusunda hem de doğalgaz politikaları konusunda projeler, altyapı yatırımları ve yeni pazarlar oluştururken; benzer durum Venezuela'da görülmemiştir. Sadece Venezuela, Chavez döneminde nükleer enerji politikası geliştirmiştir; o da oldukça sınırlı kalmış ve devamlılık göstermemiştir.

Venezuela'nın Türkiye, ABD, Rusya, Çin ve İran ile kurduğu ilişkilere bakıldığında ise sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra siyasi ideolojisinin de kurulan ilişkilerde oldukça önemli olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Chavez iktidara gelmeden önce ABD başta olmak üzere bölge ülkeleriyle kurulan ilişkiler, Chavez iktidara geldikten sonra bölge dışına doğru genişlemeye başladığı görülmüştür. Burada özellikle Chavez'in siyasi ideolojisi çok önemli bir etken olmuştur; çünkü Chavez'in anti-Amerikancı tutumu ve çok kutuplu bir dünya düzenine olan arzusu, Venezuela'nın Türkiye, Çin, Rusya ve İran gibi ülkelerle olan ilişkilerinin gelişiminde belirleyici bir faktör olmuştur. Ayrıca Chavez'in siyasi ideolojisinin yanı sıra Venezuela'nın petrol endüstrisini geliştirmek istemesi de söz konusu ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmiştir. Öyle ki Chavez'den önce ABD öncülüğünde ilerleyen

petrol endüstrisi, Chavez'in liderliğe gelmesiyle birlikte Rusya ve Çin'in sağladığı teknik ve finans desteğiyle gelişmeye başlamıştır. Günümüzde de Venezuela'ya uygulanan ambargolara karşı Rusya ve Çin yine en büyük destekçi olarak görülmektedir. Venezuela'nın Türkiye ile olan ilişkileri ise özellikle son zamanlarda gelişim sağlamıştır. Rusya ve Çin kadar olmasa da Venezuela, Türkiye ile enerji odaklı ilişkiler geliştirmektedir. İran ile olan ilişkilerinde ise siyasi ideoloji oldukça ağır basmıştır; öyle ki söz konusu ülkelerin benzer ideolojileri benimsemesi, iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en büyük etken olmuştur.

İran'ın Türkiye, ABD, Rusya, Çin ve AB ile olan ilişkilerine bakıldığında sahip olduğu enerji kaynaklarının ve politikalarının bahsi geçen ülkelerle olan ekonomik, siyasi ve jeopolitik bağların gelişmesinde ve şekillenmesinde ne kadar kritik ve stratejik bir rol oynadığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda enerji, her dönem İran'ın farklı ülkelerle kurduğu ilişkilerde önem arz etmiştir. Öyle ki İran'da gerçekleşen devrim öncesinde ABD başta olmak üzere Batı ülkeleriyle enerji odaklı ilişkiler kurulurken; devrimden sonra ise Rusya ve Çin ile enerji odaklı ilişkiler kurulmuştur. İran'ın, Çin ve Rusya ile en büyük ortaklık alanlarından biriyse nükleer enerji konusu olmuş ve önceden nükleer program dahilinde Batıdan sağlanan destek günümüzde söz konusu ülkelere sağlanmıştır. Ayrıca ilişkiler sadece nükleer enerji ile sınırlı kalmamış ve yaptırımlardan dolayı gerileyen petrol ve doğalgaz endüstrisine de en büyük destek yine Çin ve Rusya'dan gelmiştir. Türkiye ile ise belli dönemlerde sıkıntılar yaşanmasına rağmen İran hem devrim öncesi hem de devrim sonrası ilişkilerini belli bir seviyede tutmaya çalışmıştır. Türkiye-İran arasındaki ilişkilerde de enerji büyük bir etki oluştursa da özellikle ambargolar nedeniyle bu bağ zedelenmiştir. Ancak enerji iş birliği, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden güçlendirilmesinde hala önemli bir potansiyel olarak ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press.
- Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Acar, A. (2019). Immanuel Wallerstein Perspektifinden Venezuela'da Yaşanan Siyasi Gelişmeleri Anlamak. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ankara Üniversitesi.
- Acuña, R. (2014). PetroCaribe: A Project for Development in the Caribbean and Central America? L. F. Angosto-Ferrandez (Ed.). *Democracy, Revolution and Geopolitics in Latin America: Venezuela and the International Politics of Discontent* (s. 67-87). New York: Taylor & Francis.
- Adıbelli, B. (2017). *Pax Persica: İran Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ağdemir, Z. (2017). Venezuela Ekonomisine ve Kamu Maliyesine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1), 221-250.
- Ahışhalı, M. M. (2018, 07 06). İran'ın 'Hürmüz Boğazı'nı kapatma' tehdidi yeni değil. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-hurmuz-bogazini-kapatma-tehdidi-yeni-degil/1196497>], Erişim Tarihi: 15.12.2023
- Ak, T. (2013). Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 99-115.
- Akarsu, H. (2017). İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Akay, B. (2019). Latin Amerika'nın Ekonomik Yapısı. C. Uysal Oğuz, S. Atvur ve R. İzol (Eds.). *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset-Ekonomi-Toplum* (s. 213-227). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Akbaş, Z. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları. *History Studies International Journal of History*, 5(2), 21-44.
- Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları. *Uluslararası İlişkiler Konseyi İktisadi İşletmesi*, 1(2), 129-160.
- Akgemci, E. (2011). Chavez Döneminde Venezuela'nın ABD'ye Yönelik Dış Politikası. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.
- Akgemci, E. (2020). Yumuşak Dengeleme Kavramının Sınırlılıkları Üzerine Yeniden Düşünmek: Venezuela Dış Politikası Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2230 - 2262.
- Akpınar, B. G. (2013). Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunsalı. H. Çomak ve C. Sancaktar (Eds.). *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* (455-483). İstanbul: Beta Yayınları.
- Al Ain Türkçe. (2023, 10 29). *Venezuela'da seçim anlaşması, ABD yaptırımlarını hafifletiyor*. [Çevrim-içi: <https://tr.al-ain.com/article/abd-venezuela-yaptirim-esnetimi-petrol-altin-sektor>], Erişim Tarihi: 25.03.2024
- Alagöz, E. A. (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 58-78.
- Albayrakoğlu, E. P. (2017). Latin Amerika'da Bir Çelişkiler Ülkesi: Venezuela. İ. Ermağan (Ed.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika* (s. 103-137). Ankara, Türkiye: Nobel Yayın.
- Aljazeera. (2010, 10 15). *Chavez signs nuclear deal in Russia*. [Çevrim-içi: <https://www.aljazeera.com/news/2010/10/15/chavez-signs-nuclear-deal-in-russia>], Erişim Tarihi: 12.10.2023
- Alkan, S. (2019). Venezuela Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Hollanda Hastalığı Bağlamında İncelenmesi. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Marmara Üniversitesi.
- Alodalı, M. F. ve Usta , S. (2017). Enerji Diplomasisi ve Türkiye. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 163-168.

- Alperen, Ü. (2018). Reel Politik Düzlemde İran-Çin İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi*, 1-20.
- Alperen, Ü. (2019). Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasında Denge. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 11-35.
- Altınyuva, F. B. (2021). *Enerji Güvenliği: Enerji Aktörü Olarak Türkiye*. Ankara: Nobel Bilimsel .
- Altuğ, F. (1983). *Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye*. Bursa: Bursa Akademi Kitabevi.
- Altun, A. (2017). Bolivarizm: Chavez'in 21.Yüzyıl Sosyalizmi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(11), 55-63.
- Alvarez, J. ve Fiorito, J. (2005, 06 02). Venezuelan Oil Unifying Latin Amerika. *Seminer*. California: Stanford University.
- Ametbek, D. (2017, 03 29). 515. Yıldönümünde İran-Rusya İlişkileri. [Çevrim-içi: <https://www.ankasam.org/515-yildonumunde-iran-rusya-iliskileri/>], Erişim Tarihi: 28.05.2024
- Anadolu Ajansı. (2015, 07 14). *İran'la nükleer anlaşma sağlandı*. Anadolu Ajansı: [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranla-nukleer-anlasma-saglandi/26335>], Erişim Tarihi: 05.01.2024
- Anadolu Ajansı. (2017, 09 07). *İran*. 01 02, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459>], Erişim Tarihi: 02.01.2024
- Anadolu Ajansı. (2018a, 11 06). *İrandan petrol ithal eden ülkeler*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandan-petrol-ithal-eden-ulkeler-/1304110>], Erişim Tarihi: 12.12.2023
- Anadolu Ajansı. (2018b, 05 09). *Dünden bugüne İran nükleer anlaşması*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>], Erişim Tarihi: 01.01.2024

- Anadolu Ajansı. (2019, 01 30). *ABD yaptırımları Venezuela ekonomisini felç edebilir*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-yaptirimlari-venezuela-ekonomisini-felc-edebilir/1379288>], Erişim Tarihi: 18.09.2022
- Anishchuk, A. (2010, 10 15). *Russia to build nuclear power plant in Venezuela*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/us-russia-venezuela-idUSTRE69E2FV20101015>], Erişim Tarihi: 15.08.2023
- Apicorp. (2016). Competition Stiffens For Mena Lng Exporters, Arab Petroleum Investments Corporation. *Apicorp Energy Research*, 02(01), 1-4.
- Ar, M. (2017). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve 2015 JCPOA Antlaşmasının Yansımaları. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ankara Üniversitesi.
- Aras, B. (2006). Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik. *Avrasya Dosyası*, 12(2), 61-92.
- Aras, B. ve Özbay, F. (2006). Dances With the Wolves:Russia, İran and the Nuclear Issue. *Middle East Policy*, 13(4), 132-147.
- Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2017a). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Savaş, Siyaset ve Diplomasi* (7 b., Cilt 1). Bursa: Alfa Akademi.
- Arı, T. (2017b). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı* (Cilt 2). Bursa: Alfa Akademi.
- Arıkan, P. (2014). "İran-Rusya Mutabakat Anlaşması : Stratejik Ortaklık Mı?". *Ortadoğu Analiz*, 6(64), 56-59.
- Arslan, N. (2020). ABD Enerji Stratejileri Kapsamında Suudi Arabistan ve Venezuela Analizi. [*Doktora Tezi*]. Marmara Üniversitesi .
- Asifa, M. (2023). *China and Venezuela Relations*. [Çevrim-içi: https://www.researchgate.net/publication/369245898_China_and_Venezuela_Relations#fullTextFileContent], Erişim Tarihi: 01.02.2024

- Askeroğlu, S. (2018). Şanghay İŞ birliği Örgütü İran'ın Güvenlik Garantisi Olabilir Mi? *İran Araştırmaları Merkezi*, 1-11.
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya İlişkileri: Stratejik Ortaklık Mı Rekabet Mi? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 577-594 .
- Ateş, D. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 213-235.
- Atik, C. (2022). Kaynak Laneti Çerçevesinde Siyasi İstikrar: Venezuela Krizi Örneği. *[Yüksek Lisans Tezi]*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Attar, A. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Aydın, D. (2007). İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 105-128.
- Ayhan, V. (2006). *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Azimy, G. (2021). Energy Geopolitics of Iran. *Anadolu Economics*, 3(1), 19-41.
- Bahgat, G. (2003). *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*. Florida: University Press of Florida.
- Bahgat, G. (2005). Energy Security: The Caspian Sea. *Minerals&Energy*, 3-15.
- Bahgat, G. (2006). Central Asia and Energy Security. *Asian Affairs*, 37(5), 1-16.
- Bahtiyar, K. (2021). Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: Abd'nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*(5), 138-194.
- Bailey, N. A. (2012). *Iran's Venezuelan Gateway*. Washington: The American Foreign Policy Council.
- Bakan, S. ve Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel dönüşümü ve Yeni güvelik Tehditleri. *The Journal Of International Lingual, Social and Educational Sxiences*, 4(2), 135-152.

- Bakke, E. (2014). US-Venezuela Relations. *Addison Public Library*, 1-19.
- Banko, C. (2016). Intervención Económica y Redistribución de la Renta Petrolera. A. R. Iranzo (Ed.) *La Nación Petrolera: Venezuela, 1914-2014* (s. 169-194). Caracas: Universidad Metropolitana.
- Baran, T. ve Macar, E. (2017). Değişen Güvenlik Yaklaşımları Örneğinde Kopenhag Okulu'nun Toplumsal Güvenlik Yaklaşımları. *Journal of International Social Research*, 10(54), 251-259.
- Bayar, M. (2016). Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran'ın Nükleer Programının Geleceği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(51), 81-97.
- Bayraktar, G. (2007). Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 83-93.
- Baysal, B. (2022). Güvenikleştirme Teorisi. B. Baysal (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*. (s. 107-117). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baysal, B. ve Abiç, F. (2022). Sistemik ve İç Faktörler Işığında Değişen Türk Dış Politikası: Venezuela Örneği. *Alternatif Politika*, 14(2), 422-452.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- BBC. (2005, 10 27). 'İsrail haritadan silinsin'. [Çevrim-içi: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/10/051027_iran.shtml], Erişim Tarihi: 15.02.2024
- BBC. (2011, 03 17). *Hugo Chavez calls off Venezuela's nuclear energy plans*. [Çevrim-içi: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-12768148>], Erişim Tarihi: 14.09.2023
- BBC. (2012, 02 20). *İran İngiltere ve Fransa'ya petrol ihracatını durdurdu*. [Çevrim-içi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/02/120220_iran_oil], Erişim Tarihi: 25.04.2024

- BBC. (2013, 09 28). *Obama ve Ruhani telefonla görüştü*. [Çevrim-ıçı: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani], Erişim Tarihi: 15.12.2023
- Behrami, M. M. (2020, 01 21). □□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□ 2024, 15 03. □□□ □□□□□□□□□□ tarihinde [Çevrim-ıçı: <https://www.irna.ir/news/83642414/>], Erişim Tarihi: 15.03. 2024
- Betancourt, R. (2007). *Venezuela, Política y Petróleo*. Caracas: Edición UCAB y Fundación Rómulo Betancourt
- Bicentenario. (2010, 11 20). *Carta de Jamaica*. [Çevrim-ıçı: http://www.bicentenario.gob.mx/index.php?option=com_content&view=article&id=95:independencia-independencias-iberoamericanas-qcarta-dejamaicaq&catid=66:archivo-hist-orico], Erişim Tarihi: 22.08.2023
- Bilgin, M. (2016). Political History of Iran's Energy Policy. *Avrasya Etüdüleri*, 33-54.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi*, 8(14), 69-95.
- Bilgin, P., Booth, K. ve Jones, R. (1998). Security Studies: The Next Stage? *Critical Security Studies*, 84(2), 131-157.
- Birdişli, F. (2012). İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 33-53.
- Birdişli, F. (2019). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik, Kavram-Teori-Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Biresselioğlu, M. E. (2012). NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 227-252.
- Birol, Y. E. (2019). *Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği Politikası*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Black, B. (2000). *Petrolia: The Landscape of America's First Oil Boom*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Blazev, A. S. (2015). *Energy Security for the 21st Century*. New York: Routledge.
- Bloomberg HT. (2019, 11 21). *Venezuela "petro"yu 30 milyon varil petrolle desteleyecek*. [Çevrim-içi: <https://www.bloomberght.com/venezuela-petroyu-30-milyon-varil-petrolle-desteleyecek-2238557>], Erişim Tarihi: 17.12.2023
- Bolat, G. (2013). Anglo-Persian Oil Company'den British Petroleum'a (BP): İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası. *History Studies International Journal of History*, 5(2), 57-77.
- Bonfili, C. (2010). The United States and Venezuela: The Social Construction of Interdependent Rivalry. *Security Dialogue*, 41(6), 669-690.
- Booth, K. (1997). Security and Self Reflections of a Fallen Realist. K. Krause ve M. Williams (Eds.). *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (s. 83-121). London: UCL Press .
- Borsatek. (2016, 12 7). *Shell, İran'a geri dönüyor*. [Çevrim-içi: <https://www.borsatek.com/shell-irana-geri-donuyor-17492h.htm>], Erişim Tarihi: 18.03.2024
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007a). İdealizm. H. Çakmak (Ed.). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler"* (s. 135-138). Ankara: Platin Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007b). Neorealizm. H. Çakmak (Ed.). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teorileri"* (s. 143-148). Ankara: Platin Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007c). Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm). H. Çakmak (Ed.). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler"* (s. 149-154). Ankara: Platin Yayınları.
- Bozgeyik, B. (1981). *Bütün Cepheleriyle İran Meselesi* . İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Brading, R. (2013). *Populism in Venezuela*. New York: Routledge.
- Brown, J. C. (1985). Why Foreign Oil Companies Shifted Their Production from Mexico to Venezuela during the 1920s. *The American Historical Review*, 90(02), 362-385.

- Brown, M. (2012). *The Struggle for Power in Post-Independence Colombia and Venezuela*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brun, E. (2008). Irán-Venezuela: hacia un acercamiento completo. *Politeia*, 31(40), 19-40.
- Brun, E. (2010). Iran's Place in Venezuelan Foreign Policy. C. Arnson , H. Esfandiari ve A. Stubits (Eds.). *Iran In Latin America: Threat or 'axis of annoyance'?* (s. 35-51). Washington: Wilson Center.
- Burton, J. W. (1972). *World Society*. london: Cambridge University.
- Buxton, J. (2012). Venezuela: Bolivarcılığın Siyasal Evrimi. S. Ludlam ve G. Lievesley (Eds.). *Latin Amerika'da Radikal Sosyal Demokrasi Deneyimleri* (F. Çoban, Çev., s. 105-133). Ankara: Phoneix Yayınları.
- Buxton, J. (2014). Social Policy in Venezuela: Bucking Neoliberalism or Unsustainable Clientelism? *United Nations Research Institute for Social Development*, 1-42.
- Buxton, J. (2019). Continuity and Change in Venezuela's Bolivarian Revolution. *Third World Quarterly*, 41(8), 1371-1387.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buzan, B. (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *Oxford University Press*, 67(3), 431-451.
- Buzan, B. ve Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. ve Waever , O. (2009). *Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory*. Cambridge: Published online by Cambridge University Press.
- Buzan, B., Waever, O., Kelstrup, M., Lemaitre, P. ve Tromer , E. (1990). *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. London: Pinter Publishers.

- Cáceres, A. E. (2016). De las Concesiones a la Nueva PDVSA: Cien Años de Industria Petrolera. T. Straka (Ed.). *La Nación Petrolera: Venezuela, 1914-2014* (s. 301-319). Karakas: Universidad Metropolitana.
- Camacho, f. (2019, 12 02). *La política intervencionista a la economía venezolana de Isaías Medina Angarita en un contexto de guerra (1941-1945)*. [Çevrim-içi: <https://www.redalyc.org/journal/880/88062542003/html/>], Erişim Tarihi: 19.04.2023
- Caravelli, J. (2011). *Beyond Sand and Oil: The Nuclear Middle East*. Oxford: Praeger.
- Carey, J. P. (1974). Iran and Control of Its Oil Resources. *Political Science Quarterly*, 89(1), 147-174 .
- Cavim, P. (2020, 10 12). *12 de Octubre 1878 Se Crea la Petrolia Del Táchira, Primera Compañía Petrolera de Venezuela*. [Çevrim-içi: <http://www.cavim.com.ve/index.php/2020/10/12/12-de-octubre-1878-se-crea-la-petrolia-del-tachira-primera-compania-petrolera-de-venezuela/>], Erişim Tarihi: 22.07.2023
- Česnakas, G. (2010). Energy Resources in Foreign Policy: A Theoretical Approach. *Baltic Journal of Law & Politics*, 3(1), 30-52.
- Ceylan, L. (2018). Ambargo Sonrası (2016) Türkiye - İran Enerji İlişkileri. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Chavez, H. (2003). *The Fascist Coup Against Venezuela: The Life of the Homeland is at Stake Here*. (P. A. Tabio, Dü.) Havana: Ediciones Plaza.
- Choucri, N. (1977). *International Politics of Energy Interdependence*. New York: Lecington Books.
- CIA. (2024, 01 31). *Iran*. [Çevrim-içi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#geography>], Erişim Tarihi: 02.02.2024
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Cola, J. R. (2018, 05 10). *Venezuela Elections: Who Is Nicolas Maduro?* [Çevrim-içi: <https://www.telesurenglish.net/analysis/Who-is-Nicolas-Maduro-20180510-0014.html>], Erişim Tarihi: 24.04.2023
- Congar, K. (2019, 05 23). *Türkiye mayıs ayında İran'dan petrol alımını durdurdu.* [Çevrim-içi: <https://tr.euronews.com/2019/05/23/turkiye-mayis-ayinda-iran-dan-petrol-alimini-durdurdu-abd-yaptirim-ambargo-kararlari>], Erişim Tarihi: 09.05.2024
- Corrales, J. ve Penfold-Becerra, M. (2011). *Dragon in the Tropics: Hugo Chavez and the Political Economy of Revolution in Venezuela.* Washington: Brookings Institution Press.
- Coşkun, B. B. (2009). Global Energy Geopolitics and Iran. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 5(20), 179-201.
- Crandall, R. (2008). *The United States and Latin America after the Cold War.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumhuriyet. (2010, 04 03). *Venezuela'ya nükleer desteği.* [Çevrim-içi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/venezuelaya-nukleer-destegi-132866>], Erişim Tarihi: 28.09.2023
- Çakmak, H. (2007). *Avrupa Güvenliği.* Ankara: Platin Yayınları.
- Çaşın, M. H., Nifti, E. ve Gücüyener, A. (2015). *Kritik Enerji Altyapı Güvenliği El kitabı.* İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü.
- Çelik, H. ve Ulusoy, M. K. (2020). Olağandışı & Olağanüstü. H. Çelik ve M. K. Ulusoy (Eds.). *Uluslararası Sistemde Venezuela: Bölgesel ve küresel Perspektifler* (s. 37-55). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çelikpala, M. (2014). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 10(40), 75-99.
- Çetin, İ. ve Koç, E. (2022). İran'ın Nükleer Enerji Stratejileri. L. E. Orallı (Ed) *Enerji Politikaları ve Güvenliği* (s. 145-169). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Çetinkaya, Ş. (2019). *Enerji Güvenliği: Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye (1997-2016)*. Ankara: Gece Akademi.
- Çetinsaya, G. (2002). Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar. M. Türkeş ve İ. Uzgel (Eds.). *Türkiye'nin Komşuları* (s. 293-333). Ankara: İmge Kitapevi.
- Çetinsaya, G. (2004). Türk-İran İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Ed.). *Türk Dışpolitikasının Analizi* (s. 207-235). İstanbul: Der Yayınları.
- Çifçi, O. (2019). Çin'in Enerji Jeopolitiğinde Artan Rolü ve ABD'nin Enerji Politikasının Yeniden Şekillenmesi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 21(1), 79-98.
- Çin, G. (2019). Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika'daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nde Yaşanan Kriz. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(8), 1-37.
- Çıtak, E. (2014). İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Aracı Olarak Enerji Politikası. S. Tamçelik (Ed.). *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s. 155-189). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çitlioğlu, E. (2015). *İran'ı Anlamak*. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Daban, E. Z. (2018). Venezuela'da Sosyalist Reformlar: Hugo Chavez Mirası ve Nicolas Maduro Dönemi. M. E. Erendor (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* (s. 109-123). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dağcı, K. (2007). AB-İran İlişkileri ve Parametreleri. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 125-135.
- DAKA-İran Masası. (2018). *Elektrik*. [Çevrim-içi: <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/elektrik/>], Erişim Tarihi: 02.03.2023
- DAKA-İranMasası. (2019). *Petrol ve Doğalgaz*. [Çevrim-içi: <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/>], Erişim Tarihi: 08.02.2024

- Dalar, M. (2008). İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 270-303.
- Davila, L. R. (2000). The Rise and Fall and Rise of Populism in Venezuela. *Bulletin of Latin American Research*, 19(02), 223-238.
- Dedeoğlu, B. (2003). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: Derin Yayınları
- Demirel, E. (2020). Dış Müdahale Olgusu Kapsamında ABD-Venezuela İlişkileri. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 15(53), 36-76.
- Depersio, G. (2022, 09 27). *How does the price of oil affect Venezuela's economy?* [Çevrim-içi: <https://www.investopedia.com/ask/answers/032515/how-does-price-oil-affect-venezuelas-economy.asp>], Erişim Tarihi: 09.09.2023
- Derman, G. S. (2017). Ortadoğu'da İki Etkin Güç: Rusya ve İran . *İran Araştırmaları Merkezi* , 1-20.
- Desderubio. (t.y.). «*La Petrolia*»: *Primera petrolera venezolana*. [Çevrim-içi: <https://www.desderubio2.com/nuestro-municipio/la-petrolia-primera-petrolera-venezolana/>], Erişim Tarihi: 23.02.2023
- Diehl, S. (2009, 05 06). *Venezuela's Search for Nuclear Power – or Nuclear Prestige*. [Çevrim-içi: <https://www.nti.org/analysis/articles/venezuelas-search-nuclear-power/>], Erişim Tarihi: 11.08.2023
- Dilek, K. (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2015, 12). *Venezuela Ülke Bülteni*. [Çevrim-içi: <https://www.deik.org.tr/uploads/venezuela-ulke-bulteni-aralik-2015.pdf>], Erişim Tarihi: 17.09.2023
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi . (2016). *Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi*. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- Djalili, M.-R. ve Kellner, T. (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat .

- Doğan, H. (2014). İıran Siyasi Tarihi. S. Tamçelik (Ed.). *İıran: Değişen Dinamikler ve Tırkiye-İıran İlişkileri* (s. 3-59). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Durmuşlar, T. ve Arısoy, İ. A. (2019). Latin Amerika'da Bölgesel Bütünleşme Hareketleri. C. U. Oğuz, S. Atvur ve R. İzol (Eds.). *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset-Ekonomi-Toplum* (s. 227-254). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dursun, A. (2021, 09 30). *İıran ile nükleer görüşmeler çıkmaza sürüklenirken Tahran uranyum zenginleştirme çıtasını yükseltiyor*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-nukleer-gorusmeler-cikmaza-suruklenirken-tahran-uranyum-zenginlestirme-citasini-yukseltiyor-/2378805>], Erişim Tarihi: 01.01. 2024
- Dursun, A. (2022, 04 09). *İıran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi: Nükleer görüşmelerde tek bir geri adım dahi atmayacağız*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-cumhurbaskani-ibrahim-reisi-nukleer-gorusmelerde-tek-bir-geri-adim-dahi-atmayacagiz/2559605>], Erişim Tarihi: 23.01. 2024
- Durukan, A. (2021). Venezuela Enerji Politikalarının Uluslararası Siyasete Etkisi. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ankara Üniversitesi.
- Dünya. (2015, 09 14). *İıran yüksek oranda uranyum rezervi buldu*. [Çevrim-içi: <https://www.dunya.com/dunya/iran-yukse-oranda-uranyum-rezervi-buldu-haberi-291985>], Erişim Tarihi: 26.12.2023
- Efegil, E. (2012). İıran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(48), 53-58.
- Egan, M. (2016, 07 12). *Why Venezuela's oil production plunged to a 13-year low*. [Çevrim-içi: <https://money.cnn.com/2016/07/12/investing/venezuela-crisis-oil-production-plunges/>], Erişim Tarihi: 05.08.2023
- Eglin, D. R. (1978). Industry. R. F. Nyrop (Ed.). *İıran: a country study* (s. 281-327). Washington : The American University.

- EIA. (2020, 11 20). *Venezuela*. [Çevrim-içi: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/VEN9>], Erişim Tarihi: 18.05.2023
- Eisenstadt, M. (1996). *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*. Washington : Washington Inst for Near East Pol.
- Ekinci, A. C. (2008). İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliği'nin Rolü. [*Yayınlanmamış Doktora Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ekinci, A. C. (2009). *İran Nükleer Krizi*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Elçi, İ. H. (2019). İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 153-173.
- Ellner, S. (2006). Venezuela: Defying Globalization's Logic. T. Ballvé ve V. Prashad (Eds.). *Dispatches from Latin America: On the Frontlines Against Neoliberalism* (s. 93-105). Cambridge: South End Press.
- Ellner, S. (2008). Hugo Chavez'in "Devrim Sürecinin" Evrelerinin Çözümlemesi. A. Topal (Ed.). *Latin Amerika'yı Anlamak Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (B. Sümer, Çev., s. 49-66). İstanbul: Yordam Kitap.
- Elm, M. (1992). *Oil, Power and Principle: Iran's Oil Nationalization and its Aftermath*. New York: Syracuse University Press.
- Elmas, M. A. (2011). Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla İran'da Ulusçuluğun Gelişimi ve Uluslararası Bölgesel Politikalara Etkileri. [*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Elmas, M. S. (2013). *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk, ve Risk Toplumu Perspektifinde Güvenlik*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Encyclopaedia Iranica. (t.y.). *NATURAL GAS INDUSTRY IN IRAN*. [Çevrim-içi: <https://www.iranicaonline.org/articles/natural-gas-industry-in-iran>], Erişim Tarihi: 12.12.2023

- Energy Intelligence . (2013, 12 05). *Scaroni Outlines Eni's Exploration-Led Strategy*. [Çevrim-içi: <https://www.energyintel.com/0000017b-a7c7-de4c-a17b-e7c78ff40000>], Erişim Tarihi: 23.05.2024
- Enerji Atlası . (2022). *Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervi*. [Çevrim-içi: <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html>], Erişim Tarihi: 08.03.2024
- Enerji Gazetesi. (2015, 06 30). *Rosneft, 14 Milyar Dolarlık Yatırımla Venezuela'yı Mali Krizden Kurtaracak*. [Çevrim-içi: <https://www.enerjigazetesi.ist/rosneft-14-milyar-dolarlik-yatirimla-venezuelayi-mali-krizden-kurtaracak/>], Erişim Tarihi: 12.04.2024
- Eralp, A. (1997). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması. A. Eralp (Ed.). *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 57-89). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eravcı, M. (2021). Tarihsel Süreçte İran ve Atabât-ı Alîyât. S. Türkman ve A. İlhan (Eds.). *Orta Doğu'ya Bakış 2* (s. 1-33). Ankara: Nobel.
- Ercan, F. (2006). Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler. *Praksis*(14), 67-108.
- Erçandırılı, Y. (2015). Yeşil Teori. R. Gözen (Ed.). *Uluslararası İlişkiler İlişkiler Teorileri* (s. 493-517). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Erdal, L. ve Karakaya, E. (2012). Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik Siyasi ve Coğrafi Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 107-136.
- Erdoğan, H. (2008). *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ergüven, N. S. (2016). Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 771-835.

- Erikson, D. P. (2007, 10 3). *Ahmadinejad finds it warmer in Latin America*. 04 30, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-oct-03-oe-erikson3-story.html>], Erişim Tarihi: 30.04.2024
- Ermağan, İ. ve Gök, M. (2020). Latin Amerika ve Karayipler Bölgesi Ekonomileri: Seçili Ülke ve Sektör Analizleri. İ. Ermağan, E. Tahsin ve S. Tekin (Eds.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika 3* (s. 567-607). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-237.
- Eschenbacher, S. ve Parraga, M. (2020, 01 03). *EXCLUSIVE-Weakened by sanctions, Venezuela's PDVSA Cedes Oilfield Operations to Foreign Firms*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/venezuela-oil-ramirez-idINL1N29500K>], Erişim Tarihi: 18.09.2022
- Euronews. (2021, 09 25). *ABD yaptırımını altındaki İran'la Venezuela arasında petrol takası anlaşması*. [Çevrim-içi: <https://tr.euronews.com/2021/09/25/abd-yapt-r-m-alt-ndaki-iran-la-venezuela-aras-nda-petrol-takas-anlasm>], Erişim Tarihi: 13.05.2024
- Euronews. (2022, 02 21). *İran Cumhurbaşkanı Reisi: ABD yaptırımları kaldırmaya niyetli olduğunu kanıtlamalı*. 02 02, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://tr.euronews.com/2022/02/21/iran-cumhurbaskan-reisi-abd-yapt-r-mlar-kald-rmaya-niyetli-oldugunu-kan-tlamal>], Erişim Tarihi: 02.02.2024
- European Commission. (2000, 11 29). *Green Paper - Towards a European strategy for the security of energy supply*. [Çevrim-içi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0ef8d03f-7c54-41b6-ab89-6b93e61fd37c/language-en>], Erişim Tarihi: 17.02.2023
- European Commission. (2022, 1 5). *Energy Security Strategy*. [Çevrim-içi: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/energy-security-strategy>], Erişim Tarihi: 14.02.2023

- Evran, E. (2013). İngiltere-İran İlişkilerinde Petrol: 1901-1954. [Yüksek Lisans Tezi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ferchen, M. (2020). *China-Venezuela Relations in the Twenty-First Century: From Overconfidence to Uncertainty*. Washington: United States Institute Of Peace. 04 08, 2024 tarihinde alındı
- Alaca, i. (2021, 06 21). *Rusya-İran İlişkilerinin Tarihi Ve Günümüz*. [Çevrim-içi: <https://www.21yyte.org/tr/fikir-tanki/rusya-i-ran-i-liskilerinin-tarihi-ve-gunumuz>], Erişim Tarihi: 25.03.2024
- FTAA. (2003, 11 21). *Draft Agreement Chapter 2*. [Çevrim-içi: http://wmw.ftaaalca.org/FTAA-Draft03/Chapter11_e.asp], Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Furon, R. (1943). *İran*. (G. Kemali, Çev.) Ankara: Hilmi Kitapevi.
- Gagne T. (2014). *The Evolution of Government and Politics in Venezuela*. Hockessin: Mitchell Lane Publishers.
- Galeano, E. (2015). *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. (R. Hakmen ve A. Tokatlı, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gamson, W. A. (1995). *Talking Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Gardini, G. L. ve Lambert, P. (2011). *Latin American Foreign Policies: Between Ideology and Pragmatism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi*. (F. Aytuna, Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Garver, J. (2013). China–Iran Relations: Cautious Friendship with America’s Nemesis. *Sage Journals*, 49(1), 69-88.
- Garver, J. W. (2016). *China's Quest: The History of the Foreign Relations of the People's Republic of China*. Oxford : Oxford University Press.
- Gaudín, A. (2010). Venezuela and Russia Sign Nuclear Energy Deal. *University of New Mexico UNM Digital Repository*, 1-4.

- Genco, A. (2020). Türkiye'de Kritik Altyapılar ve kritik Altyapıya Yönelik Tehditler. *Kaytek Dergisi*, 2(2), 38-46.
- Gergün, M. (2016). Arjantin ve Venezuela Deneyimleri Bağlamında Latin Amerika'da Neoliberalizm Sonrası Yeni Arayışlar: Post-Neoliberalizm ve Anti-Neoliberalizm. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Giusti, L. E. (1999). La Apertura": The Opening of Venezuela's Oil Industry. *Journal of International Affairs*, 53(1), 117-128.
- Gobierno Bolivariano de Venezuela. (t.y.). *141 años de la creación de La Petrolia del Táchira*. [Çevrim-içi: <http://www.minpet.gob.ve/index.php/es-es/comunicaciones/noticias-comunicaciones/47-noticias-del-ano-2019/1068-141-anos-de-la-creacion-de-la-petrolia-del-tachira>], Erişim Tarihi: 21.06.2023
- Golinger, E. (2008). *Bush versus Chavez: Washington's War on Venezuela*. New York: Monthly Review Press.
- Golinger, E. (2011). *Chavez Şifresi*. (L. Kartal, Çev.) İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları.
- Gott, R. (2007). *Hugo Chavez ve Bolivarcı Devrim*. (H. Böğün, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- GovInfo. (1996, 07 15). *Presidential Documents*. [Çevrim-içi: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-1996-07-17/pdf/96-18351.pdf>], Erişim Tarihi: 14.03.2023
- Gözen, R. (2021). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Guevara, A. ve Frías, H. C. (2005). *Chávez: Un Hombre Que Anda por Ahí*. Melbourne: Ocean Press.
- Gundogan, M. S. (2012). Iranian-Venezuelan Relations and Impacts On The United States. [*Master of Education Thesis*]. Defense Technical Information Center.

- Gutiérrez, F. C. (2004). *New Paths to Democracy: The Venezuelan Experiment. [Unpublished Master of Education Thesis]*. University of Coimbra Human Rights.
- Güder, S. (2011). *A comparative analysis of the foreign policy perspectives in two Latin American States: Brazil and Venezuela in the twenty-first century. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.
- Günaltay, M. Ş. (1948). *İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Günay, B. (2023, 12 25). *İran, enerji bağımsızlığı için yenilenebilir enerjiye yöneliyor*. [Çevrim-içi: <https://futureflow.life/iran-enerji-bagimsizligi-icin-yenilenebilir-enerjiye-yoneliyor/>], Erişim Tarihi: 11.02.2024
- Gündoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu*. Ankara: Adres Yayınları .
- Gündoğan, Ü. (2011). *Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. Ortadoğu Analiz, 3(29), 93-99*.
- Günyel, C. (2021). *Uluslararası İlişkiler Teorilerinden Sosyal İnşacılık Teorinde Kimlik Kavramı ve kimlik- Güvenlik İlişkisine Yaklaşımı. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, 13(49), 189-196*.
- Gürel, Ş. S. (2018). *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: İmge Kitabevi .
- Gürkan, I. (2022). *Enerji Jeopolitiği Açısından 2018 Yaptırımlarının Etkisinde Türkiye-İran Enerji İlişkileri. [Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.
- Gürsel, E. (2008). *Venezuela'da Chavez İktidarı Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları ve Sonuçları. [Yüksek Lisans Tezi]*. Marmara Üniversitesi.
- Güzeloğlu, M. (2017). *Enerji Güvenliği Bağlamında Kritik Enerji Altyapı Güvenliği, NATO Konsepti ve Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Örneği. [Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.

- Haji-Yousefi, A. M. (2010). Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation. *Turkish Journal of International Relations*, 9(2), 1-23.
- Halhalli, B. (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 75-96.
- Hammond, J. L. (2011). The Resource Curse and Oil Revenues in Angola and Venezuela. *Science & Society*, 75(3), 348-378.
- Hamzaoğlu, H. (2020). Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 281-299.
- Harnecker, M. (2004). After the Referendum: Venezuela Faces New Challenges. *Monthly Review*, 56(6).
- Harnecker, M. (2005). *Understanding the Venezuelan Revolution: Hugo Chavez Talks to Marta Harnecker*. New York : Monthly Review Press.
- Harnecker, M. (2006). *Hugo Chavez: Venezuela Devrimini Anlamak*. (A. Akgün, Çev.) İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Hellinger, D. (2015). Venezuela. G. Prevost ve H. Vanden (Eds.). *Politics of Latin America: The Power Game* (s. 459-480). New York: Oxford University Press.
- Heywood, A. (2016). *Küresel Siyaset*. (N. Uslu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hidalgo, M. (2007). A Petro-State: Oil, Politics and Democracy in Venezuela . *Real Instituto Elcano Working* , 1-17.
- Hirst, J. D. (2016, 05 15). *A guide to ALBA*. [Çevrim-içi: <https://www.americasquarterly.org/a-guide-to-alba/>], Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Hough, P. (2004). *Understanding Global Security*. London: Routledge.
- Howard, R. (2007). *Iran Oil the New Challenge to America*. London: I.B. Tauris .

- Hürriyet. (2006a, 04 12). *İran: 'Uranyum zenginleştiriyoruz'*. [Çevrim-içi: https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/iran-uranyum-zenginlestiriyoruz_ID559587/], Erişim Tarihi: 24.12.2023
- Hürriyet. (2006b, 06 06). *AB İran'dan nükleer pakete olumlu yanıt umuyor*. 03 15, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ab-irandan-nukleer-pakete-olumlu-yanit-umuyor-4535259>], Erişim Tarihi: 15.03.2024
- Hürriyet. (2010, 10 16). *Rusya, Venezüella'nın ilk nükleer santralini inşa edecek*. [Çevrim-içi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-venezuela-nin-ilk-nukleer-santralini-insa-edecek-16052626>], Erişim Tarihi: 23.11.2023
- Hürriyet. (2022, 07 19). *İran ve Rusya, 40 milyar dolarlık işbirliği anlaşması imzaladı*. [Çevrim-içi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-ve-rusya-40-milyar-dolarlik-isbirligi-anlasmasi-imzaladi-42103394>], Erişim Tarihi: 03.02.2024
- Hürsoy, S. ve Orhon, H. H. (2012). Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 63-89.
- Hüseyinoğlu, P. (2007). İran Nükleer Programı ve Bölge Ülkelerine Yansımaları. K. Dağcı ve A. Sandıklı (Eds.). *Santraç Tahtasında İran "Nükleer Program"* (s. 360-396). İstanbul: Tasam Yayınları.
- İnat, K. ve Caner, M. (2021). Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Politikaları. K. İnat ve B. Z. Özdemir Daşcıoğlu (Eds.). *Dünya Enerji Trendleri: Rezervler, Kaynaklar ve Politikalar* (s. 389-413). İstanbul: SETA.
- İNSAMER. (2023, 12 25). *İran Ülke Profili*. [Çevrim-içi: <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-iran/>], Erişim Tarihi: 05.12.2023
- Interfax. (2013, 03 06). *Russian industry minister not worried by future of Russian-Venezuelan contracts*. [Çevrim-içi: <https://interfax.com/newsroom/top-stories/51152/>], Erişim Tarihi: 11.02.2024
- International Energy Agency. (2022, 1 5). *Energy Security*. [Çevrim-içi: <https://www.iea.org/topics/energy-security>], Erişim Tarihi: 21.02.2023

- IRNA. (2023, 01 25). *Dünyadaki en büyük ikinci ve üçüncü gaz ve petrol rezervleri İran'ın elindedir.* [Çevrim-içi: <https://tr.irna.ir/news/85009797>], Erişim Tarihi: 05.11.2023
- İSNA Haber Ajansı . (2022, 11 13). *İran Doğalgaz Sektörünün Sorunları.* [Çevrim-içi: <https://dybs.ticaret.gov.tr/blog/post/16231/>], Erişim Tarihi: 09.01.2024
- İşbilen, E. (2008). *İran ve Nükleer Silanlanma Politikası. [Yüksek Lisans Tezi].* Ulusal Tez Merkezi.
- İşbilen, E. (2009). *Nükleer Satranç İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye.* İstanbul: Ozan Yayıncılık .
- İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu. *Sosyo Ekonomi*(Özel Sayı), 63-92.
- Işık, M. ve Eşitti , Ş. (2013). Venezuela'da Gerçekleşen 2002 Askeri Darbesinin Yazılı Basında Sunumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 146-165.
- İyiat, B. (2020). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu. *AUSB Dergisi*, 3(5), 3-13.
- İzol, R. (2019). Çin: Latin Amerika İçin Eşsiz Bir Fırsat Mı? C. U. Oğuz, S. Atvur , ve R. İzol (Eds.). *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyset-Ekonomi-Toplum* (s. 193-213). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Jácome, F. (2011). Petrocaribe: The Current Phase of Venezuela's Oil Diplomacy in the Caribbean. *Programa de Cooperacion en Seguridad Regional*, 1-10.
- Jafarzadeh, A. (2007). *The Iran Threat: President Ahmadinejad and the Coming Nuclear Crisis.* New York: Palgrave Macmillian.
- Jane, M. (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 264-314.

- Kahraman, E. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12(24), 29-70.
- Kahraman, F. Ş. (2020). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11(21), 434-468.
- Kakışım, C. (2022). Avrupa Yeşil Mutabakatı: Yeşil Teori Perspektifinden Bir Analiz. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Kaldor, M. (1991). Rethinking Cold War History. K. Booth (Ed.). *New Thinking About Strategy and International Security* (s. 318-319). London: Harper Colins Academic.
- Kamel, A. M. (2015). *The Political Economy of EU Ties with Iraq and Iran: An Assessment of the Trade-Peace Relationship*. London: Palgrave Macmillan.
- Kanapiyanova, Z. (2017). İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar. *Ege Akademik Bakış*, 17(4), 553-564.
- Kandemir, E. (2022). Sektörel Analiz Bağlamında İran'ın Enerji Güvenliği. *[Doktora Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.
- Kansoy, A. (2010). İran- Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri (2001-2010). *[Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.
- Kant, I. (1970). Perpetual Peace: A Philosophical Sketch. H. Reiss (Ed.). *Kant's Political Writings* (s. 93-130). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaplan, S. B. ve Penfold, M. (2019). China-Venezuela Economic Relations: Hedging Venezuelan Bets with Chinese Characteristics. *Wilson Center*, 1-40.
- Karabulut, B. (2015). *Güvenlik "Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek"*. Ankara: Barış kitap.
- Karabulut, B. (2021). Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları: Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 51-87.

- Karaçalı, C. (2019). Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi: Bir Uygulama. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Bartın Üniversitesi.
- Karana, S. (2023). Türkiye-Venezuela İlişkileri. İ. Ermağan, E. Tahsin ve S. Tekin (Eds.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika 5-Türkiye'nin Bölge Ülkeri ile İlişkileri: Süreç-Kısıtlar-Fırsatlar* (s. 213-239). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karanacak, B. (2011, 05 24-25). Kritik Altyapılar ve Kritik Altyapıların Korunması. *Siber Savunma Sempozyumu*. İstanbul: TÜBİTAK-BİLGEM.
- Karataş, H. (2022). Enerji Güvenliğinin Arz, Talep ve Geçiş Güvenliği Bağlamında İncelenmesi. *SDE Akademi Dergisi*, 2(5), 40-69.
- Kardaş, T. (2007). Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl. Z. Dağı (Ed.). *Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye'* (s. 125-152). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Karl, T. L. (1997). *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*. London: University of California Press.
- Karmon, E. (2009). Iran and its Proxy Hezbollah: Strategic Penetration in Latin America . *Elcano Royal Institute* , 1-32.
- Karnap, A. ve Çağla , C. (2022). Hasan Ruhani Dönemi İRAN-ABD İlişkileri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 1375-1390.
- Katzman, K. (2011). *Iran Sanctions*. Washington: Congressional Research Service.
- Kaya, E. (2014). Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(31), 193-208.
- Kaya, M. (2017). Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları ve Sonu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), 157-166.
- Kaya, M. A. (2015). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Kaya, R. (2019a). Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(Özel Sayı), 53-71.
- Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 83-111.
- Kaya, Y. (2019b). *Ekolojik Güvenlik*. Bursa: Dora Basım Yayın.
- Kaypak, Ş. (2012). Güvenlikte Yeni Bir Boyut; Çevresel Güvenlik. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Özel Sayı), 1-22.
- Kazokoğlu, C. (2017, 08 02). *Venezuela ekonomisi neden çöktü?* [Çevrim-içi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40785134>], Erişim Tarihi: 05.10.2023
- Kemaloğlu, İ. (2012). *Rusya'nın Ortadoğu Politikası*. Ankara: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
- Keneş, B. (2013). *İran Siyasetinin İç Yüzü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keohane , R. ve Nye, J. (1972). *Power and Interdependence* . New York: Addison Wesley Longman.
- Keohane, R. (1990). The Economic Limits to Modern Politics. J. Dunn (Ed.). *International Liberalism Reconsidered* (s. 165-194). cambridge: Cambridge University Press.
- Keohane, R. (2002). *Power and Governance in a Partially Globalized World*. New York: Routledge.
- Keyman, F. (2007). Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonyai Kimlik/Fark. A. Eralp (Ed.). *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 227-261). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Khajehpour, B. (2014, 02 07). *Iran opens new chapter in relations with Russia*. [Çevrim-içi: <https://www.al-monitor.com/originals/2014/02/iran-russia-relations-new-chapter.html>], Erişim Tarihi: 18.04.2024

- Khashimov, M. (2020). Putin Döneminde Rusya'nın Latin Amerika'ya Yönelik Yumuşak Güç Politikası. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Kıbaroğlu, M. (1999). İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor? *Avrasya Dosyası*, 5(3), 1-17.
- Kıbaroğlu, M. (2006). Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power. *The Middle East Journal*, 60(2), 207-232.
- Kıbaroğlu, M. (2013). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 1-8.
- Kınık, H. (2021). Turkey's Opening to Latin America: The Case of Venezuela. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 327-340.
- Kinzer, S. (2004). *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerika Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün kökenleri*. (S. Önal, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kirk, J. M. (2011). Cuban Medical Cooperation Within Alba: The Case Of Venezuela. *International Journal of Cuban Studies*, 3(2/3), 221-234.
- Kışlalıoğlu, C. (2019). Venezuela. C. U. Oğuz, S. Artvur ve R. İzol (Eds.). *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset-Ekonomi-Toplum* (s. 521-539). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kışlalıoğlu, C. (2021). Latin Amerika'da 21. Yüzyıl Sosyalizminin Neoliberalizmle İmtihanı: Venezuela, Bolivya ve Ekvator. *[Doktora Tezi]*. Akdeniz Üniversitesi.
- Kıyağan, A. (2021, 02 21). *Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ın yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum ürettiğini açıkladı*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uluslararasi-atom-enerjisi-ajansi-iranin-yuzde-20-oraninda-zenginlestirilmis-uranyum-urettigini-acikladi/2154864>], Erişim Tarihi: 12.12.2023
- Klare, M. T. (2013). *Energy Security*. London: Routledge.
- Koca, M. (2019). XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran'ın Modernleşme Çabası. *Asia Minor Studies*, 8(1), 355-371.

- Koca, S. M. (2011). Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Sakarya Üniversitesi.
- Koç, M. (2018, 06 14). *Nükleer Anlaşma Çöktü, Sırada Ne Var?* [Çevrim-içi: <https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-coktu-sirada-ne-var-1143>], Erişim Tarihi: 15.06.2024
- Kolasi, K. (2014). Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin için Güvenlik? O. Şen ve E. Çıtak (Eds.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler* (s. 121-154). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Korhan, H. (2010). Enerji Güvenliği ve Türkiye. *[Doktora Tezi]*. İstanbul Üniversitesi.
- Kozloff, N. (2006). *Hugo Chávez, Oil, Politics, and the Challenge to the United States*. New York: Palgrave Macmillan.
- Köse, T. (2008). *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*. Ankara: SETA Yayınları.
- Kramer, A. E. (2010, 10 15). *Russia Plans Nuclear Plant in Venezuela*. [Çevrim-içi: <https://www.nytimes.com/2010/10/16/world/americas/16venez.html>], Erişim Tarihi: 13.08.2023
- Krauss, C. (2017, 08 25). *White House Raises Pressure on Venezuela With New Financial Sanctions*. [Çevrim-içi: <https://www.nytimes.com/2017/08/25/world/americas/venezuela-sanctions-maduro-trump.html>], Erişim Tarihi: 15.10.2023
- Kressin, W. K. (1991). Prime Minister Mossadegh and Ayatullah Kashani from Unity to Enmity: As Viewed from the American Embassy in Tehran. *[Unpublished Master of Education Thesis]*. Defense Technical Information Center.
- Kuduoğlu, A. (2019). İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 37-62.

- Kuloğlu, A. (2010). İnan'ın Nükleer Teknoloji Çıkması, Gelişmeler ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2(19/20), 59-67.
- Küpelı, M. S. (2016). Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İnan'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 97-135.
- Küpelı, M. ř. ve Güler, R. T. (2021). Orta Doğu Ülkelerinin Enerji Rezervi ve Kaynakları. K. İnat ve B. Ö. Daşcıoğlu (Eds.). *Dünya Enerji Trendleri* (s. 111-127). İstanbul: SETA.
- Kürkçügil, M. (2005). *Hugo Chavez ve Devrimde Devrim*. İstanbul: Agora Yayınları
- Lancaster , A. ve Tran, T. (2018). Iranian Natural Gas: Opportunities And Risks. *[Master of Education Thesis]*. Defense Technical Information Center.
- Landale, J. (2021, 11 29). *İnan'la nükleer anlaşmayı canlandırmaya yönelik görüşmeler Viyana'da başladı.* [Çevrim-içi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59455866>], Erişim Tarihi: 25.12.2023
- Lander, E. ve Fierro, L. (1996). The Impact of Neoliberal Adjustment in Venezuela, 1989-1993. *Latin American Perspectives*, 23(3), 50-73.
- The New York Times, M. (2018, 05 18). *Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scored.* [Çevrim-içi: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>], Erişim Tarihi: 26.05.2024
- Lebowitz, M. (2010). *Sosyalist Alternatif: Gerçek İnsani Gelişim*. (E. B. Eratalay, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Lexpera. (2016, 09 01). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Enerji Alanında İşbirliği ile İlgili Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*. [Çevrim-içi: <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turkiye-cumhuriyeti-hukumeti-ve-venezuela-bolivar-cumhuriyeti-hukumeti-arasinda-enerji-alaninda>], Erişim Tarihi: 05.04.2024

- Lieuwen, E. (1954). *Petroleum in Venezuela: A History*. Berkeley: University of California Press.
- Lieuwen, E. (1964). *Petróleo en Venezuela*. Karakas : Cruz del sur Ediciones.
- Lievesley, G. ve Ludlam, S. (2012). *Latin Amerika'da Radikal Sosyal Demokrasi Deneyimleri*. (F. Çoban, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lynch, J. (2017). *Simon Bolivar*. (B. O. Doğan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mabro, R. (2008). On The Security Of Oil Supplies, Oil Weapons, Oil Nationalism and All That. *OPEC Energy Review*, 8(3), 1-12.
- Mähler, A. (2009). Oil in Venezuela: Triggering Violence or Ensuring Stability? A Context-sensitive Analysis of the Ambivalent Impact of Resource Abundance. *German Institute of Global and Area Studies*, (112), 1-43
- Maragheh, M. G. (2002, 09 4-6). Atomic Energy Organization of Iran. *Sempozyum*. London: World Nuclear Association Annual Symposium.
- Márquez, H. (2004, 10 22). *OIL: Venezuela Forges Ahead Towards Regional Energy Integration*. [Çevrim-içi: <https://www.ipsnews.net/2004/10/oil-venezuela-forges-ahead-towards-regional-energy-integration/#more-12731>], Erişim Tarihi: 24.05.2023
- Maya, M. L. (2003). Hugo Chavez Frias: His movement and his Presidency. S. Ellner ve D. Hellinger (Eds.). *Venezuelan Politics in the Chávez Era: Class, Polarization and Conflict* (s. 73-93). London : Lynne Rienner Publishers.
- McDonald, M. (2005). Constructing Insecurity: Australian Security Discourse and Policy Post-2001. *International Relations*, 19(3), 297–320.
- Mehr Haber Ajansı. (2023, 04 16). *İran ve Venezuela arasında enerji anlaşması*. 05 13, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://tr.mehrnews.com/news/1908693/%C4%B0ran-ve-Venezuela-aras%C4%B1nda-enerji-anla%C5%9Fmas%C4%B1>], Erişim Tarihi: 13.05.2024

- Mehr Haber Ajansı. (2024, 02 07). *Türkiye İran'dan 5 milyar 400 milyon metreküp doğalgaz ithal etti.* [Çevrim-içi: <https://tr.mehrnews.com/news/1914469/T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran-dan-5-milyar-400-milyon-metrek%C3%BCp-do%C4%9Falgaz-ithal>], Erişim Tarihi: 19.04.2024
- Menek, İ. H. (2022). Antik Çağın Görkemli Medeniyeti: Ahameniş İmparatorluğu. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 1-26.
- MercoPress. (2009, 09 11). *Venezuela announced nuclear energy cooperation program with Iran.* [Çevrim-içi: <https://en.mercopress.com/2009/09/11/venezuela-announced-nuclear-energy-cooperation-program-with-iran>], Erişim Tarihi: 15.07.2023
- Mert, A. (2005). *Venezüella'da Neler Oluyor? Hugo Chavez ve Bolivarcı Devrim.* İstanbul: Nazım Kültürevi Kitaplığı.
- Mieroop, V. D. (2004). *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC.* Oxford : Wiley-Blackwell.
- Mijares, V. M. (2015). Venezuela's Post Chavez Foreign Policy. Is there a Maduro Doctrine? *Americas Quarterly*, 74-81.
- Mikail, E. H. ve Aytekin, C. E. (2016). Identity in Security Studies. *Scientific Research Publishing*, 339-344.
- Mina, P. (2004, 07 20). *Oil Agreements In Iran.* [Çevrim-içi: <https://www.iranicaonline.org/articles/oil-agreements-in-iran>], Erişim Tarihi: 24.01.2024
- Mommer, B. (2003). Subversive Oil. D. Hellinger ve S. Ellner (Eds.). *Venezuelan Politics in the Chavez Era: Class, Polarization, and Conflict* (s. 131-147). Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Mommer, B. (2016). Ese Chorro Que Atraviesa el Sıglo. T. Straka (Ed.). *La Nación Petrolera: Venezuela, 1914-2014* (s. 17-69). Karakas: Universidad Metropolitana.

- Monaldi, F. J. (2015). The Impact of the Decline in Oil Prices on the Economics, Politics and Oil Industry of Venezuela. *Colombia/SIPA, Center on Global Energy Policy*, 1-17.
- Mosley, L. (1973). *Power Play: the Tumultuous World of Middle East Oil, 1890-1973*. Birkenhead: Weidenfeld and Nicolson.
- Mucci, S. A. (2017). *Political and Investment Risk in the International Oil and Gas Industry*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Muğanlı, S. (2020). İran'da Enerji: Rezervler, Üretim, Tüketim ve Kurumsal Aktörler. *İRAM*, 1-22.
- Muhr, T. (2013). The Enigma of Socialism. T. Muhr (Ed.). *Counter-Globalization and Socialism in the 21st Century: The Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America* (s. 1-29). Oxon: Routledge.
- Mukaddem, A. S. (t.y.). *Zeban-i Farisi*. Tarhan: Muadil Kitap.
- Naji, K. (2008). *Ahmedinejad : The Secret History of Iran's Radical Leader*. California: University of California Press.
- Naskali, E. (2000). Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 394-395). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- NEA. (2020). *Uranium 2020: Resources, Production and Demand*. Nuclear Energy Agency.
- Nebil, F. S. (2018). *Bitcoin ve Kripto Paralar: Sistemi Yıkan Bir Araç Olabilecek Mi? - Dünyada ve Türkiye'deki Gelişmeler*. İstanbul: Pusula Yayınevi.
- Negm, N. (2009). *Transfer of Nuclear Technology under International Law Case Study of Iraq, Iran and Israel*. London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Niray, N. ve Deniz, D. (2010). İran İslam Cumhuriyeti: Tarihi, Siyaseti ve Demokrasisi. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1-32.

- North Atlantic Treaty Organization. (2022, 1 5). *Energy Security*. [Çevrim-içi: <http://www.natolibguides.infoenergysecurity>], Erişim Tarihi: 21.02.2023
- Noticias24. (2014, 04 18). *Nicolás Maduro Vence Su Gran Reto: Gana las Elecciones por 235 Mil Votos Y Será Presidente*. [Çevrim-içi: <https://www.noticias24.com/venezuela/noticia/162704/nicolas-maduro-vence-su-gran-reto-gana-las-elecciones-y-sera-presidente-de-venezuela/>], Erişim Tarihi: 15.10.2023
- NTI. (2016, 07 15). *Venezuela Overview*. [Çevrim-içi: <https://www.nti.org/analysis/articles/venezuela-overview/>], Erişim Tarihi: 21.08.2023
- NTI. (2023, 06 12). *Isfahan (Esfahan) Nuclear Technology Center (INTC)*. [Çevrim-içi: <https://www.nti.org/education-center/facilities/isfahan-esfahan-nuclear-technology-center-intc/>], Erişim Tarihi: 11.05.2024
- NTV. (2010, 10 15). *Venezuela'nın ilk nükleer santrali Rusya'dan*. [Çevrim-içi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/venezuelanin-ilk-nukleer-santrali-rusyadan,Xc7DRts9ck-JrGYXq50xAA>], Erişim Tarihi: 21.07.2023
- NTV. (2018, 02 28). *Venezuela: Engeller çıkarsa Türkiye, Rusya ve Çin'le çalışırız*. [Çevrim-içi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/venezueladan-turkiye-mesaji,NsJQXbxEyUKL9jwn4RK3yw>], Erişim Tarihi: 21.11.2023
- NTV. (2023, 09 14). *Venezuela ve Çin ilişkisi seviye atladı*. [Çevrim-içi: https://www.ntv.com.tr/dunya/venezuela-ve-cin-iliskisi-seviye-atladi,T4PGygcap0q_z-O27_YoHw], Erişim Tarihi: 11.05.2024
- Olcott, M. B. (2006). International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan. D. Victor, A. Jaffe ve M. Hayes (Eds.). *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040* (s. 202-233). New York: Cambridge university press.
- OPEC. (2019, 01 11). *Oil Data: Upstream OPEC Crude Oil Production*. [Çevrim-içi: <https://asb.opec.org/index.php/interactive-charts/oil-data-upstream>], Erişim Tarihi: 28.09.2023

- OPEC. (t.y.). *Brief History*. [Çevrim-içi: https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm], Erişim Tarihi: 28.09.2023
- Önal , B. ve Mehmetoğlu, D. (2019). Rusya'nın Latin Amerika Politikaları. C. U. Oğuz, S. Atvur ve R. İzol (Eds.). *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset-Ekonomi-Toplum* (s. 159-193). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Önal, B. (2017). Latin Amerika Bölgesindeki Ekonomik Entegrasyon Modelleri. İ. Ermağan (Ed.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika* (s. 20-43). Ankara: Nobel Yayın.
- Örnek, S. ve Mızrak, B. (2015). Türkiye-Latin Amerika İlişkileri: Siyaset, Ekonomi ve Enerji. H. Çomak, Z. Sancaktar ve Z. Yıldırım (Eds.). *Enerji Diplomasisi* (s. 551-569). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Özbay, F. (2007). Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar Ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri. K. Dağcı ve A. Sandıklı (Eds.). *Satranç Tahtasında İran "Nükleer Program"* (s. 151-219). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özbay, F. (2013). Hazar'da Güvenlik İkilemi ve Silahlanma Yarışı. *Hazar Strateji Enstitüsü* , 6-19.
- Özbey, H. (2019). İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 98-124.
- Özcan, M. S. (2012, 02 29). *Rusya'nın İran Kaygısı mı Beklentisi mi?* [Çevrim-içi: <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusyanin-iran-kaygisi-mi-beklentisi-mi>], Erişim Tarihi: 19.04.2024
- Özcan, N. A. (2006). *İran sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler*. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Özcan, S. (2013). Securitization Of Energy Through The Lenses Of Copenhagen School. *The 2013 WEI International Academic Conference Proceedings* (s. 3-18). Orlando: West East Institute.

- Özçelik, N. (2002). *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdem, E. (2024, 05 19). *ABD'nin İran petrolüne yönelik yaptırımları neden etkisiz kalıyor*. [Çevrim-içi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/abdinin-iran-petrolune-yonelik-yaptirimlari-neden-etkisiz-kaliyor-799217h.htm>], Erişim Tarihi: 19.05.2024
- Özdemir, A. (2013). Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımları. [*Yayınlanmamış Doktora Tezi*]. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Özdemir, B. Z. (2018). İran Yaptırımları ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri. *SETA*(260), 7-24.
- Özdemir, G. S. (2021). Latin Amerika ve Karayip Ülkelerinin Enerji Politikaları. K. İnat ve B. Z. Özdemir Daşcıoğlu (Eds.). *Dünya Enerji Trendleri: Rezevler, Kaynaklar ve Politikalar* (s. 483-523). İstanbul: SETA Kitapları.
- Özdil , M. (2017). Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 383-400.
- Özhan, T. (2005, 12 01). *Petrol Fiyatları*. [Çevrim-içi: <https://www.setav.org/petrol-fiyatlari/>], Erişim Tarihi: 04.10.2023
- Özkan, M. (2017). Iranian Foreign Policy toward Latin America. *İran Araştırmaları Merkezi* , 1-16.
- Özkaya, Ş. (t.y.). *Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa#:~:text=Ekim%201997'de%20yakla%C5%9F%C4%B1k%2020,yakla%C5%9F%C4%B1k%2010%20Dolar%20seviyesine%20inmi%C5%9Ftir.>], Erişim Tarihi: 23.07.2023
- Pamir, N. (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye. *Stratejik Analiz*, 14-24.

- Parraga, M. (2017, 11 23). *Petrolera venezolana PDVSA negocia contratos para suministrar gas a sus vecinos*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/idUSL1N1NT0JK/>], Erişim Tarihi: 18.09.2023
- Paulraj, N. (2016). The JCPOA and Changing Dimensions of the Russia–Iran Relations. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 95-110.
- Peker, H. S. (2015). Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliği ve Ölçülmesi: Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliği Endeksine Yönelik Bir Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 763-783.
- Pekgöz, Ö. F. (2024, 08 02). *Türkiye-Venezuela Enerji İşbirliği ve Venezuela'nın Enerji Görünümü*. [Çevrim-içi: <https://www.ankasam.org/turkiye-venezuela-enerji-isbirligi-ve-venezuelanin-enerji-gorunumu/>], Erişim Tarihi: 05.04.2024
- Pérez, C. A. (1978). *Manos a la obra: Textos de Mensajes, Discursos y Declaraciones del Presidente de la República*. Caracas: Ediciones de la Presidencia de la República.
- Pérez, O. J. (2006). U.S. Security Policy and U.S.-Venezuelan Relations. B. Loveman (Ed.). *Addicted to Failure: U.S. Security Policy in Latin America and the Andean Region* (s. 80-102). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Pertsova, V. (2018, 02 05). *Натуральный обмен. Зачем Россия импортирует нефть из Ирана*. [Çevrim-içi: <https://www.forbes.ru/biznes/356741-naturalnyy-obmen-zachem-rossiya-importiruet-neft-iz-irana>], Erişim Tarihi: 18.04.2024
- Petroleos de America. (t.y.). *El Petróleo en Venezuela*. Petroleos de America: [Çevrim-içi: https://www.petroleosdeamerica.com/VENEZUELA/el_petroleo_en_venezuela.htm], Erişim Tarihi: 25.04.2023

- Phillips, T. (2018, 05 21). *Venezuela elections: Maduro wins second term*. [Çevrim-içi: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/21/venezuela-elections-nicolas-maduro-wins-second-term>], Erişim Tarihi: 21.09.2023
- Pirinçi, F. (2010). *Silahlanma ve Savaş*. Bursa: Dora Yayınları.
- Pons, C. ve Parraga, M. (2019, 02 28). *Venezuela's Guaido aims at control of PDVSA, Citgo as U.S. imposes sanctions*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-citgo-exclusive-idUSKCN1PM2B6>], Erişim Tarihi: 25.07.2023
- Prensa Latina. (2023, 06 12). *Venezuela e Irán firmaron 25 acuerdos de cooperación*. [Çevrim-içi: <https://archivo.prensa-latina.cu/2023/06/12/venezuela-e-iran-firmaron-25-acuerdos-de-cooperacion>], Erişim Tarihi: 13.05.2024
- Pulat, A. (2014). Türkiye-İran Enerji İlişkileri. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ramazani, İ. (2020). İki Devrim Sonrası İran-Çin İlişkileri: İran'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 82-94.
- Ramazani, R. K. (1988). *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*. Baltimore and London: The Jonh Hopkins University Press.
- Ramazani, R. K. (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South. *Middle East Journal*, 46(3), 393-412.
- República de Venezuela. (1971). *Alocuciones presidenciales de Año Nuevo (1901-1971)*. Caracas: Ediciones de la Presidencia de la República.
- Reuters. (2008, 09 28). *Chavez says Venezuela will develop nuclear power*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-nuclear-idUKTRE48R40G20080928>], Erişim Tarihi: 24.07.2023
- Reuters. (2013, 09 17). *Iran confirms exchange of letters with Obama*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/idUSBRE98G0A0/>], Erişim Tarihi: 26.12.2023

- Reuters. (2015, 09 13). *Iran Says Finds Unexpectedly High Uranium Reserve*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/article/iran-nuclear-uranium-idUSKCN0RC0AE20150912/>], Erişim Tarihi: 01.01.2024
- Reuters. (2022, 05 21). *Iran to revive gas pipeline project to Oman, IRNA reports*. [Çevrim-içi: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-agrees-revive-gas-pipeline-project-oman-irna-2022-05-21/>], Erişim Tarihi: 12.01.2024
- Ridgeon, L. (2005). *Religion and Politics in Modern Iran*. London: I.B. Tauris.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-410.
- Rigzone. (2006, 12 26). *PDVSA, Iranian Firm Create Offshore JV*. [Çevrim-içi: https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/39501/pdvsa_iranian_firm_create_offshore_jv/], Erişim Tarihi: 13.05.2024
- Roa, O. Z. (2011). Desarrollo de la Política Petrolera en Venezuela para el siglo XX. *IX Jornadas de Sociología*. Buenos Aires: Acta Académica.
- Roca, J. A. (2018, 09 12). *Las 10 mayores centrales hidroeléctricas de Latinoamérica*. [Çevrim-içi: <https://elperiodicodelaenergia.com/las-10-mayores-centrales-hidroelectricas-de-latinoamerica/>], Erişim Tarihi: 12.04.2023
- Romero, C. A. ve Mijares, V. M. (2016). From Chavez to Maduro: Continuity and change in Venezuelan foreign policy. *Contexto Internacional*, 38(1), 165-201.
- Roshandel, J. (1996). Iran. E. H. Arnett (Ed.). *Nuclear Weapons after the Comprehensive Test Ban: Implications for Modernization and Proliferation*. (s. 55-62) Oxford: Oxford University Press.
- Salas, M. T. (2007). U.S. Oil Companies in Venezuela: The Forging of an Enduring Alliance. M. T. Salas ve S. Ellner (Eds.). *Hugo Chávez and the Decline of an "Exceptional Democracy"* (s. 35-57). Lanham: Rowman & Littlefield Pub.

- Salas, M. T. (2009). *The Enduring Legacy: Oil, Culture, and Society in Venezuela*. Durham: Duke University Press.
- Salas, M. T. (2015). *Venezuela: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- Salazar, L. M. (2021). De la dictadura de Juan Vicente Gómez a la transición de López Conteras. *Cuadernos Unimetanos*, 40-64.
- Sancak, K. (2011). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 124-134.
- Sander, O. (2014). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sandıklı, A. ve Dağcı , K. (2006). *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Emeklier , B. (2011). 21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları. *Uluslararası Balkan Kongresi*, 21-41.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2012). *Kaos Senaryolarının Merkezinde İran*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2014). İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri. A. Sandıklı ve E. Kaya (Eds.). *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye* (s. 39-81). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sanyürek, M. B. (2018). İran'ın Enerji Politikası. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(31), 433-459.
- Saraçoğlu, C. (2012, 12 24). *Venezuela'nın petrolüne karşılık 14 bin konut*. [Çevrim-içi: <https://www.yenisafak.com/gundem/venenezuelanin-petrolune-karsilik-14-bin-konut-438061>], Erişim Tarihi: 04.04.2024
- Sarı, B. (2022). Liberalizm ve Güvenlik. B. Baysal (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik* (s. 23-32). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, G. ve Ürküt, H. (2014). İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 199 - 228.

- Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 95-135.
- Sarıtunalı, H. N. (2021). Çevresel Güvenlik ve Enerji Arz Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Enerji Politikası. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 409-421.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4378-4391.
- Shen, D. (2006). Iran's Nuclear Ambitions Test China's Wisdom. *The Washington Quarterly*, 29(2), 55-66.
- Shwadran, B. (1985). *The Middle East, Oil and the Great Powers*. Colorado: Westview Press.
- Shwadran, B. (1985). *The Middle East, Oil and The Great Powers*. Colorado: Westview Press.
- Singhvi, A., Wong, E. ve Lu, D. (2019, 08 3). *Defying U.S. Sanctions, China and Others Take Oil From 12 Iranian Tankers*. [Çevrim-içi: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/03/world/middleeast/us-iran-sanctions-ships.html>], Erişim Tarihi: 10.05.2024
- Sinkaya, B. (2005). Devrimden Günümüze İran Dış politikasının Dönüşümü. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 26-36.
- Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü. *Ortadoğu Analiz*, 1(12), 71-79.
- Sinkaya, B. (2010). İran'ın Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2(10), 66-78.
- Sinkaya, B. (2011). İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim. M. Şahin ve T. Yılmaz (Eds.). *Ortadoğu Siyasetinde İran* (s. 3-51). Barış Kitabevi.
- Sinkaya, B. (2015). Implications of the Arab Spring for Iran's Policy Towards the Middle East. *Ortadoğu Etüdlere*, 6(2), 54-78.

- Sinkaya, B. (2022). Avrupa Birliği-İran İlişkileri. M. Dalar ve İ. Sağsen (Eds.). *Avrupa Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları* (s. 121-145). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.
- Sonntag, H., Cruz, R. ve Campbell, S. (1985). The State and Industrialization in Venezuela. *Latin American Perspectives*, 12(4), 75-104.
- Sputnik. (2013, 07 02). *Venezuela, Russia Have Huge Investment Potential – Putin*. [Çevrim-içi: <https://sputnikglobe.com/20130702/Venezuela-Russia-Have-Huge-Investment-Potential--Putin-182015585.html>], Erişim Tarihi: 24.09.2023
- Sputnik. (2015, 05 28). *Rusya ve Venezüella'dan dev petrol anlaşması*. [Çevrim-içi: <https://sputniknews.com.tr/20150528/1015708245.html>], Erişim Tarihi: 18.05.2023
- Sputnik. (2021, 08 10). *Venezüella dünyanın ilk devlet destekli kripto parası 'Petro'nun satışına başladı*. [Çevrim-içi: <https://sputniknews.com.tr/20180221/venzuella-ilk-devlet-destekli-kripto-para-petro-1032343056.html>], Erişim Tarihi: 25.05.2023
- Stern, R. (2007). The Iranian Petroleum Crisis and United States National Security. *PNAS*, 104(1), 377-382.
- Sula, İ. E. (2022). Realizm ve Güvenlik. B. Baysal (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik* (Cilt 1, s. 11-22). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sylvia, R. ve Danopoulos, C. (2003). The Chávez Phenomenon: Political Change in Venezuela. *Third World Quarterly*, 24(7), 63-76.
- Şahin, S. (2019). *Küresel Enerji Politikalarının Kıskaçında Ortadoğu*. Ankara: Astana Yayınları.
- Şen, G. (2017). Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi*, 1-17.

- Şenol, S. K. (2020). Latin Amerika'da Popülist Liderler. İ. Ermağan, E. Tahsin ve S. Tekin (Eds.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika 3* (s. 245-272). Ankara: Nobel.
- Şibelikova, A. (2007). Orta Asya Bölgesel Güvenlik Sistemine Doğru: Perspektifler. *TC: Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 319-1326.
- T.C. Karakas Büyükelçiliği. (2020). *Venezuela Ülke Raporu: Türkiye İçin Fırsatlar*. [Çevrim-içi: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fticaret.gov.tr%2Fdata%2F60abfccb13b8765574d9eb3f%2FVenezuela%2520%25C3%259Cike%2520Raporu%2FVenezuela%2520%25C3%259Cike%2520Raporu-2020.docx&wdOrigin=BROWSELINK>], Erişim Tarihi: 15.05.2024
- T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). *İran Enerji Raporu*. Tahran: T.C. Ticaret Bakanlığı.
- Tagliapietra, S. (2014). Iran after the (Potential) Nuclear Deal: What's Next for the Country's Natural Gas Market? *Fondazione Eni Enrico Mattei*, 1-28.
- Tahsin, E. (2007). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması. [*Doktora Tezi*]. İstanbul Üniversitesi.
- Tanaka, M. (2006). From Crisis to Collapse of the Party Systems and Dilemmas of Democratic Representation: Peru and Venezuela. S. Mainwaving, E. P. Leongómez ve A. M. Bejavano (Eds.). *The Crisis of Democratic Representation in the Andes* (s. 47-77). Stanford: Stanford University Press.
- Tarazón, J. (2018, 02 05). *El Gran Viraje y la Crisis del Modelo Puntofijista*. [Çevrim-içi: <https://www.aporrea.org/ideologia/a258904.html>], Erişim Tarihi: 02.10.2023
- Tarhan, K. (2018). Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz. *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 2(1), 152-170.

- Tarihi Olaylar. (t.y.). *Bolivarçı Venezuela Cumhuriyeti*. [Çevrim-içi: <https://www.tarihiolaylar.com/ulkeler/venezuela-258>], Erişim Tarihi: 18.09.2023
- Tarock, A. (1999). Iran-western Europe relations on the Mend. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26(1), 41-61.
- Tarock, A. (2006). Iran's Nuclear Programme and the West. *Third World Quarterly*, 27(4), 645-664.
- Tarver, H. M. ve Frederick, J. C. (2005). *The History of Venezuela*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- TASAM. (2011, 06 21). *İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış*. [Çevrim-içi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis], Erişim Tarihi: 12.12.2023
- Tehran Times. (2009, 11 14). *Turkey ready to 'store Iran enriched uranium*. [Çevrim-içi: <https://www.tehrantimes.com/news/207841/Turkey-ready-to-store-Iran-enriched-uranium>], Erişim Tarihi: 24.12.2023
- TeleSUR. (2017, 12 06). *Venezuela Rolls Out New Digital Currency to Surmount Sanctions*. [Çevrim-içi: <https://venezuelanalysis.com/news/13532/>], Erişim Tarihi: 19.02.2023
- Tepeciklioğlu, E. E. (2018). Rusya-Latin Amerika İlişkileri. İ. Ermağan (Ed.). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika 2: Orta Amerika ve Karayipler* (s. 479-503). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılı.
- Terra. (2002, 06 26). *Chávez quiere crear una OPEP sudamericana*. [Çevrim-içi: <http://www.terra.com.uy/canales/internacionales/48/48640.html>], Erişim Tarihi: 11.10.2023
- The Telegraph. (2017, 12 11). *Venezuela's Nicolas Maduro bans opposition parties from election*. [Çevrim-içi: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/11/venezuelas-nicolas-maduro-bans-opposition-parties-election/>], Erişim Tarihi: 23.09.2023

The Washington Post. (2020, 06 4). *Maximum pressure on Iran and Venezuela has brought them together to embarrass the U.S.* [Çevrim-içi: https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/maximum-pressure-on-iran-and-venezuela-has-brought-them-together-to-embarrass-the-us/2020/06/07/a79b719c-a74d-11ea-b473-04905b1af82b_story.html], Erişim Tarihi: 25.04.2024

Tinedo, E., Rivas, O. ve Lucena, L. (2011). *La Historia Petrolera Venezolana la Petrolia: El "Acuerdo de Achnacarry" y la Petrolia del Táchira*. Caracas: Instituto Municipal de Publicaciones.

Topbas, A. (2020, 10 10). *Venezuela, Kripto Parası Petro ile Altın ve Petrol Satacak*. [Çevrim-içi: <https://tr.beincrypto.com/venezuela-kripto-parasi-petro-ile-altin-ve-petrol-satacak/>], Erişim Tarihi: 18.02.2023

Trinkunas, H. A. (2002). The Crisis in Venezuelan Civil-Military Relations: From Punto Fijo to the Fifth Republic. *Latin American Research Review*, 37(1), 41-76.

Trinkunas, H. A. (2008). *Assessing Potential Nuclear Proliferation Networks in Latin America: 2006–2016*. London: Routledge.

TRT Haber. (2023, 01 04). *Venezuela Devlet Başkanı Maduro, ABD ile ilişkileri normalleştirmeye istekli*. [Çevrim-içi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/venezuela-devlet-baskani-maduro-abd-ile-iliskileri-normallestirmeye-istekli-735541.html>], Erişim Tarihi: 01.05.2024

Tugwell, F. (1975). *The Politics of Oil in Venezuela*. Kaliforniya: Stanford University Press.

Tuğrul, A. B. (2017). Enerji Güvenliği ve Ulusal Güvenlik İlişkisi. T. Sakman (Ed.). *Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları* (s. 583-593). İstanbul: Tasam Yayınları

Tunçer, G. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Dış Güçler. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Ulusal Tez Merkezi.

Turan, K. (2008). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 39-53.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2010, 11 04). *Sayın Bakanımızın Venezuela Dışışleri Bakanı Nicolas Maduro Moros İle Yaptığı Ortak Basın Toplantısı Metni*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-venezuela-disisleri-bakani-nicolas-maduro-moros-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi-metni.tr.mfa>], Erişim Tarihi: 13.05.2024

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (t.y.a). *Ülke Künyesi: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/venezuela-kunyesi.tr.mfa>], Erişim Tarihi: 22.05.2023

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (t.y.b). *Venezuela'nın Ekonomisi*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/meksika-ekonomisi.tr.mfa#:~:text=%C3%9Cİke%20GSYH'sinin%20%30',%C3%B Cretimi%2023%2C7%20milyar%20metrek%C3%BCpt%C3%BCr>], Erişim Tarihi: 26.05.2023

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (t.y.c). *Güney Amerika Ulusları Birliği (UNASUR)*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/guney-amerika-uluslari-birligi.tr.mfa>], Erişim Tarihi: 05.07.2023

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (t.y.d). *Türkiye-Venezuela Siyasi İlişkileri*. [Çevrim-içi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-venezuela-siyasi-iliskileri.tr.mfa>], Erişim Tarihi: 07.05.2024

Türkmener, T. (2021). Küresel Dünya Parası Bitcoin ve Kripto Paraların Tarihsel Gelişimi ve Vergilendirilme Süreci. *[Yüksek Lisans Tezi]*. Adnan Menderes Üniversitesi.

U.S. Department of State. (2023, 06 27). *U.S. Relations With Venezuela*. [Çevrim-içi: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-venezuela/>], Erişim Tarihi: 23.04.2024

- United Nations Development Programme. (2000). *World Energy Assessment: Energy and The Challenge of Sustainability*. New York: United Nations Development Programme.
- United Nations Security Council. (2010, 10 09). *S/RES/1929 (2010)*. [Çevrim-içi: <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1929-%282010%29>], Erişim Tarihi: 18.12.2023
- Uyanık, Ö. (2015). *Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları .
- Uzman Para. (2016, 09 16). *Venezuela'dan Türkiye'ye işbirliği çağrısı*. 04 04, 2024 tarihinde [Çevrim-içi: <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/venezueladan-turkiyeye-isbirligi-cagrisi/56000/56784/>], Erişim Tarihi: 04.04.2024
- Ünal, S. (2014). Yeşil Teori. M. Şahin ve O. Şen (Eds.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar* (s. 229-251). Ankara: Kripto Basın Yayın.
- Ünal, S. (2022). Enerji Güvenliği. B. Baysal (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik* (s. 321-332). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Vaez, A. ve Sadjadpour, K. (2013). *Iran's Nuclear Odyssey: Costs and Risks*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Vakil, S. (2020). The European Pillar of Iran's East-West Strategy. A. Zamirirad (Ed.). *Forced to Go East? Iran's Foreign Policy Outlook and the Role of Russia, China and India* (s. 33-38). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP).
- Venezuelanalysis. (2008, 01 11). *2008 "The Year of Solutions" to Persistent Problems, Says Venezuela's Chavez*. [Çevrim-içi: <http://www.venezuelanalysis.com/news/3057>], Erişim Tarihi: 18.09.2023
- Vernon, R. (1976). *The Oil Crisis*. New York : W. W. Norton & Company, Inc.
- Vincent, C. (1995). What Is International Economic Security. *Oxford University Press*, 71(2), 305-324.

- Wæver , O., Jaap De, W. ve Buzan, B. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Wæver, O. (1995). *Securiti and Desecuritization*. Ronnie D. Lipschutz (Ed.). *On Security* (46-86). New York: Columbia University Press.
- Wæver, O. (1997). *Concepts of Security*. Copenhagen: University of Copenhag Press.
- Wæver, O. ve Buzan, B. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wagner, S. (2005a, 01 19). *U.S. Secretary of State Condoleezza Rice Says Venezuela's Chavez is a "Negative Force"*. [Çevrim-içi: <https://venezuelanalysis.com/news/883/>], Erişim Tarihi: 21.07.2023
- Wagner, S. (2005b, 01 31). *Venezuela and China Sign 19 Cooperation Agreements*. [Çevrim-içi: <https://venezuelanalysis.com/news/908/>], Erişim Tarihi: 05.06.2024
- Weisbrot, M. ve Sachs , J. (2020). Toplu Cezai Ekonomik Yaptırımlar: Venezuela Davası. H. Çelik ve M. K. Ulusoy (Eds.). *Uluslararası Sistemde Venezuela: Bölgesel ve Küresel Perspektifler* (s. 55-91). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Wendt, A. (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- West, B. ve Salazar-Carrillo, J. (1994). *Oil and Development in Venezuela during the 20th Century*. Westport: Praeger Publishers.
- Wheeler, N. ve Dunne, T. (2004). We the Peoples': Contending Discourse of Security in Human Rights Theory and Practice. *International Relations*, 18(1), 7-23.
- Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, 47(4), 551-531
- Wilpert, G. (2003, 08 30). *The Economics, Culture, and Politics of Oil in Venezuela*. [Çevrim-içi: <https://venezuelanalysis.com/analysis/74/>], Erişim Tarihi: 26.09.2023

- Wilpert, G. (2005, 11 03). *Bush Implies Venezuelan Nuclear Reactor is OK*. [Çevrim-içi: <https://venezuelanalysis.com/news/1448>], Erişim Tarihi: 06.07.2023
- Wilpert, G. (2007). *Changing Venezuela by Taking Power: The History and Policies of the Chavez Government*. London: Verso.
- World Energy Council. (2015). *Oil in Iran*. [Çevrim-içi: <https://www.worldenergy.org/data/resources/country/iran/oil/>], Erişim Tarihi: 12.11.2023
- World Tribune. (2007, 08 2007). *Chinese firms in Iran providing strategic and infrastructure support*. [Çevrim-içi: <https://www.worldtribune.org/>], Erişim Tarihi: 25.04.2024
- Yalçın, O. (2013). Amerika'n Toplumunun Oluşumu ve Güç Merkezi Olma Stratejisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 6(3), 418-448.
- Yapraklı, S. (2013). *Enerjiye Dayalı Büyüme: Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar*. İstanbul: Beta Kitabevi.
- Yaşar, F. (2021). Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran ve Venezuela Örneği. *Alternatif Politika*, 13(2), 533-555.
- Yegin, A. (2014a). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası. *SETA Perspektif*(32), 1-4.
- Yegin, A. (2014b, Mart). ABD-İran Yakınlaşması Gerçek Mi, Hayal Mi? *Analiz*(87). Türkiye: SETA.
- Yergin, D. (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*. New York: Simon & Schuster .
- Yergin, D. (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, 85(2), 69-82.
- Yergin, D. (2011). *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. (K. Tuncay, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Yesevi, Ç. G. (2015). İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (Eds.). *Enerji Diplomasisi* (s. 441-467). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yeşil Ekonomi. (2022, 05 04). *İran güneş yatırımlarına 4 GW kapasite tahsis edecek*. [Çevrim-içi: <https://yesilekonomi.com/iran-gunes-yatirimlarina-4-gw-kapasite-tahsis-edecek/>], Erişim Tarihi: 01.04.2024
- Yeşiltaş , M. ve Caner, M. (2013). İran 2013. K. İnat ve M. Ataman (Eds.). *Ortadoğu Yıllığı* (s. 47-77). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yetim, M. (2019). Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 167-178.
- Yiğittepe, L. (2022). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Kavramsal Analiz ve Teorik Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel.
- Yıldırım, E. (2020). Uluslararası İlişkiler Yaklaşımlarında Güvenlik Kavramı. *Turkish Studies*, 15(3), 1698-1714.
- Yılmaz, E. (2009). Mahmud Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri. [*Yüksek Lisans Tezi*]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, S. ve Kalkan, D. K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı:1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi*, 3(1), 169-199.
- Yılmazer, O. (2021). Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri ile Bu Girişimlerin Kripto Paraların Geleceğine Etkisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 49, 31-44.
- Yüksel, F. ve Sağlam, B. (2019, 01 25). *Venezuela'da oyunun adı 'enerji'*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/venezuelada-oyunun-adi-enerji/1373784>], Erişim Tarihi: 21.04.2023
- Zengin, D. (2017). Evolution of Iranian Energy Sector Before and After The Nuclear Deal Of 2015. [*Master of Education Thesis*]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi .

EK A

